

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİR NOGAY VE DEŞT-İ KIPÇAK'TA
HÂKİMİYET MÜCADELESİ

SELİM ÇOLAK

2501180256

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. DİNÇER KOÇ

İSTANBUL-2021

ÖZ

EMİR NOGAY VE DEŞT-İ KIPÇAK'TA HÂKİMİYET MÜCADELESİ

SELİM ÇOLAK

Doğudan batıya yapılan göçler sonucunda Deşt-i Kıpçak'ta kurulan son büyük devlet Cuci Ulusu veya bilinen ismiyle Altın Orda Devleti'dir. Bu devletin tarihinin çeşitli dönemlerinde öne çıkan bazı emirler elde ettikleri güçle birlikte hanlardan dahi üstün konuma ulaşmışlardır. Bu emirlerden ilki devletin kuruluş safhasında karşımıza çıkan Nogay'dır. Cengiz Han'ın soyundan gelmesinden ötürü hanedanla arasında yakın bağlar olan Nogay'ın ismi ilk olarak Berke Han döneminde Hülâgû ile yapılan savaşlarda karşımıza çıkmaktadır. Mengü Timur döneminde İlhanlılarla barış yapılmasının ardından batıya gönderilen Nogay, Sakçı şehrini gayri resmi başkenti ilan ederek ulusun batısında faaliyet göstermeye başlamıştır. Adı geçen han zamanında nüfuzunu artırmaya başlayan Nogay, Tuda Mengü ve Tula Buka Han dönemlerinde ise kendi menfaatine göre hareket etmeye başlamıştır. Tokta Han döneminde zirveye ulaşan bu yükseliş dönemi, 1295 yılı civarında kendi adına para bastırmasıyla sona ermiştir. Bu hareketiyle Tokta Han'ın tepkisini çeken Nogay, her ne kadar han ile yaptığı ilk savaşı kazansa da Kukanlık sahasında gerçekleşen ikinci karşılaşmada savaşla birlikte hayatını da kaybetmiştir. Kırk yılı aşkın kariyeri bu şekilde sonlanan Nogay, ulus dâhilindeki neredeyse tüm olayların içerisinde yer almıştır. Dolayısıyla Nogay'ın hayatına dair bir çalışma, aynı zamanda XIII. yy. Cuci Ulusu tarihine alternatif bir bakış açısını da beraberinde getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nogay, Deşt-i Kıpçak, Cuci Ulusu, Balkanlar, Rusya

ABSTRACT

AMIR NOGAI AND STRUGGLE FOR DOMINATION IN DESHT-I QIPCHAQ

SELİM ÇOLAK

As a result of the migration from east to west, the last great state was established in Desht-i Qipchaq is Ulus of Jochi or the Golden Horde as it is known. Some amirs, who came to the fore in various period of the history of this state reached a superior position even than the khans with the power they gained. The first of these amirs is Nogai, who appeared in the foundation period of the state. The name of Nogai, who has close ties with the dynasty due to his descent from Genghis Khan, first appears at the battles with Hulagu during the reign of Berke Khan. Nogai, who was sent to the west after peace that was made with the Ilkhanates during the reign of Mengü Temür, he declared the city of Sakchi as the unofficial capital and began to be active in the west of the state. Throughout the periods of Töde Mengü and Tula Buka Khans, Nogai started to increase his influence and to behave according to his own benefits. This rising period which reached its peak during the time of Tokhta Khan, ended with the minted coin in his name around 1295. This act sharply disrupted the friendly relations between Nogai and the khan. As a result, Nogai won the first war between the two sides but lost his life at the second war in Kukanlık area. Nogai, whose career lasted for more than forty years ended in this way, took part in almost all events within the state. So, a study of the Nogai's life also brings an alternative perspective to the 13th centuries history of Ulus of Jochi.

Keywords: Nogai, Desht-i Qipchaq, Ulus of Jochi, Balkans, Russia

ÖN SÖZ

“Emir Nogay ve Deşt-i Kıpçak’ta Hâkimiyet Mücadelesi” isimli tezimiz Cuci Ulusu tarihinde önemli yere sahip olan Nogay’ın etkin olduğu 1260-1300 yılları arasındaki dönemde hem onun faaliyetlerini hem de bununla bağlantılı olarak söz konusu dönemin tarihini ele almaktır. Nitekim Tuna Nehri’nin ağzında yer alan Sakçı’yı kendisine başkent olarak seçen Nogay, bu bölge üzerinden pek çok devlet ile ilişki içerisine girerek devlet içerisinde önemli bir konum elde etmiştir. Bundan başka iç sorunlarda da sürekli merkezde yer alması sebebiyle XIII. yy. Cuci Ulusu tarihini Nogay olmadan ele almak imkânsız hâle gelmektedir.

Tezimizde karşılaştığımız en büyük zorluk Nogay’ın birçok devletle ilişki kurmasından ötürü farklı dillerdeki ana kaynakların ondan bahsetmesidir. Bu diller Türkçe, Arapça, Farsça, Rusça, Latince, Lehçe, Sırpça, Ermeni ve İtalyanca gibi dillerdir. Bundan başka ana kaynak seviyesinde olmasa da Nogay’ın yoğun ilişkiler kurmuş olması hasebiyle Bulgar literatüründe de onunla alakalı pek çok çalışma bulunmaktadır. Maalesef ki tüm bu kaynakları kendi dilleri üzerinden okuma imkânımız olmadığı için söz konusu eserlerin Türkçe, Rusça ve İngilizce tercümelerinden istifade ettik. Bundan başka tezimiz açısından oldukça önemli olmakla birlikte diğer dillerde çevirisi olmayan Sırp, Leh ve Bulgar kaynaklarından ise bu dile hâkim olan kişilerin destekleri sayesinde yararlandık.

Türkiye’de Cuci Ulusu tarihine yönelik yapılan çalışmalarda Nogay’a yer verildiği görülmekle birlikte onun faaliyetlerinin ekseriyetle üstünkörü ele alındığı görülmektedir. Buna karşılık Nogay’a dair Rusça kaleme alınan pek çok eser yer almaktadır. Bunun sebebi hiç kuşkusuz günümüz Rusya’sının ortaya çıkmasında büyük öneme sahip olan Moğollar ve Cuci Ulusu’na dair Rus tarihçilerinin duydukları ilgiden gelmektedir. Özellikle Kazan Devlet Üniversitesi’ne bağlı Şehabeddin Mercani Enstitüsü’nün ön ayak olduğu ve dünyanın farklı yerlerinden katılımlarla beraber ortaya konan sempozyum, dergi ve kitaplarda Nogay’ın hayatının farklı dönemlerinin incelendiği birçok çalışma bulunmaktadır. Bu sebeple söz konusu çalışmalardan ziyadesiyle istifade edilmiştir.

Tezimizin ilk bölümünde konuya giriş babında Nogay'ın tarih sahnesine çıkışına kadar olan Cuci Ulusu'nun tarihini ortaya koyduk. Bu bölümde aynı zamanda Cuci Ulusu'nu ilgilendiren Moğol tarihinin diğer noktalarını da ele alarak o dönemin dünyasını okuyucuya yansıtmaya çalıştık. İkinci bölümde Nogay'ın siyasi faaliyetlerine geçmeden evvel onunla alakalı tartışmalı mevzuları ele aldık. Özellikle Nogay'ın topraklarının neresi olduğu ve buraları nasıl ele geçirdiği, han olup olmadığı, değilse ulus içerisindeki konumunun ne olduğu gibi mevzuları tam olarak açıklığa kavuşturmadan konuya giriş yapmanın okuyucunun zihninde bazı soru işaretlerine neden olacağını düşünerek ilk olarak bu soruları çözüme kavuşturmaya çalıştık. III, IV, V ve VI. bölümler Cuci Ulusu hanlarına göre ayrılmış olup bu hükümdarların döneminde Nogay'ın siyasi ve askeri alandaki faaliyetlerini ele aldık. Son bölümde ise Nogay'ın ölümünden sonra oğullarının durumunu inceledik. Bu bölümde anlatılanlar her ne kadar tezimizin konusundan çıksa da hem kimi yönlerden Nogay ile bağlantılı olması hem de iki yıl gibi kısa bir süreçten oluşması sebebiyle bu dönemi de ele almaya karar verdik. Bu şekilde 1302 yılına kadar Cuci Ulusu'nun tarihini merkezinde Nogay olacak şekilde ortaya koymaya çalıştık.

Bu tez hazırlanırken sağladıkları burstan ötürü Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ederim. Tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar her türlü yardımı gösteren danışman hocam Doç. Dr. Dinçer Koç'a müteşekkirim. Çalışmamı inceleme nezaketini gösteren ve hatalarımı tespit eden Arş. Gör. Samet Atalay'a, Rusça eserlere ulaşmamda ve çevirilerde yardımlarını esirgemeyen Öğr. Gör. İlsur Nafikov'a ve üzerimdeki emekleri yadsınamayacak olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nın değerli mensuplarına teşekkür ederim. Fransızca eserlerin çevirisi noktasında Arş. Gör. Bülent Çağlakpınar'a teşekkür ederim. Bulgarca ve Sırpça eserleri okumamda yardımcı olan arkadaşım İsmail Şeh'e teşekkürü borç bilirim. Son olarak bu süreçte manevi olarak her türlü desteği gösteren aileme ve arkadaşlarıma ne kadar teşekkür etsem azdır.

Selim ÇOLAK

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
HARİTALAR LİSTESİ.....	x
RESİMLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EMİR NOGAY'A KADAR DEŞT-İ KIPÇAK'IN DURUMU

1.1. Cuci'nin Faaliyetleri ve Cuci Ulusu'nun Kuruluşu.....	24
1.2. Batu Han Döneminde Deşt-i Kıpçak'ın Durumu	30
1.3. Sartak ve Ulakçı Han Dönemleri.....	39
1.4. Berke Han'ın Tahta Çıkışı ve İlk Faaliyetleri	42

İKİNCİ BÖLÜM

EMİR NOGAY HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. Nogay Adının Anlamı	48
2.2. Nogay'ın Doğum Tarihi ve Yaşına Dair Görüşler	50
2.3. Nogay'ın Şeceresi.....	50
2.4. Nogay'ın İdaresi Altındaki Topraklar ve Kabileler	57
2.5. Nogay'ın İslamiyet'i Kabulü ve Diğer Dinlere Yaklaşımı.....	63

2.6. Nogay'ın Ulus İçerisindeki Konumu	69
2.7. Nogay'ın Han Olup Olmadığı Tartışması	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERKE HAN DÖNEMİNDE NOGAY'IN FAALİYETLERİ

3.1. Nogay'ın Tarihte İlk Görünümü.....	86
3.1.1. Burulday'ın Lehistan Seferi.....	87
3.1.2. Hülâgû'nun Batı Seferine Katılan Cucioğulları.....	89
3.2. Berke ile Hülâgû Han'ın Arasındaki Savaşın Sebepleri	93
3.3. Berke ile Hülâgû Han Arasındaki Savaş	100
3.4. Nogay'ın 1264'teki İlhanlı Seferi.....	106
3.5. Berke Han'ın İstanbul Seferi	108
3.6. Berke Han'ın Abaka Han ile Savaşı.....	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MENGÜ TİMUR HAN DÖNEMİNDE NOGAY'IN FAALİYETLERİ

4.1. Mengü Timur Han'ın Tahta Çıkışı Sürecinde Nogay'ın Konumu.....	121
4.2. İlhanlılarla Savaşın Devam Etmesi	123
4.3. Türkistan'da Yaşanan Gelişmeler ve İlhanlılarla Yapılan Barış	125
4.4. Nogay'ın Batıya Gönderilmesi ve Balkanlardaki Faaliyetleri	130
4.5. Moğolların Litvanya Seferleri	133
4.6. Bulgaristan'daki İvaylo İsyanı	137
4.7. 1280 Lehistan Seferi.....	144
4.8. Nogay'ın Doğu Roma'ya Son Yardımı ve Drim Savaşı	146

BEŞİNCİ BÖLÜM

TUDA MENGÜ VE TULA BUKA HAN DÖNEMLERİNDE NOGAY'IN FAALİYETLERİ

5.1. Kuzeydoğu Rusya'da Büyük Knezlik Mücadelesinin Başlaması	151
5.2. 1285 Macaristan Seferi.....	156
5.3. 1285'te Kuzey Rusya'nın Durumu.....	161
5.4. 1285 Balkan Seferi	163
5.5. Tula Buka Han'ın Tahta Çıkması.....	165
5.6. 1287 Lehistan Seferi.....	166
5.7. Baskak Ahmet Olayı	171
5.8. Nogay'ın İlhanlı Seferi	176
5.9. Nogay'ın Venedik ile İlişkileri.....	177
5.10. Nogay'ın Tula Buka Han'ı Tahttan İndirmesi	179

ALTINCI BÖLÜM

TOKTA HAN DÖNEMİNDE NOGAY'IN FAALİYETLERİ

6.1. Nogay'ın Balkanlardaki Faaliyetleri	185
6.1.1. Dorman ve Kudelin'in Branicevo'daki Faaliyetleri	186
6.1.2. Şişman'ın Seferi ve Nogay'ın Sırbistan ile İlişkileri	188
6.1.3. Nogay'ın Bulgar Yönetimine Müdahalesi	191
6.2. Nogay'ın Ulus İçerisindeki Muhafızlarını Tasfiyesi	192
6.3. Tuda'nın Kuzey Rusya Seferi	193
6.4. Rusya'da Yaşanan Diğer Gelişmeler.....	199
6.4.1. Vladimir Kongresi ve Yuryev Barışı	199
6.4.2. Bryansk Knezliği'nde Yönetimin Değişmesi	202

6.5. Nogay ile Tokta Han Arasındaki İlişkilerin Bozulması	203
6.6. Nogay ile Tokta Han Arasındaki İlk Savaş	207
6.7. İki Savaş Arasındaki Dönem	209
6.7.1. Kırım Olayları.....	209
6.7.2. Kurmuş Oğulları ile Mücadele	211
6.7.3. Nogay'ın Gazan Han'dan Yardım Alma Çabası	212
6.8. Nogay ile Tokta Han Arasındaki Nihai Savaş.....	214

YEDİNCİ BÖLÜM

NOGAY'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA OĞULLARININ DURUMU

7.1. Ceka'nın Başa Geçmesi ve İlk Muhalefetin Oluşması.....	217
7.2. Ceka'nın Tunguz ve Taz ile Mücadelesi	219
7.3. Ceka'nın Bulgaristan'daki Faaliyetleri ve Ölümü.....	220
7.4. Turay'ın Darbe Girişimi ve Nogay Oğullarının Sonu.....	223
7.5. Nogay'ın Faaliyetleri ve Ölümünün Etkileri.....	225
SONUÇ	234
KAYNAKÇA	240
HARİTALAR	285
RESİMLER	288

HARİTALAR LİSTESİ

- Harita I:** 1265 yılında Cuci Ulusu'nun düzenlediği Balkan Seferinin güzergâhı... 285
- Harita II:** Cuci Ulusu'nun 1265 yılında İlhanlılar üzerine düzenlediği seferin güzergâhı 286
- Harita III:** 1287 yılında Lehistan'a düzenlenen Moğol seferinin güzergâhı..... 287

RESİMLER LİSTESİ

- Resim I:** *Câmiu't-Tevârih*'in Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshasında yer alan ve Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşını gösteren minyatür 288
- Resim II:** *Câmiu't-Tevârih*'in Herat'taki nüshasında yer alan ve Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşını gösteren minyatür..... 289
- Resim III:** *Câmiu't-Tevârih*'in Asiatic Society of Bengal arşivinde bulunan nüshasında yer alan ve Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşını gösteren minyatür 290
- Resim IV:** Korykoslu Hayton'un eserinin bir yazmasında yer alan ve Nogay'ın da katıldığı Terek Savaşı'nı gösteren minyatür 291
- Resim V:** 1285 yılında Nogay ve Tula Buka tarafından Macaristan'a yapılan Moğol seferine dair *Chronicon Pictum*'da yer alan bir minyatür..... 292
- Resim VI:** Batu ve Buval'ın soyağacı 293
- Resim VII:** Batu hanedanı ve Nogay'ın tamgaları..... 294
- Resim VIII:** Nogay'a ait bazı sikkeler 294
- Resim IX:** Nogay'a ait bazı sikkeler 295

KISALTMALAR LİSTESİ

(İ)	: İngilizce
(L)	: Lehçe
(R)	: Rusça
(T)	: Türkçe
a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale / madde
a.g.t.	: adı geçen tez
a.y.	: aynı yer
aş. bkz.	: tezin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.	: bakınız
BSOAS	: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
C.	: cilt
çev. / trans. / per.	: çeviren / translated / perevod
der.	: derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
H.	: Hicri
haz.	: hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
MGT	: Moğolların Gizli Tarihi
not.	: notlandıran
PSRL	: Polnoe Sobranie Russkih Letopisey
PSRL I	: Lavrentevskaya Letopis'
PSRL II	: İpatevskaya Letopis'
PSRL III	: Novgorodskiya Letopisi (1841)

PSRL IV	: Novgorodskiya Letopisi (1848)
PSRL V	: Sofiyskaya Letopisi
PSRL VII	: Voskresenskaya Letopis'
PSRL X	: Nikonovskaya Letopis'
PSRL XV	: İmenuemiy Tverskogo Letopisyu
PSRL XVI	: İmenuemiy Letopis'yu Avraamki
PSRL XVIII	: Simeonovskaya Letopis'
PSRL XX	: L'vovskaya Letopis'
PSRL XXIII	: Ermolinskaya Letopis'
PSRL XXIV	: Tipografskaya Letopis'
PSRL XXV	: Moskovskiy Letopisniy
PSRL XXX	: Vladimirskiy Letopisets
PSRL XXXIV	: Piskarevskiy Letopis'
PSRL XL	: Gustinskaya Letopis'
s.	: sayfa
S. / vol.	: sayı / volume
sad.	: sadeleştiren
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TL	: Troitskaya Letopis'
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb. / vd.	: ve benzeri / ve diğerleri
yay.	: yayınevi / yayınlayan
yuk. bkz.	: tezin kendi içinde yukarıya atıf
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Altın Orda Devleti olarak bilinen Cuci Ulusu ve onun yıkılmasından sonra kurulan hanlıklara dair Türkiye’de yapılan farklı araştırmalar söz konusudur. Bu kapsamda ortaya konan eserlerde Nogay’a dair bir ilgi görülmekle birlikte onun faaliyetlerinin kapsamlı şekilde ele alınıp incelendiğini söylemek zordur. Oysaki neredeyse her olaya müdahil olması Nogay’ı göz ardı edilemeyecek bir şahsiyet hâline getirmektedir. Nogay’ın kariyerine yönelik çalışma yapmak isteyenler için ana kaynaklar oldukça zengin bilgiler sunmaktadır. Bundan başka Rumen nümismatlarının öncülüğünde başlayan çalışmalar sonucunda ortaya konan sikkeler de Nogay’ın son yıllarındaki eylemlerini anlamlandırmamızda oldukça yardımcı olmaktadır. Biz tezimizde yöntem olarak genellikle ana kaynaklardaki bilgileri derleyerek sonuca ulaşmaya çalışmakla birlikte yeri geldiği ölçüde bu sikkelerden istifade etmeye çalışacağız. Bu kapsamda öncelikle Nogay ile alakalı bilgi veren kaynaklar içerisinde öne çıkanlardan bahsederek konuya giriş yapmak istiyoruz.

Maalesef ki Cuci Ulusu’nun tarih sahnesinde olduğu dönemde herhangi bir tarih eserinin ortaya konmaması ve yahut günümüze ulaşmaması büyük bir eksikliği de beraberinde getirmekte, Nogay’a yerli bakış açısı üzerinden yaklaşmamıza engel olmaktadır. Bu sebeple diğer pek çok Türk devletinde olduğu gibi dönemin çağdaşı yabancı kaynaklarından istifade etmekle yetinmek zorundayız. Bu noktada pek çok milletin kaynağında doğrudan ve dolaylı yoldan Nogay’dan bahsedilmesi, en azından kaynak zenginliği bakımından içimizi rahatlatmaktadır.

Cuci Ulusu hakkında bilgi veren kaynakların başında hiç şüphesiz Arap kaynakları gelmektedir. Bunun arkasında Cuci Ulusu ile Memlükler arasındaki yakın ilişkiler yer almaktadır. Bir yanda İran’da ortaya çıkan İlhanlı Devleti’ne karşı iki taraf arasında kurulan ittifak, öte yandan Memlük Devleti’nin köle ihtiyacının kaynağı olan Deşt-i Kıpçak’ın Cuci Ulusu’nun kontrolü altında olması taraflar arasındaki yakınlaşmayı da beraberinde getirdi. Bu ilişkilerin bir sonucu olarak Memlük tarihçileri, Deşt-i Kıpçak’ta yaşanan hadiselerle büyük ilgi duydular ve eserlerinde bunlara da yer verdiler. Onların kendi ülkelerini ilgilendirmeyen meseleleri dahi

kaleme almaları sayesinde Cuci Ulusu tarihi ile alakalı pek çok kayıt günümüze ulaştı. Şimdi bu kaynaklardan tezimiz kapsamında daha ön planda olanları tanıtmak istiyoruz.

Kıptî asıllı olup Memlûk Devleti'nin Hristiyan tarihçilerinden biri olan Mufaddal b. Ebü'l-Fezâil'in zamanımıza ulaşan tek çalışması, dayısı İbnü'l-Amîd el-Mekîn'in *el-Mecmû'u'l-mübârek* adlı tarih eserine zeyl olarak hazırladığı *en-Nehcü's-sedîd ve'd-dürri'l-ferîd fîma ba'de târîhi İbni'l-'Amîd* adlı eserdir. İlk dönem Memlûk tarihi için oldukça önemli olan bu eserde Baybars'ın tahta çıktığı 1260 yılından Nasirüddin Muhammed b. Kalavun'un vefat ettiği 1341 yılına kadar olan olaylar ele alınmaktadır¹. Berke Han'ın Hülâgû ile savaşı, Baybars ile elçi teatisi, İstanbul'a sefer düzenleme sebepleri hakkında bilgi veren yazarın tezimiz açısından esas istifade ettiğimiz kısmı Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşından sonra Kırım'da yaşananlar hakkında verdiği bilgidir. Aynı zamanda Nogay'ı han olarak gösteren Mufaddal, bu bakımdan diğer Arap tarihçilerinden ayrı konumda yer almaktadır. Rus tarihçilerinden Tiesenhausen eserin Paris Milli Kütüphanesinde yer alan nüshasından istifade ederek Cuci Ulusu ile ilgili bölümleri önce Arapça kısmı ardından Rusça tercümesi olacak şekilde yayınlamıştır. Aynı bölümler daha sonra İsmail Hakkı İzmirli tarafından Tiesenhausen'in eserindeki Arapça neşir üzerinden Türkçeye tercüme edilmiştir².

Cuci Ulusu hakkında bilgi veren bir diğer Memlûk tarihçisi, Sultan Baybars döneminde Dîvân-ı İnşâ'nın başkanlığını yürütün ve İbn Abdüzzâhir olarak da tanınan Ebü'l-Fazl Muhyiddîn Abdullâh b. Abdizzâhir b. Neşvân es-Sa'dî er-Ravhî el-Cüzâmî'dir. Onun bu görevdeyken Baybars adına yazmış olduğu ilk önemli yazı, Cuci Ulusu'nun başında bulunan Berke Han'a gönderilen mektuptur³. Yazarın göreviyle bağlantılı olarak Sultan Baybars dönemini kaleme aldığı *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* isimli eserde Berke Han döneminde Cuci Ulusu ile Memlûk Devleti arasındaki diplomatik münasebetlerin yanı sıra Doğu Roma'nın Berke Han'ın

¹ Casim Avcı, "Mufaddal b. Ebü'l-Fezâil", *DİA*, C. XXX, s. 364-365.

² El-Mufaddal, "en-Nehcü's-sedîd ve'd-dür-rü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-Âmîd", *Sbornik Materialov Otnosyâshsya k İstorii Zolotoy Ordı*, C. I, İzveçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 176-199; Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, "en-Nehcü's-sedîd ve'd-dür-rü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-Âmîd", *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s 320-349.

³ Asri Çubukçu, "İbn Abdüzzâhir", *DİA*, C. XIX, s. 289.

elçilerini tutuklaması ve Baybars'ın iki taraf arasındaki arabuluculuk girişimi hakkında bilgiler vardır. Yazarın bir diğer eseri ise Seyfeddin Kalavun'un dönemini anlattığı *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-'usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* isimli eserdir. Bu eserde ise Tuda Mengü döneminde iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilere yer verilmektedir ki bu kapsamda Nogay'a gönderilen elçiler ve hediyeler hakkında da bilgi bulunmaktadır. Her iki eserin Cuci Ulusu ile ilgili bölümleri Tiesenhausen tarafından ilkinin İngiltere, ikincisinin de Paris'te bulunan nüshalarından istifade edilerek Rusçaya tercüme edilmiştir. İzmirli ise aynı bölümleri Tiesenhausen'in yayınladığı Arapça neşir üzerinden Türkçeye tercüme etmiştir⁴.

Tezimiz açısından en önemli kaynakların başında Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî'nin başlangıçtan 1324 yılına kadar olan siyasi olayları ele aldığı 11 ciltlik *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-hicre* adlı eseri gelmektedir. Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun döneminde saltanat naibliği yapmış olan yazar, bu sayede pek çok belgeye ulaşma imkânı bulmuştur⁵. Yazarın dünya tarihi amacıyla kaleme aldığı bu eserde Memlüklerin İlhanlılara karşı yakın ilişkiler kurduğu Cuci Ulusu'ndaki gelişmelere ayrıyeten önem verilmiştir. Berke Han'ın Sultan Baybars ile ilk temasından itibaren Cuci Ulusu hakkındaki bilgileri aktarmaya başlayan yazar, bu şekilde 1308-09 yılına kadar meydana gelen çoğu olayı kayda almıştır. Bu kapsamda Nogay'ın İslamiyet'i kabul ettiğini Baybars'a bildirmesi, Nogay ile Kahire arasındaki elçi teatileri, Nogay'ın Macaristan ve Lehistan seferleri, Tula Buka Han'ı tahttan indirmesi, Tokta Han dönemindeki faaliyetleri ve ölümünden sonra oğullarının durumu dâhil olmak üzere pek çok olay hakkında bilgi bulunmaktadır. Özellikle Nogay ile Tokta Han'ın arasının bozulmasından itibaren

⁴ İbn Abdüzzahir, "er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir", **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 46-64; İbn Abdüzzahir, "Siretü'l-melik ez-zahir", **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 110-136. Diğer eser için bkz. (İbn Abdüzzahir), "İz Biografii Sultana el-Melik el-Mansur Kalavuna", **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 65-69; (İbn Abdüzzahir), "Teşrifü'l-eyyâm ve'l-'usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr", **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 137-147. Tiesenhausen tarafından *Teşrifü'l-eyyâm*, anonim olarak neşredilse de sonraki araştırmalar bu eserin İbn Abdüzzahir'e ait olduğunu göstermiştir.

⁵ Asri Çubukçu, "Baybars", **DİA**, C. V, s. 221.

aktarmış olduğu bilgiler, yazarın olaylara yakından şahit olmuş bir muhbirden istifade ettiğini göstermektedir. Eserin çeşitli Avrupa şehirlerinde nüshaları olup İngiltere’de bulunan ve H. 655-709 yılları arasındaki olaylardan bahseden IX. cildindeki Cuci Ulusu ile ilgili bölümler Tiesenhausen tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir. Aynı bölümler daha sonra İzmirli tarafından Tiesenhausen’in neşrettiği Arapça kısım esas alınarak Türkçeye tercüme edilmiştir⁶. Baybars’ın bunun haricinde 1241-1311 yılları arasındaki olayları anlattığı *et-Tuhfetü’l-mülûkiyye fi’d-devleti’t-Türkiyye* adlı başka bir eseri daha vardır⁷. Bu eser *Zübdetü’l-fikre*’nin muhtasarı konumunda olduğu için Cuci Ulusu hakkında verdiği bilgiler oldukça sınırlıdır. Yalnızca Nogay’ın İlhanlılar ile yapılan savaşta gözünden yaralanması, Müslüman olduğunu Baybars’a bildirmesi ve Tokta Han ile savaşları hakkında oldukça kısa bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu eser 2016 yılında Hüseyin Polat tarafından Türkçeye tercüme edilerek TTK yayınları arasından neşredilmiştir⁸.

Memlük döneminin önemli kaynaklarından biri de Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî’nin 31 ciltlik ansiklopedik eseri olan *Nihâyetü’l-ereb fi fûnûni’l-edeb* isimli çalışmasıdır. İlk bölümde doğa olayları; ikinci bölümde Hz. Muhammed ve sahabeler, iyi ve kötü hasletler, halk ile hükümdarın karşılıklı vazifeleri; üçüncü bölümde hayvanlar âlemi; dördüncü bölümde de bitkilerden bahseden yazar, eserinin en kapsamlı kısmı olan son bölümde ise tarihi olayları bir bütünlük içerisinde ele almaktadır. Hz. Muhammed’in hayatıyla başlayan bu bölüm, İslam devletleri ve diğer milletlerin tarihlerinin anlatılmasıyla devam ederek 1331 yılına kadar gelmektedir⁹. Berke Han’ın tahta çıkması, Hülâgû ve Abaka Han ile savaşları hakkında bilgi veren Nüveyri, özellikle 1280 yılından itibaren anlatmış olduğu olaylarda Baybars’ın *Zübdetü’l-fikre* adlı eserini kaynak olarak kullanmıştır. Bu eserdeki Cuci Ulusu tarihi ile ilgili bölümler

⁶ Rükneddin Beybars, “Zübdetü’l-fikre fi târihi’l-hicre”, **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 82-123; Rükneddin Beybars, “Beybars Tarihi”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 158-237.

⁷ Çubukçu, **a.g.m.**, s. 221.

⁸ Baybars el-Mansûrî, **et-Tuhfetü’l-Mulûkiyye fi’d-Devleti’t-Turkiyye: Türk Devleti Konusunda Sultânlara Armağan (1252-1312)**, çev. Hüseyin Polat, Ankara, TTK, 2016.

⁹ Mustafa Öz, “Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb”, **DİA**, C. XXXIII, s. 305.

Tiesenhausen tarafından Leiden nüshası esas alınmak suretiyle Rusçaya tercüme edilmiştir. Söz konusu bölümler İzmirli tarafından Ayasofya nüshası da göz önünde bulundurularak Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir¹⁰.

Cuci Ulusu hakkında bilgi veren bir diğer Memlûk kaynağı İbn Haldun olarak tanınan Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî'nin *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede* ve *l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevi's-sultâni'l-ekber* adlı yedi ciltlik tarih eseridir. Bu eser, İbn Haldun'un yeni bir tarih teorisi geliştirdiği ve “beşerî umran ilmi” şeklinde adlandırdığı yeni bir ilim alanından bahsettiği Mukaddime isimli giriş kısmıyla meşhurdur. Eserin bizi ilgilendiren asıl kısmı II, III, IV ve V. ciltlerden oluşan ikinci bölümü olup burada başlangıçtan yazarın zamanına kadar olan dünya tarihi ele alınmaktadır¹¹. Bu kapsamda V. ciltte yer alan Cuci Ulusu tarihi kısmında Berke Han'ın Hülâgû Han ile savaşının yanı sıra Tula Buka ve Tokta Han dönemleri altında Nogay ile ilgili bilgi verilmektedir. Eserin ikinci bölümü özgün olmayıp ekseriyetle diğer tarihçilerin verdiği bilgilerin aktarılmasından meydana gelmektedir. Bu noktada İbn Haldun'un Nogay hakkında verdiği bilgilerin *Zübdetü'l-fikre* ile *Nihayetü'l-ereb*'den alınmış olduğu görülmekle birlikte yazarın yer yer farklı bilgiler aktardığı kısımlar da vardır. Eserin Cuci Ulusu ile alakalı bölümleri Tiesenhausen tarafından Oxford nüshası temel alınmak üzere Rusçaya tercüme edilerek Arapça aslıyla birlikte neşredilmiştir¹².

Tezimizde istifade ettiğimiz bir diğer kaynak, Memlûk devri Türk tarihçilerinden Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin dünya tarihi kapsamında 20 cilt hâlinde kaleme aldığı ve lakabına nispetle *Târîhü'l-Bedrî* şeklinde de anılan *İkdü'l-cümân fi târîhi ehli'z-zamân* adlı eserdir¹³.

¹⁰ En-Nüveyri, “Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb”, *Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı*, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 128-171; Nüveyri, “Nihayetül İreb”, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 243-313.

¹¹ Süleyman Uludağ, “İbn Haldûn”, *DİA*, C. XIX, s. 542.

¹² İbn Haldun, “Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min zevi's-sultâni'l-ekber”, *Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı*, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 365-394.

¹³ Cengiz Tomar, “İkdü'l-Cümân”, *DİA*, C. XXII, s. 25-26.

Bu eserde tezimizle alakalı olarak Berke Han'ın Hülâgû ve Abaka Han ile savaşlarında Nogay'ın faaliyetlerinin yanı sıra H. 669 ve 682 yıllarında Nogay ile Memlük sultanları arasındaki diplomatik münasebetler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Fakat Nogay'ın sonraki yıllardaki faaliyetlerine dair maalesef herhangi bir kayıt yoktur. Aynî'nin vermiş olduğu bilgilerin ekseriyetle Baybars ve Nüveyri'den alındığı görülmekle birlikte diğer kaynaklardan da yararlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Berke Han'ın Hülâgû'ya karşı kazandığı savaştan sonra Nogay'ın söylediği sözler yalnızca bu eserde yer almaktadır. Bu eserde yer alan Cuci Ulusu tarihiyle alakalı bölümler Tiesenhausen tarafından Oxford nüshası esas alınmak suretiyle Rusçaya tercüme edilmiştir¹⁴.

İncelediğimiz dönemle alakalı bilgi bulunan bir diğer Arap kaynağı, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşkî'nin tarih alanında telif ettiği en kapsamlı eser olan *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakatü'l) meşâhîr ve'l-a'lâm*'dir. Yaklaşık 40.000 biyografinin yer aldığı bu eser, H. 1-700 yılları arasındaki dönemi ele almakta olup daha sonra yazar tarafından H. 745 yılına kadar gelen bir zeyl eklenmiştir¹⁵. Eserde doğrudan Nogay ile alakalı kayıt bulunmamakla birlikte onun döneminin önemli olayları arasında yer alan Berke Han'ın İstanbul seferi ve Hülâgû'ya karşı savaşı ile halefi Mengü Timur Han'ın Abaka Han üzerine sefer düzenlemesi hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu eserin Cuci Ulusu hakkında bilgi veren bölümleri Tiesenhausen tarafından Bodleian ve Leiden'deki nüshaları esas alınmak suretiyle Rusçaya tercüme edilmiştir. Aynı bölümler İzmirli tarafından Tiesenhausen'in neşrettiği Arapça kısımlar üzerinden Türkçeye tercüme edilmiştir¹⁶.

Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî'nin ansiklopedi tarzındaki *Mesâlikü'l-epsâr fî memâlikî'l-emsâr* adlı eseri de önemli Arap

¹⁴ El-Aynî, "İz Letopisa Bedreddina el-Aynî", **Sbornik Materialov Otnosyâshsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 475-534.

¹⁵ Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", **DİA**, C. XLIV, s. 185.

¹⁶ Ez-Zehebî, "Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm", **Sbornik Materialov Otnosyâshsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 200-206; Ez-Zehebî, "Tarihü'l-İslâm", **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 350-360.

kaynakları arasında yer almaktadır. Bu eser iki bölümden meydana gelmekte olup ilk bölümde fiziki coğrafya, ikinci bölümde ise milletlerin tarihleri ele alınmaktadır¹⁷. Cuci Ulusu hakkında parça parça bilgi veren Ömerî'nin eserinde tezimizle alakalı olarak Batu Han ile Güyük Han arasındaki ilişkilerin bozulması, Cuci'nin oğulları, 1265 yılındaki İstanbul seferi, Berke Han'ın Abaka Han ile ilk teması ve Nogay'ın Tula Buka Han'ı tahttan indirmesi hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Eserin Türkler hakkında bilgi veren üçüncü cildi Ahsen Batur tarafından *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir¹⁸.

Cuci Ulusu hakkında bilgi veren bir diğer önemli kaynak grubunu Farsça kaynaklar oluşturmaktadır. İran'da teşekkül eden İlhanlı Devleti zamanında ortaya konan tarih kitaplarında Cuci Ulusu'na büyük önem gösterilmiştir. Bunun sebebi her iki devletin de aynı soydan gelmesinin ötesinde Azerbaycan ve Arran bölgesi için ortaya koydukları mücadeleden ileri gelmektedir. Fakat bu kaynaklar ekseriyetle iki taraf arasındaki savaşları anlatmakla iktifa etmişlerdir. Bunun tek istisnası ise Reşidüddin olup eserinde Cuci Ulusu tarihine ayrıca yer vermiştir. Söz konusu kaynaklar açık bir şekilde kendi devletlerini ön planda tutan bir perspektifle yazıldıkları için iki taraf arasındaki ilişkilerde her daim İlhanlıların üstünlüğü ve haklılığı temasının işlendiği görülmektedir. Yine de diğer kaynak gruplarına göre daha ayrıntılı bilgi vermeleri bakımından büyük öneme sahiptirler.

Tezimizle alakalı Fars kaynaklarının başında aynı zamanda tabip ve âlim olan İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme aldığı *Câmiu't-Tevârih* isimli eser gelmektedir. Gazan Han'ın ölümü üzerine eserini Olcaytu Han'a sunmak isteyen Reşidüddin, Han'ın bunu kabul etmeyip kendisi için ayrı bir eser kaleme almasını istemesi üzerine eserini tekrardan Gazan Han'a ithaf etmiştir. Bu bakımdan *Tarih-i Gazan* olarak da anılan *Câmiu't-Tevârih*'in bu ilk cildinde Türk ve Moğol kabileleri ile Cengiz Han'dan yazarın zamanına kadar tüm Moğol tarihi ele alınmaktadır¹⁹. Özellikle Cuci Ulusu tarihinin anlatıldığı kısımda

¹⁷ Abdülazîz el-Alevî, "İbn Fazlullah el-Ömerî, *DİA*, C. XIX, s. 483.

¹⁸ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014.

¹⁹ Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârih", *DİA*, C. VII, s. 132.

tezimizin başkarakteri Nogay ile alakalı pek çok bilgi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İlhanlı tarihinin anlatıldığı bölümde de Nogay'ın İlhanlılara düzenlediği seferler hakkında bilgi vardır. *Câmiu't-Tevârih* aynı zamanda içermiş olduğu minyatürlerle de oldukça önemli konuma sahiptir. Bu meyanda eserin içerisinde Nogay'ın Tokta Han ile yaptığı ilk savaşı tasvir eden bir minyatür de yer almaktadır. *Câmiu't-Tevârih*'in ilk cildinin tamamı Rusçaya²⁰ ve İngilizceye²¹ tercüme edilmiş olup Türkçeye yalnızca İlhanlı Devleti tarihinin anlatıldığı bölüm çevrilmiştir²². Biz tezimizde esas olarak Türkçe ve Rusça tercümeleri kullanmakla birlikte yeri geldiği ölçüde İngilizce tercümesinden de istifade ettik.

Câmiu't-Tevârih'in Olcaytu Han'a ithaf edilen ikinci cildinde Hz. Âdem'den başlayarak peygamberler ve İslam devletleri tarihi anlatıldıktan sonra Avrupa, Çin ve Hindistan gibi diğer milletler ve dinler hakkında bilgiler sunulmaktadır. *Suverü'l-ekalim* adlı coğrafya üzerine kurulu üçüncü ciltte Moğol İmparatorluğundaki yol ve posta sistemi ele alınmakla birlikte eserin bu cildi maalesef günümüze ulaşmamıştır²³. *Şu'ab-ı Pençgâne*²⁴ isimli dördüncü ciltte ise Arap, Türk, Yahudi, Frank ve Çinlilerden oluşan beş büyük ailenin şecerelerine yer verilmektedir. Bu eser aynı zamanda Timurlular döneminde kaleme alınan *Mu'izzü'l-Ensâb*²⁵ isimli esere de kaynak teşkil etmektedir. Hem *Şu'ab-ı Pençgâne* hem de *Mu'izzü'l-Ensâb*'da tezimizle alakalı olarak yalnızca Cuci'nin şeceresinin anlatıldığı kısımda Nogay'ın ailesi hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi *Câmiu't-Tevârih*'in ilk cildinde de bulunmakla birlikte adı geçen eserlerde yer alan ayrıntılar ilgi çekici olması bakımından önemlidirler. Her iki eser de Rusçaya tercüme edilmiş olup tezimizde söz konusu çevirilerden istifade edilmiştir.

²⁰ Raşid-ad-din, *Sbornik Letopisey*, C. I/I, I/II, II, III, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1946-1960.

²¹ Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, C. I-III, Eng. Trans. and annotation by. W. M. Thackston, Cambridge, Harvard University, 1998-1999.

²² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara, TTK, 2013.

²³ Şeşen, *a.g.m.*, s. 133.

²⁴ Raşid-ad-din, *Şuab-i Pandjgana (Pyat Rodosloviy)*, per. s persidskogo yazıka Ç. İ. Hamidovoy, Kazan, İnstitut İstorii im. Ş. Mardjani AN RT, 2019.

²⁵ "Mu'izz al-ansab", *İstoriya Kazahstana v Persidskih İstoçnikah*, C. III, Almatı, İzdatel'stvo Dayk Press, 2006.

Tezimizde ele aldığımız bir diğer Farsça kaynak, Vassâf lakabıyla tanınan Şerefüddîn Abdullâh b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî'nin daha çok *Târîh-i Vassâf* namıyla meşhur olan *Tecziyetü'l-emsâr ve tecziyetü'l-a'sâr* adlı eseridir. Ata Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihân-güşâ* adlı eserine zeyl olarak kaleme alınan bu eserde Mengü Han'ın ölümünden İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han zamanına kadar olan Moğol tarihi ile Harezmşahlar gibi diğer devletlerin tarihleri ele alınmaktadır. Oldukça süslü bir dile sahip olan Vassaf'ın daha düşük makamda bulunmasından hareketle hadiseler karşısında daha tarafsız yaklaşım göstermesi, onun çalışmasını *Câmiu't-Tevârih*'in verdiği bilgilerin kontrolü noktasında oldukça değerli hâle getirmektedir²⁶. Vassaf'ın tezimizle alakalı vermiş olduğu bilgiler oldukça sınırlı olup yalnızca Cuci Ulusu ile İlhanlılar arasındaki savaşları içermektedir. Onun bu savaşlarla alakalı olarak Mengü Timur Han döneminde iki taraf arasındaki mücadeleye dair sunduğu bilgiler yanlış olup Reşidüddin'in verdiği bilgilerin hatalı şekilde aktarılmasından ileri gelmektedir. Buna rağmen özellikle iki taraf arasındaki savaşın sebebi hakkında sunduğu gerekçe konusunda olduğu gibi vermiş olduğu bazı ayrıntılar oldukça büyük öneme sahiptir. Eserin Cuci Ulusu'nu ilgilendiren bölümleri Tiesenhausen tarafından Rusçaya tercüme edilmiş, onun ölümünün ardından SSCB Bilimler Akademisi tarafından Arapça kısmıyla birlikte neşredilmiştir²⁷.

Tezimiz kapsamında yararlandığımız bir diğer tarihçi ise *Târîh-i Güzîde* adlı eserin yazarı olan Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el Müstevfî el-Kazvî'nî'dir. Yazarın çeşitli Arapça ve Farsça ana kaynaklardan yararlanılmak suretiyle 1330'da tamamladığı eser İlhanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Bir mukaddime, altı bölüm ve bir sonuçtan oluşan eserin dördüncü bölümünde Moğollarla alakalı bilgiler bulunmaktadır²⁸. Tezimizle alakalı olarak daha çok iki taraf arasındaki savaşlara odaklanan Kazvini, buna karşılık az da olsa Cuci Ulusu hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgiler ekseriyetle Reşidüddin'den alınmakla birlikte ondan farklı olarak barındırmış olduğu bazı ayrıntılar bakımından oldukça önemlidir. Söz konusu

²⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Vassâf", *DİA*, C. XLII, s. 558.

²⁷ Vassaf, "İstorii Vassafa", *Sbornik Materialov Otnosyâshsya k İstorii Zolotoy Ordı*, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobrannie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 80-89.

²⁸ Abdülkerim Özaydın, "Târîh-i Güzîde", *DİA*, C. XL, s. 82-83.

çalışmanın Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesi TTK yayınları arasında neşredilmiştir²⁹.

Ele aldığımız dönemle alakalı bilgi bulunan bir diğer çalışma, Ebu Bekir Kutbi el-Eheri tarafından Celayirli hükümdarı Şeyh Üveys'e atfen kaleme alınan *Tarih-i Şeyh Üveys* adlı eserdir. Kitabın ilk cildinde İslamiyet'ten önce İran'da kurulan devletleri ele alan yazar, ikinci ciltte Dört Halife döneminden Celayirli Devletine kadar İran'a hâkim olan Müslüman devletler hakkında bilgi vermektedir. İkinci ciltte yer alan olaylardan 1304 yılına kadar olanlarında Kutbi, kaynak olarak ekseriyetle *Câmiu't-Tevârih*'i kullanmıştır³⁰. Bu eserde tezimizle alakalı olarak yalnızca Berke Han döneminde Cuci Ulusu ile İlhanlılar arasındaki savaşlar hakkında bilgi bulunmaktadır. Söz konusu eserin Cuci Ulusu ile alakalı bölümlerinin Tiesenhausen tarafından yapılan Rusça tercümesi, SSCB Bilimler Akademisi tarafından Arapça kısmıyla birlikte yayınlanmıştır³¹. Bundan başka eserin J. B. Van Loon tarafından 1954'te yapılan İngilizce tercümesi de bulunmaktadır³².

Bu arada Farsça olarak kaleme alınan bazı Selçuklu kaynaklarından da bahsetmek gerekir. Köseadağ Savaşı'ndan sonra Selçuklu devlet adamlarının Batu Han'ın huzuruna gitmeleri dışında iki taraf arasında ciddi bir temas olmadığı için bu kaynaklarda Cuci Ulusu hakkında pek fazla bilgi yoktur. Ancak Doğu Roma İmparatorunun esir tuttuğu Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Berke Han tarafından kurtarılması noktasında kaynaklarda yer alan bilgiler bizim için oldukça önemlidir. Bu noktada İbn Bîbî olarak tanınan Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî'nin kaleme aldığı *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*³³

²⁹ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2018.

³⁰ İ. Aka, "Ahari, Abu Bakr Qotbi", *Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, vol I, London, Boston and Henley, Routledge & Kegan Paul, 1985, s. 634.

³¹ (Ahari), "Tarih-i Şeyh Üveys", *Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı*, C. II, İzveçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobrannie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 99-103.

³² (Abu Bakr al-Qutbi al-Ahari), *Ta'rih-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais): An Important Source for the History of Adharbaijan in the Fourteenth Century*, ed. and trans. J. B. Van Loon, The Hauge, Mouton&Co, 1954.

³³ İbn Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Câferî er-Rugadî), *El Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk-name)*, C. II, haz. Mürsel Öztürk, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, 1996.

ile Kerîmüddin Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-ahbâr*³⁴ isimli eserleri büyük öneme sahiptir. Özellikle Aksarâyî'nin vermiş olduğu bilgiler bizim için oldukça kıymetlidir. Nitekim literatürde genel olarak söz konusu seferin Nogay tarafından düzenlendiği görüşüne karşın onun açık bir şekilde Kutluk Timur'a işaret etmesi bu konudaki hakikatin açığa çıkmasına büyük hizmette bulunmaktadır. Zikretmiş olduğumuz her iki eser de Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Cuci Ulsu tarihinin açıklığa kavuşturulmasında diğer bir önemli kaynak grubunu ise Rus yıllıkları oluşturmaktadır. Rusların Hristiyanlığı kabulünden sonra Doğu Roma'dan alınan tarihçilik anlayışı gereğince rahipler tarafından manastırlarda kaleme alınan bu yıllıkların tamamının ilk nüshaları kaybolmuş, XIV. yy.dan itibaren yazılan çeşitli redaksiyonları üzerinden günümüze ulaşmışlardır. Rus yıllıkları yalnızca Rusya'da yaşanan veya Rusları ilgilendiren olaylara odaklandıkları için hâliyle Cuci Ulsu hakkında verdikleri bilgiler de Moğolların Ruslarla ilişkileri ile sınırlı kalmaktadır. Buna rağmen Cuci Ulsu'nun yaklaşık 200 yıl boyunca Rus knezlikleri üzerinde egemenlik kurduğu göz önüne alındığı zaman yıllıklarda ne kadar çok bilginin yer alabileceği rahatlıkla tahmin edilmektedir. Yıllıklarda genel olarak Moğollara karşı olumsuz bir tavır takınıldığı görülmektedir. Bunun en büyük sebebi Moğollar tarafından sıklıkla Rus şehirlerine yönelik tertiplenen saldırılardır. Bu sebeple araştırmacıların söz konusu kaynakları ele alırken oldukça dikkatli hareket etmesi gerekmektedir. Rahipler eserlerini kaleme alırken kendilerinden önce yazılan kaynaklardan sıkça yararlandıkları için yıllıklarda aktarılan kayıtların ekseriyetle birbirleriyle benzer oldukları görülmektedir. Bu sebeple tezimizde genellikle hem en eski hem de en kapsamlı bilgi veren yıllıklardan istifade etmekle birlikte diğerlerine de mümkün olduğu müddetçe yer vermeye çalıştık. Burada ise yalnızca daha ön planda yer alan yıllıkları tanıtmakla yetinmeyi uygun buluyoruz.

Tezimizde yararlandığımız Rus kaynaklarından ilki, günümüze ulaşan en eski yıllık olan ve 1377'de Suzdal Knezi Dmitriy Konstantinoviç'in isteği üzerine kaleme

³⁴ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2000.

alınan *Lavrentevskaya Yıllığı*'dir³⁵. 1792 yılında Rahip A. İ. Musin-Puşkin tarafından gün yüzüne çıkarılan ve yazarından hareketle Lavrentev olarak adlandırılan bu yıllıkta başlangıçtan 1305'e kadar meydana gelen olaylar yer almaktadır³⁶. Fakat yıllıkta bazı yıllarda meydana gelen olaylar kayıt altına alınmamıştır ki bunlar içerisinde bizi ilgilendiren kısımlar 1263-83 ile 1288-94 arasındaki yıllardır. Bu eksiklik sebebiyle Tuda Mengü dönemindeki büyük knezlik mücadelesi, Kursk Knezliği'ndeki krizin ilk safhası ve Tudan'ın seferi hakkında söz konusu kaynaktan bilgi edinemiyoruz. Ancak günümüze ulaşmayan yıllıklardan yararlanması bakımından önemli yere sahip olan *Lavrentevskaya Yıllığı*, bu bakımdan istifade ettiğimiz kaynakların başında gelmektedir.

Tezimizle alakalı olarak en çok istifade ettiğimiz kaynaklardan biri de XIV. veya XV. yy.da yazılmış olan *İpatevskaya Yıllığı*'dir³⁷. Karamzin tarafından ilim âlemine sunulan ve bulunduğu manastırın isminden hareketle aynı isimle adlandırılan bu yıllık³⁸, Galiçya Knezliği hakkında bilgi veren en kapsamlı eser olması bakımından mühim bir öneme sahiptir. Aynı zamanda *Gustinskaya Yıllığı*'nin de kaynaklarından biri olan *İpatevskaya Yıllığı*, Moğolların Galiçya, Macaristan, Lehistan ve Litvanya ile ilişkileri noktasında bakılması gereken ilk kaynak konumundadır. Buna karşılık yıllıktaki en büyük sorun pek çok kronolojik hatayı bünyesinde barındırmasıdır. Örneğin Leh kaynaklarında açık bir şekilde 1287'nin sonunda başladığı belirtilen Moğolların Lehistan seferinin bu yıllıkta 1283 yılı altında kaydedildiği görülmektedir. Bu sebeple tarihlerin tayin edilmesi noktasında diğer kaynaklarla mukayese edilerek hareket edilmesi gerekmektedir.

1658'de Novoierusalim Manastırı'nda Rahip Nikonov tarafından yazılan *Voskresenskaya Yıllığı*³⁹ bu tezde yararlanılan bir diğer önemli yıllıktır⁴⁰. Bu yıllığın günümüze ulaşan beş farklı nüshası olup tezimizle alakalı bilgiler, 1347 yılına kadar

³⁵ *Lavrentevskaya Letopis'*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. I, İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenu Arheografičeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1846.

³⁶ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara, TTK, 2007, s. XXII.

³⁷ *İpatevskaya Letopis'*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. II, İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenu Arheografičeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1843.

³⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. XVIII.

³⁹ *Voskresenskaya Letopis'*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. VII, İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenu Arheografičeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1856.

⁴⁰ Yücel, *a.g.e.*, s. XXIX.

olan olayların aktarıldığı ve Alatir Nüshaları olarak da bilinen Akademii XIII Nüshasında yer almaktadır. Söz konusu yıllık Moğolların Kuzey Rusya meselelerindeki rolüyle alakalı her olayı kayda alması bakımından oldukça önemli yere sahiptir.

XVI. yy.da kayda geçirilen ve adını yazarından alan *Nikonovskaya Yıllığı*'nda⁴¹ 1559 yılına kadar olan olaylar anlatılmaktadır. Bu yıllık oldukça fazla kaynaktan yararlanılarak derlenmesinden ötürü diğer yıllıklara nazaran olayları daha ayrıntılı şekilde aktarmaktadır. Bu bakımdan kendisinden sonra yazılan diğer yıllıklar için de önemli kaynak konumundadır. *Nikonovskaya Yıllığı* tezimiz kapsamında çok önemli bilgileri ihtiva etmekle birlikte Moğollara karşı diğer yıllıklara nazaran daha olumsuz bakış açısına sahiptir. Bu noktada diğer kaynaklarda görülmeyen bazı detayların kaynağa eklenmesi suretiyle Moğollardan kötü bir şekilde bahsedildiği görülmektedir ki bunun arkasında da yazıldığı dönemde Moğollara karşı duyulan bakış açısı yer almaktadır⁴². Bu sebeple araştırmacıların söz konusu detaylara karşı oldukça dikkatli olması gerekmektedir.

Moğol tarihine yönelik önemli kaynak gruplarından birini de Ermeni kaynakları oluşturmaktadır. Bunun en büyük sebebi Cebe ve Subeday Noyan'ın Alâeddin Harezmsah'ı takip etme görevinden sonra ilk olarak Ermenilere saldırması ve o günden itibaren iki taraf arasındaki ilişkilerin savaş veya barış yollu olmak üzere sürekli devam etmesidir. Fakat Ermeni kaynakları yalnızca kendilerini ya da içinde bulundukları bölgeyi ilgilendiren olaylara odaklandıkları için daha çok İran'daki Moğolları ele almakta, Cuci Ulusu ile ilgili bilgilere yalnızca İlhanlı Devletiyle olan savaşlar ölçüsünde yer vermektedirler. Bu bakımdan söz konusu kaynakların tezimizle alakalı verdikleri bilgiler oldukça sınırlı olsa da farklı bir bakış açısı sunmaları bakımından ilgi çekici özelliğe sahiptirler.

Tezimizde kullandığımız Ermeni kaynaklarının başında Genceli Kiragos tarafından 1241'de yazılmaya başlanan ve 1265 yılına kadar olan olayları ihtiva eden

⁴¹ *Nikonovskaya Letopis'*, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. X, İzdannoe po Vısoçayşemu Povoleniyu Arheografičeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1885.

⁴² Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Ankara, TTK, 2017, s. XXVI.

Ermeni Tarihi isimli eser gelmektedir⁴³. IV. yy.ın başında Ermeni Kilisesi'nin kurulmasıyla başlayan eser, Selçuklu Türklerinin Doğu Roma ile mücadelesine geniş yer vermektedir. Fakat eserin en önemli kısmı Moğollarla alakalı bilgilerin yer aldığı bölümdür ki bunun sebebi yazarın onlarla bizzat temas kurmasından ileri gelmektedir⁴⁴. Yazarın tezimiz kapsamında Berke ile Hülâgû Han arasındaki savaşın seyri hakkında vermiş olduğu bilgiler, *Câmiu't-Tevârih*'teki belirsiz noktaların aydınlığa kavuşturulması açısından büyük öneme sahiptir. Ardından Berke ile Abaka Han arasındaki savaşa geçen yazar olayların ortasında bir anda eserine son vermektedir. Buna rağmen söz konusu eser içerdiği bilgiler bakımından önemli konumunda yer almaktadır.

Ele aldığımız dönemle alakalı bilgi veren bir diğer Ermeni kaynağı ise Genceli Kiragos'un ders arkadaşı Vardan Vardapet tarafından kaleme alınan *Cihan Tarihi*'dir⁴⁵. Bu eser başlangıçtan 1269 yılına kadar geçen sürede Ermenilerin ve onlarla irtibat kuran milletlerin tarihini ele almaktadır. Tıpkı Kiragos gibi Müslüman Arapların ve ardından Selçuklu Türklerinin Anadolu'da Doğu Roma ile mücadeleleri ve Türkiye Selçuklu Devleti hakkında önemli bilgiler veren Vardan, 1220'den itibaren Moğollar hakkındaki kayıtlara başlamaktadır⁴⁶. Sebebinin bilmediğimiz bir şekilde Berke ile Hülâgû Han arasındaki savaşa değinmeyen yazar, buna karşılık Berke ile Abaka Han arasındaki savaş ve ilkinin vefatı hakkında bilgi vermektedir.

Tezimiz kapsamında oldukça önemli yere sahip olan bir diğer Ermeni kaynağı ise Süryani Mikhail'in Vekayinamesini Ermeniceye çeviren Aknerli Grigor'un bu esere zeyl olarak kaleme aldığı ve 1229 ile 1273 yılları arasında gerçekleşen 44 yıllık olayları aktardığı *Okçu Milletin Tarihi* adlı eserdir⁴⁷. Eserin başlangıçta Rahip Mağakya isimli bir yazara ait olduğu düşünülmüşse de yapılan araştırmalar sonucunda

⁴³ Genceli Kiragos, **Moğol İstilas: 1220-1265**, çev. Mahmut Kemal Bey, gün. Türk. aktaran Fuat Hacısalihoğlu, İlhan Aslan, İstanbul, Post Yayın Dağıtım, 2018.

⁴⁴ Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **İÜEFTD**, C. I, S. 1, İstanbul 1949, s. 113-115.

⁴⁵ Müverrih Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)**, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1937.

⁴⁶ Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları*", **İÜEFTD**, C. I, S. 2, İstanbul 1950, s. 401-405.

⁴⁷ Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007.

yazarının Aknerli Grigor olduğu anlaşılmıştır⁴⁸. Bu eser Kilikya’da kaleme alındığı için Moğolların Kafkasya’daki faaliyetlerine biraz uzak kalmakta, bu sebeple Cuci Ulusu ile İlhanlılar arasındaki savaflara yer vermemektedir. Buna karşılık eserin tezimize en büyük katkısı Hülâgû ile Cucioğulları arasındaki çatışma konusunda vermiş olduğu bilgilerdir. Nitekim Grigor’un bu olaydan bahsederken Nogay’ın ismini anması sayesinde onun hayatının erken safhası hakkında ufak da olsa ipucu elde etmekteyiz. Söz konusu olayla alakalı Gürcü kaynağı *Kartlis Tskhovreba*’da da bilgi olmakla birlikte Nogay’ın isminin sadece Grigor’un eserinde geçmesi, bu kaynağı tarafımızca daha değerli hâle getirmektedir.

Yukarıda tanıttığımız Ermeni kaynakları 1870’li yıllarda K. P. Patkanov tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir⁴⁹. Bu kaynakların dışında yer alıp da Moğollar hakkında bilgi veren diğer Ermeni kaynakları ise 1962 yılında A. G. Galstyan tarafından Rusçaya çevrilmiştir. Bunlar içerisinde özellikle “Sebastatsi Vakayinamesi”, “Piskopos Stepanos Vakayinamesi” ve “David Bagişetsi’nin Tarihi’nde” yer alan kısımlardan tezimiz kapsamında istifa ettik. Galstyan’ın söz konusu çalışması İlyas Kemaloğlu tarafından 2005 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir⁵⁰.

Cuci Ulusu tarihine yönelik Türk kaynakları geç dönem kaynaklar olup bu devletin yıkılmasından sonra kaleme alınmışlardır. Bu kaynakların başında hiç şüphesiz Ötemiş Hacı’nın İş Sultan Han’ın isteği ile kaleme aldığı *Çengiz-nâme* isimli eser gelmektedir⁵¹. Her ne kadar sözlü rivayetler ve anlatılara dayansa da yazarının sağlam bir araştırma sonucunda ortaya koyduğu bu eserde Batu Han’dan Toktamış Han’ın tahta çıkışına kadar olan Cuci Ulusu tarihi ele alınmaktadır. Ancak ne yazık ki bu eserde Nogay’ın ismi geçmemekte ve onun içerisinde yer aldığı herhangi bir olaydan bahsedilmemektedir. Aynı durum Hive Hanı Ebu’l-Gazi Bahadır Han

⁴⁸ Andreasyan, **a.g.m.**, S. 2, s. 418.

⁴⁹ (Grigor), **İstoriya Mongolov İnoka Magakii, XIII Veka**, perevod i obyasneniya K. P. Patkanova, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1871; **İstoriya Mongolov po Armyanskim İstoçnikam**, C. I/II, perevod i obyasneniya K. P. Patkanova, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1873-1874.

⁵⁰ A. G. Galstyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.

⁵¹ Mustafa Kafalı, **Ötemiş Hacı’ya Göre Cuci Ulusu’nun Tarihi**, Ankara, TKAE Yay., 2009; Ötemiş Hacı, **Çengiz-Nâme**, haz. İlyas Kemaloğlu, Ankara, TTK, 3. Baskı, 2018.

tarafından özelde Şeybanilerin tarihini ortaya koymak için yazılan ancak Cengiz Han'dan itibaren tüm Moğol tarihinin bir özeti mahiyetinde olan *Şecere-i Türk* için de geçerlidir⁵². Ebu'l-Gazi'nin ele aldığımız dönemle alakalı ekseriyetle *Câmiu't-Tevârih*'ten istifade ettiği bilinmekle birlikte⁵³ maalesef ki Nogay ile alakalı herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen her iki kaynaktan da diğer olayların açıklanmasında önemli bir konuma sahip olduklarından dolayı yeri geldiği ölçüde istifade ettik.

XIX. yy.da Hive'de Şir Muhammed Mîrâb Mûnis tarafından yazılmaya başlanan ve onun ölümünden sonra yeğeni ve öğrencisi Muhammed Rızâ Âgehî tarafından tamamlanan *Firdevsü'l-İkbâl* isimli eser Nogay hakkında bilgi veren Türk kaynaklarından biridir. Bu eser asıl olarak Kongrat hanedanının tarihini ele almak için yazılsa da öncesinde Cengiz Han ve sonrasının Moğol tarihi hakkında bilgi vermektedir⁵⁴. Bu kapsamda tezimizle alakalı olarak Nogay'ın İlhanlılar ile savaşları ve Tokta Han'ın tahta çıkmasına katkısı konularında bilgiler vardır ki bu bölümlerin ekseriyetle Reşidüddin'in eserinden alındığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Nogay'ın ve en büyük oğlunun ölümleri hakkında verilen bilgiler diğer kaynaklarda karşılaşmadığımız ayrıntıları ihtiva etmektedir. Söz konusu eser 1998 yılında Leningrad'daki nüshası göz önüne alınarak İngilizceye tercüme edilmiştir⁵⁵. Bundan başka eserin tezimizle alakalı kısımları Hayrullah Kahya tarafından İÜ Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan nüsha üzerinden doktora tezi olarak Türkçeye tercüme edilmiştir⁵⁶.

Cuci Ulusu tarihi hakkında bilgi veren Osmanlı kaynaklarının başında Abdülğaffar Kırımî'nin *Umdet'ül-Ahbar*⁵⁷ isimli eseri gelmektedir. Soyu annesi

⁵² Hive Hanı Ebu'l-Gazi Bahadır Han, **Türk Şeceresi: Türk'ün Soyağacı**, çev. Rıza Nur, gün. Türk. sad. Yunus Yiğit, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2. Baskı, 2019.

⁵³ Mustafa Kafalı, "Ebûlgazi Bahadır Han, **DİA**, C. X, s. 360.

⁵⁴ İsmail Yiğit, "Mûnis", **DİA**, C. XXXI, s. 147.

⁵⁵ Şir Muhammed Mirab Munis, Muhammad Rıza Mirab Agahi, **Firdaws al-Iqbal: History of Khorezm**, trans. from Chaghatay and annotated by Yuri Bregel, Leiden-Boston-Köln, BRILL, 1999.

⁵⁶ Hayrullah Kahya, "**Mûnis and Âgehî Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

⁵⁷ Derya Derin, "**Abdülğaffar Kırımî'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevârih) Göre Kırım Tarihi**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

üzerinden Cuci'nin oğlu Batu Han'a dayanan Kırımî, daha çok Kırım tarihini ele almakla birlikte Cuci Ulusu hakkında da bilgi vermektedir. Kırımî'nin eserini meydana getirirken Reşidüddin ve Kazvini gibi çeşitli Fars tarihçilerinden istifade ettiğini tespit etmemize rağmen onun Nogay ile verdiği bilgiler maalesef ki İlhanlılara karşı mücadelesi ile sınırlı kalmaktadır.

Tezimize ışık tutan önemli Osmanlı kaynaklarından biri de Yazıcıoğlu Ali'nin II. Murad'ın isteği üzerine kaleme aldığı *Târîh-i Âl-i Selçuk*⁵⁸ isimli eserdir. Dört bölümden oluşan eserin üçüncü cildinde yazar, Selçuklu tarihçilerinden İbn Bîbî'nin eserini tercüme ederek I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den itibaren Türkiye Selçuklu Devleti tarihini ele almaktadır⁵⁹. Fakat Yazıcıoğlu bu bölümde bazı ilaveler yapmaktadır ki bunların içerisinde bizim için en önemlisi Sarı Saltuk hakkında vermiş olduğu bilgilerdir. İbn Bîbî'nin eserinde karşılaşmadığımız bu bölümdeki bilgilerin kaynağının neresi olduğu tespit edilememekle birlikte yazarın Dobruca'dan Karesi'ye geri göç etmiş Türkmenlerden duyduklarına dayanarak bu bölümü ortaya koyduğu düşünülmektedir. Sarı Saltuk'un Nogay'ın başkentinin yakınlarında yaşadığı ve onun topraklarında İslamiyet'i yaydığı bilindiğinden Yazıcıoğlu'nun onunla alakalı verdiği bilgiler büyük önem arz etmektedir.

Tezimiz kapsamında istifade ettiğimiz Doğu Roma kaynaklarının başında George Pachymeres'in 1260-1308 yılları arasında İmparator VIII. Mikhail ve oğlu II. Andronikos dönemlerini anlattığı *Syngrafikai Historiai* isimli eser gelmektedir. Onun eseri aynı zamanda Osmanlıların tarih sahnesine çıktığı döneme denk geldiği için Osman Gazi'nin faaliyetleri ve Anadolu'daki beyliklerin Doğu Roma ile ilişkileri noktasında da ayrı bir öneme sahiptir⁶⁰. Ancak eserin bizim nezdimizdeki değeri Moğollarla alakalı verdiği bilgilerden ileri gelmektedir. Nogay'ın Doğu Roma ile ilişkileri, Bulgaristan'a yapılan Moğol akınları, İvaylo İsyanı ve Nogay'ın ölümünden sonra oğlu Ceka'nın Bulgaristan'ı kontrolü altına alma girişimi bakımından bu eser,

⁵⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi (Giriş-Metin-Dizin))*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2009.

⁵⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Âl-i Selçuk", *DİA*, C. XL, s. 72.

⁶⁰ Levent Kayapınar, "Pachymeres, Georgios", *DİA*, C. XXXIV, s. 139; Levent Kayapınar, "Bizans Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, Ankara 18-20 Mart 2010*, ed. Mehmet Öz, Ankara 2011, s. 177.

ilk başvurulması gereken kaynak konumundadır. Söz konusu çalışmanın tamamı Albert Failler ve Vitalien Laurent tarafından dört cilt halinde Fransızcaya çevrilerek Yunanca metin ile birlikte neşredilmiştir⁶¹. Onların neşrini esas alan İlcan Bihter Barlas, eserin Türklerle alakalı bilgi veren kısımlarını tespit ederek Türkçeye tercüme etmiştir⁶². Söz konusu çalışma oldukça değerli olmakla birlikte Nogay'ın Bulgaristan'daki İvaylo İsyanı'na müdahalesi gibi konulara değinmemesi bakımından bazı noktalarda eksik kalmaktadır.

Tezimiz kapsamında bilgi veren bir diğer Doğu Roma kaynağı ise Nikifor Grigoras'ın *Roma Tarihi* isimli eseridir. 1204-1359 yılları arasındaki olayları ele alan eser Pachymeres'in eserini tamamlayıcı bir mahiyete sahiptir. Grigoras'ın tezimizle alakalı vermiş olduğu bilgiler Pachymeres'e kıyasla çok daha sınırlı olsa da içermiş olduğu ayrıntılar bakımından büyük öneme sahiptir⁶³. II. İzzeddin Keykavus'un kurtarıldığı seferin Bulgar Kralı Konstantin Tih'in ekseninde anlatılması, İvaylo İsyanı ve VIII. Mikhail tarafından Sırbistan'a gönderilen Moğollar ile ilgili vermiş olduğu ayrıntılar olayları aydınlatmamız noktasında oldukça değerlidir. Eserin farklı dillerde çevirileri olmakla birlikte biz 2012 yılında St. Petersburg'da yapılan çevirisinden istifade ettik⁶⁴.

Tezimizle alakalı bilgilerin yer aldığı tek Sırp kaynağı Başpiskopos II. Danilo tarafından yazılan ve özelde ideal bir kral portresi çizmek amacıyla Kral II. Milutin'in hayatını anlatmak, genelde ise Sırbistan'ın 1227-1335 yılları arasında hüküm süren kralları ile 1233-1275 yılları arasında görev yapan başpiskoposlarının biyografilerini ortaya koymak amacıyla kaleme alınan *Sırp Kralları ve Başpiskoposlarının Hayatı*⁶⁵ isimli eserdir. Orta Çağ Sırp tarihinin en önemli kaynaklarından olan bu eserde Moğolların 1284'te Drim Nehri'ndeki mağlubiyetleri, Sırbistan'ın Branicevo ve

⁶¹ Georges Pachymeres, **Relations Historiques**, C. I-II, ed. ve not. Albert Failler, Fran. çev. Vitalien Laurent, Paris, Les Belles Lettres, 1984; C. III-IV, ed., Fran. çev. ve not. Albert Failler, Paris, Institut Français d'études Byzantines, 1999.

⁶² Georges Pachymeres, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, 2019.

⁶³ Kayapınar, **"Bizans..."**, s. 178.

⁶⁴ Nikifor Grigora, **İstoriya Romeev**, C. I, per. c greç. R. V. Yaşunskogo, Sanktpeterburg, Svoe İzdatel'stvo, 2013.

⁶⁵ Arhiepiskop Danilo, **Jivoti Kralyeva i Arhiepiskopa Srpskih**, preveo Lazar Mirkoviç, Beograd 1935.

Vidin'e yönelik harekâtları ile II. Milutin'in Nogay'a tabi olması hakkında bilgiler yer almaktadır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi yazarın amacı II. Milutin'i öne çıkarmak olduğu için bu bölümlerde mümkün olduğunca olumsuz ayrıntıları göz ardı etme eğilimi içerisinde. Buna rağmen Sırbistan'daki Moğol nüfuzunu göstermesi ve olayların gerçekleştiği dönemde yazılması bakımından mutlaka göz önünde bulundurulması gereken eserlerin başında gelmektedir.

Leh kaynaklarında Moğollarla alakalı verilen bilgilere tıpkı Rus kaynaklarında görüldüğü gibi Lehistan'ı ilgilendirdiği ölçüde yer verilmektedir. Bunlar da ekseriyetle Moğolların Lehistan'a düzenlediği seferlerle alakalıdır. Bu şekilde ele alınması gereken ilk eser Polonya tarih yazıcılığının babası olarak kabul edilen Jan Dlugosz'un orijinal ismi *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* olan eseridir. Kendisinden önce yazılan kaynakları iyi bir şekilde derleyen yazar, bu şekilde 985'ten 1480 yılına kadarki olayları ele almaktadır. Kitabın yedinci cildinde⁶⁶ tezimizle alakalı olarak Moğolların 1241, 1260, 1280 ve 1287 yıllarındaki seferlerini ayrıntılı bir şekilde anlatan Dlugosz, bundan başka Macaristan'a yönelik seferler hakkında da bazı bilgiler vermektedir. Dlugosz'un eseri Maurice Michael tarafından kısaltılarak İngilizceye tercüme edilmiştir⁶⁷.

Dlugosz'dan başka Marcin Bielski'nin 550-1580 yılları arasındaki olayları ele aldığı *Kronika Polska*⁶⁸ ile Marcin Kromer'in yine aynı isimli eserinde⁶⁹ de Moğolların Lehistan seferleri ile alakalı bilgiler vardır. Fakat bunlar ekseriyetle Dlugosz'dan istifade edilerek kaleme alınmış olup içerik olarak pek fazla farklılık barındırmamaktadır. Bu yazarlardan başka aslen İtalyan olup Lehistan ordusunda görev almış Aleksander Guagnini'nin Latince olarak kaleme aldığı *Sarmatiae Europaeae Descriptio*⁷⁰ adlı eserinde de tezimizle alakalı bilgiler vardır. Guagnini'nin

⁶⁶ Jana Dlugosza, *Dziejow Polskich*, C. II, prz. Karola Mecherzynskiego, Krakowie, w Drukarni Czasu w. Kirchmayeba, 1868.

⁶⁷ **The Annals of Jan Dlugosz: Annales seu cronicae incliti regni Poloniaes**, eng. abridgement Maurice Michael, IM Publications, 1997.

⁶⁸ Marcin Bielski, *Kronika Polska Marcina Bielskiego*, wydanie Kazimierza Jozefa Turowskiego, Sanok, Naklad I Druk Karola Pollaka, 1856.

⁶⁹ Marcin Kromer, *Kronika Polska Marcina Kromera Biskupa Warmińskiego*, Ksiąg XXX, na jesuk Polski z Lacinskiego przelozona przez Marcina z Blazowa Blazowskiego, obecne wydanie w jezyku polskim drugie, Sanok, Naklad I Druk Karola Pollaka, 1857.

⁷⁰ Oleksandr Gvanini, *Khronika Yevropeyskoyi Sarmatyi*, Uporyadkuvannya ta pereklad z polskoyi o. Yuriya Mitsika, Kiev, Kievo-Mogilyanska Akademiya, 2007.

verdiği bilgiler özünde yukarıda isimlerini verdiğimiz Leh tarihçilerle aynı olmakla birlikte onlara göre daha kısadır.

Çeşitli dönemlerde Avrupa'dan doğuya giden elçi ve tüccarların kaleme aldıkları notlar da Moğol tarihinin aydınlığa kavuşturulmasına büyük katkı sunmaktadırlar. Bu suretle ortaya konan ilk iki eser, biri Papa tarafından Güyük Han'a, diğeri ise Fransa Kralı tarafından Mengü Han'a elçi olarak gönderilmiş olan Plano Carpini'li Johannes⁷¹ ile Rubruklu William'ın⁷² seyahatnameleridir. Bunlardan ilki yolculuğunu 1245-47, ikincisi ise 1253-56 yılları arasında gerçekleştirdiğinden dolayı Nogay ile ilgili herhangi bilgi vermemektedirler. Fakat o dönem Moğol dünyasına batılı bir gözle bakmalarının getirdiği önemin yanı sıra Plano'nun eserinde geçen Mauci karakterinin Nogay'ın dedesi ile özdeşleştirilmesi bizim için oldukça kıymetlidir.

Tezimizle doğrudan alakalı olan tek seyahatname ise Venedikli tüccar Marco Polo'nun yolculuk anılarını kaleme aldığı *Dünyanın Hikâye Edilişi*⁷³ isimli eserdir. Babası ve amcasıyla birlikte Çin'e seyahat eden ve uzun yıllar Kubilay Han'a hizmette bulunan Marco Polo, geri dönüş yolculuğu sırasında İran'a gelmiş ve bu kez de Gazan Han'ın huzuruna çıkma fırsatı bulmuştur. Fakat Marco Polo tüm bu yolculuk anılarını çok daha sonra, 1298'de Curzola Deniz Savaşı'nda Cenevizlilere esir düşmesinin ardından hapisanede tanıştığı Pisalı Rustichello'nun ısrarları üzerine onunla birlikte 1299'da serbest kaldıktan sonra yazmaya başlamıştır⁷⁴. Bu eserdeki bilgiler ekseriyetle Kubilay Han döneminin bir tablosunu ortaya koysa da eserin son kısımlarında Cuci Ulusu hakkında bilgiler vardır. Marco Polo'nun muhtemelen İran'daki Moğollardan öğrendiği bu bilgiler genel olarak diğer kaynaklardaki bilgilere kıyasla hatalı olsa da bazı ayrıntıların benzer olması bakımından göz önünde bulundurulmaya değerdir. Yazarın Nogay ile Tokta Han arasındaki savaşla alakalı kayıtları ise muhtemelen sonraki yıllarda esere eklenmiş olmalıdır. Çünkü bu savaşlar onun Venedik'e

⁷¹ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk**, çev. Ergin Ayan, İstanbul, Kronik Kitap, 2018.

⁷² Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat: 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakorum'a Yolculuk**, çev. Ergin Ayan, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.

⁷³ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı**, çev. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, 2009.

⁷⁴ Mahmut H. Şakiroğlu, "Marco Polo", **DİA**, C. XXVIII, s. 41.

dönmesinden sonra gerçekleşmesinin yanı sıra ikinci savaş olduğu vakit kendisi Ceneviz esaretinden yeni kurtulmuş idi. Bu sebeple söz konusu kayıtların Marco Polo tarafından aktarılması imkânsız olmakla birlikte erken nüshaların çoğunda bu savaşlar hakkında bilgi bulunması, yazarı Marco Polo olmasa dahi bu bölümlere bir ana kaynak gibi yaklaşmamıza izin vermektedir.

Nogay'ın Ak Orda tarihi içerisindeki yeri yadsınamayacak olmakla birlikte onun hakkında kaleme alınmış yalnızca iki bibliyografik eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki N. İ. Veselovskiy tarafından 1922 yılında kaleme alınan *Nogay i ego Vremya* isimli eserdir. Çeşitli dillerdeki ana kaynaklara dayanılarak oluşturulan bu çalışma, yazıldığı döneme kıyasla oldukça büyük kıymete sahiptir. İkinci eser ise yine Rusça bir eser olan ve A. A. Porsin'in yazdığı *Političeskaya Deyatel'nost' Nogaya v Zolotoy Orde: 1262-1601 Godı* isimli tezdır. Fakat erişim problemi nedeniyle maalesef bu tezden istifade edemedik.

Bunun dışında eserinin ilgili yerlerinde Nogay'ın faaliyetlerine değinen pek çok çalışma söz konusudur. Bu noktada Türkçe eserlerin başında Mustafa Kafalı'nın *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, George Vernadsky'in Türkçeye tercüme edilen *Moğollar ve Ruslar*, İlyas Kemaloğlu'nun *Altın Orda ve Rusya* isimli eserleri gelmektedir. Nogay'ın Balkanlardaki faaliyetleriyle alakalı olarak Istvan Vasary'nin *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)* isimli kitabı ile İlyas Kemaloğlu'nun “Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)” ve “Altın Orda'nın Balkanlar Politikası” isimli makaleleri bulunmaktadır. Nogay'ın İlhanlılarla münasebetleri konusunda İlyas Kemaloğlu'nun *Moğolların Kafkasya Politikası* kitabı öne çıkarken Rus knezlikleriyle ilişkileri noktasında Altay Tayfun Özcan'ın *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)* isimli eseri büyük önem taşımaktadır. Bunun dışında Cuci Ulusu tarihinin tamamı ya da belli bir dönemini ele alan Kadri Kardaş'ın *Altınorda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502)*, Şahinaz Yıldırım'ın *Bahri Memlukler Zamanında Memluk-Altın Orda Münasebetleri*, Fatih Bostancı'nın *Gelenekten Değişime Altın Orda Devleti'nde Berke Han Dönemi (Siyaset-Kültür-Din)*, Önder Güler'in *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, Sefa Alıcıoğlu'nun *Berke Han'ın Ölümüne Kadar Altın Orda-Suriye ve Mısır ile İlişkiler (1227-1266)*, Arzu Akpunar'ın *Nogayların Altın Orda Üzerindeki Etkisi* ve Ozan Eren

Üçgöl'ün *Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri* isimli yüksek lisans tezleri ile Ahmad Hesamipour Khelejani'nin *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri* isimli doktora tezinde de Nogay'ın faaliyetleriyle alakalı bilgiler yer almaktadır.

Nogay hakkında bilgi veren başta Rusça olmak üzere pek çok yabancı araştırma bulunmaktadır. Nogay'ın faaliyetlerini genel olarak ortaya koyan eserlerin başında Bertold Spuler'in *Zolotaya Orda: Mongolı v Rossii: 1223-1502*, M. G. Safargaliyev'in *Raspad Zolotoy Ordı*, V. L. Yegorov'un *İstoričeskaya Geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv*, Y. P. Mıskov'un *Političeskaya İstoriya Zolotoy Ordı (1236-1313)*, R. Y. Poçekayev'in *Çari Ordınskie: Biyografiı Hanov Praviteley Zolotoy Ordı*, Peter Jackson'ın *The Mongols and the West: 1221-1410* isimli çalışmaları gelmektedir. Cuci Ulusu tarihinin önde gelen araştırmacılarından V. V. Trepavlov'un *Gosudarstvennyy Stroy Mongol'skoy İmperii XIII veka ve Stepne İmperii Evrazii: Mongolı i Tatari* ile U. Şamiloğlu'nun *Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde* isimli çalışmalarında daha çok Nogay'ın ulus içerisindeki konumu ele alınmaktadır. Nogay'ın Rusya ile münasebetleri konusunda A. N. Nasonov'un *Mongolı i Rus': İstoriya Tatarskoy Politiki na Rus*, V. T. Paşuto'nun *Očerki po İstorii Galitsko-Volınskoy Rusi*, A. A. Gorskiy'in *Moskva i Orda* ve "Nogay i Rus", V. A. Kuçkin'in "Letopisnie Rasskazı o Slobodah Baskaka Ahmata" isimli eserleri öne çıkmaktadır. Nogay'ın Avrupa seferleri konusunda Roman Hautala'nın "Ot Batu do Djanibeka: Voennie Konflikı Ulusa Djuçi s Polşey i Vengriey (2)", Yaroslav Pilipçuk'un "Nogayev Ulus i Evropa: İstoriya Vzaimootnoşeniı" isimli makaleleri büyük öneme sahiptir. Sırp tarihçi Aleksandr Uzelac'ın "Tatars and Serbs at the end of the Thirteenth Century", "The Principality of Vidin and the Tatars of the Golden Horde", "The Golden Horde and the Balkans" isimli makaleleri daha çok Nogay'ın Balkanlardaki faaliyetlerine odaklanmaktadır. Yine A. A. Porsin tarafından kaleme alınan "K Voprosu ob Uçastii Nogaya v Pohode na Konstantinopol 1265 Goda", "Nogay i Ego Rol' v Političeskoy Jizni Zolotoy Ordı v 90-e Godı XIII Veka", "İstočnik İnformatsii Rukn ad-dina Beybarsa v Orde v Kontse XIII – Naçale XIV Vekov", "Voенno-Politčeskie Otnoşeniya Zolotoy Ordı i Hulaguidskogo İrana v Period Pravleniya Berke", "Zagovor Nogaya Protiv Tula-Bugi v Kontekste

Epidemiologičeskoy Situatsii v Zolotoy Orde v Kontse XIII- Naçale XIV Vekov” gibi makaleler Nogay’ın faaliyetlerinin çeşitli yönlerine ışık tutmaktadır. Bundan başka pek çok çalışmada daha Nogay’ın faaliyetlerinin ele alındığı görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMİR NOGAY'A KADAR DEŞT-İ KIPÇAK'IN DURUMU

Deşt-i Kıpçak, XI. yy. ortalarından XIII. yy. ortalarına kadar doğuda İrtiş Nehri'nden batıda Karpat Dağları'na kadar uzanan Kıpçaklarla meskûn oldukça geniş bir sahayı ifade eder. Bu bölgenin sınırları güneyde Terek ve Seyhun Nehri boylarına kadar uzanırken kuzeyde ise Rus knezlikleri ve İdil Bulgar Devleti'ne kadar ulaşmaktaydı¹. Söz konusu sınırlar Kıpçakların siyasi bir varlık olarak hâkim oldukları bölgeden ziyade yayıldıkları toprakları işaret etmektedir. Bu bölge tarih boyunca pek çok Türk boyuna ev sahipliği yapmış olmasına karşın bunlar arasında yer alan Kıpçaklar, geniş nüfuslarının da etkisiyle bölgeye adını vermeyi başarmışlardır. Öyle ki Moğollar bu bölgeye hâkim olduklarında dahi Deşt-i Kıpçak ismi kullanılmaya devam etmiştir.

1.1. Cuci'nin Faaliyetleri ve Cuci Ulusu'nun Kuruluşu

Yukarıda adını anmış olduğumuz Deşt-i Kıpçak, Moğollar tarafından zaptından sonra bölgenin Cuci'nin hâkimiyetine girmesinden ötürü Cuci Ulusu olarak da anılır². Cuci³, Cengiz Han'ın en büyük oğludur. Doğumuyla ilgili şaibeler olmasına

¹ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976, s. 11.

² Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları", **Tarih Dergisi**, S. 24, 2011, s. 60; İlyas Kemaloğlu, **Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, 2015, s. 71.

³ Cuci ismi kaynaklarda *Tauşi*, *Tuşi* ve *Duşi* gibi farklı şekillerde de geçmektedir. Kelime olarak "aniden ortaya çıkan, beklenmedik misafir" gibi anlamlara gelir. Bunun sebebi Cuci'nin yolda beklenmedik bir zamanda doğmuş olmasıdır. Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, s. 31; Yavuz Söylemez, **Es-Seb'ü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Ankara, TTK, 2020, s. 90. Ancak Ekrem Kalan bu görüşe itiraz etmektedir. Ona göre kelimenin misafir anlamında olması Cuci'yi aile dışından birisi gibi göstermektedir. Bu sebeple bunun kabul edilemeyeceğini, kelimenin "beklenmeyen bir anda aniden ortaya çıkan" manasına gelmesi gerektiğini söylemektedir. Ekrem Kalan, "Tarihi Kaynaklara Göre Cüçi Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVIII, S. 1, s. 126. Bunun dışında bazı Türk kaynaklarında Cuci'nin doğumunda yaşanan zor şartlar sırasında beşik bulunamadığından hamur içine konmasından ötürü kelimenin anlamı "hamur içinde yatmak" olarak gösterilir. Derin, **Abdülaffar...**, s. 176-177.

karşın⁴ Cengiz Han onu diğer oğullarından ayrı görmedi. Babasıyla birlikte birtakım seferlere⁵ katılan Cuci 1207 yılında orman halklarına karşı sefere çıktı. Cuci ilk kez kendi başına çıktığı bu sefer sırasında Oyrat, Buryat, Barhun, Ursut, Habhanas, Hanhanas, Tuba ve Kırgız gibi kabileleri itaat altına almayı başardı. Hiçbir kayıp vermeden göstermiş olduğu bu başarı karşısında Cengiz Han, adı geçen kabile ve toprakları Cuci'nin idaresine verdi⁶. Söz konusu topraklar Selenge Nehri'nden İrtiş Nehri'ne kadar olan sahayı kapsıyordu. Böylece Cengiz Han'ın oğulları içerisinde ilk ulus sahibi olan Cuci oldu. Cuci batıda yer alan toprakları ele geçirmeye hazırlanırken kendisine başkent olarak da İrtiş Nehri kıyısındaki eski bir Kimek şehrini seçti⁷.

Kendi ulusuna sahip olmasından Cengiz Han'ın Harezmsahlar seferine kadar Cuci'nin babasıyla beraber yalnızca 1211 yılındaki Çin ve 1213 yılındaki Kitan seferlerine katıldığını görmekteyiz⁸. 1213'ten 1218'e kadar olan süre zarfında kendi topraklarında kaldı. Bu süreçte ne yaptığı tam olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen ulusunun topraklarını genişletmekle meşgul oldu. Cengiz Han'ın Harezmsahlar üzerine sefere çıkmasından önce kendisine kuzeydeki toprakların güvenliğini sağlama görevi verildi. Bu bağlamda bir yandan isyan eden Kırgız ve Merkitleri yeniden itaat altına alırken⁹ diğer yandan Alâeddin Muhammed'in

⁴ Vakti zamanında Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır, Merkitlerden Yeke-Çiledü'nün eşi Hoelun Hatun'u kaçırmıştı. **Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi): Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, Ankara, TTK, 5. Baskı, 2016, s. 16-18; Lubsan Danzan, **Altan Tobçi (Zolotoe Skazanie)**, çev. N. P. Şastinoy, Moskva, İzdatel'stvo Nauka, 1973, s. 62-63. Buna misilleme olarak Merkitler de Cengiz Han'ın eşi Börte'yi kaçırdılar. Cuci ise Börte'nin kurtarılmasından kısa bir süre sonra yolda doğdu. Raşid-ad-din, **Sbornik Letopisey**, C. II, per. Yu. P. Verhovskogo, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960, s. 65; Lubsan Danzan, **a.g.e.**, s. 91; Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 149. Bu sebeple Cuci'nin babasının Cengiz Han olup olmadığına dair şüphe Moğolların zihninde her daim yer aldı. Özellikle kardeşleri Çağatay ve Ögedey kökeninden dolayı sürekli Cuci'yi kötülüyorlardı. **MGT**, s. 175; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 65. Ancak Cengiz Han Cuci'ye karşı ayırım yapmadı. Onu pek çok seferde görevlendirdi ve başarılarından dolayı takdir etti. Topraklarını oğulları arasında paylaştırırken de Moğol adetlerine göre en büyük oğlu olması sebebiyle ona en uzak toprakları verdi. Tüm bunlar Cengiz Han'ın Cuci'yi oğlu olarak gördüğüne işaret etmektedir.

⁵ Cuci kendi başına sefere çıkmadan önce babasıyla birlikte Naymanlar, Kereitler ve Tayçitlara karşı yapılan seferlere katılmıştır. Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 75; İlnur Mirgaliyev, "Jochi - The First Ruler of the Ulus", **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 71.

⁶ **MGT**, s. 160; V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kronik Kitap, 4. Baskı, 2019, s. 406; Mirgaliyev, **a.g.m.**, s. 72.

⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 78; Mirgaliyev, **a.g.m.**, s. 72.

⁸ Raşid-ad-din, **Sbornik Letopisey**, C. I/II, çev. O. İ. Smirnov, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1952, s. 165-169; Mirgaliyev, **a.g.m.**, s. 72.

⁹ Mirgaliyev, **a.y.**

kuvvetleriyle karşılaştı. Yapılan savaşta birbirlerine üstünlük kuramamaları sebebiyle iki taraf da geri çekilmek zorunda kaldı¹⁰.

Harezmşahlar seferi Cuci'nin babasıyla birlikte katıldığı son sefer oldu. Moğol ordusunun kuzeyinden ilerleme emri alan Cuci, 1220 yılı içerisinde Sıgnak, Uz Kent, Barçınlg Kent, Aşnas, Cend ve Yenikent'i ele geçirdi¹¹. 1221 yılında Cengiz Han, oğulları Cuci, Çağatay ve Ögedey'i başkent Harezm'i (Gürgenç) kuşatmakla görevlendirdi. Öteden beri birbirleriyle anlaşamayan Cuci ile Çağatay arasındaki gerginlik, bu kuşatma sırasında zirveye ulaştı. Babasının yaptığı taksimata göre kendi payına düşen Harezm'i harap olmaktan korumak isteyen Cuci kuşatmayı gevşetmeye çalışırken Çağatay ise kuşatmanın daha da şiddetlenmesini istiyordu¹². Anlaşmazlığın büyümesi üzerine duruma el atan Cengiz Han kuşatmanın komutanlığını Ögedey'e verdi. Yedi ay süren kuşatmanın sonunda Harezm zorla ele geçirildi. Teslim olmaması sebebiyle şehrin uğramış olduğu akıbet çok feci oldu. Şehir sular altında bırakılırken halkının neredeyse tamamı katledildi¹³. Bundan sonra Çağatay ve Ögedey, Harezm'i Cuci'ye bırakarak babalarının yanına geri döndüler. Cuci ise seferin geri kalan

¹⁰ Şehabeddin Ahmedünnevi, **Celâlüttin Harezmşah**, çev. Necip Asım, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1934, s. 14-15; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2013, s. 110-111; Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 86-87; H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilası ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2018, s. 150-151.

¹¹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 121, 123-125; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 199-200; Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 91-92; Barthold, **a.g.e.**, s. 426-27. Bu yerlerin zaptında Cuci ile birlikte Ulus-İdi adlı bir komutan da yer almıştır. Reşidüddin eserinde her ikisinin de ismini verirken Cüveynî ise söz konusu yerlerin zaptı sırasında sadece Ulus-İdi'nin ismini anmaktadır. Ancak Cüveynî'nin daha öncesinde Cengiz Han'ın büyük oğlunu Cend ve Barçınlg Kent taraflarına gönderdiğini söylemesinden ötürü Cuci'nin bu orduya komuta ettiğini söyleyebilmemiz mümkündür.

¹² Nesevî, Cuci'nin Harezmîlere şehri teslim etmeleri durumunda halka dokunulmayacağına dair güvence verdiğini, ancak kendisinin ifadesiyle "*ahmakların fikrinin ağır basmasından*" dolayı onun bu teklifinin kabul görmediğini söylemektedir. Nesevî, **a.g.e.**, s. 60. Barthold da Nesevî'nin görüşünü doğru olarak kabul etmektedir. Barthold, **a.g.e.**, s. 444. Reşidüddin'e göre Cuci ile Çağatay arasındaki anlaşmazlık kuşatmanın başarısız olmasına neden olmuştur ne var ki buna karşılık kendisi anlaşmazlığın sebebi hakkında bilgi vermemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 216. Ebu'l-Gazi ise kardeşlerin şehri ele geçirmek için her yolu denediklerini ancak kuşatmanın bir türlü aşılamamasının ötürü aralarının bozulduklarını bildirmektedir. Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 95.

¹³ Aylar süren kuşatma sırasında Moğollar ciddi kayıplara uğradıkları için onların Harezm'de yaptıkları katliam da aynı ölçüde büyük olmuştur. Cüveynî söylenen sayıyı duyduğunda inanmadığını ve bu sebeple de eserinde yazmadığını belirtmektedir. Reşidüddin ise 100.000 esnaf ve sanatkâr ile kadınlar ve çocukların şehirden ayrıldığını, geri kalanların ise Moğollar arasında bölüştürüldüğünü söylemektedir. Her bir Moğol'a 24 kişi düştüğü ve o gün orada 50.000 Moğol askerinin bulunduğu göz önüne alındığı zaman bu durumda öldürülenlerin sayısının 1.200.000 olması lazım gelmektedir. Nesevî ise Reşidüddin'e benzer bilgiler vermekle birlikte sayı konusunda sessiz kalmaktadır. Cüveynî, **a.g.e.**, s. 150-151; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 216-217; Nesevî, **a.g.e.**, s. 61; Barthold, **a.g.e.**, s. 445-446; Özdemir, **a.g.e.**, s. 175-176.

kısımında yer almayarak kendi topraklarına döndü ve Kıpçak topraklarının zaptıyla meşgul oldu. Onun seferin geri kalan kısmında yer almamasının sebebini tam olarak kestirebilmek mümkün değildir. Cengiz Han'ın, oğulları arasındaki gerginliği ortadan kaldırmak için Cuci'yi uzaklaştırmış olması ihtimal dâhilindedir¹⁴. Buna karşılık biz onun geri çekilmesinin Cebe ve Subeday'ın Deşt-i Kıpçak'taki faaliyetleriyle bağlantılı olduğunu düşünüyoruz¹⁵.

Türkistan'da bu olaylar yaşanırken ileride Cuci Ulusu'na katılacak olan Karadeniz'in kuzeyindeki topraklar da Moğolların hedefi hâline geldi. Cengiz Han'dan aldıkları emir gereği Alâeddin Harezmsâh'ı amansız bir şekilde takibe koyularak Azerbaycan'a kadar gelen¹⁶ Cebe ve Subeday, Sultanın ölümünden sonra 1222'de yönlerini kuzeye çevirdiler. İlk olarak Gürcüleri bozguna uğratan¹⁷ Moğollar ardından Derbent'i aştıkları vakit karşılarında Kıpçak-Alan ittifakını buldular. Cebe ve Subeday karşılarında çıkan düşmanı savaşarak alt etmeyi başaramayınca Moğolların çok sık uyguladıkları bir taktiğe başvurdular ve hediyelerle ikna ettikleri Kıpçakların Alanlarla ittifakını bozmayı başardılar. Böylece tek başına kalan Alanları rahatlıkla mağlup eden Moğollar sonrasında aniden Kıpçaklara saldırarak onları da bozguna

¹⁴ Mirgaliyev, **a.g.m.**, s. 73.

¹⁵ Cebe ve Subeday'ın Deşt-i Kıpçak'taki faaliyetlerinden hiç bahsetmeyen Cüveyni, onların Derbent'i aşmalarından belli bir süre sonra Cuci'nin kuvvetleriyle birleştiklerini söylemektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 163. Çin kaynaklarında da Cebe'nin Kıpçakları yendikten sonra Cuci'den askeri yardım istediği ve bunun da kabul edildiği yazmaktadır. Ch'i T'ang, **Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul 1970, s. 146. Kafalı ise keşif mahiyeti taşıyan bu seferin Cuci'nin batıdaki genişlemesine hazırlık amacı taşıdığını söylemektedir. Mustafa Kafalı, "Cuci Han", **DİA**, C. VIII, s. 79.

¹⁶ Cebe ve Subeday'ın Alâeddin Harezmsâh'ı takibi ve sonrasında İran ve Azerbaycan'daki askeri hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi**, C. XII, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, Bahar Yayınları, 1987, s. 327-341; Cüveyni, **a.g.e.**, s. 160-163; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 226-228; Barthold, **a.g.e.**, s. 430-437; Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017, s. 72-73.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 343; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 228; "İz İstorii Kirakosa Gandzaketsi", **İstoriya Mongolov po Armyanskim Istočnikam**, C. II, perevod i obyasneniya K. P. Patkanova, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1874, s. 3; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 19-20; "İz İstorii Vardana", **İstoriya Mongolov po Armyanskim Istočnikam**, C. I, perevod i obyasneniya K. P. Patkanova, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1873, s. 2-3; Vardan (T), **a.g.e.**, s. 222-223; "Piskopos Stepanos Vakayinamesinden Alıntı", **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, haz. A. A. Galstyan, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 63; Grigor (R), **a.g.e.**, s. 5-7; Grigor (T), **a.g.e.**, s. 21-23; **Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia**, çev. Dmitri Gamq'relidze, ed. Roin Met'reveli, Stephen Jones, Georgian National Academy of Sciences, Tbilisi, Artanuji Publishing, 2014, s. 321. Olaylara genel bir bakış açısı için bkz. Ömer Subaşı, **Gürcü-Moğol İlişkisi: Güney Kafkasya 1220-1346**, İstanbul, Kitabevi, 2015, s. 39-41.

uğrattılar¹⁸. Bunun üzerine Kıpçaklar dağınık bir şekilde kuzeye çekilerek Rus knezliklerine sığınmak zorunda kaldı. Onların ittifak teklifi Ruslar tarafından kabul gördü ve Rus knezleri Moğollar ile karşılaşmak için derhal savaş hazırlıklarına başladı¹⁹.

Kıpçakları yendikten sonra Karadeniz'in kuzeyine hareket eden Moğollar, Kıpçakların Ruslarla ittifak kurduklarını ve kendilerine doğru geldiklerini öğrenince bir başka taktiğe başvurarak geri çekilmeye başladılar. On iki günlük çekilmenin sonunda Kalka Nehri'ne vardıkları zaman Rus knezlerinin aralarındaki bağlantı kopmuş ve orduları da yorulmuş vaziyetteydi. Bu fırsatı değerlendiren Cebe bir anda orduyu geri döndürerek Ruslara saldırdı ve Kıpçak-Rus ordusu karşısında sayıca az olmalarına rağmen zafer Moğollardan yana oldu²⁰. Bundan sonra Deşt-i Kıpçak, Kırım ve Güney Rus topraklarında yağmalarda bulunan Moğollar, Cengiz Han'ın ordusuna katılmak üzere geri dönüş yolculuğuna başladılar. Fakat Moğolların hem Türkistan hem de Deşt-i Kıpçak'taki saldırılarından haberdar olan İdil Bulgarları, aynı akıbete uğramamak için ülkelerinden geçmek zorunda olan Moğollara pusu kurmuşlardı. Bu pusuya düşen Moğollar büyük kayıplar verirken Cebe ve Subeday ancak 4.000 Moğol ile Cengiz Han'ın yanına dönmeyi başardı²¹.

Tekrar Harezmsahlr seferine dönecek olursak Cengiz Han geri dönüş yolculuğu sırasında Kulan-başı denen mevkide oğullarıyla birlikte kurultay topladı. Cüveyni'ye göre bu kurultaya katılanlar arasında Cuci de yer alırken Reşidüddin ise onun ismini zikretmemektedir²². Tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Cengiz

¹⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 345-346; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 229; Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 102-103. Bu olay Çin kaynaklarında da ele alınmıştır. Burada Cebe'nin Kıpçakları hileyle Aslar ve Çerkezlerden ayırdığı yazmaktadır. Ch'i T'ang, **a.g.e.**, s. 146. Cebe ve Subetay'ın Kafkasya'daki faaliyetlerine genel bir bakış açısı için bkz. Thomas T. Allsen, "Mongols and North Caucasia", **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, C. VII, 1987-1991, s. 11-16; Kafalı, **Altın...**, s. 16; Özcan, **a.g.e.**, s. 28-31.

¹⁹ **PSRL I**, s. 216; **PSRL II**, s. 163; **PSRL VII**, s. 129-130; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 346; Yücel, **a.g.e.**, s. 474, 477; Kemaloğlu, **a.g.e.**, s. 77; Özcan, **a.g.e.**, s. 33-34.

²⁰ **PSRL I**, s. 217-219; **PSRL II**, s. 164-165; **PSRL VII**, s. 130-132; **PSRL X**, s. 91; **PSRL XXIII**, s. 70-71; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 347; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 229; Ch'i T'ang, **a.g.e.**, s. 149-150; Yücel, **a.g.e.**, s. 473, 475, 478-479; Kemaloğlu, **a.g.e.**, s. 78; Özcan, **a.g.e.**, s. 36-49.

²¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 348; Dinçer Koç, "**Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 164-166.

²² Cüveyni, **a.g.e.**, s. 158-159; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 226. Cüveyni'ye göre Cuci daha önce babasının av için emrettiği yaban eşeklerinin yanı sıra hediye olarak 20 bin tane de kır at getirdi. Söz konusu kurultaya dair Ebu'l-Gazi'nin eserinde de ipucu vardır. O, Cengiz'in devlet işlerini görüşmek

Han'ın oğulları arasında seferden sonra yapıldığı tahmin edilen yeni bir toprak paylaşımı gerçekleşti. Cengiz Han'ın Moğolistan'a dönmesinden sonra bir daha Cuci'yi görmediği göz önünde bulundurulduğu zaman söz konusu paylaşımın Kulan-başı'daki kurultayda yapıldığını düşünmek mümkündür. Moğol geleneklerine dayanarak evden en uzak toprakların verildiği Cuci'nin ulusunda bu paylaşım sırasında birtakım değişiklikler yaşandı. Doğudaki bazı topraklara karşılık Harezm ve Kayalık bölgesi onun hâkimiyetine verildi. Bu paylaşım ile beraber onun toprakları Deşt-i Kıpçak, Saksın, Bulgar, Alan, As, Başkırt ve Harezm'i içine alıyordu. Bunun yanı sıra batıda Moğol atlarının ayak basacağı tüm toprakların zaptı görevi de ona verildi²³. Bundan sonra Cengiz Han diğer oğullarıyla birlikte ülkesine dönerken Cuci ise Cüzcani'nin deyişiyle *"havasını, suyunu ve toprağını görünce tüm dünyada toprağı daha temiz, havası daha hoş, suyu daha güzel, çayırları ve otlakları daha geniş bir yer olamayacağını"* düşündüğü Kıpçak diyarında kaldı²⁴.

Harezmşahlar seferinden kısa bir süre sonra Cuci hayata veda etti. Kaynaklarda onun ölümüyle alakalı en ilginç sebebi Cüzcani söylemektedir. Buna göre babasının zulmünden rahatsız olan Cuci, onu öldürmeyi ve Sultan Alâeddin Muhammed ile birlikte İslam topraklarını yeniden eski hâline getirmeyi düşünüyordu. Fakat bu planı öğrenen Cengiz Han oğlu Cuci'yi zehirletmek suretiyle ortadan kaldırmıştır²⁵. Cüzcani'nin sunduğu sebebin kabul edilmesi mümkün değilse de baba-oğul arasındaki ihtilafın İslam tarihçilerince bilinmesi bakımından önemli yere sahiptir. Reşidüddin'e göre Cengiz Han Cuci'ye kuzey ülkelerini zapt etme görevini vermiş fakat o, hastalığı sebebiyle bunu reddetmişti. Bu sırada bir Mangıt'ın Cuci'yi avda gördüğünü söylemesi üzerine Cengiz Han öfkelenmiş ancak kısa bir süre sonra oğlunun ölüm

amacıyla oğullarını topladığını söylemektedir fakat Cuci'nin bu kurultayda olup olmadığını kestirebilmek mümkün değildir. Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 108. Barthold da Cüveyni'nin verdiği bilgilere dayanarak Cuci'nin kurultaya katıldığını düşünmektedir. Barthold, **a.g.e.**, s. 462.

²³ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 95; Kazvinî (T), **a.g.e.**, s. 474; Kafalı, **Ötemiş...**, s. 83; Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 30; W. Barthold, "Batu", **İA**, C.II, İstanbul 1979, s. 351; Özcan, **a.g.e.**, s. 53.

²⁴ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî: Moğol İstilasına Dair Kayıtlar**, çev. Mustafa Uyar, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 104. Kafalı'ya göre Cuci'nin geri dönmeyişinin sebebi Cebe ve Subeday'ın kesin başarı elde edemedikleri Deşt-i Kıpçak'a yeni bir sefer düzenlemektir. Kafalı, **a.g.m.**, s. 59.

²⁵ Cüzcanî, **a.g.e.**, s. 104. Aynı şekilde Cuci öldüğü sıralarda Sultan Alâeddin Harezmşah çoktan hayata veda etmişti. Dolayısıyla onun babasına karşılık Sultanla birlikte hareket etmesi fikri tarihsel gerçekliğe uymamaktadır.

haberinin gelmesi üzerine söylenenlerin iftira olduğunu anlamıştır²⁶. Bundan başka diğer kaynaklar Cuci'nin ölüm sebebi olarak onun attan düşmesi üzerinde durmaktadırlar²⁷. Bize göre Reşidüddin'in verdiği bilgi daha doğru görünmekle birlikte gerekçe ne olursa olsun Cuci'nin ani ölümü baba ile oğul arasında daha büyük sorunların ortaya çıkmasının önüne geçmiştir.

Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklar babası Cengiz Han'dan önce öldüğü konusunda hemfikirlerdir²⁸. O öldüğü vakit Doğu Deşt-i Kıpçak toprakları Cuci Ulusu'na dâhil olmuş olup İdil Bulgarlarından itibaren başlayan Batı Deşt-i Kıpçak ise henüz Moğol hâkimiyeti dışındaydı. İleride bu toprakların oğulları tarafından ele geçirilmesiyle birlikte kendisinin temellerini attığı Cuci Ulusu tam olarak teşekkül etmiş olacaktır.

1.2. Batu Han Döneminde Deşt-i Kıpçak'ın Durumu

Cuci'nin ölümünden sonra en büyük oğlu Orda ile ikinci oğlu Batu arasında tarihin en ilginç taht çekişmelerinden biri yaşandı. Genelde hükümdar adayları tahta çıkmak için birbirleriyle mücadele ederken Orda ve Batu ise birbirlerini aday gösteriyorlardı²⁹. Taht için bir türlü anlaşamayan kardeşler sonunda o sırada hâlâ

²⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 78-79. Ebu'l-Gazi de Cuci'nin ölümünü Reşidüddin'den naklen anlatmaktadır. Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 110.

²⁷ Cüveyni herhangi bir görüş belirtmemekte ve babasının yanından dönerken Kulan-başı'da öldüğünü söylemektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 245. Ötemiş Hacı ve Kırımı'nin eserlerinde onun av sırasında attan düşüp boynunu kırması sebebiyle öldüğü yazmaktadır. Kafalı, **Ötemiş...**, s. 83; Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 31; Derin, **Abdülaffar...**, s. 230.

²⁸ Reşidüddin ve Cüveyni'nin eserlerinde ölüm tarihi ile ilgili bilgi yoktur. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 245; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 79. Cüzcani ve Ötemiş Hacı da herhangi bir tarih vermemektedir ama ilki ölümünün arkasında babasının olduğunu, ikincisi ise Cuci'nin ölümünden sonra Cengiz Han'ın torunları arasında toprakları paylaştırdığını söyleyerek Cuci'nin Cengiz Han'dan önce öldüğüne işaret etmektedirler. Cüzcanî, **a.g.e.**, s. 104; Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 32. Şecere-i Türk'te ise Cuci'nin Cengiz Han'dan önce öldüğü söylenmektedir. Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 111, 149. Gaffari'nin eserinde ise onun 19 Şubat-20 Mart 1227 arasında (H. 624 yılı Rebiülevvel ayında) öldüğü yazmaktadır. Gaffari, "Spiski Ustroitelya Mira", **Sbornik Materialov Otnosyaşisya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobrannie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 210.

²⁹ Birbirleri lehine tahttan feragat eden kardeşlerden Batu, büyük kardeşi Orda'ya dedi ki: "*Babam yerinde (sen) büyük kardeşimsin, (benim için) babam gibisin. Yabancı yurda gidiyoruz. (Sen) Han ol*". Buna karşılık Orda'nın cevabı ise şu oldu: "*Benim senden yaşça büyük olduğum doğrudur. Ama babamız seni çok sevip değer verdi. Bugüne kadar senin gücünü ve yerini bilmiş ve tahammül etmişim. Şayet ki han olursam eskisi gibi (senin) yerini kabul etmeyeceğim. Ve aramızda savaş ve*

hayatta olan dedeleri Cengiz Han'ın huzuruna çıkmaya karar verdiler. İki kardeşin bu hareketinden son derece memnun kalan Cengiz Han, “*Sayın*” lakabını verdiği Batu için “*Altın Busağalı (Eşikli) Ak Orda*” kurdurttu ve ona İdil boyu ile henüz ele geçirilmemiş batıdaki toprakları içine alan Sağ Kanat'ı verdi. “*İçen*” lakabını verdiği Orda için “*Gümüş Busağalı Gök Orda'yı*” kurduran Cengiz Han, onun payına da Sol Kanat olarak adlandırılan Doğu Deşt-i Kıpçak ile Kazakistan'daki Sıgnak'a kadar uzanan toprakları verdi. Bu iki kardeş arasındaki üstünlük ise Batu'ya ait olacaktı. Bundan başka beşinci kardeş Şiban için “*Çelik (Pulat) Busağalı Boz Orda*” kuruldu³⁰. Diğer kardeşler ise Batu ve Orda'nın maiyetleri arasında dağıtıldılar³¹. Böylece Türk devlet yapısı içerisinde görülen ikili teşkilatın Cuci Ulusu içerisinde de teşkil edildiği görülmektedir³².

Burada yeri gelmişken devletin ismi meselesinden kısaca bahsetmek gerekir. Daha evvelinde bu devlet için bulunduğu coğrafya sebebiyle Deşt-i Kıpçak ve kurucusundan hareketle Cuci Ulusu isimlerinin kullanıldığını görmüştük. Bazı kaynaklar devletin ismi için Ak Orda ifadesini kullanmaktadırlar. Fakat bu isim yukarıdaki paylaşımda da görüleceği üzere sadece Batu'nun yönettiği toprakları içine alıyordu. Buna karşılık Orda'nın hâkimiyetindeki topraklar ise Gök Orda olarak adlandırılmaktaydı³³. Arap kaynaklarında ise bu devlet için “*Kıpçak Hanlığı*” ismi

düşmanlık olacak. Sen han ol. Senin hanlığına ben tahammül edebilirim, ama sen benim hanlığıma tahammül edemezsin”. Kafalı, **Ötemiş...**, s. 83-84; Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 31; Derin, **Abdülgahtar...**, s. 230. Reşidüddin'in eserinde de Orda'nın Batu'nun tahta çıkmasını kabul ettiği ve kendisinin onu tahta çıkardığının yazılması bu olayı desteklemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 66.

³⁰ Kafalı, **Ötemiş...**, s. 84; Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 32-36; Derin, **Abdülgahtar...**, s. 231-232; Söylemez, **a.g.e.**, s. 90-91; Kafalı, **Altın...**, s. 21, 33. Diğer kaynaklar ise bu olaylardan hiç bahsetmeden Cuci'nin ölümünden sonra oğullarından Batu'nun tahta çıktığını söylemektedirler.

³¹ Reşidüddin'e göre Cuci'nin 14 tane oğlu vardı. Bunlardan en küçükleri olan Udur, Tuka-Timur ve Şingkur, Orda ile beraber sol kanadı meydana getirdiler. Diğer kardeşler ise Batu'nun kanadında yer aldılar. Bu kardeşler Berke, Berkeçar, Şiban, Tangut, Buval, Çilakun, Şingkur, Çimpay ve Muhammed idi. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 66.

³² Türkistan'da kurulan Türk devletleri, geniş coğrafyalara yayılmaları sebebiyle devlet yönetiminde ikili teşkilat yoluna giderlerdi. Buna göre devlet doğu-batı, kuzey-güney veya buna benzer şekillerde iki kanada ayrılırdı. Bu kanatlardan birinin başında hükümdar yer alırken diğerinde ise hükümdara bağlı olan bir hanedan mensubu bulunurdu. Fakat burada önemli olan nokta kanatlardan birinin diğerine bağlı olmasıdır. İkili teşkilat ile amaç devletin yönetimini daha kolay hâle getirmektir. Bu bağlamda ortada iki ayrı devlet değil, tek bir devlet yer alırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 36. Basım, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, s. 261-267.

³³ Uli Schamiloglu, “Altın Ordu”, **Türkler**, C. VIII, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 413; George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Selenge Yayınları, 2. Baskı, 2015, s. 174; Kafalı, **a.g.m.**, s. 61-66; Kemaloğlu, **a.g.e.**, s. 74-75.

kullanılmaktadır. Bunun sebebi söz konusu topraklardaki kalabalık Kıpçak boylarının varlığıdır. Esasında bu isim ile kastedilen Cuci Ulusu'nun batıdaki kısmı olan Ak Orda'ydı³⁴. Günümüz tarih literatüründe kullanılan "*Altın Orda*" ismi ise Batu'nun devletin yıkılmasından sonra Ruslar tarafından kullanılmaya başlanmış³⁵ ve buradan da batı dillerine geçmiştir. Pek çok araştırmacı Altın Orda ismine karşı ciddi itirazlarda bulunsa da Vernadsky'in haklı şekilde belirttiği gibi literatüre yerleştiği için bu isim kullanılmaya devam etmektedir³⁶. Biz ise tezimizin ana karakteri olan Nogay'ın Cuci Ulusu'nun batı kısmında faaliyet göstermesinden ötürü Ak Orda ismini kullanmayı tercih edeceğiz.

Cengiz Han'ın yaptığı taksimat taht sorununu çözmüş olsa da Batu'ya bırakılan topraklar henüz ele geçirilmiş değildi. Bu kapsamda Cengiz Han'ın ölümünden sonra Ögedey Han'ın seçildiği 1228 yılındaki kurultayda ele alınan en önemli konulardan biri de batı topraklarının zaptı meselesi oldu³⁷. Bu sadece Batu için değil, Moğollar için de önemliydi. Zira vakti zamanında Kıpçaklarla yapılan savaşlar ve İdil Bulgarlarının Moğollara kurduğu pusu hâlâ akıllardaydı. Bu sebeple intikam duygusu da Moğolları batı seferi için kışkırtıyordu³⁸. Buna rağmen Moğol İmparatorluğunun Çin'deki seferleri sebebiyle batı topraklarına gereken önem hemen gösterilemedi. Batu'nun 1229 ve 1232 tarihli seferlerinde Moğollar Bulgar sınırlarına kadar ulaşırsalar da daha ileriye gidemediler³⁹.

³⁴ Kafalı, **a.g.m.**, s. 61. Arap kaynakları aynı şekilde bu devletin hükümdarlarını "*Kıpçak hanları*" olarak isimlendirirler. Burada kastedilen hanlar Batu'nun soyundan gelen Ak Orda hanlarıdır. Orda'nın soyundan gelen Gök Orda hanları bu isimlendirmenin dışında kalmaktadırlar.

³⁵ Schamiloglu, **a.g.m.**, s. 412; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 175; Kemaloğlu, **a.g.e.**, s. 73.

³⁶ Vernadsky, **a.y.**

³⁷ **MGT**, s. 191.

³⁸ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, TTK, 2019, s. 121, 122; Koç, **a.g.t.**, s. 166.

³⁹ Bu seferler hakkında kaynaklardaki bilgiler son derece sınırlıdır. 1229 seferi için Reşidüddin ve Vassaf büyük kurultayda Subeday ve Kukday Noyanların 30.000 asker ile Kıpçak, Saksın ve Bulgar dolaylarına gönderildiğinden bahsetmekte fakat seferin gidişatıyla ilgili bilgi vermemektedirler. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 21; Vassaf, **a.g.e.**, s. 84. Rus yıllıkları ise Moğolların Saksın yakınlarına geldiğini belirtmektedirler. Bulgarlar bu Moğol seferini ancak Yayık Nehri'nde durdurabilmişlerdir. Bulgar Hanı'nın Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç ile ittifak kurması Moğol tehlikesinin büyüklüğünü ve ciddiyetini göstermektedir. **PSRL I**, s. 192. 1232 seferi için sadece Rus yıllıklarında bilgi vardır. Buna göre Moğollar Bulgar şehri yakınlarına kadar gelmişlerdir. Bununla alakalı Macar Papaz Julian'ın raporunda da ipuçları vardır. **PSRL I**, s. 196; **PSRL X**, s. 103; **PSRL XXIII**, s. 73; Altay Tayfun Özcan, "Macar Papaz Julian'ın 1237 Tarihli Moğol Raporu", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXIX, S. 48, 2010, s. 96. Bu seferler ile her ne kadar Bulgarlar itaat altına alınamamış olsalar da beklenen batı seferi

Beklenen batı seferiyle ilgili asıl karar 1235 yılındaki kurultayda alındı ve her ulustan asker toplanması suretiyle büyük bir ordu kurulmasına karar verildi. Oluşturulan ordunun komutanlığı resmi olarak Batu'ya verilirken fiiliyatta ise I. Deşt-i Kıpçak seferine katılan komutanlardan Subeday Noyan orduyu idare edecekti. Ayrıca Çağatay'ın tavsiyesi ile Cengiz Han'ın en büyük torunlarının da kendi kuvvetleriyle birlikte sefere katılmaları kararlaştırıldı⁴⁰. Bu durum sefere duyulan ilginin yüksek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kendisi sefere katılmayan Ögedey Han orduya Kıpçak, Bulgar, Rus, Macar, Başkurt, Alan, Biler ve Başkirt topraklarının zaptı görevini verdi⁴¹. Macaristan ve Lehistan'a yönelik harekâtın Karakurum'da mı kararlaştırıldığı yoksa seferin geri kalan kısmında mı planlandığı ise tam olarak belli değildir.

Moğol ordusunun ilk durağı İdil Bulgar Devleti oldu. Bulgarlar her ne kadar şehirlerini güçlü şekilde takviye etmiş olsalar da Moğol orduları karşısında dayanamadılar. Başkent Bulgar ile birlikte Biler ve Suvar başta olmak üzere pek çok Bulgar şehri tahrip edildi⁴². Akabinde bölgedeki diğer halklar da bozguna uğratıldı. Bulgarların zaptından sonra Batu ve kardeşleri, Başkirt Başbuğu Çiku üzerine harekete geçtiler ve onları itaat altına aldılar⁴³. Mengü ve kardeşi Buçek'in komutasındaki Moğollar ise Kıpçaklar üzerine ilerlediler ve 1236-37 kışında İdil Nehri üzerindeki bir adada başbuğları Baçman'ı öldürmek suretiyle Kıpçakları mağlup ettiler. Kıpçaklarla en son savaşı ise 1238'de Berke oldu ve onun galibiyetinden sonra kalan Kıpçaklar Macaristan'a göç etmek zorunda kaldılar⁴⁴. Aynı yıl Mengü ve Kadan'ın kuvvetleri

öncesinde Bulgar sınırına kadar olan topraklar kontrol altına alınmıştı. Seferler hakkında genel bilgi için bkz. Koç, **a.g.t.**, s. 167-172; Özcan, **a.g.e.**, s. 54-56.

⁴⁰ Bu kişilerin sefere gönderilmelerindeki amaç ordunun daha kalabalık olmasını sağlamaktır. Bu kapsamda sefere katılanlar Cuci'nin oğullarından Batu, Orda, Şiban ve Tangut, Çağatay'ın oğlu Baydar ve torunu Buri, Ögedey'in oğullarından Güyük ve Kadan, Tuluy'un oğullarından Mengü ve Buçek ile Ögedey Han'ın kardeşlerinden Kulkan'dı. **MGT**, s. 191; Cüveyni, **a.g.e.**, s. 197, 246; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 37; Vassaf, **a.g.e.**, s. 85. Berke ise seferin ilerleyen kısımlarında orduya dâhil olmuştur. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 38.

⁴¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 37; Cüveyni ise sadece Kıpçak ve Keler kabilelerine sefer düzenlendiğini söylemektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 197.

⁴² Cüveyni, **a.g.e.**, s. 246-247; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 37-38; **PSRL I**, s. 196; Koç, **a.g.t.**, s. 173-178.

⁴³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 37.

⁴⁴ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 456-457; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 38-39; Özcan, **a.g.e.**, s. 104-106. Mengü ve Berke'nin zaferlerinden sonra artık Deşt-i Kıpçak'ta barınamayacaklarını anlayan Kıpçaklar liderleri Köten Han'ı takip ederek Macaristan'a iltica etmişlerdir. Macar Kralı IV. Bela'nın Kıpçakları kabul etmesiyle birlikte Macaristan, Moğolların yeni hedeflerinden biri konumuna gelecektir.

Çerkezler üzerine bir sefer düzenlediler ve bu sefer sırasında liderleri Tukan'ı öldürdüler. 1239 yılı sonlarında ise Güyük, Mengü, Kadan ve Buri'nin başında olduğu Moğol ordusu Alanlara yöneldi. Bir buçuk ay süren kuşatmanın sonunda başkentleri Magas ele geçirildi⁴⁵ ve böylece Deşt-i Kıpçak toprakları tamamen Moğol hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Deşt-i Kıpçak'ın zaptı ile uğraşan Moğol ordusu aynı zamanda Rus knezliklerine karşı da sefer düzenliyordu. Moğollar ilk olarak 1237 kışında Rus sınırındaki Ryazan önünde göründüler. Diğer Rus knezliklerinden umduğu yardımı alamayan bu şehir ağır bir tahribata uğradı⁴⁶. Devamında Kolomna'ya doğru ilerleyen Moğollara karşı Vladimir Knezliği ordusunun ani saldırısında Cengiz Han'ın oğullarından Kulkan'ın ölmesi Rus topraklarının kaderini belirledi⁴⁷. Ryazan'dan sonra Vladimir-Suzdal topraklarına giren Moğollar 1238 yılı içerisinde Kolomna, Moskova, Suzdal, Vladimir, Rostov, Yaroslavl, Tver, Kozelsk ve Torjok'u ele geçirdiler. Bu olaylar sırasında Vladimir Büyük Knezi Yuri Vsevolodoviç ise Sit Nehri kıyısında Moğollarla yaptığı savaşta hayatını kaybetti. Tüm bu sefer boyunca Moğol ordusundan kurtulan tek şehir Novgorod oldu⁴⁸. 1239 yılı boyunca Çernigov ve

⁴⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 39; V. Minorsky, "Caucasia III: Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", **BSOAS**, Vol. 14/2, 1952, s. 232-238; Kafalı, **Altın...**, s. 50; Özcan, **a.g.e.**, s. 104.

⁴⁶ **PSRL X**, s. 106; **PSRL XVIII**, s. 55; **PSRL XXIII**, s. 74; Nikolay Mihailoviç Karamzin, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, Moskva, İzdatel'stvo AST, 2017, s. 209-210; Özcan, **a.g.e.**, s. 69-77.

⁴⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 38-39. Aleksander Majorov, "The Conquest of Russian Lands in 1237-1240", **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 89-91. Moğollar hanedandan birisinin ölümünü çok şiddetli bir şekilde cezalandırırlardı. Bunun en önemli örnekleri Cengiz Han'ın batı seferi sırasında görülmüştür. Cengiz Han Afganistan'da Celaledin'i takip ederken yolu üzerinde bulunan Bamyan'ı kuşatma altına almıştı. Buradaki kuşatma sırasında kaleden atılan bir ok Cengiz Han'ın en sevdiği torunlarından Çağatay'ın büyük oğlu Mutugen'in ölümüne neden oldu. Bu sebeple Cengiz Han'ın emri ile Bamyan'da hiçbir canlı bırakılmadı. Daha sonra burası "*kötü köy*" anlamına gelen Mavü Balık şeklinde anılmaya başlandı. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 155; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 219; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 89; Barthold, **a.g.e.**, s. 452. Buna benzer bir diğer katliam da Nişâbur'da yaşandı. Bu şehrin kuşatması sırasında Cengiz Han'ın damatlarından Tokuçar öldü. Nişâbur'un ele geçirilmesinden sonra büyük bir katliam yapıldı. Katliam bizzat Tokuçar'ın hanımı tarafından yürütüldü. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 181-184; Barthold, **a.g.e.**, s. 455.

⁴⁸ **PSRL II**, s. 176; **PSRL X**, s. 106-113; **PSRL XVIII**, s. 55-59; **PSRL XXIII**, s. 74-76; Karamzin, **a.g.e.**, s. 211-214; Özcan, **a.g.e.**, s. 77-103. Novgorod'un Moğol saldırısından kurtulmasının sebebi olarak araştırmacılar genel olarak bahar ayında yolların bataklığa dönmelerinden dolayı Moğol ordusunun ilerleyememesini gösterirler. Buna karşılık Kuzey Rusya'daki tüm askeri gücü yok eden Batu'nun vakit kaybetmeden güneye yönelmek için geride kalan bu tek şehri göz ardı ettiğini düşünmek daha olasıdır. Konuyla alakalı öne sürülen görüşler için bkz. Özcan, **a.g.e.**, s. 98-100.

Pereyasavl şehirlerinin zaptı ile meşgul olan Moğollar, 1240'ta Güney Rusya'nın en önemli şehri Kiev'i ele geçirdiler⁴⁹.

Kiev'den sonra hareketine devam eden Moğol ordusu Galiçya'yı aştıktan sonra Avrupa topraklarına girdi. Burada yapılan savaşlar belki de Moğol tarihinin en parlak zaferlerini teşkil etmektedir. Lehistan'a yönelen Orda ve Baydar komutasındaki Moğol ordusu 9 Nisan 1241'de Silesya Dükü Henry komutasındaki Leh ordusunu Liegnitz'de mağlup etti⁵⁰. Aynı tarihlerde Batu komutasındaki asıl Moğol ordusu ise Sajo Nehri kenarındaki Mohi Ovası'nda Macaristan Kralı IV. Bela'nın ordusunu yok etti⁵¹. Böylece Macaristan da Moğol orduları karşısında mağlup oldu. 1241 yılını bölgede geçiren Moğollar Ögedey Han'ın ölüm haberini aldıktan sonra ertesi yıl geri çekilmeye başladılar⁵². Çekilişin güneyden gerçekleşmesi sebebiyle Moğolların son hedefi Balkan devletleri oldu⁵³. Seferin sonunda Cengiz Han'ın torunları ve

⁴⁹ PSRL II, s. 177; PSRL X, s. 114-117; PSRL XVIII, s. 60-61; Özcan, a.g.e., s. 107-118.

⁵⁰ Orda ve Baydar'ın Lehistan'daki faaliyetleri ve Liegnitz Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dlugosza (L), a.g.e., s. 255-267; Dlugosz (İ), a.g.e., s. 177-181; Kromer, a.g.e., s. 420-428; Gvanini, a.g.e., s. 107-109; Shinobu Iwamura, "Mongol Invasion of Poland in the Thirteenth Century", *Memoirs of the Research Department Toyo Bunko (The Oriental Library)*, No: 10, Tokyo 1938, s. 106-111, 119-120; Michael Prawdin, *The Mongol Empire: its Rise and Legacy*, çev. Eden Paul, Cedar Paul, New York, The Free Press, 1967, s. 259-260; Peter Jackson, *The Mongols and the West: 1221-1410*, London, Routledge, 2014, s. 63; Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, çev. Füsün Doruker, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996, s. 59-63; Adil Hilal, *Moğol-Batı Avrupa İlişkileri: Ve İslam Dünyasına Etkileri*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2019, s. 49-50.

⁵¹ Cüveyni, a.g.e., s. 247-248; Raşid-ad-din, a.g.e., II, s. 37; Dlugosza (L), a.g.e., s. 268-270; Dlugosz (İ), a.g.e., s. 181-182; Denis Sinor, "The Mongols in the West", *Journal of Asian History*, C. XXXIII, n. 1, 1999, s. 13-14; Prawdin, a.g.e., s. 263-264; Jackson, a.g.e., s. 63-64; Marshall, a.g.e., s. 64-65; Lajos Negyesi, "Muhi Muhaberesi (11 Nisan 1241)", çev. Gökhan Dilbaş, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 14, 2013, s. 245-265; Hilal, a.g.e., s. 51-52; Özcan, *Moğollar...*, s. 16-22.

⁵² Cengiz Han'ın yasasına göre büyük han öldüğü vakit hanedanın tüm üyelerinin derhal Karakurum'a dönerek yeni hanı seçmeleri gerekiyordu. Bu bakımdan Ögedey Han'ın ölümü seferin sona ermesinde belirleyici olmuştur. Barthold, a.g.m., s. 351-352; Prawdin, a.g.e., s. 269. Buna karşılık geri çekilişin arkasında başka sebepler de vardı. Moğollar İdil Nehri'nden Macaristan'a kadar olan tüm toprakları zapt etmişlerdi ve bu kadar geniş toprakların kontrol altında tutulabilmesi kolay değildi. Öte yandan Avrupa toprakları Moğol atlarının ihtiyaç duyduğu otlaklar bakımından yetersizdi. Bu şartlar altında Moğollar için en uygun karar Güney Rusya bozkırlarına çekilmek olacaktı.

⁵³ Batu'nun geldiği yoldan geri dönmeyip Balkanları dolaşarak hareket etmesinin sebebi tıpkı Macarlar gibi Balkan devletlerinin de Moğollardan kaçan Kıpçakları ülkelerine kabul etmesiydi. Onların bu hareketleri sebebiyle Moğollar dönüş yolunda Balkanları da istila ettiler. Bu kapsamda Dalmaçya, Hırvatistan, Sırbistan ve Bulgaristan toprakları Moğollar tarafından yağmalandı. Öyle ki Moğollardan bir kol Bulgaristan'ın güneyinde Doğu Roma kuvvetleriyle karşılaştı ve onları da mağlup etti. Etrafi yağmalayarak ilerleyen Moğol ordusu sonunda Romanya üzerinden Deşt-i Kıpçak'a geri döndü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Raşid-ad-din, a.g.e., II, s. 45; Jackson, a.g.e., s. 64-65; Aleksandar Uzelac, "The Golden Horde and the Balkans (13-14th Centuries)", *The Golden Horde in World History*, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 376-377; Alexandru Madgearu, *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Leiden-Boston, BRILL, 2017, s. 228-233.

komutanlar başkent Karakurum'a dönerken Batu ise İdil Nehri kıyısındaki Bulgar şehrine yerleşti. 1207'de temelleri atılan Cuci Ulusu bu sefer sırasında Batı Deşt-i Kıpçak, İdil boyu, Kuzey Kafkasya ve Kırım'ın zapt edilmesiyle birlikte gelişimini tamamladı. Ayrıca Rus knezlikleri de bu ulusun yeni vasalları olarak ortaya çıktı.

Ögedey Han'ın ölümünden kısa bir süre sonra kardeşi Çağatay'ın da vefat etmesiyle⁵⁴ birlikte Batu Han, Cengiz Han'ın torunlarının en büyüğü olarak Moğol İmparatorluğu içinde önemli konuma ulaştı. O sırada imparatorluğun başında yeni hanın seçilmesine kadar niyabeten Ögedey Han'ın hanımı Töregene Hatun bulunuyordu. Büyük hanlık için farklı adaylar söz konusu olmakla birlikte bunlardan en etkili Ögedey Han'ın oğlu Güyük'tü⁵⁵. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında aralarının bozulması⁵⁶ sebebiyle Batu Han yeni hanın seçileceği kurultayı sürekli erteletti. Bu sebeple Güyük ancak dört yıl sonra, 1246'da toplanabilen kurultayda büyük han oldu. Güyük Han tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak Batu Han'ın aleyhinde faaliyetlere başladı. Bunların içinde en önemlisi Elcigiday'ın Azerbaycan'a gönderilmesi⁵⁷ ve buradan gelen verginin Batu Han yerine Karakurum'a gönderilmesi girişimidir. Sürekli artan gerginlikten dolayı 1248 yılına gelindiği vakit iki taraf savaşın eşiğine geldi⁵⁸. Ancak

⁵⁴ Reşidüddin, Çağatay'ın Ögedey Han'ın ölümünden bir yıldan az bir süre sonra, H. 640'a denk gelen 1 Temmuz 1242-22 Mayıs 1243 arasında öldüğünü söylemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 92. Cüveyni de onun Ögedey Han'ın ölümünden kısa bir süre sonra hastalanarak vefat ettiğini belirtmektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 248. Kafalı ise Çağatay'ın ölümü için Ocak-Şubat 1242 tarihini vermektedir. Kafalı, **Çağatay...**, s. 87-88.

⁵⁵ Taht için ilk öne çıkan kişi Ögedey Han'ın oğullarından Köten olmuştur. Bir diğer taht adayı ise Ögedey Han'ın veliaht olarak gördüğü torunu Şiremun idi. Fakat onun ölümünden sonra yeni hanın seçilmesine kadar Moğol İmparatorluğunu naibe olarak yöneten eşi Töregene Hatun ise oğlu Güyük'ün han olması için çabalamıştır. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 235; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 80, 118.

⁵⁶ Gizli Tarih'te Batu ve Güyük Han arasındaki kavganın sebebi ele alınmaktadır. Buna göre bir ziyafet sırasında Batu'nun ailenin en yaşlısı olması sebebiyle herkesten önce içmeye başlaması Güyük tarafından tepkiyle karşılanmış, kendisi Batu'ya hakaretlerde bulunduktan sonra orduyu terk ederek geri dönmüştür. **MGT**, s. 196. Tartışmanın sebebi basitçe "*herkesten önce içmeye başlamaktan*" kaynaklansa da asıl sebep taraflar arasındaki üstünlük mücadelesiydi.

⁵⁷ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 239; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 120; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 341; René Grousset, **Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur**, çev. Halil İnalçık, haz. Ertuğrul Tokdemir, Mustafa Dönmez, Ankara, TTK, 2. Baskı, 2015, s. 280.

⁵⁸ Güyük ilkin han seçildiği kurultaya katılmayan Batu Han'ı görüşmek üzere yanına çağırdı. Daha sonra ise temiz hava almak bahanesiyle Beşbalık'a doğru yola çıktı. Onun bu şekilde hareket etmesindeki amaç yolda Batu Han'ı pusuya düşürmektir. Fakat onun bu niyetini Tuluy'un dul hatunu Sorkuktani Begi, Batu Han'a yetiştirdi. Bunun üzerine Batu Han da kendi askerlerini topladı. Fakat taraflar birbirleriyle karşılaşmadan Güyük Han ansızın vefat etti. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 80. Cüveyni ise Batu Han'ı olayın içerisine dâhil etmeden yazlık yerine giden Güyük Han'ın yolda öldüğünü söylemektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 241. Ömeri'ye göre Batu Han'ın Elcigiday'ı öldürmesi tarafları karşı karşıya getirmiştir. Ömeri, **Türkler...**, s. 67. Fakat bu doğru değildir, gerçekte Elcigiday, Güyük Han'dan sonra ölmüştür.

tam da bu sırada Güyük Han'ın aniden ölümü Moğol İmparatorluğunu büyük bir kargaşanın eşiğinden döndürdü.

Güyük Han'ın ölümünden sonra Batu Han kendisine yakın bir ismi han seçmeye karar verdi. Güyük Han'ın hâkimiyeti döneminde Tuluy'un baş hatunu Sorkuktani Begi ile oluşan yakınlığının da etkisiyle onun en büyük oğlu Mengü üzerinde karar kıldı. Güyük Han öldüğü sırada Ala Kamak'ta bulunan Batu Han buradayken hanedanın diğer üyeleri ile yaptığı görüşmeler sonucunda taht için Mengü'yü aday gösterdi⁵⁹. Ertesi yıl toplanacak olan kurultaya Ögedey ve Çağatay soyundan gelenlerin muhalefet etmesi sebebiyle Batu Han, kardeşleri Berke, Tuka Timur ve oğlu Sartak komutasında otuz bin kişilik orduyu Mengü'yü tahta çıkarması için Karakurum'a gönderdi. 1251 yılında toplanan kurultay ile birlikte Mengü yeni han seçildi⁶⁰.

Mengü Han'ın başa geçmesi ile birlikte onun tahta çıkmasında büyük pay sahibi olan Batu Han'ın nüfuzu arttı ve imparatorluğun sağ kanadının fiili lideri oldu⁶¹. Onun ulaşmış olduğu gücü en iyi şekilde Mengü Han'ın ağzından William ifade etmektedir: *"Güneşin ışıkları gibi ışınlarımız her tarafa yayılmaktadır. Batu'nun ve benim kudretimiz yayılmaktadır"*⁶². Daha önce Azerbaycan'a gönderilen Elcigiday, Batu Han tarafından tutuklanarak öldürüldü ve Cuci Ulusu'nun Azerbaycan üzerindeki

⁵⁹ Kurultaya katılanlar aslında Batu'nun han olmasını istiyorlardı. Fakat o kendi ulusundaki sorunları öne sürerek bunu reddetti. Bunun üzerine oradakiler Batu Han'ın seçeceği adayın han olmasını istediler. Daha önceden Sorkuktani Begi ve Tuluy'un oğulları ile yakın ilişkilere sahip olan Batu Han, Cengiz Han'ın yasalarını iyi bir şekilde uygulayacağını düşündüğü Mengü'yü aday gösterdi. Bunun üzerine orada bulunanlar da Mengü'yü han olarak seçtiler. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 460-462; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 80, 129-130; Cüzcânî, **a.g.e.**, s. 136-137, 140; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 115; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK, 1950, s. 553; Barthold, **a.g.m.**, s. 352.

⁶⁰ Bir yıl önce Ala Kamak'ta alınan kararı kabul etmeyen Ögedey ve Çağatay oğulları Mengü'nün tahta çıkmasını kabul etmediler. Berke'nin bu durumu abisine bildirmesi üzerine Batu Han, karara uymayanların yasaya aykırı davranmaktan dolayı cezalandırılacaklarını ilan etti. Bunun üzerine muhalifler geri adım atmak zorunda kaldılar. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 464-472; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 80-81.

⁶¹ Burada kastedilen sağ kanat, Cuci Ulusu içerisinde sağ kanadı teşkil eden Ak Orda değildir. Cuci Ulusu'nun tamamının yanı sıra İran toprakları ve kısmen Çağatay Ulusu'nu içine alan imparatorluğun batısında kalan topraklardır. Barthold'a göre Mengü ve Batu Han'ın ortak hâkimiyetiyle birlikte Moğol İmparatorluğunda *"dualizm dönemi"* başlamıştır. Bununla alakalı olarak bkz. Barthold, **a.g.e.**, s. 500-501; V. V. Trepavlov, **Gosudarstvenniy Stroy Mongol'skoy İmperii XIII veka**, Moskva, İzdatelskaya Firma Vostochnaya Literatura, 1993, s. 80.

⁶² Rubruk, **a.g.e.**, s. 118.

kontrolü yeniden tesis edildi⁶³. Bunun yanında Rus knezleri yarlık almak için Karakurum yerine Batu Han veya onu temsilen oğlu Sartak'ın huzuruna gelmeye başladılar⁶⁴. Tüm bunlar Batu Han'ın imparatorluk içinde artan gücüne işaret etmektedir.

Mengü Han'ın tahta çıktığı kurultayda ileride Cuci Ulusu ile Karakurum arasındaki ilişkileri sekteye uğratacak yeni sefer kararları alındı. İmparatorluğun topraklarını genişletmek isteyen Mengü Han, kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'i ele geçirmekle görevlendirirken Hülâgû'yu ise başta İran ve Abbasi Halifeliği olmak üzere Mısır'a kadar olan toprakların zaptına memur etti⁶⁵. Hülâgû'nun seferi için her ulustan askerlerin beşte birinin orduya katılması emredildi. Bu kararla birlikte Mengü Han Azerbaycan üzerindeki kontrolü ele geçirmeyi amaçlarken bir nevi Batu Han'ın askerlerini bu uğurda kullanmak istiyordu. Bu sefer için Cuci Ulusu'ndan Orda'nın oğlu Kuli, Şiban'ın oğlu Balakan ve Buval'ın oğlu Mingkadar'ın oğlu Tutar gönderildi. Bunlardan ilki Harezm ve Dehistan üzerinden Hülâgû'nun ordusuna katılırken diğer ikisi ise Derbent üzerinden orduya dâhil oldular⁶⁶.

⁶³ Cüveyni onun ölümünü daha sonra ayrıntılı olarak anlatacağını söylemesine rağmen sonrasında bundan bahsetmemektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 483. Reşidüddin, Elcigiday'ın yakalanarak Batu Han'a getirildiği söylemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 137. Ömerî'ye göreyse Elcigiday, Batu Han'a karşı faaliyetleri sebebiyle tutuklanmış ve suda boğularak öldürülmüştür. Ömerî, **Türkler...**, s. 67. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Yuvalı, **a.g.e.**, s. 342; İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, s. 32.

⁶⁴ Sartak ilk olarak 1246'da Rus knezlerinden Boris'e yarlık vermiştir. **PSRL I**, s. 201. Sartak'ın verdiği diğer yarlıklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Altay Tayfun Özcan, "Sartak Han", **Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı**, Ankara, TKAE Yay, 2014, s. 173-175.

⁶⁵ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 497-498; Raşid-ad-din, **Sbornik Letopisey**, C. III, çev. A. K. Arends, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1946, s. 23; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 13; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 554. Bazı araştırmacılar sefer kararının 1253'te alındığını düşünmektedirler. Ancak Reşidüddin'in eserine bakıldığında Ketboğa'nın 1252'de öncü olarak yola çıktığı görülmektedir. Bu sıralarda yeni bir kurultay toplanmadığına göre sefer kararının Mengü Han'ın tahta çıktığı kurultayda alınmış olması gerekir. Bu bağlamda 1253, sefer kararının alındığı değil, Hülâgû'nun sefere çıktığı yıldır. V. P. Kostyukov, "İranskiy Pohod Hulagu: Predistoriya", **Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya**, S. 2, Kazan 2009, s. 69-70.

⁶⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. Cüveyni eserinde bu kişilerden Kuli ve Tutar'ı, Çağatay'ın temsilcileri olarak göstererek yanlış bilgi vermektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 498. Ebu'l-Ferec'e göre Batu Han tarafından Kutar, Aoghul ve Kuli gönderilmiştir. Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 556. Kiragos ise hepsinin Derbent'ten geldiğini söylemektedir. Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 88; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 127. Ancak Batu Han ile Orda arasındaki toprak paylaşımına göre Cuciogullarının bulundukları kanatlar göz önünde bulundurulduğu zaman Reşidüddin'in kaydı daha doğru gibidir.

1.3. Sartak ve Ulakçı Han Dönemleri

Batu Han'ın 1255 yılı sonlarına doğru ölümü⁶⁷ üzerine tahta sırasıyla oğulları Sartak ve Ulakçı geçti. Ancak her ikisinin de kısa süreli hâkimiyetlerinden dolayı kaynaklarda isimlerine pek rastlanmamaktadır. Onların kısa hâkimiyet dönemleri Cuci Ulusu'nun Moğol İmparatorluğu içerisindeki etkisinin kısmen zayıflamasına neden oldu.

1255 yılında Mengü Han'dan kurultay daveti geldiği vakit Batu Han, Cuci Ulusu'nu temsilen oğlu Sartak'ı Karakurum'a yollamıştı⁶⁸. Batu Han'ın ölüm haberi geldiği vakit Sartak yolda idi. Buna rağmen o geri dönmeyerek babasının son emrini yerine getirmek üzere Karakurum'a gitmeye devam etti. Sartak'ı gayet iyi bir şekilde karşılayan Mengü Han onu Batu Han'ın yerine Ak Orda'nın başına getirdi⁶⁹. Bunda muhtemelen daha Batu Han'ın sağlığında Sartak'ın veliaht tayin edilmesi ve Berke'nin batı seferine olan muhalefetinin de etkisi vardı⁷⁰. Ermeni kaynaklarına göre Mengü Han ayrıca Batu Han'ın tüm yetkilerini oğlu Sartak'a devretti. Bu da onun imparatorluğun sağ kanadının lideri olarak görüldüğü anlamına gelmektedir⁷¹. Yine de Sartak Han bu haklarını kullanacak kadar uzun bir ömre sahip olamadı.

⁶⁷ Batu Han'ın ölüm tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda 1252'den 1256'ya kadar değişen çeşitli rivayetler söz konusudur. Reşidüddin ve Rükneddin Baybars onun H. 650 yılında öldüğünü söyler ki Miladi takvime göre bunun karşılığı 1252/53 senesidir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 81; Beybars (R), **a.g.e.**, s. 121; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 230. Cüveyni ve Vassaf'a göre Batu Han H. 653'e denk gelen 1254-55 senesinde ölmüştür. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 246; Vassaf, **a.g.e.**, s. 85. Kazvini ise onun ölüm yılını bir yıl daha ileriye götürerek 1256 olarak belirtir ki oldukça geç bir tarih olduğu için kabul edilmesi zordur. Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 474. Mengü Han'ın yanından dönen William, Batu Han'ın yanına uğramış ve Ekim 1254'te onun huzurundan ayrılmıştır. Rubruk, **a.g.e.**, s. 181. William'ın kaydı göz önüne alındığı zaman Cüveyni ve Vassaf'ın verdiği bilginin daha doğru olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Barthold, **a.g.m.**, s. 353.

⁶⁸ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 246; Vassaf, **a.g.e.**, s. 85. Diğer kaynaklar ise sebep belirtmeksizin Sartak'ın o sırada Mengü Han'a gitmekte olduğunu söylemektedirler. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 81; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 86; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 126. Özcan'a göre Sartak'ın Karakurum'a gönderilmesinin sebebi Mengü Han'ın planladığı Çin seferi için Batu Han tarafından Cuci Ulusu'nu temsilen görevlendirilmiş olmasıdır. Özcan, "**Sartak...**", s. 180.

⁶⁹ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 246; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 81; Vardan (R), **a.g.e.**, s. 11; Vardan (T), **a.g.e.**, s. 231; "Sebastatsi Vakayinamesinden Bir Bölüm" **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, haz. A. G. Galstyan, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 47; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 87; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 126.

⁷⁰ Özcan, "**Sartak...**", s. 181; Kafalı, **Altın...**, s. 53; Schamiloglu, **a.g.m.**, s. 415.

⁷¹ Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 87; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 126; Trepavlov, **a.g.e.**, s. 81-82.

Mengü Han'ın yanından ayrılan Sartak Han, Ak Orda'nın merkezine ulaşmadan kısa bir süre içinde öldü. Ölümüyle alakalı kaynaklar farklı görüşler öne sürmekle birlikte genel olarak olayların merkezinde Berke'nin ismi yer almaktadır. İslam tarihçilerinden Cüzcani'ye göre Sartak Han geri dönüş yolculuğu sırasında Berke'nin yanına yaklaştığı vakit yolunu değiştirdi. Berke'nin bu durumun sebebini soran elçilerine ise “*Sen Müslümansın ve ben Hristiyanlık dinindenim; Müslüman yüzü görmek uğursuzluktur.*” diye cevap verdi. Bu hakaretin üzerine Berke'nin üç gün üç gece Allah'a yakarmasından sonra Sartak Han karnına giren sancılar sonucunda hayatını kaybetti⁷². Bu bakımdan Cüzcani, Berke'yi savunan bir konumda yer almaktadır. Ermeni kaynakları ise ittifakla Sartak Han'ı öldürenin Berke olduğunu söylemektedirler⁷³. Bunun arkasında hiç şüphesiz Hristiyan olan Ermenilerin Sartak Han'a duydukları yakınlığın etkisi vardı. Fakat yine de bu görüş kuvvetli bir ihtimal olarak göze çarpmaktadır. Çünkü Sartak Han öldüğü vakit Cuci'nin oğullarından Berkeçar'ın Ordası'ndaki bir ziyafette yer alıyordu ve Berkeçar da Berke'nin ana-baba bir kardeşiydi. Bu da Sartak Han'ın ölümünde Berke'yi baş şüpheli hâline getirmektedir⁷⁴. Sartak Han'ın zehirlenmesindeki sebep onun ulusun büyükleri ve ileri gelenlerinin onayını almadan hükümdarlığı kabul etmesidir. Bu şekilde her kesimden destek gören Berke, Sartak Han'ın zehirlenmesinde adının geçmesine rağmen hiçbir tepki almamıştır⁷⁵.

⁷² Cüzcanî, **a.g.e.**, s. 185-186.

⁷³ Vardan (R), **a.g.e.**, s. 11; Vardan (T), **a.g.e.**, s. 231; “**Sebastatsi...**”, s. 47; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 87; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 126-127; “David Bağışetsi'nin Tarihinden Pasajlar”, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, haz. A. G. Galstyan, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 183. Ermeni kaynaklarındaki bu görüşe Spuler karşı çıkmaktadır. Yazara göre Sartak Han'ın ölümünden sonra tahta çıkanın Ulakçı olması sebebiyle Berke'yi onun ölümüyle suçlamak haksızlık olacaktır. Bertold Spuler, **Zolotaya Orda: Mongolı v Rossii: 1223-1502**, perevod s nemets. yz. i komment. M. C. Gatina, Kazan, İnstitut İstorii İm. Ş. Marcani AN RT, 2016, s. 59.

⁷⁴ Sartak'ın ölümünü çeşitli kaynaklara dayanarak inceleyen ve diğer olaylarla da kıyaslayan Özcan, o sırada Batu Han ile Berke arasında hâkimiyet mücadelesi noktasında ciddi bir rekabet yaşandığını belirterek Sartak'ın ölümünün arkasında Berke'nin olabileceğini ifade etmektedir. Özcan, “**Sartak...**”, s. 182-184.

⁷⁵ R. Yu Poçekayev, **Çari Ordınskie: Biografii Hanov Praviteley Zolotoy Ordı**, Sanktpeterburg, İzdatel'stvo Yevraziya, 2009, s. 15-16. Moğolların tahta çıkma geleneğinde her taht adayı rahatlıkla seçileceğini bilmesine rağmen tahta çıkmama konusunda ısrar eder ve uzun süre direndikten sonra teklifi kabul ederdi. Bu bağlamda Ögedey, Güyük ve Mengü Han'ın bu şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Ögedey Han için bkz. **MGT**, s. 179-180; Cüveyni, **a.g.e.**, s. 188-189; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 19; Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 117; Güyük Han için bkz. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 235; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 119; Mengü Han için bkz. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 462; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 130. Hatta kardeşi Arık Buka ile taht mücadelesi içerisinde olan Kubilay dahi kendisini tahta çıkarmak istedikleri

Buna karşın bazı araştırmacılar ise Sartak Han'ın, Mengü Han tarafından zehirletildiğini düşünmektedirler. Bununla alakalı Cüzcani'nin eserinde farklı bir rivayet yer almaktadır. Buna göre Mengü Han, Sartak Han'ın yüzünde fitne belirtileri görmüş ve zehirletmek suretiyle onu ortadan kaldırmıştır⁷⁶. Bu görüşü savunan kesim söz konusu kaynağa dayanarak biraz farklı yorum yapmaktadırlar. Onlara göre Mengü Han, Cuci Ulusu'nun kontrolünü ele geçirmek için Sartak Han'ı öldürtmüş ve daha az yetkiye sahip olan Ulakçı'yı başa geçirmiştir⁷⁷. Böylece Batu Han zamanında imparatorluğun yönetimini paylaşmak zorunda kalan Mengü Han şimdi tek hükümdar durumuna geliyordu. Tüm bunlar içerisinde bize göre her ne kadar çoğunlukla taraflı olsalar da kaynakların Berke üzerinde yoğunlaşması, Sartak Han'ın ölümünün arkasında onun olduğunu göstermektedir. Fakat sonuç ne olursa olsun Sartak Han'ın ölümü Berke'yi arzu ettiği tahta kavuşturmamış, onun yerine Ulakçı tahta çıkmıştır.

Ulakçı'nın kimliği konusunda kaynaklar Sartak'ın oğlu veya kardeşi olduğu yönünde çeşitli görüşler sunmaktadırlar⁷⁸. Sartak Han'ın ölüm haberinin Karakurum'a gelmesi üzerine Mengü Han, aynı 1256 yılı içerisinde emirlerinden birini Ak Orda'ya gönderdi ve tahta Ulakçı'yı çıkardı. Ancak onun küçük yaşta olması sebebiyle Batu Han'ın hanımlarından Borakçin Hatun'u ona naibe olarak tayin etti⁷⁹. Bu durum karşısında Berke sessiz kalmak zorunda kaldı. Bir yıl hüküm süren Ulakçı Han'ın bu süre zarfında ne yaptığı tam olarak bilinmemekle birlikte daha çok Rus knezleri

vakit ilkin Çin meselesini gündeme getirerek bunu reddetmiştir. Morris Rossabi, **Kubilay Han: Yaşamı ve Dönemi**, çev. Özgür Özol, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 46-47. Berke de buna dayanarak Sartak'ın ulusun büyüklerine başvurmadan hanlığı doğrudan kabul etmesini eleştirmektedir. Buna rağmen adı geçen kişilerin büyük han adayı oldukları, Sartak Han'ın ise Ak Orda Hanı olduğu unutulmamalıdır. Yani Sartak'ı han tayin eden Moğolların ileri gelenleri değil, bizzat Moğolların başıdır ve bu da Sartak Han'ın seçilmesini meşru zemine oturtmaktadır.

⁷⁶ Cüzcanî, **a.g.e.**, s. 186.

⁷⁷ Kostyukov, **a.g.m.**, s. 88; J. M. Sabitov, "Političeskaya İstoriya Zolotaya Orda v 1256-63 Godah", **Zolotoordinskie Obozrenie/Golden Horde Review**, Kazan 2015/2, s. 52.

⁷⁸ Reşidüddin, Gaffari ve Ebu'l-Gazi'ye göre Ulakçı Han, Batu Han'ın oğludur. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 72; Gaffari, **a.g.e.**, s. 210; Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 151. Cüveyni, Vassaf ve Kazvini'nin eserlerinde ise Ulakçı Han, Sartak Han'ın oğlu olarak gösterilmektedir. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 246; Vassaf, **a.g.e.**, s. 85; Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 474. Ötemiş Hacı ve onu takiben Kırımî ise Batu Han'ın iki oğlu olduğunu söylemekte ancak bunların arasında Ulakçı Han'a yer vermemektedirler. Bu bakımdan onlar ikinci gruba yakın bir konum almaktadırlar. Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 39; Derin, **Abdülgahtar...**, s. 236. Bu ortamda Kafalı, Reşidüddin'e dayanarak Ulakçı'nın babasının Batu Han olduğunu düşünürken Özcan ise diğer kaynaklara dayanarak onun Sartak'ın oğlu olduğu eğilimindedir. **Kafalı, a.g.e.**, s. 53-54; Özcan, **"Sartak..."**, s. 185.

⁷⁹ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 246; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 81; Vassaf, **a.g.e.**, s. 85; Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 474; Barthold, **a.g.e.**, s. 508.

tarafından ziyaret edildiği ve Kuzey Rusya’da bazı düzenlemeler yaptığı görülmektedir⁸⁰.

1257 yılında Mengü Han’ın Çin seferine çıkması, Berke’ye tahtı ele geçirmesi için fırsat sunmuş olsa da gelişen olaylar taht yolunu kendiliğinden ona açtı. Bunun sebebi Ulakçı Han’ın kısa bir süre sonra hayata veda etmesidir. Sartak Han’ın aksine Ulakçı Han’ın ölümünün sebebi konusunda kaynaklar sessiz kalmaktadırlar⁸¹. Bu bağlamda onun ölümünün arkasında Berke’nin etkisinin olmadığını söylemek mümkündür. Aksi takdirde Ermeni kaynakları ya da Reşidüddin gibi tarihçiler kesinlikle bundan bahsederlerdi. Ulakçı Han’ın ölümüyle birlikte Berke sonunda istediği tahta kavuştu ve Mengü Han’ın Çin seferinde olmasından istifade ederek Karakurum’un onayını almadan tahta çıkan ilk Ak Orda hükümdarı oldu.

1.4. Berke Han’ın Tahta Çıkışı ve İlk Faaliyetleri

Ulakçı Han’ın ölümüyle beraber Batu Han’ın soyundan gelen yetişkin bir kimsenin olmaması sebebiyle tahta Berke çıktı. Çünkü Batu Han’ın kardeşleri içerisinde hayatta olanların en büyüğü kendisiydi ve öteden beri devlet işlerinde önemli nüfuza sahipti. Karşısındaki en büyük engellerden biri olan Mengü Han’ın o sırada Ak Orda ile alakadar olamaması da onun tahta çıkmasını kolaylaştırdı. Tahtın yasal hakkı Batu Han ve onun soyundan gelenlerde olduğu için kendisi Batu Han’ın torunu Mengü Timur’un veliaht olması şartıyla tahta çıktı⁸². Batu Han ailesinin yönetimdeki meşruiyetine karşı Berke Han, hâkimiyeti döneminde Cuci’nin diğer oğullarının soyundan gelenlerin desteğini almaya çalıştı. Bunlardan birisi de tezimizin konusunu teşkil eden Nogay’dır⁸³. Fakat biz Nogay’ın tarih sahnesine çıkmasına geçmeden önce Berke Han döneminin ilk olaylarını ele alarak Ak Orda’nın bu devresini de açıklamak istiyoruz.

⁸⁰ PSRL I, s. 203; PSRL X, s. 141; PSRL XVIII, s. 71; Karamzin, *a.g.e.*, s. 240; Özcan, “Sartak...”, s. 185-186; Poçekayev, *a.g.e.*, s. 16. Fakat Karamzin burada karışıklık yaparak Ulakçı Han’ı, Sartak Han’ı öldürüp kendisini han ilan eden Berke’nin Rusya’ya tayin ettiği vali olarak görmektedir.

⁸¹ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 246; Raşid-ad-din, *a.g.e.*, II, s. 81; Ebu’l-Gazi, *a.g.e.*, s. 151.

⁸² Mufaddal (R), *a.g.e.*, s. 193; Mufaddal (T), *a.g.e.*, s. 328; Poçekayev, *a.g.e.*, s. 35.

⁸³ Poçekayev, *a.g.e.*, s. 48-49.

Berke Han'ın tahta çıkış sürecinde karşılaştığı ilk problem tahtla alakalı oldu. Ulakçı Han'ın ölümüyle birlikte naibeliği sona eren Borakçin Hatun, tahta küçük oğlu Tudan Mengü'yü çıkarmak istiyordu⁸⁴. Fakat bir taraftan Cuci soyunun tüm temsilcileri Berke Han'ın etrafında toplanırken diğer taraftan Karakurum'dan da destek görecektir durumda değildi. Bu noktada Borakçin Hatun'un yardım alabileceği tek kişi o sırada İran'da bulunan Hülâgû'ydu. Onun yardımını almak için kendisine elçiyle bir mektup gönderdi ve *“oklukta ok kalmadığı gibi yayda da kırış kalmadı”* diyerek onu boş olduğunu ima ettiği taht için davet etti. Akabinde kendisi de onu karşılamak üzere yola çıktı. Ancak bunu haber alan emirler onu yakaladılar ve Berke'nin emri ile öldürdüler⁸⁵. Böylece Berke sorunsuz bir şekilde tahta çıktı.

Aynı olay Türk kaynaklarında da yer alır. Fakat Borakçin Hatun yerine bu kez emirler öne çıkar ve *“kılıcsız kın ve yakasız gömlek”* gönderdikleri Hülâgû'yu boş kalan Ak Orda tahtına davet ederler. Sonrasında Berke'nin Buhara'dan gelmesi üzerine hepsi Hülâgû'dan yüz çevirerek onun tarafına geçerler⁸⁶. Anlatılanların benzerlik göstermesi Arap kaynaklarında Borakçin Hatun ile alakalı aktarılan hikâyenin doğru olduğuna işaret etmektedir. Tüm bunlar hesaba katıldığında ulus içerisinde Berke'ye karşı bir iç muhalefet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hülâgû'nun Ak Orda'nın Azerbaycan ve İran'daki haklarına verdiği zarar göz önüne alındığı zaman Berke'nin bu muhalefetin üstesinden gelme konusunda çok da zorlanmadığı rahatlıkla görülebilecektir.

Berke Han'ın hükümdarlığı döneminde gerçekleşen olayların başında Hülâgû'nun Bağdat'ı zapt etmesi gelmektedir. Kesin bir şey söylemek zor olsa da Cuciogullarının sefere devam etmesinde Sartak Han'ın etkisinin olduğunu düşünmek mümkündür⁸⁷. Sartak ve Ulakçı Han'ın kısa hâkimiyet dönemlerinde Ak Orda'nın

⁸⁴ Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 150; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 245; Aynî, **a.g.e.**, s. 506.

⁸⁵ Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 150-151; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 245-246; Aynî, **a.g.e.**, s. 506; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 196.

⁸⁶ Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 39-43; Derin, **Abdülgafor...**, s. 237-241. Fakat bu kaynaklar kronolojik bir hata yapmaktadırlar. Onlara göre emirlerin söz konusu davetinden sonra Berke, Sığnak'tan Saray'a gelmiş ve Ak Orda tahtına çıkmıştır. Sonrasında tüm ordu o sırada Ak Orda topraklarına girmiş olan Hülâgû'ya karşı harekete geçmiş ve onu mağlup ederek gerisin geri kovalamaya başlamıştır. Ancak diğer kaynaklardan da bilindiği üzere Berke Han tahminen 1257/58 yılında tahta geçmiş ve Hülâgû ile olan savaşları 1262'de başlamıştır. Söz konusu kaynakların bu iki olayı birbirine bağlayarak aradaki süreyi es geçtikleri görülmektedir.

⁸⁷ Poçekayev, **a.g.e.**, s. 15.

içinde bulunduğu karışık durumdan istifade eden Hülâgû, sefere devam ederek İran topraklarına gelmiş ve Bağdat'a yapacağı harekâtın öncesinde Hemedan'da kışlamıştı. Berke Han her ne kadar sefere karşı olsa da Batu Han'ın yokluğunda buna itiraz edemedi. Nihayetinde Bağdat 10 Şubat 1258 tarihinde içerisinde Cuci Ulusu birliklerinin de olduğu Moğol ordusu tarafından zapt edildi⁸⁸. Hülâgû'nun burada elde ettiği zafer onu ileride Berke Han ile karşı karşıya getirecektir.

Berke Han'ın tahta çıktıktan sonra ele alması gereken ilk ciddi mesele Güneybatı Rusya topraklarında Galiçya Knezi Daniil Romanoviç'in isyanı oldu. II. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Moğollardan kaçan Daniil 1246 yılında Batu Han'ın huzuruna çıkarak ona itaat etmiş⁸⁹ ve böylece Galiçya Knezliği Ak Orda'nın hâkimiyeti altına girmişti. Ancak Daniil zamanla Avrupa devletleri ile ittifaklar kurmaya başlamış⁹⁰ ve Batu Han'ın ölümünden kısa bir süre önce de Moğol baskaklarını⁹¹ kovmuştu. Tüm bunlar karşısında sınırdaki Moğol ordusunun komutanı Kuremsa zayıf bir görüntü çizdi. Bu sebeple Berke Han ilk iş olarak Daniil ile mücadelede yetersiz kalan Kuremsa'nın yerine II. Deşt-i Kıpçak seferinin parlak komutanlarından Burulday'ı tayin etti⁹².

⁸⁸ Hülâgû'nun Bağdat'ı zaptına giden süreçteki faaliyetleri ve Bağdat'ı ele geçirmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cûzcânî, **a.g.e.**, s. 155-161; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 592-602; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 33-46; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 28-49; Özdemir, **a.g.e.**, s. 262-283.

⁸⁹ **PSRL II**, s. 184-185. Daniil'in Batu Han'ın huzuruna çıkmasındaki sebep Moguçey'in kendisinden Galiçya'yı istemesidir. Bu kişinin kimliği noktasında çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bize göre bu kişi yeri geldiği vakit ele alacağımız üzere Nogay'ın dedesi olan Buval'dır. Onun baskısı üzerine Daniil bir üst makam olan Batu Han'a giderek ona itaat etmeye karar vermiş ve bunda da başarılı olarak topraklarını elinde tutmayı başarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, **a.g.e.**, s. 166-172. Moguçey'in kimliği için bkz. Evgeniy Pavloviç Miskov, **Političeskaya İstoriya Zolotoy Ordı (1236-1313)**, Volgograd, İzdatel'stvo Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2003, s. 46-47.

⁹⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 217-218. Daniil'in Moğollara karşı kurduğu ittifak içerisinde en başta Litvanya Kralı Mindaugas gelir. Bundan başka kaynaklarda net bilgi olmasa da Kuzey Rusya'nın Büyük Knezi Andrey Yaroslaviç ile de yakın ilişkilere sahipti. Fakat tüm bunlar içerisinde en çok ittifak kurmak istediği Vatikan'dı. Çünkü Papalık ile tesis edilecek bir ittifak Avrupa devletlerinin de ona destek vermesi anlamına gelecekti. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 193-194; Roman Hautala, "Ot Batu do Djanibeka: Voennie Konflikty Ulusa Djuči s Polşey i Vengriey (1)", **Zolotoordinskie Obozrenie/Golden Horde Review**, vol. 4/3, Kazan 2016, s. 283-285.

⁹¹ Moğolların hâkim oldukları topraklarda vergilerin toplanması için görevlendirdikleri kişilere baskak adı verilmektedir. Baskak, Türkçe bir isim olup Moğolca daruga kelimesi ile aynı anlama sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Istvan Vasary, "The Origin of the Institution of Basqaqs", **Acta Orientalia Academiae Hungaricae**, Tomus XXXII/2, Budapest, Akademiai Kiado, s. 201-206; Kemaloğlu, **a.g.e.**, s. 159-161; Özcan, **a.g.e.**, s. 374-389.

⁹² **PSRL II**, s. 191-197. Aslında Kuremsa, Daniil'e karşı bölgede bir dizi faaliyetlerde bulundu. Ancak gerek asker sayısının azlığı gerek Batu Han'ın ölümünden sonra Ak Orda'da yaşanan karışıklıklar

Daniil'e karşı harekete geçmek için Berke Han 1259 yılı sonlarına kadar beklemek zorunda kaldı. Çünkü batıya düzenlenen seferler için büyük hanın onay vermesi gerekiyordu ve Berke Han'ın tahta çıkış süreci göz önüne alındığı zaman Karakurum'dan izin alması pek mümkün görünmüyordu. Ancak Mengü Han'ın Ağustos 1259'da ölümüyle birlikte Berke Han'ın beklediği fırsat eline geçti⁹³. Burulday aynı yılın kasım ayında sefere çıktı⁹⁴. Fakat kendisi ilginç bir şekilde Galiçya knezlerine saldırmayıp tam tersine Litvanya üzerine yapacağı sefer için onları müttefik olarak görmek istediğini belirtti⁹⁵. Bunun arkasında pek çok sebep vardı. İlk olarak Burulday'ın Galiçya topraklarını yağmalaması Moğollardan çok Litvanlar ve Lehlerin işine gelirdi. İkinci olarak eğer teklif kabul görürse Ruslar ister istemez Moğol hâkimiyetine girmiş olacaktı ki böylece onların Avrupa'yla olan ittifakları da bozulmuş olacaktı⁹⁶. Daha önce isyan ettiği için hayatından endişe eden Daniil, kendi yerine kardeşi Vasilko'yu göndererek itaatini bildirdi. Böylece Burulday ilk başarısını elde etti ve 1259-60 kışı birleşik Moğol-Rus ordusunun Litvanya'yı yağmalaması ile geçti⁹⁷.

Burulday'ın asıl niyeti 1261 baharında gün yüzüne çıktı. Lehistan seferi için tekrar Galiçya topraklarına giren Burulday, Rus knezlerini huzuruna çağırdı ve onlara *"Eğer müttefikimseniz, kentlerinizin (surlarınızın) hepsini yıkın"*⁹⁸ diye emir verdi. Önceki yıl Litvanya'ya sefer düzenleyerek Moğollara tabi olan Rusların hele ki Burulday kendi topraklarında iken bu emri reddedebilmeleri mümkün değildi. Hayatından endişe eden Daniil Macaristan'a kaçarken Vladimir, Lvov, Danilov, İstojeck, Kremyanets ve Luçesk kentlerinin tahkimatları yıkıldı. Sadece Holm şehri bu

gerekse de Doğu Rusya'daki problemler Moğolların bu bölgeyle yeteri kadar ilgilenememelerine neden oldu. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 194-195; Özcan, **a.g.e.**, s. 221-224; Hautala, **a.g.m.**, I, s. 283, 287-288.

⁹³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 147; Rossabi, **a.g.e.**, s. 44.

⁹⁴ A. A. Porsin, "Politika Zolotoy Ordı v Vostočnoy i Yujnoy Evrope v 50-70 Godah XIII Veka", **Zolotoordınskaya Tsivilizatsiya**, S. 3, Kazan, İzdatel'stvo FEN AN RT, 2010, s. 157.

⁹⁵ Kaynakta Burulday'ın Daniil'e şöyle dediği yazmaktadır: *"Eğer barış içindeysen bizimle birlikte Litvanya (üzerine) yürü"*. **PSRL II**, s. 196; Karamzin, **a.g.e.**, s. 243; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 195; Hautala, **a.g.m.**, I, s. 288; Altay Tayfun Özcan, "Moğolistan'dan Avrupa'ya Bir Moğol Komutanı: Burulday Noyan", **Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde: Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan**, C. I, ed. Zeynep İskefiyeli, Muhammed Bilal Çelik, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, s. 139.

⁹⁶ Porsin, **a.g.m.**, s. 156-157; Poçekayev, **a.g.e.**, s. 23; Özcan, "Moğolistan'dan...", s. 139.

⁹⁷ **PSRL II**, s. 197-198; Hautala, **a.g.m.**, I, s. 288; Özcan, "Moğolistan'dan...", s. 140-141.

⁹⁸ **PSRL II**, s. 198; V. T. Paşuto, **Oçerki po İstorii Galitsko-Volniskoy Rusi**, Moskva, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950, s. 284; Özcan, **a.g.e.**, s. 226.

emre karşı çıktı⁹⁹. Buna rağmen diğer şehirlerin tahkimatlarının yıkılması ile bölgedeki Moğol hâkimiyeti yeniden tesis edilmiş oldu.

Bundan sonra Burulday Lehistan'a sefer düzenledi. Lublin'i geçtikten sonra Zavihvost'u yağmalayan Moğolların kuşattıkları ilk büyük şehir Sandomir oldu. Şehri ele geçirmelerine rağmen kalenin inatla direnmeye devam etmesi üzerine Burulday hileye başvurdu ve Rus knezleri Vasilko ile Lev'i barış için Lehlere elçi olarak gönderdi. Onların barış teklifini kabul eden kale komutanı şehri Moğollara teslim etti. Ancak Burulday verdiği sözü bozarak şehrin yağmalanmasını emretti. Bunun sonucunda Sandomir'de büyük bir yağma ve katliam gerçekleşti. Sonrasında Moğollar ilerleyişlerine devam ettiler ve Krakov da Sandomir ile aynı akıbeti yaşadı¹⁰⁰. Kaynaklara göre bu sefer sırasında Lehistan'ın uğramış olduğu yıkım 1241'de Orda ve Baydar'ın sebep olduğu tahribattan daha ağır olmuştur¹⁰¹.

Burulday bundan sonra yönünü Macaristan'a çevirdi. Ancak onun hareketi Berke Han tarafından hemen durduruldu¹⁰². Çünkü Avrupa üzerine ciddi bir sefer yapmak isteyen Berke Han bu kapsamda Macaristan'ı üs olarak kullanmak istiyordu. Öyle ki onun bu niyetle IV. Bela ile olan mektuplaşmaları Macaristan ile Papalığı karşı karşıya getirmişti¹⁰³. Dolayısıyla değerli olabilecek bir müttefiki kaybetmek istemeyen Berke Han, Burulday'a geri dönmesini emretti. Fakat bu emir aslında Berke Han'ın Avrupa'yla ilgili planlarını da sona erdirdi. Çünkü kısa süre sonra Berke Han ile

⁹⁹ PSRL II, s. 198-99; Karamzin, *a.g.e.*, s. 243; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 196; Özcan, *a.g.e.*, s. 226-227; Hautala, *a.g.m.*, I, s. 289; Henry H. Howorth, *History of the Mongols: from the 9th to the 19th century*, C. II, London, Longmans, Green and Co., 1880, s. 109.

¹⁰⁰ PSRL II, s. 199; Dlugosza (L), *a.g.e.*, s. 360-361; Dlugosz (İ), *a.g.e.*, s. 203; Kromer, *a.g.e.*, s. 472; Bielski, *a.g.e.*, s. 309-310; Gvanini, *a.g.e.*, s. 110; Iwamura, *a.g.m.*, s. 115, 120-122. Leh kaynakları seferin tarihini 1260 olarak vermektedirler. Yalnızca Gvanini'nin eserinde tarihin karıştırılarak 1270 olarak yazıldığı görülmektedir. Sefer ile ilgili ayrıca bkz. N. İ. Veselovskiy, *Han İz Temnikov Zolotoy Ordı: Nogay i Ego Vremya*, Zapiski Rossiyskoy Akademii Nauk, Petrograd 1912, s. 24; Howorth, *a.g.e.*, s. 109-110; Şpuler, *a.g.e.*, s. 61-63; Jackson, *a.g.e.*, s. 123; Özcan, *a.g.e.*, s. 228-29; Hautala, *a.g.m.*, I, s. 289-290.

¹⁰¹ Dlugosza (L), *a.g.e.*, s. 362; Hautala, *a.g.m.*, I, s. 290; Marshall, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁰² Paşuto, *a.g.e.*, s. 285; Jackson, *a.g.e.*, s. 123; Özcan, "Moğolistan'dan...", s. 143.

¹⁰³ Burulday'ın Lehistan seferi sırasında Berke Han, Macaristan Kralı IV. Bela'yı da bu sefere dâhil etmeye çalışmış ancak onun bu çabası Papa tarafından engellenmişti. Lehistan seferinden sonraki süreçte ise Berke Han sürekli olarak IV. Bela'ya ittifak teklifinde bulunmuştur. Bir tarafta Alman Kralı Ottokar, diğer tarafta Ak Orda Hanı Berke Han arasında kalan IV. Bela, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için Berke Han ile ittifakı bir koz olarak elinde tutmuştur. Bu koz Papalığın sürekli Macar meselesi ile meşgul olmasına neden olmuştur. Jackson, *a.g.e.*, s. 124; Porsin, *a.g.m.*, s. 157; Hautala, *a.g.m.*, I, s. 296-298.

Hülâgû Han arasında savaş başlayacak ve bundan dolayı kendisi Avrupa'ya yönelik bir daha girişimde bulunamayacaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

EMİR NOGAY HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. Nogay Adının Anlamı

Nogay'ın anlamıyla alakalı ortaya konan görüşler içerisinde en yaygın olanı köpektir. Eserindeki olayları hicri takvimin yanı sıra bazen de on iki hayvanlı Türk takvimine göre aktaran Reşidüddin, köpek yılı için Nogay ismini kullanmaktadır¹. Nogay ile ilgili ilk bibliyografik çalışmayı yapan Veselovskiy kelimenin köpek anlamına geldiğini söylemektedir². Safargaliyev de kelimenin anlamını bu şekilde kabul etmekle birlikte farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Ona göre bir tür hakaret olan köpek anlamındaki Nogay ismi Edigey'in hâkimiyetindeki Mangıtlara Toktamış Han tarafından verilmiş ve sonrasında da onların arasında yaygınlaşmıştır³. Peter Golden Moğolların nezdinde köpek kelimesinin alçaltıcı bir anlamı olmadığını söyleyerek Safargaliyev'in bu fikrine karşı çıkmaktadır⁴. Golden'i destekleyecek bir örnek de Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde görülmektedir. Moğol hâkimiyeti döneminin önemli devlet adamlarından birisi olan Sâdeddin Köpek'in ismi hakaret anlamına gelmeyip sadakati ifade etmektedir⁵. Ahmet Temir de kelimenin köpek anlamına geldiğini söyleyenlerden birisidir⁶. Vernadsky, Nogay'ın köpek anlamına geldiğini kabul etmenin yanı sıra ileride Nogay Ordası olarak anılacak olan Mangıtların önde gelen boylarından birisinin simgesinin de köpek olduğunu düşünmektedir⁷.

¹ Örnek olarak bkz. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/II, s. 251. Türklerde on birinci yıla it yılı denmekte olup genel olarak fitne, veba gibi uğursuzlukların yaşandığı bir yıl olduğuna inanılmaktadır. Osman Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004, s. 105.

² Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 1.

³ M. G. Safargaliyev, **Raspad Zolotoy Ordı**, Saransk, Mordovskoe Knijnoe İzdatel'stvo, 1960, s. 226.

⁴ Peter Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu**, çev. Osman Karatay, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, 2012, s. 334-335.

⁵ Muharrem Kesik, "Sâdeddin Köpek", **DİA**, C. XXXV, s. 392.

⁶ Ahmet Temir, "Nogay Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Ankara, TKAE Yay., 2. Baskı, 1992, s. 435.

⁷ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203.

Baykara'nın eserinde de kelime köpek anlamında gösterilmektedir⁸. Nogay kelimesi günümüz Moğolcasında Nohay şeklinde kullanılmakta olup köpek anlamına gelmektedir⁹.

Alpargu'nun eserinde aktardığına göre Magadamba isimli bir araştırmacı kelimenin anlamını kurt olarak sunmaktadır¹⁰. Ergönenç de Nogay kelimesinin Nogay Türklerince kullanılmaya başlandıktan sonra anlamının değiştiğini söyleyerek kurt görüşünü öne sürmektedir. Buna kanıt olarak ise Nogay Türklerinin bayrağında yer alan kurt simgesini göstermektedir¹¹. Biz ise hem Reşidüddin'deki kaydın hem de günümüz Moğolcasındaki anlamın birbiriyle uyuşmasından ötürü köpek anlamını kabul ediyoruz.

Arap kaynaklarında Nogay'ın ismi zaman zaman İsu/Yisu (İsa) Nogay şeklinde geçmektedir¹². Vernadsky'e göre İsa onun asıl ismi olup Nogay ise kabilesinden ötürü almış olduğu isimdir¹³. Ancak bu fikir Araplardan başka diğer hiçbir milletin tarihinde İsa ismi karşımıza çıkmadığı için kuşku uyandırmaktadır. Bize göre durum daha farklıdır. İslamiyet'i kabul eden hükümdarların yeni din ile birlikte İslami bir isim almaları Orta Çağ İslam dünyasında yaygın görülen bir uygulamadır¹⁴. Bu doğrultuda İsa da Nogay'ın Müslüman olması sebebiyle almış olduğu İslami isim olmalıdır.

⁸ Tuncer Baykara, Paki Küçüker, **Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, s. 345-346.

⁹ Ferdinand D. Lessing, **Moğolca Türkçe Sözlük: 1 A-N**, çev. Günay Karaağaç, Ankara, TDK, 2003, s. 924.

¹⁰ Mehmet Alpargu, **Nogaylar**, İstanbul, Değişim Yayınları, 2007, s. 11. Alpargu dipnotta verdiği bu bilginin yer aldığı eserle alakalı herhangi bir künye vermemektedir.

¹¹ Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine", **Tehlikedeki Diller Dergisi**, 2013 Yaz, s. 240. Nogay isminin anlamı için ayrıca bkz. Derya Derin Paşaoğlu, "**Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 6-7; Arzu Akpunar, "**Nogayların Altın Orda Üzerindeki Etkisi**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 42-44.

¹² Beybars (T), **a.g.e.**, s. 161; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 152; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 255; Aynî, **a.g.e.**, s. 509; İbnü'l-Forat, "Târihu'd-düvel ve'l-mülûk", **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordi**, C. I, İzvlæçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 360. Baybars'ın Rusça tercümesinde Yisunogay kelimesi Yanşunuka olarak gösterilmiştir ki açıkça kimi belirttiği belli değildir. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 99.

¹³ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203.

¹⁴ İslami isim alma geleneği Ak Orda'da da karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklarda Müslüman olan Tuda Mengü'nün Halifeden kendisine uygun bir isim vermesini istediği belirtilmekte ancak isim hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 105; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 183; İbnü'l-Forat, **a.g.e.**, s. 362. Yine Ak Orda'nın en önemli hükümdarlarından Özbek Han'ın da Müslüman adı olarak

2.2. Nogay'ın Doğum Tarihi ve Yaşına Dair Görüşler

Nogay'ın doğum tarihi ve yaşı hakkında kaynaklarda kesin bilgi yoktur. Bu sebeple onun ne zaman doğduğunu belirlemek için kaynaklardan doğum tarihlerini tespit edebildiğimiz kişilere bakmamız gerekir. Cuci'nin ikinci oğlu olan Batu Han'ın doğum tarihi için Gaffari'nin eserinde H. 602 tarihi verilmektedir ki bu da Miladi 1205-06'ya denk gelir¹⁵. Üçüncü oğlu Berke Han ise 1209 yılında doğmuştur çünkü Mufaddal 1265 yılında öldüğü vakit onun 56 yaşında olduğunu söylemektedir¹⁶. Bu durumda yedinci oğlu Buval ise en iyi ihtimalle birkaç sene sonra doğmuş olmalıdır. Buna göre onun torunu Nogay için verebileceğimiz en erken tarih ancak 1240 yılı civarı olacaktır¹⁷.

Nogay'ın ölümünü anlatan Arap kaynakları onun için “*kaşlarının kılları gözlerini örtmüştü*” demektedir¹⁸, bu da onun oldukça yaşlı olduğunu göstermektedir. Ölüm tarihi H. 699'a denk gelen 1299-1300 olduğuna göre tahminen 60 yaşına doğru hayata veda etmiştir.

2.3. Nogay'ın Şeceresi

Nogay'ın soyu konusunda kaynaklar ekseriyetle Cengiz Han'ın soyundan geldiğini belirtmektedirler. Arap kaynaklarına göre Nogay'ın şeceresi “*Cengiz oğlu*

Muhammed'i kabul ettiği görülmektedir. “Şeceretü'l-Etrak” **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobranie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 206; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2014, s. 319. Ayrıca Nogay'ın oğlunun ismi de kendi adına basılan paralarda “Alaaddin Ceka” şeklinde darbedilmiştir. A. V. Krivenko, A. A. Kazarov, “Djuçidskie Monetı Sakçi iz Nahodok na Gorodişe Kosteşti v Moldove”, **Stratum Plus**, No. 6, 2010, s. 203.

¹⁵ Gaffari, **a.g.e.**, s. 210.

¹⁶ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 193; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 328. Diğer kaynakları da göz önüne aldığımız zaman Berke Han'ın gerçekte 1266 yılında öldüğü bilinmektedir. Bu durumda o vefat ettiği sırada 57 yaşında idi.

¹⁷ Miskov, **a.g.e.**, s. 113. Poçekayev ise Nogay'ın muhtemelen 1230'lu yıllarda doğduğunu düşünmektedir. Poçekayev, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁸ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 114; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 211; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159-160; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 278.

Cuci oğlu Moğol oğlu Tatar oğlu Nogay” şeklindedir¹⁹. Eserini diğer Farsça kaynaklardan daha erken kaleme alan Cüveyni, Cuci’nin yedi oğlu olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan biri olan Bogal muhtemelen Nogay’ın dedesidir²⁰. Vassaf’ın eserinde Cuci’nin yedi oğlu olduğu belirtilmesine rağmen bunların içerisinde Nogay’ın dedesine işaret eden birisi görülmemektedir²¹. Buna karşılık Nogay’ın Tokta Han ile mücadelesini anlattığı yerde onu Tatar’ın oğlu ve Cuci’nin torunu olarak göstermektedir²². Bu şecerede birtakım eksiklikler olmakla birlikte Nogay’ı Cuci’nin soyundan göstermesi bakımından önemlidir. Nogay’ın şeceresine dair en ayrıntılı açıklamayı ise İlhanlı tarihinin önemli isimlerinden Reşidüddin vermektedir. Ona göre Nogay’ın dedesi Cuci’nin yedinci oğlu olan Buval’dır. Buval’ın da Tatar ve Mingkadar adlı iki oğlu olup bunlardan ilki Nogay’ın babasıdır²³. Ermeni kaynaklarında da Nogay’ın dedesinin ismi Teval şeklinde ifade edilmektedir²⁴.

Arap kaynaklarındaki Moğol ve Reşidüddin’in eserindeki Buval’ın, Nogay’ın dedesi olduğu görülmekle beraber kaynaklarda onun dedesini işaret ettiği düşünülen iki kişi daha vardır. Bunlardan ilki Plano Carpinili Johannes’in eserinde ismi geçen Mauci’dır. Johannes, Özi (Dinyeper) Nehri’nden bahsederken nehrin Rus tarafında Korenza’nın, diğer tarafında ise Korenza’dan daha güçlü olan Mauci’nin oturduğunu

¹⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 109; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 197; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 2; Kafalı, **Altın...**, s. 41, 156. dipnot. Nüveyri’nin eserinde Nogay’ın şeceresi farklı şekillerde verilir. Tula Buka Han ile katıldığı Macaristan seferinin anlatıldığı kısımda “*Cuci oğlu Moğol oğlu Tatar oğlu Nogay*” şeklindedir. Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265. Ancak Berke Han’ın Hülâgû Han ile olan savaşının anlatıldığı yerde ise Cuci yerine Cengiz Han ismi yer alır. Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 152; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 251. Tüm kaynakların verdiği bilgiler göz önüne alındığı zaman Nüveyri’den aktardığımız ilk kaydın doğru olduğu görülmektedir. Ömeri’nin eserinde de Cuci’nin oğullarından bahsedilirken Buval adı geçer ki muhtemelen Nogay’ın dedesi Buval/Moğol’a işaret etmektedir. İbn-i Fazlullah el-Ömeri, “Mesâlikü’l-ebsâr fî memâlikî’l-emsâr”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 394. Eserin Selenge Yayınlarından çıkan çevirisinde ise Buval yerine Yuvuk geçmektedir. Ömeri, **Türkler...**, s. 66.

²⁰ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 245.

²¹ Vassaf, **a.g.e.**, s. 84. Burada adı geçen oğullar Hordu, Batu, Buruntay, Tangut, Berke, Berkeçar ve Buka-Timur’dur.

²² Vassaf, **a.g.e.**, s. 86.

²³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 75. Aynı eser içerisinde Berke ile Hülâgû Hanlar arasındaki savaşların anlatıldığı yerde Nogay’ın şeceresi “*Kuli oğlu Tumakan oğlu Caruk oğlu Nogay*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 82. Buradaki şecere açık bir şekilde yazarın hatasından kaynaklanmakta olup yukarıda verilen şecere doğrudur. Nitekim yazarın bir diğer eseri olan *Şuab-i Pençgâne*’de de Nogay’ın şeceresi Cuci oğlu Buval oğlu Tatar şeklinde gösterilmektedir. Raşid-ad-din, **Şuab-i...**, s. 88.

²⁴ Patkanov, **...po Armyanskim İstoçnikam**, I, s. 100. Bu isim Patkanov’un eserinin sonunda Ermeni tarihçilerine göre oluşturduğu Cengiz Han şeceresinde yer alır. Ancak Patkanov’un hangi Ermeni kaynağına dayanarak bu ismi şecereye eklediğini maalesef tespit edemedik.

söylemektedir²⁵. Bir diğer isim ise Rus yıllıklarında karşımıza çıkan Moguçey'dir. Kendisi Daniil Romanoviç'ten Galiçya'yı isteyen kişi olarak karşımıza çıkmaktadır²⁶. Burada ele alınan Mauci ve Moguçey'in kimlikleri hakkında ciddi tartışmalar söz konusudur. Safargaliyev'e göre Mauci ile Buval aynı kişidir²⁷. Fedorov-Davıdov, Safargaliyev'in görüşüne karşı çıkararak Mauci'nin kimliğinin kanıtlanması gerektiğini düşünmektedir²⁸. Mıskov sadece Mauci'yi değil, Moguçey'i de Nogay'ın dedesi olarak görmekte ve söz konusu isimlerin Buval'ın diğer varyantları olduğunu söylemektedir²⁹. Altay Tayfun Özcan konuya biraz farklı yaklaşmaktadır. O, Johannes'in bahsettiği Mauci'yi Nogay'ın dedesi olarak görmekle beraber Moguçey'i Batu Han tarafından Daniil'e gönderilmiş bir elçi olarak kabul etmektedir³⁰. Trepavlov tartışmadan uzak durmasına rağmen bir eserinde Mauci'nin Cuci hanedanından olmadığını söylemektedir³¹. Bir grup araştırmacı ise Mauci'nin kimliği konusunda farklı bir yorum getirmektedir. Buna göre Mauci'nin Cuci değil, Çağatay soyundan olması gerekir ve kendisi en yakın ihtimalle Çağatay'ın ikinci oğlu Moçi'dir³². Bunun sebebi olarak da Batu Han'a duyulan güvensizlik sonucu Karakurum'un aldığı tedbir gösterilmektedir.

Johannes'in eserinde sınırdaki Moğol kuvvetleri komutanı olarak Korenza gösterilmekte, buna karşılık daha iç kesimde yer alan Mauci'nin ondan üstün olduğu belirtilmektedir. Bu üstünlük ancak Mauci'nin hanedana mensup olması ile açıklanabilir. Öte yandan Moguçey'in Galiçya'yı talep etmesi karşısında Daniil'in tek çare olarak Batu Han'a başvurması da Moguçey'in ulus içinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumda ikisinin de aynı kişi olduğunu söylemek mümkündür. Peki, bu Mauci/Moguçey ile Buval aynı kişi midir? Mauci'nin yönettiği

²⁵ Carpini, **a.g.e.**, s. 134.

²⁶ **PSRL II**, s. 184.

²⁷ Safargaliyev, **a.g.e.**, s. 42.

²⁸ G. A. Fedorov-Davıdov, **Obşestvennıy Stroy Zolotoy Ordı**, Moskva, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, 1973, s. 53.

²⁹ Mıskov, **a.g.e.**, s. 46-47.

³⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 146, 167.

³¹ V. V. Trepavlov, **Zolotaya Orda v XIV Stoletii**, Moskva, Kvadriga, 2010, s. 31.

³² R. Yu. Poçekayev, **Batıy: Han, Kotorıy Ne Bıl Hanom**, Sanktpeterburg, Evraziya, 2007, s. 76; Porsin, **"Politika..."**, s. 159-160. Plano Carpinili Johannes'in Türkçe çevirisinin dipnot kısmında da aynı görüş belirtilmektedir. Carpini, **a.g.e.**, s. 134. Moçi'nin şeceresi için ayrıca bkz. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 89. Reşidüddin'i esas alan Kafalı ise Moçi'yi Çağatay'ın ilk oğlu olarak göstermektedir. Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 86.

toprakların ileride Nogay'ın kontrolü altına girecek olan topraklar arasında yer alması Mauci'nin İslam kaynaklarında geçen Nogay'ın dedesi Buval ile aynı kişi olduğunu göstermektedir. Mauci'nin aslında Çağataylardan Moçi olduğuna dair görüşün tek dayanağı Porsin'in de belirttiği gibi isim benzerliğidir³³. O sıralarda Moğol İmparatorluğu'nun henüz bölünmemiş olduğu ve “*altın ailenin**” temsilcilerinin farklı uluslarda görülmesi bir gerçek olsa da Mauci'yle alakalı görüşü destekleyecek herhangi bir kanıt yoktur. Aynı şekilde II. Deşt-i Kıpçak seferine katılan Cengizogulları arasında Moçi'nin isminin yer almaması da bu görüşü zayıflatmaktadır.

Böylece Nogay'ın Cengiz Han'ın soyundan geldiğini İslam kaynaklarından tespit etmekle birlikte batı kaynaklarında geçen Mauci'nin de onun dedesi olduğunu görmüş olduk. Bundan sonra Nogay'ın şeceresini ele alırken daha güvenilir olması hasebiyle Reşidüddin'i esas alarak Buval oğlu Tatar'ı kullanacağız. Burada Nogay'ın atalarını tespit ettikten sonra şimdi de onun eşleri ve oğullarını ele almak istiyoruz.

Kaynaklarda Nogay'ın üç tane eşi olduğunu görülmektedir. Bunların en başında baş hatunu olan Baylak Hatun gelmektedir³⁴. Kaynaklarda pek çok önemli olayın içinde onun ismi yer almaktadır. Bir diğer eşi ise sadece Reşidüddin'in eserinde karşılaştığımız Çubi'dir³⁵. Son eşi ise Doğu Roma İmparatoru VIII. Mihail Paleolog'un ittifak kurmak amacıyla Nogay ile evlendirdiği gayrimeşru kızı Efrosina'dır³⁶. Bu kadının ismi yalnızca Nogay'ın III. İvan Asen'i öldürmesini engellemesi suretiyle siyasi olaylarda karşımıza çıkmaktadır³⁷.

Nogay'ın Ceka, Teka ve Turay adında üç oğlu vardı. Bu oğulların annelerinin kim olduğu konusunda kaynaklarda çelişkili bilgiler yer almaktadır. Ceka'nın annesinin ismini söylemeyen Reşidüddin, Teka'nın annesinin Çubi, Turay'ın

³³ Porsin, “**Politika...**”, s. 160.

* Altın aileden kasıt Cengiz Han'ın dört oğlunun soyundan gelenlerdir.

³⁴ Baylak Hatun'un Arap kaynaklarında isminin geçtiği yere örnek olarak Beybars (R), **a.g.e.**, s. 108; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 195. Reşidüddin'in eserinde ise ismi Yaylak olarak geçer. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. İsmi baş harfindeki farklılık Arap ve Fars alfabelerinde b (ب) ve y (ي) harflerinin yazılımındaki tek bir nokta farkından kaynaklanmaktadır.

³⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. Aynı kişi Reşidüddin'in eserinin diğer bir yerinde ise Çopay olarak anılmaktadır. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 169; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 257.

³⁶ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 242; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 45.

³⁷ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 590.

annesinin ise Baylak Hatun olduğunu söylemektedir³⁸. Pachymeres'in eserinde Ceka'nın annesinin isminin Alakke olduğu görülür³⁹. Alakke'nin kim olduğu kesin olmamakla beraber literatürde daha çok Baylak Hatun ile aynı kişi olduğu belirtilmektedir. Baybars ise Ceka ve Teka'nın aynı, Turay'ın ise ayrı anneden olduğunu söylemektedir⁴⁰. Baybars'ın annelerinin ismi konusunda sessiz kalmasına rağmen eserinde önemli bir ipucu yer almaktadır. Onun Nogay ile Tokta Han'ın arasının bozulmasıyla alakalı öne sürdüğü sebeplerden biri Baylak Hatun'un oğulları Ceka ve Teka'nın kötülüklerinden korkup Tokta Han'ı kışkırtmasıdır⁴¹. Baybars'ın Baylak Hatun'u ana-baba bir kardeş olan Ceka ve Teka'nın annesi olarak göstermemesi Reşidüddin'deki kayıtlarla da örtüşmektedir. Bu durumda onların annesinin Çubi olması lazım gelir. Baylak Hatun'un oğlu ise Reşidüddin'in belirtmiş olduğu gibi Turay'dır. Literatürde genel olarak Pachymeres'in eserinde geçen Alakke'nin aslında Baylak Hatun olduğu belirtilse de onun oğlu olarak Ceka'nın gösterilmesini doğru kaynakları ile uyuşmadığı için kabul etmek zordur.

Nogay'ın oğulları içerisinde en çok değer verdiği oğlu Ceka'ydı. Bunun göstergesi Nogay'ın yanı sıra Ceka adına basılmış paraların da bulunmuş olmasıdır. Bu paralarda Nogay'ın ismi han, Ceka'nınki ise sultan unvanı ile birlikte yer almaktadır. Bu da Nogay'ın kendisine veliaht olarak Ceka'yı seçtiğini göstermektedir. Nitekim Nogay'ın ölümünden sonra Ceka'nın başa geçmesi bu durumu kanıtlamaktadır. Paraların üzerinde Ceka'nın ismi "*Sultan Alaaddin Ceka*" şeklinde yer almaktadır⁴². Böylece Ceka'nın İslamiyet'i kabul ettiği ve İslami isim olarak Alaaddin'i aldığı görülmektedir. Eşi ise 1285'te Nogay'a tabi olmak zorunda kalan Bulgar Kralı George Terter'in kızıdır⁴³.

Nogay'ın ikinci oğlu Teka'nın pek çok yerde kardeşleriyle birlikte hareket ettiği görülmektedir. Ancak Reşidüddin'in aktardığı bilgiye göre Tokta Han'a karşı

³⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86.

³⁹ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 290; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 72.

⁴⁰ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 109; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 195.

⁴¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 109; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 199; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 158; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 274.

⁴² Krivenko, "**Djuçidskie... na Gorodiše...**", s. 203; Istvan Vasary, **Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)**, çev. Ali Cevat Koyunlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2018, s. 101-102.

⁴³ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 290.

kazanılan ilk savaştan sonra Kırım'ın yağmalanması sırasında Teka'nın han olma sevdasına kapılması kardeşlerin arasını açtı⁴⁴. Teka'nın bu hareketi babası tarafından affedilse de kardeşiyle olan ilişkisi eskisi gibi olmadı. Nitekim Nogay'ın ölümünden sonra Tokta Han'a itaat etmeye karar verse de sonrasında bu niyetinden ötürü abisi Ceka tarafından Baylak Hatun ile birlikte öldürüldü⁴⁵.

Nogay'ın en küçük oğlu ise Turay'dır. Sürekli kardeşleri ile birlikte hareket eden Turay, babasının ölümünden sonra Ceka'yla birlikte hareket etse de abisinin baskın karakteri sebebiyle yönetimde pek fazla etkin olamadı. Sonrasında İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'dan yardım talebinde bulunmasına karşın Ak Orda'nın iç işlerine karışmak istemeyen İlhandan umduğu yardımı alamadı⁴⁶. Abisi Ceka'nın ölümünden sonra Tokta Han'a karşı onun kardeşi Saray Buka ile birlikte darbe yapma teşebbüsünde bulundu ancak başarısız olarak hayatını kaybetti⁴⁷. Vakti zamanında babası tarafından İran'a gönderilen Turay, bu ziyaret sırasında Abaka Han'ın kızı ile evlendi⁴⁸.

Kaynaklardan Nogay'ın iki kızı olduğunu tespit ediyoruz. Bunlardan ilki Arap kaynaklarında geçen Tuğrulca'dır. Kendisi ilkin Taştemir ile evlenmiş⁴⁹, onun ölümünden sonra da Tokta Han'dan kaçan emirlerden Muncuk'un oğlu Taz ile

⁴⁴ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85-86.

⁴⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86; Beybars (R), **a.g.e.**, s. 115-116; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 214-215; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 160; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 280; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383; Kafalı, **Altın...**, s. 69.

⁴⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 169; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 257.

⁴⁷ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 118-119; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 222-223; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 161-162; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 283; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 384.

⁴⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. Pek çok araştırmacı Reşidüddin dışında hiçbir İlhanlı kaynağında Turay'ın evliliğiyle alakalı bilgi olmaması sebebiyle bu bilgiyi doğru kabul etmemektedirler. Bu konuda aslında *Câmiu't-Tevârih*'te de eksiklik bulunmaktadır. Reşidüddin eserinde İlhanlı hükümdarlarının hayatına geçmeden evvel onların ailesi hakkında bilgi vermektedir. Abaka Han'ın ailesinin anlatıldığı kısımda onun herhangi bir kızının Turay ile evli gösterilmemesi kafalarda soru işareti oluşturmaktadır. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 65; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 76-77. Ancak biz yine de Reşidüddin'in verdiği bu bilgiyi görmezlikten gelemeyeceğimiz için doğru olarak kabul ediyoruz. Khelejani ise evliliğin 1271 yılında Cuci Ulusu ile İlhanlılar arasında yapılan barışın teminatı olarak gerçekleştiğini düşünmektedir. Ahmad Hesamipour Khelejani, **"İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri"**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 63-64.

⁴⁹ İbn-i Haldun'un eserinde Karaca olarak adlandırılan Aktaci'nin babasının Taştemir olduğu söylenmektedir. İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 382. Araştırmacılar bu kişinin Şiban'ın soyundan geldiğini düşünmektedirler. A. A. Porsin, "İstočnik Informatsii Rukn ad-dina Beybersa v Osveşenii im Mejducobnoy Voynı v Zolotoy Orde v Kontse XIII - Naçale XIV Vekov", **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, Kazan, 2015/4, s. 47.

evlendirilmiştir⁵⁰. Diğer kızı ise Reşidüddin'in eserinde ismi geçen Kabak'tır. Salciday Noyan'ın oğlu Yaylag ile evlendikten sonra Müslüman oldu ve bundan dolayı kocasının ailesi tarafından eziyet görmeye başladı⁵¹. Söz konusu bu olay Reşidüddin'e göre Nogay ile Tokta Han'ın arasının açılma sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Karamzin'in eserinde Smolensk ve Yaroslav Knezi Fedor Rostislaviç, Nogay'ın damadı olarak gösterilmektedir⁵². Ancak kaynaklarda bununla alakalı herhangi bilgi yoktur. Fedor'un evli olduğu kadının Mengü Timur'un akrabalarından biri olması daha mümkündür⁵³.

Nogay'ın kaynaklarda adı geçen iki torunu vardır. Bunlardan ilki Tuğrulca'nın Taştemir ile evliliğinden olan torunu Aktaci'dır. İsmi vergi toplamak amacıyla dedesi tarafından Kefe'ye gönderilmesi ve burada yerel halk tarafından öldürülmesi suretiyle kaynaklarda geçmektedir⁵⁴. Ceka'nın oğlu olan diğer torunu Karakisek⁵⁵ ise Nogay soyunun son temsilcisidir. Onun akrabalarıyla birlikte Vidin'e kaçması⁵⁶ sonucunda Nogay'ın ardıllarının Tokta Han'a karşı olan mücadeleleri sona erecektir.

Son zamanlarda bazı araştırmacılar Nogay'ın bir başka torununun daha olduğunu söylemektedirler. Geç dönem Türk kaynaklarından *Firdevsü'l-İkbâl*'de anlatılan olaya göre Nogay'ın öldüğü savaşta kendisi ile beraber tüm oğulları da ölmüş, büyük oğlu Agaday Bahadır'dan olan torunu Nagday ise olanları haber alınca Çerkezlerin yanına kaçmıştır. Bu kişi daha sonra Özbek Han döneminde onun en yakın emiri olmuştur⁵⁷. Söz konusu araştırmacılar Agaday'ı, Nogay'ın torunu Aktaci ile eşleştirmekte ve onun oğlu Nagday'ı da Özbek Han'ın büyük emiri Nagaday⁵⁸ olarak

⁵⁰ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 199; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 158; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 274; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 382.

⁵¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 84.

⁵² Karamzin, **a.g.e.**, s. 262.

⁵³ Mayorov onun evlendiği kişinin Mengü-Timur'un kızı olduğunu düşünmektedir. A. A. Mayorov, "Rol' Zolotoy Ordı v Formirovanii Struktur Upravleniya na Severe Çernigovskogo Knyajestva Vtoroy Polovini XIII veka", **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, S. 7(1), Kazan 2019, s. 69.

⁵⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 204; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 352.

⁵⁵ Arap kaynaklarının Karakisek olarak belirttiği bu isim *Şuab-i Pençgâne*'de Karak'yak, *Muizzü'l-Ensab*'da ise Karakung şeklinde geçmektedir. Raşid-ad-din, **Şuab-i...**, s. 88; **Mu'izz al-ansab**, s. 43.

⁵⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 119; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 223; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 162; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 283; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 384; Kafalı, **Altın...**, s. 71; Vasary, **a.g.e.**, s. 108.

⁵⁷ Munis, **a.g.e.**, s. 87-88; Kahya, **a.g.t.**, s. 258-259.

⁵⁸ İbn Battuta, Nagaday'ı Özbek Han'ın ikinci hanımı Kebek Hatun'un babası olarak tanıtmaktadır. İbn Battûta, **a.g.e.**, s. 322.

kabul etmektedirler. Dolayısıyla Nagaday'ın ardılları tarafından Harezm'de kurulan Kongrat Sufi Hanedanının Nogay'ın soyundan geldiği fikrindedirler⁵⁹. Dönemin hiçbir ana kaynağında Nogay ile Nagaday'ı birbiriyle bağdaştıran bilgi olmaması ve yine Agaday Bahadır ile ilgili bilgilerin diğer kaynaklarca desteklenmemesi sebebiyle bu görüşün doğru olduğunu düşünmüyoruz. Fakat yine de ilgi çekici ve geliştirilmeye muhtaç bir teori olarak okuyucuyu bilgilendirmek adına konuyu burada ele almak istedik.

2.4. Nogay'ın İdaresi Altındaki Topraklar ve Kabileler

Nogay'ın kontrol ettiği topraklar konusunda tarihçiler arasında bir tartışma söz konusudur. Bu tartışmanın konusu Nogay'ın topraklarının ona dedesinden mi miras kaldığı, yoksa sonradan mı kendisine verildiği ile ilgilidir. Bu meseleyi bir önceki bölümde ele almış ve Buval ile Mauci'nin aynı kişi olduğu sonucuna varmışık⁶⁰, bu sebeple konuyu tekrardan ele almayacağız. Yalnızca şunu hatırlatmak isteriz ki Mauci'nin hükmettiği yerler Özi Nehri'nin doğusunda kalan topraklardı⁶¹. Nogay'ın hükmettiği bölgenin içerisinde bu toprakların yer alması Buval'ın mirasının Nogay'a kaldığını göstermektedir⁶².

Konuyu bu şekilde sonuca ulaştırmamıza rağmen sorun yine de çözülebilmüş değildir. Mauci'nin topraklarının kendisine miras kalmasına karşın Nogay'ın ilkin Kafkasya'da görülmesi ve ancak yıllar sonra batıya gelmesi bazı araştırmacılar tarafından irdelenmiştir. Bu araştırmacılar Mauci ile Nogay arasındaki bağı sorgulayarak farklı bir görüş ortaya atmaktadırlar. Buna göre ileride Nogay'ın kontrolünde olacak olan batıdaki topraklar ilkin Şiban'ın soyundan gelenlere aitti. Ancak doğuda Güyük Han tehlikesinin ortaya çıkması ile birlikte Şiban'ın oğulları doğuya kaydırıldılar. Nogay ise 1270'li yılların başında Kafkasya'dan batıya gönderildi ve onun terk ettiği topraklarda 1270'lerin sonlarına doğru Şiban'ın

⁵⁹ Porsin, “İstoričeskaya...”, s. 44; J. M. Sabitov, “Kungirati v Vostočnom Dešti-Kipçake v XIII-XV Vekah”, *Vestnik Evraziyskogo Hatsional'nogo Universiteta*, No. 3(88), 2012, s. 121-122.

⁶⁰ Yuk. bkz. s. 51-53.

⁶¹ Carpini, *a.g.e.*, s. 134.

⁶² Safargaliyev, *a.g.e.*, s. 42.

soyundan Tama-Tokta ortaya çıktı. Bu noktada Nogay ve Şiban soyunun temsilcileri arasında toprak takası yapıldığı düşünülmektedir⁶³.

Biz bu görüşe karşı Nogay'ın topraklarının kendisine Buval'dan miras kaldığını düşünüyoruz. Ancak yine de onun neden ilkin Kafkasya'da görüldüğünü açıklamak gerekir. Bunun sebebi Hülâgû'nun batı seferi için Cuci Ulusu'ndan gönderilen ordunun içinde yeri geldiği vakit ele alacağımız üzere Nogay'ın da bulunuyor olmasıdır. Batu Han bu seferin sonunda İran ve özellikle de Azerbaycan'ı kontrolü altına almak istiyordu⁶⁴ ve bunun için de bölgede Cucioğullarının olması gerekiyordu. Bu bağlamda Batu Han'ın zihninde belki de sefere katılan akrabalarını bu topraklara yerleştirme fikri vardı. Ancak Hülâgû'nun söz konusu Cucioğullarını öldürmesi Berke ile Hülâgû arasında savaş çıkmasına neden olacak ve akrabaları öldürülen Nogay da bu savaşlarda yer alacaktı. Uzun süren savaşlar sebebiyle Kafkasya'da bulunan Nogay bu süreçte ata topraklarından uzak kalacaktı. Mengü Timur Han döneminde, 1271 yılının sonlarında İlhanlılarla yapılan barış ile birlikte artık Kafkasya'da bulunmasının bir anlamı kalmayacak olan Nogay batıya yönelecek ve kendisine miras kalan toprakları kontrolü altına alacaktır⁶⁵.

Nogay'ın kontrol ettiği topraklar konusunda kaynaklarda muhtelif bilgiler yer almaktadır. Arap kaynakları Nogay'ın ölümünden sonra topraklarının Tokta Han tarafından kendi oğulları arasında paylaştırılması suretiyle onun yayıldığı saha hakkında bilgi vermektedirler. Buna göre Nogay'ın toprakları Yayık Nehri'nden Demirkapı'ya kadar uzanıyordu. Nogay'ın bu geniş topraklar içinde kendisine başkent olarak seçtiği yer ise Tuna Nehri'nin ağzında yer alan Sakçı idi⁶⁶. *Câmiu't-Tevârih*'te ise Nogay'ın toprakları hakkında bilgi yoktur. Ancak onun başkentine ulaşmak için Özi ve Turla (Dinyester) Nehirlerinin geçilmesi gerektiğinin söylenmesi bize bazı

⁶³ Porsin, “**Politika...**”, s. 161-162; V. P. Kostyukov, “Jeleznie Psi Batuidov (Şiban i Ego Potomki v Voynah XIII Veka)”, **Voprosi İstorii Arheologii Zapadnogo Kazahstana**, No.1, Uralsk 2008, s. 78.

⁶⁴ Bu kapsamda Batu Han'ın sefere gönderdiği Balakan ve Tutar'ın birtakım girişimleri olmuştur. Mesela Herat Meliki Şemseddin Kert'e Batu Han'a itaat etmesi için ciddi baskı yapmışlardır. Peter Jackson, “The Dissolution of the Mongol Empire”, **Central Asiatic Journal**, vol. 22, No. 3/4, 1978, s. 222-23. Ayrıca Kiragos'un eserinde Moğolların Hülâgû'dan çekinmeselerdi bulundukları topraklardan ayrılmaya niyetlerinin olmadığı belirtilmektedir. Buradaki Moğollar ile kastedilen muhtemelen Batu Han'ın gönderdiği Cucioğulları idi. Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 88-89; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 128.

⁶⁵ Aş. bkz. s. 130.

⁶⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 117; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 219; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 161; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 281; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 384.

ipuçları sunmaktadır⁶⁷. Kaynakların verdiği bu bilgiler hâliyle Nogay'ın en geniş topraklarını ifade etmektedir. Biz şimdi bu gelişimin aşamalarını ele almaya çalışacağız.

Nogay batı topraklarına geldiği vakit bölgede güçlü bir siyasi otorite yoktu ve bundan istifade ile topraklarını kısa sürede Tuna Nehri'ne kadar genişletti. Kuzey Dobruca da bu sırada Nogay'ın topraklarına katıldı. 1273 yılına kadar süren bu ilk evrenin sonunda Sakçı, Nogay'ın gayriresmî başkenti olarak ortaya çıktı. Sonraki süreçte Nogay'ın yayılması Tuna Nehri boyunca devam etti ve bundan rahatsız olan Macaristan Krallığı, Tuna kıyısındaki Turnu Severin Kalesini restore ederek bu genişlemenin önüne geçmeye çalıştı⁶⁸. Bu kalenin de sonradan Nogay'ın kontrolüne geçtiğini söyleyebiliriz. Çünkü Macaristan'daki Arpad Hanedanlığı kayıtlarında Turnu Severin hakkındaki son kayıt 1291 tarihlidir. Bu tarihten sonra kayıtlarda Severin bölgesi yöneticileri hakkında herhangi bir bilginin yer almaması bölgenin Nogay'ın kontrolü altına girdiğini göstermektedir⁶⁹.

Bu noktada akıllara Arap kaynaklarında geçen Demirkapı ifadesi gelmektedir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki burası Kafkasya'daki Derbent ile karıştırılmamalıdır. Demirkapı'nın Türk tarihindeki kullanımlarına bakıldığında zaman genellikle önemli geçitleri işaret ettiği görülmektedir⁷⁰. Bu bakımdan Karpat Dağlarındaki bir geçidin yakınlarında yer alan Turnu Severin'in Arap kaynaklarında bahsedilen Demirkapı'yı ifade ettiğini ve Nogay'ın batıda ulaştığı son noktanın burası

⁶⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86; Safargaliyev, **a.g.e.**, s. 59.

⁶⁸ Vadim Leonidovi Yegorov, **İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv**, Moskva, Krasand, izdanie tretye, 2010, s. 34.

⁶⁹ Virgil Ciociltan, **The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries**, Leiden-Boston, BRILL, 2012, s. 256; Aleksandar Uzelac, "The Principality of Vidin and the Tatars of the Golden Horde (End of the 13th - Beginning of the 14th Century)", **Velikite Asenevtsi**, ed. P. Pavlov, I. Lazarov, Abagar: Veliko Tırnovo 2016, s. 274.

⁷⁰ Orhon Yazıtlarının çeşitli yerlerinde batıda Demirkapı'ya kadar ordular yollandığı buraya kadar olan toprakların itaat altına alındığı yazmaktadır. Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 42. Baskı, 2009, s. 5, 9, 11 vs. Bu yer Semerkant'ın 300 li (tahminen 150 km) güneyinde yer alan bir geçittir. Nazmiye Togan, "Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasî ve Dinî Hayatına Ait Kayıtları", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. IV, S. 1, İstanbul 1964, s. 40. Yine Kafkasya'da Derbent olarak da bilinen Demirkapı, Kafkasların güney ve kuzeyini birbirine bağlayan en önemli geçitlerden biri olup hemen yanında aynı adla bir şehir de vardır. Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Derbend", **DİA**, C. IX, s. 164.

olduğunu söyleyebiliriz⁷¹. Söz konusu bu topraklar Nogay ile bağlantılı olarak Ak Orda'nın da batı sınırını teşkil etmekteydi. Nogay'ın batıdaki sınırları kuzeye doğru Siret Nehri'nin üst ve orta kısımlarına kadar ulaşıyordu⁷².

Nogay'ın topraklarının doğu sınırı için genel olarak Don Nehri'ni gösterebiliriz. Çünkü Tokta Han ile yaptığı ilk savaşın sonunda düşmanı takip eden askerlerine Don Nehri'ni geçmemelerini emretmesi⁷³ bu nehrin her iki taraf arasında sınır olduğunu ve işgalci konumuna düşmek istemeyen Nogay'ın sınırı geçmekten kaçındığını göstermektedir. Buna karşılık Arap kaynaklarında onun Yayık Nehri'nde de toprakları olduğu belirtilmektedir. Bu topraklarla alakalı çeşitli görüşler mevcuttur. Çerkas'a göre vakti zamanında Buval'ın topraklarına el koyan Batu Han bunun karşılığında ardıllarına merkeze yakın bölgelerden toprak vermiştir. Yayık Nehri'ndeki topraklar muhtemelen bunun sonucunda Nogay'a kalmış olmalıdır⁷⁴. Ancak bu kez de şu soru gündeme gelmektedir: Berke Han zamanında Buval'ın toprakları ardıllarına geri verilirken Yayık'taki topraklar neden geri alınmadı? Porsin'e göre Nogay'ın bu topraklara sahip olmasının arkasında Tokta Han'ın hâkimiyetinin ilk yıllarında Salciday Gürgen ile yakınlaşmasının etkisi vardı⁷⁵. Burada kesin bir sonuca ulaşabilmek mümkün değildir ancak şunu belirtmek gerekir ki bu topraklar ile Nogay'ın geri kalan toprakları arasında bütünlük yoktu. Bu durumda Nogay bu bölgenin ancak gelirlerinden istifade edebilirdi.

Nogay'a ait topraklar içerisinde son olarak Kırım'dan bahsetmek gerekir. Baybars'ın eserinde derkenar olarak Kırım'ın Tokta Han tarafından Nogay'a verildiğine dair bilgi vardır⁷⁶. Yazar Kırım'ın neden Nogay'a verildiği hakkında sessiz kalsa da onun Tokta Han'ın tahta çıkmasına yardım etmesi sebebiyle bu şekilde ödüllendirildiğini söylemek mümkündür. Bu bilginin doğrudan eserde yer almaması şüpheye neden olabilir ancak bazı Arap kaynaklarında bunu destekleyecek benzer bir

⁷¹ A. A. Porsin, "Nogay i Ego Rol' v Politiceskoy Jizni Zolotoy Ordı v 90-e Godı XIII Veka", **Zolotoordınskaya Tsivilizatsiya: Golden Horde Civilization**, No. 7, Kazan 2014, s. 32.

⁷² Yegorov, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁷³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 202; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 276.

⁷⁴ Cherkas, **a.g.m.**, s. 156.

⁷⁵ Porsin, "Nogay...", s. 32.

⁷⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 204; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 42-43.

bilgi yer almaktadır. Buna göre Kırım'ın geliri dört Moğol hükümdarı arasında bölüşülmekteydi ve bunlardan biri de Nogay'ındı⁷⁷. Aslında Kırım'ın tamamı Nogay'a ait değildi fakat 1298'de torunu Aktaci'nin öldürülmesi sebebiyle Kırım'a yapmış olduğu sefer burayı tamamen kendisine bağlamaya çalıştığını göstermektedir⁷⁸.

En nihayetinde Nogay'ın gücünün zirvesine ulaştığı dönemde toprakları Kırım da dâhil olmak üzere doğuda Don Nehri'nden batıda Tuna Nehri boyunca Turna Severin'e kadar ulaşıyordu. Bu geniş coğrafyanın kuzeydeki sınırlarını çizmek zordur çünkü Moğollar ile Ruslar arasında belirgin bir sınır söz konusu değildi. Ancak buradaki sınırın tahminen Kiev ve Kursk'un güneyinden geçtiğini söyleyebiliriz⁷⁹. Bu geniş topraklar içinde Nogay'ın başkenti Tuna Nehri ağzındaki Sakçı idi. Nitekim Nogay'a ait paraların burada basılmış olması da Sakçı'nın başkent olduğu bilgisini desteklemektedir⁸⁰. Arap coğrafyacılarından Ebu'l-Fida bu şehirdeki halkın çoğunluğunun Müslüman olduğunu belirtmektedir⁸¹. Bunun arkasında muhtemelen bir sonraki bölümde ele alacağımız Sarı Saltuk'un İslamiyet'i yayma faaliyetlerinin etkisi olmakla birlikte bu şehirde her dinden insanın yaşadığını söylemek mümkündür.

Nogay'ın topraklarından bahsettikten sonra sıra ona bağlı olan kavim ve milletlere geldi. Nogay'ın bir Moğol olması sebebiyle ilkin Moğolları ele alacağız. Vernadsky, Nogay'ın Mangıtlar üzerinde hâkim olduğunu ve bu sebeple onun bulunduğu toprakların Nogay ya da Mangıt Ordası olarak anıldığını söylemektedir⁸². Onun böyle düşünmesindeki temel sebep Cuci Ulusu'nun dağılmasından sonra Deşt-i Kıpçak'ta önemli bir güç olarak ortaya çıkan Mangıt ağırlıklı Nogay Ordası'nın temellerinin Nogay tarafından atıldığı görüşünde olmasıdır. Ancak Nogay Ordası'nın

⁷⁷ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 195; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 336; Li Guo, **Early Mamluk Syrian Historiography Al Yunini's Dhayl Mir'at al-zaman**, Vol. I, Leiden-Boston-Köln, BRILL, 1998, s. 127. Dört Moğol hükümdarı hakkındaki görüş için aş. bkz. s. 210.

⁷⁸ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 204.

⁷⁹ Yegorov, **a.g.e.**, s. 40.

⁸⁰ Vasary, **a.g.e.**, s. 100-102; Krivenko, "Djuçidskie... na Gorodişe...", s. 201-209; Aleksandr Kazarov, Andrey Krivenko, "Nahodki Zolotoordinskih Monet Sakçı v Moldove i v Ukraine, Noviy Monetny Dvor - Akça Kerman", **Revista Arheologica**, Chişinau 2010, s. 139-146; Lchezar Lazarov, "Djuçidskie Monet, Çekanennie v Sakçı na Territorii Sovremennoy Bolgarii", **Numizmatika Zolotoy Ordı**, C. II, Kazan 2012, s. 10-11.

⁸¹ **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2017, s. 190.

⁸² Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203.

isim babasının kim olduğu henüz kesin olarak tespit edilebilmiş değildir⁸³. Kaldı ki kaynaklarda Nogay'ın yönetimindeki halklar arasında Mangıtların ismi geçmediği için bu konuda yorum yapabilmek zordur. Moğollar Deşt-i Kıpçak'a geldiklerinde sayıları oldukça az olduğu için Nogay'ın emrine çok fazla Moğol düşemezdi. Nogay'a tabi olduğu bilinen tek Moğol kabilesi *Câmiu't-Tevârih*'te ismi geçen Hadarkin kabilesidir. Bu kabile de Nogay'ın ölümünden sonra ona bağlılığının bedeli olarak Deşt-i Kıpçak'ın çeşitli yerlerine dağıtılmıştır⁸⁴.

Nogay'ın askeri gücünü daha çok Türkler oluşturmaktaydı. Bunların başında Kıpçaklar yer almaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Deşt-i Kıpçak'ın zaptından sonra Kıpçaklar, Moğolların hâkimiyeti altına girmiş ve onların askeri güçlerinin temelini oluşturmuşlardı. Bu bakımdan Nogay'ın emri altında da Kıpçaklar bulunuyordu⁸⁵.

Nogay'a tabi olan bir diğer halk ise Alanlardı⁸⁶. Batu ve Berke Hanların zamanında Kuzey Kafkasya'da yaşayan Alanların bölgedeki hâkimiyetleri 1278'de sona erdi. Mengü Timur Han'ın seferi sonucunda başkentleri Dedyakov'un zapt edilmesiyle birlikte bölgedeki Alan hâkimiyeti ortadan kalktı⁸⁷. Bundan sonra Alanlar Deşt-i Kıpçak'a dağılırken içlerinden bir kısmı ise Nogay'a tabi oldu. Nogay'ın ölümünden sonra emrindeki 16.000 Alan Deşt-i Kıpçak'ta daha fazla barınamadı ve Doğu Roma'ya iltica etmek zorunda kaldı⁸⁸.

Nogay'ın hâkimiyetinde daha başka halklar da vardı. Bunlardan biri Moğol istilasından önce Turla ve Tuna Nehirleri arasındaki bölgede yaşayan Türk-Slav

⁸³ Kafalı'ya göre bu kişinin tezimizin konusunu teşkil eden Nogay kadar Tokay Timur soyundan gelen Kara Nogay Han olması da mümkündür. Kafalı, *Altın...*, s. 41; Togan da bu kişinin Kara Nogay Han olduğunu düşünmektedir. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. I, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 35-36. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Alpargu, *a.g.e.*, s. 15-16, 35-37.

⁸⁴ Raşid-ad-din, *Sbornik Letopisey*, C. I/I, çev. L. A. Hetagurov, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1952, s. 190.

⁸⁵ Aleksandar Uzelac, "An Empire Within an Empire? Ethnic and Religious Realities in the Lands of Nogai (c. 1270-1300)", *Chronica: Annual of the Institute of History*, C. XVIII, University of Szeged, 2018, s. 274.

⁸⁶ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 219.

⁸⁷ Alan seferi için bkz. *PSRL VII*, s. 173; *PSRL X*, s. 155; *PSRL XVIII*, s. 75; Özcan, *a.g.e.*, s. 253; Agustí Alemany, *Sources on the Alans a Critical Compilation*, Leiden-Boston-Köln, BRILL, 2000, s. 384.

⁸⁸ Pachymeres, *Relations...*, IV, s. 336, 338; Alemany, *a.g.e.*, s. 214-215.

karışımı Brodniklerdi⁸⁹. *Câmiu't-Tevârih*'in bir yerinde Nogay'ın Valah topraklarında hâkimiyet kurduğu belirtilmektedir⁹⁰. Burada Valahlar ile kastedilen Roma İmparatorluğu zamanından beri Transilvanya bölgesinde yaşayan Ulahlar (Romenler)'di⁹¹. Nogay'ın Valahları tamamen hâkimiyeti altına aldığı doğru olmasa da onlar üzerinde otoritesini kabul ettirdiği söylenebilir⁹². Bundan başka Pachymeres'in eserinde Alanlar, Gotlar, Zechiensler ve Ruslar ile sınırdaki diğer bazı halkların Nogay'a tabi olduğu yazmaktadır⁹³. Burada Pachymeres'in Nogay'ın topraklarındaki çeşitliliği göstermek adına arkaik halklara atıf yaptığı görülmektedir.

2.5. Nogay'ın İslamiyet'i Kabulü ve Diğer Dinlere Yaklaşımı

Cengiz Han'ın tüm dinlere karşı göstermiş olduğu hoşgörü politikası⁹⁴ onun ardılları tarafından da devam ettirilmiş ve Moğol dünyasının dört bir köşesinde her dinden insan yaşama imkânı bulmuştur. Bu uygulama Ak Orda'da da aynı şekilde devam ettirilmiştir. İslamiyet, Hristiyanlık ve Budizm gibi dinler sadece halk tabanında değil, hanedan içerisinde de kendine taraftarlar bulmuş ve bunların aracılığıyla zaman zaman yönetimde etkili olmuşlardır.

Nogay da bu dinlerden İslamiyet'i kabul etti. Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte hanedan içerisinde kendisini takip edenler arasında Nogay da yer aldı. 1260-61 yılında Memlûk Sultanı Baybars'a İslamiyet'i kabul ettiğine dair mektup gönderen Berke Han, kendisiyle birlikte Müslüman olanların isimlerini bildirirken Nogay'a da yer verdi⁹⁵. Böylece Nogay'ın oldukça erken bir tarihte İslamiyet'i kabul ettiği görülmektedir.

⁸⁹ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 220; Uzelac, “**An Empire...**”, s. 274.

⁹⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; Uzelac, “**An Empire...**”, s. 275.

⁹¹ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 220.

⁹² Victor Spinei, “The Domination of the Golden Horde in the Romanian Regions”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 404.

⁹³ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 444; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 57.

⁹⁴ Cüveyni, **a.g.e.**, s. 86.

⁹⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 99; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 161. Tiesenhausen söz konusu ismi Yanşunuka olarak okurken Türkçe çeviride İzmirli kelimeyi Yisunogay şeklinde yazmaktadır.

Nogay İslamiyet'i kabul ettiğini 1271'de bizzat Sultan Baybars'a yazdığı mektupla bir kez daha vurguladı. Berke Han'ın ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak'ta İslamiyet'in durumunu merak eden Sultan Baybars, Ak Orda'nın ileri gelenlerine mektuplar yolladı. Bu mektuplara sadece Nogay'ın cevap verdiği görülmektedir. Onun Ertemir ve Tok Buğa aracılığıyla göndermiş olduğu cevap İslamiyet'e olan bağlılığının devam ettiğini göstermektedir:

“Beni Müslümanlar cümlesinden kılan, dini mübine ittiba edenler arasında bulunduran Allah'a hamedederim. “Peygamberliği sonuna erdiren, doğru yolu göstermeği öğreten, Allah tarafından gönderilenlerin Önderi ve Allah'tan sakınanların desteği olan Muhammed'e (s.a.s.) kardeşleri olan yalvaçlara; hak erbabı ve temkin sahibi olan güzide ashabına salât ve dua ederim”. Sonra bu bizim mektubumuz iki manayı müştemildir, biri bizlerden sana tahiye ve selâmdır, ikincisi de biz Erboğa'dan duyduk ki o, babamız Bereke Han'a olan ahdine sadık olup evlâdından, hısımlarından ve onların içinden İslâme gelenlerden haber almak istemiştir. Biz bu haberi alınca ahdine vefakâr olan Melik Zâhir'e karşı sevgimiz hasıl oldu, biz haber soruşturmasını ancak İslâm'daki hamiyetinden, ahitleri yenilemek hususundaki gerçek niyetinden ileri geldiğini bildik, bu mektubu yazıp Ertemir, Tok Buğa ile gönderdik; maksadımız şunu bildirmektir ki biz İslâm dinine girdik, Allah'a ve onun tarafından gelene ve Allah'ın Peygamberine inandık, dediğimize itimat etsin, biz babamız Bereke Han'ın gittiği yolu tutuyoruz, hakka tâbi olup batıldan kaçınıyoruz. Mektup göndermek hususu inkıtaa uğramasın, biz senin ile elin parmakları gibiyiz, sana uygun olana biz de uygun oluruz, karşı gelene de karşı geliriz⁹⁶”.

Baybars'ın göndermiş olduğu cevabi mektupta ise aldıkları mektubu mutlulukla karşıladıkları belirtildikten sonra Nogay'ın Allah yolunda ilerleyerek din düşmanlarına karşı cihat etmesi isteniyordu⁹⁷.

Nogay İslamiyet'i kabul etmekle birlikte bu dini yayma noktasında çok fazla teşebbüste bulunmamıştır. Bunun en belirgin göstergesi aile üyelerinin din seçimlerine müdahale etmemesidir. Ailesi içinde sadece oğlu Ceka ve kızı Kabak'ın Müslüman olduğu bilinmektedir. Oğlu Ceka'nın Müslüman olduğunun delili Nogay tarafından basılan paralarda adının İslami unvanlarla birlikte yer almasıdır⁹⁸. Kızı Kabak ise

⁹⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 101-102; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 169.

⁹⁷ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 102; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 170; Şahinaz Yıldırım, **“Bahri Memlukler Zamanında Memluk-Altın Orda Münasebetleri (1250-1382)”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019, s. 42; Sefa Alicioğlu, **“Berke Han'ın Ölümüne Kadar Altın Orda-Suriye ve Mısır ile İlişkiler (1227-1266)”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 106-107.

⁹⁸ Sikkelerde Ceka'nın unvanı sultan olarak görülmektedir. Krivenko, **“Djuçidskie... na Gorodişe...”**, s. 203; Vasary, **a.g.e.**, s. 102.

babasının yanındayken değil, evlendikten sonra Müslüman oldu⁹⁹. Dolayısıyla çocuklarının din değişikliğinde Nogay'ın bir etkisinin olmadığı görülür. Bu durum eşleri için de geçerlidir. Doğu Roma İmparatoru'nun kızı olan Efrosina, Nogay ile evlendikten sonra da Ortodoks mezhebine bağlılığını sürdürdü. Baylak Hatun ise 1286'da vaftiz olarak Katolik mezhebini kabul etti¹⁰⁰. Tüm bunların Nogay'dan izinsiz olamayacağı göz önüne alındığı zaman onun aile üyelerinin dinlerine müdahale etmediği anlaşılmaktadır.

Nogay'ın ailesi gibi etrafındakilere de İslamiyet'i yaymadığı görülmektedir. Bununla alakalı Arap kaynaklarında ipucu vardır. Nogay'ın ölümünden sonra ordusundan esir düşenler çeşitli ülkelere köle olarak satılmış, bunlardan Mısır'a gidenler zaman içerisinde İslamiyet'i kabul etmişlerdir¹⁰¹. Bu bilgi Nogay'ın emri altındakilere karşı din serbestliği uyguladığını göstermektedir.

Nogay'ın bu tutumuna karşılık Sarı Saltuk'un öncülüğünde gerçekleşen gazalar vasıtasıyla İslamiyet, başta Dobruca olmak üzere Nogay'ın topraklarının çeşitli yerlerinde yayılma imkânı buldu. II. İzzeddin Keykavus, İstanbul'da bulunduğu sırada VIII. Mikhail'den kendisine tabi Türkmenler için bir yer vermesini rica etmiş, İmparator da bu isteği kabul ederek Ak Orda sınırındaki Dobruca bölgesini tahsis etmişti. Akabinde Anadolu'dan 12.000 hanelik Türkmen grubu buraya göç etti ki bunların başında Sarı Saltuk bulunuyordu¹⁰². II. İzzeddin Keykavus'un Berke Han tarafından kurtarılması ve Solhat'a yerleştirilmesinden sonra Türkmenlerle birlikte Kırım'a geçen Sarı Saltuk, 1279'da Sultanın vefat etmesi üzerine tekrardan Dobruca'ya geri döndü¹⁰³. Sarı Saltuk burada Nogay'ın başkenti Sakçı'nın dışında bir

⁹⁹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 84.

¹⁰⁰ Szilvia Kovacs, "A Franciscan Friar's Letter From the Crimea (1287)", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S. 69/2, 2016, s. 160.

¹⁰¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 114-115; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 211.

¹⁰² Yazıcızâde, **a.g.e.**, s. 772; Harun Güngör, "Seyyid Lokman ve Oğuz-Nâmesi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 44, İstanbul 1986, s. 99; Emel Kılıç, "**Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 62-63.

¹⁰³ Yazıcızâde, **a.g.e.**, s. 853; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, yay. Ali Öngül, İzmir, Akademi Kitabevi, 2001, s. 110; Güngör, **a.g.m.**, s. 100. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Togan, **Umumi...**, s. 371-372; Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltuk: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)**, TTK, Ankara, 2. Baskı, 2011, s. 32; Kılıç, **a.g.t.**, s. 70-71.

tekke kurarak İslamiyet'i yaymaya başladı¹⁰⁴. Osmanlı kaynaklarına göre Sarı Saltuk, gazileriyle birlikte Bulgaristan, Eflak, Moldova ve Deşt-i Kıpçak'a pek çok kez gaza düzenledi¹⁰⁵. XIV. yy. başında eserini kaleme alan Ebu'l-Fida'nın Sakçı için halkının çoğunun Müslüman olduğunu söylemesinin arkasında da muhtemelen Sarı Saltuk'un faaliyetleri yer alıyordu¹⁰⁶. Sarı Saltuk'un 1298'deki¹⁰⁷ ölümünden sonra Türkmenlerin bir kısmı, baş gösteren karışık siyasi ortam içerisinde halefi Halil Ece'nin liderliğinde Anadolu'ya dönerek Karesi topraklarına yerleştiler¹⁰⁸. Dobruca'da yaşamaya devam eden Türkmenler ise zaman içerisinde Hristiyanlığı kabul ettiler. Bu Türkmenlerin günümüzde Moldova ve Dobruca'da yaşayan Gagavuzların ataları olduğu düşünülmektedir¹⁰⁹. Bundan başka Deşt-i Kıpçak ve Kırım'da irşat faaliyetlerinde bulunan Safiyyüddin Erdebili'nin de Nogay'ın topraklarında İslamiyet'in yayılmasına katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir¹¹⁰.

İslamiyet'i kabul eden Nogay diğer yandan atalarının inançlarını sürdürmeye devam etti. Bu konuda Pachymeres'in eserinde ipucu vardır. Nogay ile antlaşma yapmak isteyen Doğu Roma İmparatoru ona kumaşlar, yiyecekler ve şaraplardan oluşan pek çok hediye göndermişti. Hediyeleri kabul eden Nogay, kumaşlar hakkında pek çok soru sordu. Bu sorular başlıkların kafa yorgunluğunu giderip gidermediği ve elbiselerin de yıldırım düşmesine karşı koruyucu olup olmadığı gibi sorulardı. Bu sorulara aldığı olumlu cevaptan sonra hediyeleri kabul etti¹¹¹. Bu bakımdan bozkır

¹⁰⁴ M. Saffet Sarıkaya, M. Necmettin Bardakçı, Nejdettin Gürkan, "İbnü's-Serrâc'a Göre Sarı Saltuk", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 32, 2013/2, s. 81.

¹⁰⁵ Ocak, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁰⁶ **Ebü'l-Fidâ...**, s. 190.

¹⁰⁷ Bazı kaynaklarda Sarı Saltuk'un ölümü 1293 olarak gösterilse de onun hakkında ilk kez bilgi veren İbnü'l Serrâc'a göre ölüm tarihi 1297-98'e karşılık gelen H. 697'dir. Sarıkaya, **a.g.m.**, s. 82.

¹⁰⁸ Yazıcızâde, **a.g.e.**, s. 908; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 110. Araştırmacılar bu siyasi karışıklığı 1300'lü yılların başında Bulgarların güçlenmesi ile açıklamaktadırlar. Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", **DİA**, C. XXXVI, s. 148; Ocak, **a.g.e.**, s. 32-33. Burada Bulgarların güçlenmesi ile kastedilen Theodor Svetoslav'ın Bulgaristan Krallığı'na eski itibarını kazandırmasıdır ki bu olay Nogay'ın ölümünün getirmiş olduğu sonuçlardan biridir. Aş. bkz. s. 228.

¹⁰⁹ Kiel, **a.g.m.**, s. 147; Ocak, **a.g.e.**, s. 33.

¹¹⁰ Sami Nogay, **Nogay Türkleri**, Ankara, Ayrıntı Basımevi, 1997, s. 16; Reşat Öngören, "Safiyyüddin-i Erdebili", **DİA**, C. XXXV, s. 478.

¹¹¹ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 446, 448; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 59.

kuşağındaki Türk ve Moğol halklarında görülen eski inanışların¹¹² Nogay tarafından da benimsendiği görülmektedir.

İslamiyet'i benimseyen Nogay'ın Hristiyanların kendi topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerine engellemede bulunmadığı görülmektedir. Bunların başında söz konusu toprakların bir zamanlar Doğu Roma'ya ait olmasından ötürü Ortodoksların faaliyetleri gelir. Onların misyonerlik faaliyetleri eskiden beri var olan Suğdak'taki Ortodoks Piskoposluğu ve Nogay'ın İmparator VIII. Mikhail ile ittifakından sonra kurulan Viçina'daki metropolitlik üzerinden yürütülmekte idi. Doğu Roma topraklarında kalan Viçina Metropolitliği 1285'te bölgenin Nogay tarafından zaptından sonra da faaliyetlerine devam etti¹¹³. Nogay'ın ölümünden sonra 1301'de Alanlar Doğu Roma'ya iltica etmeye karar verdiğinde iki taraf arasındaki arabuluculuk bu metropolitlik tarafından üstlenilmiştir¹¹⁴.

Nogay'ın topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürüten bir diğer grup ise Katolik mezhebi adına hareket eden Fransiskenlerdi. Onların Deşt-i Kıpçak'ta ne zaman piskoposluk kurdukları bilinmemekle birlikte 1287'de var olduğu kesindir. Bu piskoposluğun alt birimlerinden biri olan Custodia Gazariae'nin¹¹⁵ faaliyet sahası içerisinde Nogay'ın toprakları arasında yer alan Aşağı Tuna ve Aşağı Özi bölgeleri de yer alıyordu¹¹⁶.

Fransiskenlerin karşısına çıkan engelleri aşarken Nogay'dan yardım aldıkları da görülmektedir. Örneğin 1286'da Solhat'ta Müslüman ve Hristiyanlar arasında çıkan bir tartışma sonucunda şehirdeki kilise yakılmış ve büyük çan ortadan kaldırılmıştı. Bunun üzerine Fransiskenler yardım için Nogay ve Tula Buka'ya başvurmaya karar

¹¹² Konumuzla alakalı olarak değerlendirmek gerekirse Nogay'ın elbiselerin yıldırma karşı koruyucu olup olmadığını söylemesi eskiden beri Türk ve Moğol halkları arasında gök gürültüsü ve yıldırımın Tanrı'nın kızgınlığının bir işareti olarak görülmesi ile alakalıdır. Örnekler için bkz. Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, İşaret Yayınları, 1994, s. 100.

¹¹³ Uzelac, "An Empire...", s. 280-281.

¹¹⁴ Pachymeres, **Relations...**, IV, s. 338.

¹¹⁵ Custodia, Orta Çağ Fransisken Tarikatı'nın dini hiyerarşisi içerisinde birkaç manastırın bir araya gelmesiyle oluşan bölgesel birim olup custos isimli bir rahip tarafından idare edilirdi. Burada ismi geçen Custodia Gazariae ise Kırım, Tuna ve Özi Nehri bölgesini içine almakta olup Kırk-Yer, Kefe, Solhat ve Viçina'daki manastırları bünyesinde toplamaktaydı. A. B. Malışev, "Soobşenie Anonimnogo Minorita o Missionerskih Punktah Frantsiskantsev v Zolotoy Orde v XIV v." **Arheologiya Vostočno-Evropeyskoy Stepi**, vıpusk 4, Saratov 2006, s. 183.

¹¹⁶ Kovacs, **a.g.m.**, s. 158-159.

vermişlerdi. Onların bu istekleri kabul görmüş, kiliseleri yeniden inşa edildiği gibi olaya karışan Müslümanlar da cezalandırılmışlardır¹¹⁷.

Fransiskanların misyonerlik faaliyetleri sonucunda önemli kişilerin Katolikliği kabul ettiği görülmektedir. Bunlardan en önemlisi daha önce bahsetmiş olduğumuz Nogay'ın baş hatunu Baylak Hatun idi. Solhat'taki olaylardan sonra Kırk-Yer'e gelen Baylak Hatun, Hristiyan olmak istediğini belirtmesi üzerine Fransiskanlar tarafından vaftiz edildi. Onun sayesinde keşişler pek çok iyilik görürken Kırk-Yer'de manastır inşa etme imkânı buldular¹¹⁸. Aynı süreçte Viçina'nın Argun isimli Moğol komutanı da vaftiz oldu¹¹⁹.

Nogay'ın kendi topraklarındaki Fransiskanlara karşı hoşgörülü davrandığı görülmekle birlikte Avrupa'da kaleme alınan bir eserde kendisinden olumsuz şekilde bahsedilmektedir. Bartolomeo Fiadoni'nin eserinde Nogay ile Tokta Han arasındaki savaş anlatılırken Tokta Han gayet iyi bir şekilde tanımlanırken Nogay için “*büyücü ve zalim*” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir¹²⁰. Bu çelişki iki şekilde açıklanabilir. Birincisi Nogay'ın Macaristan ve Lehistan seferleriyle alakalıdır. Bu seferler sırasında pek çok Hristiyan'ın ölmesi Papalığın Nogay'a karşı cephe almasına neden olmuştur. İkinci olarak da Tokta Han'dan pek çok kez yardım görmüş olan Fransiskanların onu yüceltmek için Nogay'ı bu şekilde tanımlamış olmaları ihtimal dâhilindedir.

Nogay'ın etkileşim içerisinde olduğu bir başka din ise Budizm'di. Uygurlar arasında yaygın olan bu din Deşt-i Kıpçak'ta sadece yönetici kesim arasında destek bulabildi. Nogay'ın diğer dinler gibi Budizm'e de hoşgörülü bir şekilde yaklaştığı görülmektedir. Bunun en büyük kanıtı kızı Kabak'ı, Budist olduğu bilinen Salciday Gürgen'in oğlu Yaylag ile evlendirmesidir¹²¹. Bundan başka Nogay'ın ölümünden

¹¹⁷ Şpuler, **a.g.e.**, s. 257-258; Kovacs, **a.g.m.**, s. 159-160; Roman Hautala, “Catholic Missionaries in the Golden Horde”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 325.

¹¹⁸ Kovacs, **a.g.m.**, s. 160.

¹¹⁹ Şpuler, **a.g.e.**, s. 258.

¹²⁰ Jackson, **a.g.e.**, s. 272; Aleksandar Uzelac, “Echoes of the Conflict Between Tokhta and Nogai in the Christian World”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, S. 5/3, Kazan 2017, s. 513-514.

¹²¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 111.

sonra Doğu Roma'ya iltica edenlerden biri de onun yakın dostlarından Koutzipmaxis'ti¹²². Pachymeres onun dininin İranlılarla aynı olduğunu söyler¹²³ ki o sırada İran'da hüküm süren İlhanlılar Budizm'e inanmaktaydılar. Onun Budist olması Budistlerin Nogay'ın çevresindeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir¹²⁴.

2.6. Nogay'ın Ulus İçerisindeki Konumu

Nogay yaklaşık 40 yıllık siyasi hayatında Ak Orda'nın yönetiminde çok önemli bir konum elde etmiştir. Berke Han'ın döneminde ordu komutanı olarak tarih sahnesine çıkan Nogay zamanla Ak Orda'nın sağ kanadının liderliğine yükselmiş, Tokta Han'ın tahta çıktığı sıralarda ise gücünün zirvesine ulaşmıştır. Böylesine bir yükseliş doğal olarak Nogay'ın ulus içerisindeki konumunu merak konusu hâline getirmektedir. Buna karşılık kaynaklar Nogay'ın konumunu tam olarak tespit etmemizde bize yeteri kadar yardımcı olmamaktadırlar. Biz bu başlık altında kaynakların verdiği bilgileri ele alarak Nogay'ın ulus yönetiminde sahip olduğu konumu açıklamaya çalışacağız.

Kaynaklarda Nogay ile ilgili genel olarak "*Berke'nin ordu komutanı*" ifadesi geçmektedir¹²⁵. Kazvini'nin eserinde ise ondan "*ulusun ordu komutanı*" (emir-i leşker) şeklinde bahsedilmektedir¹²⁶. Bu ifadeden aslında onun sadece Berke Han'ın döneminde değil, daha sonra da ordu komutanı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak tarihi olaylara baktığımız zaman durumun tam olarak böyle olmadığını

¹²² Togan ilk önce bu kelimenin Küçüm Bakhşı olabileceğini belirtmiş, ardından Köse Bahsi görüşünü öne sürmüştür. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2019, s. 467, 778.

¹²³ Pachymeres, **Relations...**, IV, s. 378. Türkçe çeviride Koutzipmaxis'in Türklerin dinini benimsediği söylenmektedir. Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 79. Ancak doğrusunun İlhanlıları kasten İranlılar olması lazım gelmektedir.

¹²⁴ Uzelac, "**An Empire...**", s. 282.

¹²⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 101; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 169; El-Makrîzî, "*Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*", **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzveçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 434. Reşidüddin ve Vassaf'ın eserlerinde ise "*Batu ve Berke'nin ordu komutanı*" olduğu yazmaktadır. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; Vassaf, **a.g.e.**, s. 86. Ayrıca bkz. Uli Schamiloglu, **Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde**, Columbia University, 1986, s. 129-130.

¹²⁶ Kazvinî (T), **a.g.e.**, s. 475.

görüyoruz. Berke Han'ın tahtta olduğu sırada Nogay daha çok tümenbaşı* konumundaydı ve genellikle öncü kuvvetleri komutanı olarak seferlere katılıyordu. Berke Han'ın Abaka Han'a karşı gönderdiği orduda da öncü kuvvetlerine komuta etmiş, bu sefer sırasında gösterdiği başarılarından ötürü ödüllendirilerek emrine birkaç tümen verilmişti¹²⁷. Bu tümenin sayısı hakkında *Câmiu't-Tevârih*'te ipucu vardır. Burada Berke Han'ın Hülâgû Han'a karşı 30.000 askerle Nogay'ı gönderdiği yazmaktadır¹²⁸. Her ne kadar kastedilen olaylar aynı olmasa da bu ifade Nogay'ın emrinde üç tümen olduğunu göstermektedir ki bu da Berke Han'ın gözünde gerçekten de iyi bir konuma yükseldiği anlamına gelmektedir. Böylece onun Berke Han döneminde ordu komutanı olmasa da önemli komutanlar arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

Mengü Timur Han döneminde batıya giden Nogay'ın çevre ülkelere akınlar düzenlemesi onun askeri gücünü koruduğunu göstermektedir. Bu durum sonraki hanlar zamanında da devam etmiştir. Nitekim Macaristan'a sefer düzenlemek isteyen Tula Buka Han, Nogay'dan kendisiyle birlikte sefere gelmesini istemiş, o da emrindeki tümenlerle sefere katılmıştır¹²⁹. Bu durum onun güçlü bir orduya sahip olduğunu gösterir. Ancak yine de ondan ordu komutanı olarak bahsedebilmemiz mümkün değildir. Öncelikle Ak Orda içerisinde tüm orduyu emri altında bulunduran bir mevki söz konusu değildi¹³⁰. Öte yandan Mengü Timur Han döneminden itibaren kendisi yavaş yavaş yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bunun en büyük göstergesi 1278'de Alanlara karşı yapılan sefere çağrılmamış olmasıdır. Sonraki hanlar döneminde devlet içerisindeki gücü artmakla birlikte yine de böyle bir konum elde edememiştir. Bu sebeple onun askeri etkinliği daha çok Ak Orda'nın batısıyla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Kazvini'nin onun için kullandığı ifadenin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

* Bir tümen 10.000 kişilik bir askeri birlik olup komutanlarına tümenbaşı denirdi. Savaşlarda yaşanan kayıplar ve tümene yapılan eklemelere bağlı olarak bu sayı eksik veya fazla da olabilirdi. Osman Gazi Özgüdenli, "Tümen", *DİA*, C. XLI, s. 462.

¹²⁷ Nüveyri (R), *a.g.e.*, s. 153; Nüveyri (T), *a.g.e.*, s. 255; Aynî, *a.g.e.*, s. 509-510.

¹²⁸ Raşid-ad-din, *a.g.e.*, III, s. 59; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 68.

¹²⁹ Beybars (R), *a.g.e.*, s. 106; Beybars (T), *a.g.e.*, s. 187; Nüveyri (R), *a.g.e.*, s. 156; Nüveyri (T), *a.g.e.*, s. 265.

¹³⁰ V. V. Trepavlov, *Stepnie İmperii Evrazii: Mongoli i Tatari*, Moskva, İzdatel'stvo Kvadriga, 2015, s. 130.

Şimdiye kadar Nogay'ın sadece askeri yükselişini ele aldık. Fakat Nogay'ın artan gücüyle birlikte başka haklar elde ettiği de görülmektedir. Bunların en başında yabancı hükümdarlarla diplomatik temaslar kurması gelmektedir. Onun ilk diplomatik temasları Mengü Timur Han zamanında başlamıştır. Bu dönemde bir yandan Memlük Sultanı Baybars ile mektuplaşan Nogay¹³¹ öte yandan Doğu Roma İmparatoru VIII. Mikhaıl ile elçi teatisinde bulunmuş ve İmparatorun gayri meşru kızı Efrosina ile evlenmiştir¹³². Sonraki hanlar zamanında da bu ilişkiler devam etmiştir. Memlüklerle mektuplaşmalarını¹³³ sürdüren Nogay; Bulgarlar, Sırlar ve Rus knezleri ile de diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Öyle ki 1291'de Karadeniz'e açılmaya çalışan Venedik'in bile Nogay nezdinde diplomatik girişimi olmuştur¹³⁴.

İlerleyen dönemde Nogay'ın komşu devletlerin iç işlerine karışmaya başladığı da görülmektedir. Doğu Roma ile ittifakı sonucunda aralıksız akınlarda bulunduğu Bulgaristan, George Terter döneminde Nogay'a itaat etmek zorunda kalmış, bu durum Kral Smilets'in zamanında da devam etmiştir. Bu sıralarda Bulgar yönetimine karşı bağımsız şekilde hareket eden Vidin ve Branicevo yöneticileri de saldırgan politika izleyen komşuları Bulgaristan, Sırbistan ve Macaristan'a karşı çareyi Nogay'a tabi olmakta bulmuşlardır¹³⁵. Yine Sırbistan da 1292'de Vidin'e yaptığı saldırının bedeli olarak Nogay'ın savaş hazırlıklarını ancak ona tabi olmak ve vergi ödemek şartıyla durdurabilmiştir¹³⁶. Tüm bunlar Nogay'ın zaman içinde Balkanlar üzerindeki nüfuzunun ne denli genişlediğini göstermektedir. Öyle ki onun ölümünden sonra Ak Orda batıdaki topraklarda onun kadar etkili olamayacaktır.

¹³¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 101-102; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 169-170.

¹³² Pachymeres, **Relations...**, I, s. 242; II, s. 446-447; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 45, 59.

¹³³ 1271'de Müslüman olduğunu bildiren mektubu yollamasının dışında 1284'te Mısır'dan Nogay'a elçiler gelmiş, H. 685'e denk gelen 1286-87 yılında da Nogay'dan Mısır'a elçiler yollanmıştır. Abdüzzahir, **İz Biografii...**, s. 69; Abdüzzahir, **Tesrîfü'l...**, s. 144, 146; Beybars (R), **a.g.e.**, s. 105; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 188; İbnü'l-Forat, **a.g.e.**, s. 362.

¹³⁴ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 229; Şpuler, **a.g.e.**, s. 355; Ciociltan, **a.g.e.**, s. 160.

¹³⁵ Vasary, **a.g.e.**, s. 99. Bulgaristan'daki karışıklıklar ile George Terter ve Smilets dönemleri hakkında genel bir bakış açısı için ayrıca bkz. John Van Antwerp Fine, **The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest**, Michigan, The University of Michigan Press, 1994, s. 180-184, 224-227; Aleksandar Uzelac, "Tatars and Serbs at the end of the Thirteenth Century", **Revista de Istorie Militara**, 5-6, Bucureşti 2011, s. 11-14.

¹³⁶ Danilo, **a.g.e.**, s. 91-92; Uzelac, **"Tatars..."**, s. 13.

Nogay'ın nüfuzunun kendisini gösterdiği bir başka yer ise Rusya topraklarıydı. Mengü Timur Han'ın ölümünden sonra Kuzey Rusya'da Dmitriy ve Andrey Aleksandroviç kardeşler arasında büyük knezlik mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelede hanların Andrey'e yarlık vermelerine karşılık Dmitriy, Nogay'dan aldığı destekle ölünceye kadar konumunu korumayı başarmıştır¹³⁷. Yine Güneybatı Rusya'daki en güçlü knez Nogay'ın destek verdiği Lev Daniloviç idi. Nogay'dan aldığı yardımlarla başarısız da olsa Litvanya ve Lehistan'a sefer düzenleyen¹³⁸ Lev, zamanla diğer knezlerden daha güçlü konuma ulaşmıştır.

Böylesine büyük bir güce sahip olan Nogay'ın ulus içinde sahip olduğu konum araştırmacılar nezdinde merak konusu olmuştur. Bunlardan biri olan Şamiloğlu, Nogay'ı "*karaçi bey*" olarak görmektedir. Kendisi doktora tezinde Cuci Ulusu'nun dağılmasından sonra ortaya çıkan hanlıkların yönetiminde karşılaşılan organizasyon ve mevkilerin Cuci Ulusu yönetiminden miras kaldığını ileri sürmüştür¹³⁹. Bu kapsamda hanlıklar döneminde hanların tahta çıkışında etkili olan, orduya komutanlık eden ve yabancı ülkelerle diplomatik temaslarda bulunan karaçi beylerin Cuci Ulusu'ndaki ilk temsilcisi olarak Nogay'ı görmektedir¹⁴⁰. Şamiloğlu'nun ortaya koymuş olduğu tez makul olmakla birlikte Nogay'ın soyunu göz önüne aldığımız zaman kabul etmek zordur. Nitekim Şamiloğlu karaçi beylerin aynı zamanda yönetimde etkili olan boyların liderleri olduğunu söylemektedir. Oysaki Nogay, Cengiz Han'ın soyundan gelmesi sebebiyle han ailesine mensuptu. Bu şartlar altında bir boy beyi olmayan Nogay'ın karaçi beyi olması da mümkün değildi¹⁴¹.

Nogay'ın konumu ile alakalı olarak son dönemde *beylerbeyi* görüşü öne çıkmıştır. Ordunun komutanlığını üstlenen, diplomatik ilişkilerden sorumlu olan

¹³⁷ Kuzey Rusya'daki büyük knezlik mücadelesine genel bir bakış açısı için bkz. A. N. Nasonov, **Mongoli i Rus': İstoriya Tatarskoy Politiki na Rus**, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1940, s. 72-74, 75-77; Anton Gorskiy, "Nogay i Rus'", **Turkologičeskiy Sbornik 2001: Zolotaya Orda i ee Naslednie**, Moskva, İzdatel'skaya Firma Vostochnaya Literatura, 2002, s. 132-134, 144-146; Özcan, **a.g.e.**, s. 255-260, 283-292.

¹³⁸ Lev Daniloviç'in Litvanya ve Lehistan seferleri hakkında bilgi için bkz. V. T. Paşuto, **a.g.e.**, s. 128-129; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 131-132; Özcan, **a.g.e.**, s. 266-268.

¹³⁹ Şamiloğlu, **a.g.t.**, s. 33.

¹⁴⁰ Şamiloğlu, **a.g.t.**, s. 129-140.

¹⁴¹ Charles Halperin, "On Recent Studies of Rus' Relations with the Tatars of the Jochid Ulus", **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, S. 8 (1), Kazan 2020, s. 37.

beylerbeyi, handan sonra ulus içindeki ikinci büyük kişi olarak görülmektedir¹⁴². Ak Orda'nın ilk beylerbeyi olan Nogay'ın kendisine ait ordusu, toprakları ve yönetimi vardı. Tula Buka Han'ın Macaristan seferine kendi ordusuyla katılmasından daha önce bahsetmiştik. Kendi topraklarına gelince Tokta Han'dan kaçan emirleri kabul etmesi ve onlara toprak vermesi sahip olduğu ulusun büyüklüğünü göstermektedir. Yine Tokta Han'ın kaçan emirlerin iadesi için yolladığı mektubu yorumlarken ulusunun ileri gelenleri ve danışmanlarının görüşüne başvurması¹⁴³ onun kendi ulusu içindeki yönetim organizasyonunu açığa çıkarmaktadır. Trepavlov'un Nogay'ın sahip olduğu yetki ve güç konusunda öne sürdüğü argümanlar doğru olmakla birlikte beylerbeyi ifadesinin çağdaş kaynaklarda yer almaması bu kelimenin kullanımını problemli hâle getirmektedir¹⁴⁴.

Nogay'ın konumundaki yükseliş muhtemelen Mengü Timur Han'ın hâkimiyetinin ilk zamanlarında başlamıştır. Bu dönemde Sultan Baybars ile mektuplaşması ve sonrasında Arap kaynaklarının ondan “*Berke'nin ordu komutanı*” diye bahsetmeye başlaması onun konumundaki değişikliğe işaret etmektedir. İlhanlılar ile yapılan barıştan sonra Nogay batıya geçmiş ve bundan sonra Ak Orda'nın sağ kanadı üzerinde hâkim olmuştur¹⁴⁵. Onun döneminde batıyla alakalı pek çok mesele Nogay'ın uhdesinde toplanmıştır. Bunun en bariz örneği Balkanlar üzerinde tek başına söz sahibi olmasıdır. Bu süreç içerisinde Ak Orda'nın batısındaki emir ve birlikler de onun komutası altındaydı. Arap kaynaklarına göre Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşından sonra bazı emirler umduklarını bulamadıkları için Tokta Han'ın tarafına geçmeye karar vermişlerdi. Bunlar Kurmuş'un oğulları ile emirlerden Maci, Sudun, Utraç, Akbuğa ve Tayta idiler ki hepsinin toplam 6 tümen askeri vardı¹⁴⁶. Bundan

¹⁴² Trepavlov, *Gosudarstvennyy...*, s. 87. Poçekayev ve Porsin'in eserlerinde de Nogay'dan beylerbeyi şeklinde bahsedilmektedir. Örnek olarak bkz. Poçekayev, *Çari...*, s. 59, 62; A. A. Porsin, “Otnoşeniya Mejdu Zolotoy Ordoy i Hulaguidskim İranom vo Vremya Pravleniya Mengu-Timura (1266-1282 Godı)”, *Voprosi İstorii i Arkheologii Zapadnogo Kazakhstana*, Uralsk 2009, s. 143, 150.

¹⁴³ Beybars (R), *a.g.e.*, s. 110; Beybars (T), *a.g.e.*, s. 199-200; Nüveyri (R), *a.g.e.*, s. 158; Nüveyri (T), *a.g.e.*, s. 274.

¹⁴⁴ Halperin, *a.g.m.*, s. 37.

¹⁴⁵ Pachymeres'in eserinde de Nogay'ın Batı Moğollarının lideri olduğu yazmaktadır. Pachymeres, *Relations...*, I, s. 242; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 45. Söz konusu ifade Nogay'ın Ak Orda içerisinde hâkim olduğu bölgeyi ifade etmektedir. Trepavlov da Nogay'ın Mengü Timur Han zamanında sağ kanat komutanı olduğunu söylemektedir. Trepavlov, *Stepnie...*, s. 130.

¹⁴⁶ Beybars (R), *a.g.e.*, s. 112-113; Beybars (T), *a.g.e.*, s. 206, 210.

başka Reşidüddin onun Tokta Han ile ikinci savaşını anlatırken Nogay'ın 30, Tokta Han'ın ise 60 tümen topladığını söylemektedir¹⁴⁷. Bu sayı elbette abartılıdır ancak aradaki oranı göstermesi bakımından önemlidir. Nogay'ın kendi gücüne dayanarak tek başına Tokta Han'ın ordusunun yarısı büyüklüğünde ordu çıkarabilmesi mümkün değildir, bu ancak sağ kanattaki diğer emirlerin ona katılması ile mümkün olabilirdi¹⁴⁸. Söz konusu bu güç tüm sağ kanadın Nogay'ın denetiminde olduğunu göstermektedir.

Nogay'ın ulus içerisindeki konumu Çağatay ve Batu Han'ın Moğol İmparatorluğu içerisindeki konumlarına benzemektedir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra hanedanın en büyük temsilcisi olan ve imparatorluğun batısından sorumlu olan Çağatay, sahip olduğu güce karşılık Büyük Han Ögedey'in gölgesinde kalmıştır. Öyle ki Tarabi İsyanı sonrasındaki süreçte görüldüğü üzere Türkistan'a kendi valisini tayin ettirememesinin sebebi yasa gereği büyük hana karşı gelememesi idi¹⁴⁹. Batu Han da kendi döneminde hanedanın en büyüğü olmasına ve bizzat Mengü Han'ı Karakurum'da tahta oturtmasına rağmen ikinci kişi olmaktan kurtulamamıştır. Söz konusu bu durumun Ak Orda içerisindeki örneği ise Nogay'dır. O, yeri geldiği vakit hanlardan da güçlü bir konuma ulaşmasına rağmen hanlık makamına ulaşamamış ve hep ikinci planda kalmıştır¹⁵⁰.

Nogay'ın gücüne katkı sağlayan bir diğer mesele ise onun akalığı idi. Reşidüddin'in aktardığı bilgiye göre Tula Buka Han ve onun taht ortaklarının kendi canına kastetmesinden korkan Tokta, bu durumdan kurtulmak için Nogay'a mektup yollamıştır. Bu mektupta Nogay'dan aka olarak bahsetmiş ve kendisine yardım etmesi karşılığında büyüğünün (Nogay) sözünden çıkmayacağını ve ona tabi olacağını belirtmiştir¹⁵¹. Burada kastedilen aka ifadesi Nogay'ın Cuci hanedanının en büyük temsilcisi olduğunu göstermektedir. Nogay'ın bu sırada gerçekten de hanedanın en büyüğü olup olmadığını tespit edebilmemiz mümkün değildir. Ancak han olma

¹⁴⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86.

¹⁴⁸ Sabitov'a göre Reşidüddin'in vermiş olduğu rakamlar Nogay'ın başında bulunduğu Sağ Kanat ile Tokta Han'ın başında bulunduğu Merkezi Ulusların nüfusuna işaret etmektedir. J. M. Sabitov, "Voennoe Protivostoyanie Nogaya i Hana Tokta", **Voennoe Delo Ulusa Cuçi i Ego Naslednikov**, Astana 2012, s. 250.

¹⁴⁹ Kafalı, **Çağatay...**, s. 76, 84.

¹⁵⁰ Trepavlov, **Gosudarstvennyy...**, s. 90.

¹⁵¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83.

hakkına sahip Batu Han'ın torunlarından büyük olması ve sahip olduğu güç Tokta'nın onu aka olarak görmesi için yeterli olmuştur.

Burada son olarak Nogay'ın Batu Han'dan aldığını iddia ettiği bir yetkiden bahsetmek istiyoruz. Yine Reşidüddin'de yer alan kayda göre Tokta'nın isteğini kabul eden Nogay, Tula Buka Han'ı tahttan indirmek için harekete geçmiş ve yolda karşılaştığı emirleri kendi yanına çekmek için onlara şöyle demişti: *“Yaşlılık zamanı(m) yaklaşıyor, (artık) tartışma, kargaşa ve karışıklıkları bıraktım, kimseyle çekişmek istemiyorum ve savaşmayı düşünmüyorum. Bununla birlikte Sayın (Batu) Han'dan eğer onun ulusunda birisi karışıklık çıkarırsa ve bu ulusun nizamını bozarsa bu (olayı) soruşturmam ve onların kalplerini birbirleriyle anlaştırmaya meylettirmek için emir aldım¹⁵².”* Bu Nogay'ın gücüne katkı sağlayacak bir emirdir. Ancak biz bunun gerçeği yansıttığını düşünmüyoruz. Çünkü Batu Han öldüğü vakit Nogay'ın yaşı 15 civarındaydı ve henüz askeri alanda kendisini kanıtlayan bir başarısı da yoktu. Bu noktada Batu Han'ın kendi oğulları, kardeşleri ve hanedanın diğer üyeleri dururken genç Nogay'a ulusun geleceği için böylesine bir yetki vermesi pek inandırıcı gözükmemektedir. Kaldı ki eğer böyle bir yetkisi olsaydı başta Tuda Mengü Han'ın tahttan indirilmesinde olmak üzere diğer problemler sırasında bunu gündeme getirmesi gerekirdi. Dolayısıyla biz bu sözleri Nogay'ın kendi gücüne dayanarak emirleri yanına çekmek için yapmış olduğu bir aldatmaca olarak değerlendiriyoruz.

Sonuç olarak Berke Han döneminde tümenbaşı olarak sahneye çıkan Nogay kısa bir zaman içerisinde ordunun önemli komutanları arasında yer almıştır. Mengü Timur Han'ın hâkimiyetinin başlarında ordudaki görevine ek olarak diplomatik faaliyetlerde de bulunmaya başlaması onun konumunda yükseliş yaşandığı anlamına gelmektedir. Bundan kısa bir süre batıya gidecek olan Nogay, topraklarının merkezi olan Sakçı üzerinden Ak Orda'nın sağ kanadını yönetmeye başlamıştır. Sahip olduğu bu güç Nogay'ı eşsiz bir konuma getirse de kendisi her zaman han karşısında ikinci planda kalmıştır. Bu noktada Nogay'ın ulus içerisindeki konumu çerçevesinde

¹⁵² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83. *Câmiu't-Tevârih*'in İngilizce çevirisinde Sayın Han yerine Cengiz Han ismi geçmektedir. Rashiduddin Fazlullah, **Jami'u't-Tawarikh, Compendium of Chronicles**, C. II, English translation and Annotation by. W. M. Thackston, Cambridge, Harvard University, 1999, s. 363. Fakat bu, çeviride yapılan bir hatadır. Nogay, Cengiz Han öldükten sonra dünyaya geldiği için onun büyük dedesinden böyle bir emir alması mümkün değildir.

kullanmış olduğu unvan ise tam olarak belli değildir. Bazı araştırmacılar tarafından karaçi bey ve beylerbeyi görüşleri öne sürülmüşse de hem Nogay'ın han ailesinden olması hem de bu ifadelerin o dönemin kaynaklarında yer almaması belli sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Biz bu tezde İslam kaynaklarında Nogay için söylenen *emir* ifadesini kullanacak olmakla birlikte bu kelimenin de onun konumunu tam olarak ifade etmediğini belirtmek isteriz.

2.7. Nogay'ın Han Olup Olmadığı Tartışması

Nogay'ın konumunu ele aldığımız bir önceki bölümde onun sahip olduğu yetkilerden ve Ak Orda'nın sağ kanadı üzerinde hâkim olduğundan bahsetmiştik. Fakat Nogay'ın ulaşmış olduğu devasa güç, özellikle de diğer devletlerin iç işlerine karışması ve yabancı hükümdarlarla diplomatik münasebetler kurması onun han olup olmadığı tartışmasını gündeme getirmiştir. Yüzyılı aşan bu tartışma hâlâ devam etmektedir. Biz de bu noktada kendi görüşümüzü belirtmeye çalışacağız.

Tartışmaya başlamadan evvel literatürde ele alınan görüşleri paylaşmak istiyoruz. XIX. yy. Rus tarihçilerinden Arhimandrit Leonid Nogay'ın Rusya ve Balkanlar üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında Nogay'ı hiçbir şüphe duymadan han olarak görmektedir¹⁵³. Yine aynı dönemde yaşayan A. K. Markov Kırım'da bulunan paralara dayanarak Nogay'ın sadece han değil, aynı zamanda kendi adıyla anılan hanedanın da kurucusu olduğu görüşündedir¹⁵⁴. Nasonov'a göre Mengü-Timur Han'ın ölümünden sonra Ak Orda'da iki askeri-siyasi cephe oluşmuş ve bu ortamda batıda kalan toprakları Nogay yönetmeye başlamıştır¹⁵⁵. Nasonov'un görüşünü kabul eden Vernadsky de Tuda-Mengü Han'ın tahta çıktığı kurultayda Nogay'ın Aşağı Tuna'nın fiili hükümdarı olarak tanındığını söyleyerek onu Nogay Ordası'nın hanı olarak görmektedir¹⁵⁶.

¹⁵³ Arhimandrit Leonid, *Han Nagay i ego Vliyanie na Rossiyu i Yujnih Slavyan*, Çteniy v Imperatorskom Obşestve İstorii i Drevnostey Rossiyskih, Moskva 1868, s. 1-13.

¹⁵⁴ Veselovskiy, *a.g.e.*, s. 1, 53-54.

¹⁵⁵ Nasonov, *a.g.e.*, s. 69-70.

¹⁵⁶ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 203.

Kırım'da bulunan paralar üzerinde çalışma yapan Smirnov, Nogay'ın hanlığı iddialarına karşı çıkararak onun sadece bir emir olduğunu söylemektedir¹⁵⁷. Yakubovskiy'e göre hanedana olan bağlılığı Nogay'ın yükselmesini sağlamış olsa da kendisi resmiyette sadece bir tümenbaşı idi¹⁵⁸. Şamiloğlu hanlıklar dönemi yönetim şemasını Cuci Ulusu'na uyarlayarak Nogay'ı pek çok hakka sahip bir karaçi beyi olarak görmektedir¹⁵⁹. Nogay'ın ulus içerisindeki konumunu ele alan Trepavlov ise Nogay'ın handan sonra ikinci kişi olan beylerbeyi olduğu düşüncesindedir¹⁶⁰.

1922'de Nogay hakkındaki ilk bibliyografik çalışmayı yapan Veselovskiy, Nogay'ın gücünü tanımakla beraber onu han olarak kabul etmemektedir. Ona göre Cuci'nin gayrimeşru oğullarından birinin soyundan gelmesi sebebiyle Nogay'ın han olması mümkün değildi¹⁶¹. Kaldı ki kaynaklarda onun tahta çıkış töreniyle alakalı bilgi de bulunmamaktadır¹⁶². Safargaliyev de gelmiş olduğu soy itibarıyla Nogay'ın tahta çıkma hakkı olmadığını söylemektedir¹⁶³. Poçekayev'e göre meşru soydan gelenler olduğu müddetçe cariyelerin soyundan gelen oğullar han olamazlardı ve Nogay da bu kategoriye girmektedir¹⁶⁴. Spuler ise Türklerdeki ikili teşkilata yakın bir yönetimin Ak Orda'da da görüldüğünü belirterek Nogay'ın han değil ama yönetimde etkili bir isim olduğunu söylemektedir¹⁶⁵. Miskov'a göre kaynaklar onu han olarak gösterse de gerçekte bu doğru değildi. Onun hakları sınırlıydı ve bu sebeple tahtta hak iddia edemezdi¹⁶⁶.

Yegorov'a göre Nogay'ın ayrılma isteği Ak Orda'yı iki kısma ayırmıştı; doğuda han varken batıda ise her şeye gücü yeten tümenbaşı bulunuyordu. Burada Nogay'ın gücünü haninkine yaklaştırsa da yine de onun Ak Orda'nın iç ve dış politikasının bir parçası olduğunu düşünmektedir¹⁶⁷. Fedorov-Davıdov'a göre kendisine bağlı emirleri olan Nogay sağ kanadın lideriydi ve daha sonra Tokta Han ile

¹⁵⁷ Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁵⁸ A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Ankara, TTK, 2. Baskı, 2000, s. 46.

¹⁵⁹ Şamiloğlu, **a.g.t.**, s. 129-140.

¹⁶⁰ Trepavlov, **Gosudarstvennyy...**, s. 87.

¹⁶¹ Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁶² **a.e.**, s. 51.

¹⁶³ Safargaliyev, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁶⁴ Poçekayev, **Çari...**, s. 47.

¹⁶⁵ Şpuler, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁶⁶ Miskov, **a.g.e.**, s. 114-115.

¹⁶⁷ Yegorov, **a.g.e.**, s. 35.

savaşmak suretiyle hanlık tahtını da talep etmeye çalışmıştı¹⁶⁸. Zakirov ise soyu itibariyle han olamadığını kabul ettiği Nogay'ın Sultan Baybars'a göndermiş olduğu mektup ile Mengü Timur Han'ı tanımadığını açıkça gösterdiğini ifade etmektedir¹⁶⁹.

Bu tartışma Türk araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Akdes Nimet Kurat'a göre babasından dolayı Nogay han olamamış, yalnızca emir unvanı ile yetinmek zorunda kalmıştır¹⁷⁰. Kafalı'ya göre Nogay meşru hanın soyundan gelmiyordu ve yalnızca hanın tümenbaşlarından biriydi¹⁷¹. Alpargu da bu çizgi üzerinde ilerlemekte ve onu ordu komutanı olarak görmektedir¹⁷². Kaynakların Nogay için kullandığı farklı unvanları değerlendiren Özcan ise her ne kadar kendisini han olarak göstermeye çalışsa da hakikatte Nogay'ın han olmadığını söylemektedir¹⁷³. Hayrunnisa Alan karaçi beyi, ulus beyi vb. gibi isimlendirmelere takılmadan ulus içerisinde etkili bir bey olduğu ama han olmadığı görüşündedir¹⁷⁴. Kemaloğlu da Tuda Mengü Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte Nogay'ın artık niyetini saklama ihtiyacı duymadığını ve resmi konumu ne olursa olsun handan bile güçlü bir makama ulaştığını belirtmektedir¹⁷⁵.

Bunun dışında bir grup araştırmacı da Nogay'ın tahta çıkamamasının sebebi olarak Cengiz Han soyundan gelmemesini öne sürmektedir¹⁷⁶. Bu görüşe göre hanlardan dahi üstün güce ulaşan Nogay'ın Ak Orda tahtına çıkmasını engelleyecek hiç kimse yoktu. Buna rağmen onun arzusuna ulaşamaması aslında Cuci'nin soyundan gelmediğini göstermektedir¹⁷⁷. Bu noktada Yakubovskiy onun ulus içerisindeki

¹⁶⁸ Fedorov-Davıdov, **a.g.e.**, s. 72-74.

¹⁶⁹ Salih Zakirov, **Diplomatiçeskie Otnoşeniya: Zolotoy Ordı s Egiptom (XIII-XIV vv.)**, Moskva, İzdatel'stvo Nauka, 1966, s. 63-64.

¹⁷⁰ Kurat, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁷¹ Kafalı, **Altın...**, s. 60.

¹⁷² Alpargu, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁷³ Özcan, **a.g.e.**, s. 260-261.

¹⁷⁴ Hayrunnisa Alan, "Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", **Tarih Dergisi**, S. 54 (2011/2), İstanbul 2012, s. 11, 16.

¹⁷⁵ Kemaloğlu, **Altın...**, s. 86. Söz konusu görüşler için ayrıca bkz. Paşaoğlu, **Nogaylar...**, s. 7-9; Akpunar, **a.g.t.**, s. 61-64.

¹⁷⁶ Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 48; Kadri Kardaş, "**Altınorda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502)**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 63.

¹⁷⁷ Ozan Eren Üçgül, **Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Üniversitesi, 2019, s. 57.

konumunun, kendisini han ilan etmeyip de emir ve güregen lakaplarıyla yetinen Timur ile eşdeğer olduğunu belirtmektedir¹⁷⁸.

Toparlayacak olursak araştırmacılar iki sonuç üzerinde durmaktadırlar. Nogay'ı han olarak görmeyenler Reşidüddin'e dayanarak onun Cuci Han'ın gayrimeşru oğlunun soyundan geldiğini bu sebeple de han olamayacağını ileri sürmektedirler. İlkın Veselovskiy tarafından ortaya atılan bu görüş sonraki araştırmacılar tarafından da ekseriyetle kabul görmüştür. Nogay'ı han olarak kabul edenler ise buna gerekçe olarak onun ulaşmış olduğu gücü, hanların otoritesine tabi olmamasını ve kendi ulusunda bağımsız hareket etmesini göstermektedirler. Üçüncü bir grup ise Cengiz Han'ın soyundan gelmediğini, bu sebeple de tahta çıkamadığını düşünmektedir.

Şimdi de ana kaynaklara bakalım. Arap ve Fars kaynaklarında Nogay'ın daha çok "*Berke'nin ordu komutanı*" şeklinde anıldığından yukarıda bahsetmiştik. Nogay'ın han olduğuna işaret eden tek kayıt Yunini ve Mufaddal'ın eserlerinde geçmekte ve Kırım'da hak sahibi olan dört Moğol hanından birinin Nogay olduğu söylenmektedir¹⁷⁹. Ayrıca bazı Arap kaynaklarında Nogay'ı öldüren Rus askeri için Tokta Han'ın "*sıradan insanlar hanları öldüremez*" yazması da Nogay'ın han konumunda olduğunu düşündürmektedir¹⁸⁰. Rus yıllıklarında Nogay'ın farklı şekillerde anıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde en ağır ifadeler *İpatevskaya Yıllığı*'nda yer almakta ve Nogay'ın ismi "*lanetli ve kanunsuz*"¹⁸¹ sıfatlarıyla birlikte anılmaktadır¹⁸². *Lavrentevskaya* ve *Tverskaya Yıllıklarında* Nogay'ın ismi önüne hiçbir sıfat getirilmeden tek başına kullanılmıştır¹⁸³. Diğer Rus yıllıklarında ise

¹⁷⁸ Yakubovskiy, a.g.e., s. 48.

¹⁷⁹ Mufaddal (R), a.g.e., s. 195; Mufaddal (T), a.g.e., s. 336; Guo, a.g.e., s. 127.

¹⁸⁰ İbn Haldun, a.g.e., s. 383.

¹⁸¹ Kaynaktaki ifadenin tam karşılığı bu şekilde olmakla birlikte burada asıl olarak kastedilen Nogay'ın Ortodoks kültürsferinden olmamasıdır. Orta Çağ dünyasında karşısındaki kişiyi kendisinden görmeyen yazarların onlar için bu şekilde alçaltıcı ifadeleri sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Buna benzer şekilde Sırp kaynağı da Nogay için çar demesine rağmen aynı zamanda "*kanunsuz ve dinsiz*" ifadelerini kullanmaktadır. Danilo, a.g.e., s. 90. Bu noktada söz konusu ifadenin Rus dini kesiminden çok Ortodoks literatüründe kullanılan bir terim olduğu görülmektedir.

¹⁸² PSRL II, s. 207.

¹⁸³ PSRL I, s. 207; PSRL XV, s. 405.

Nogay'ın ismi *çar* unvanı ile birlikte yer almaktadır¹⁸⁴. Hatta *Voskresenskaya Yıllığı*'ndaki hanlar listesinde Nogay'ın ismi Mengü Timur Han'dan sonra Tuda Mengü Han'ın yerine yazılmıştır¹⁸⁵. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yazılan eserlerde de Nogay'a *kral* şeklinde hitap edildiği görülmektedir¹⁸⁶.

Biz bu meseleyi hukuki ve fiili olarak iki açıdan ele alacağız. Hukuki yönden konuyu ele alacak olursak Nogay'ın han olabilmesi mümkün değildi. Fakat burada literatürde yaygın olan Veselovskiy'in görüşüne de katılmıyoruz. Ona göre Nogay, Cuci'nin gayrimeşru oğullarından Buval'ın soyundan geliyordu ve Moğollarda gayrimeşru oğulların tahtta hak iddia edebilmesi mümkün değildi. Buval'ın gayrimeşruluğunun sebebi ise annesinin Cuci'nin cariyelerinden biri olmasıdır¹⁸⁷. Ancak Veselovskiy'in kaynak olarak kullandığı *Câmiu't-Tevârih*'te Buval'ın annesinin Cuci'nin cariyelerinden biri olduğuna dair herhangi bilgi yoktur. Veselovskiy'i böyle bir düşünceye iten sebep belki de Buval'ın annesinin isminin belli olmamasıdır. Bunu da onun cariyeye olmasına yormuş olması mümkündür. Ancak Cuci Han kısmının başında Reşidüddin, Cuci'nin baş hatunu Cakambu'dan başka diğer hatun ve cariyelerinden de çocukları olduğunu söylemektedir¹⁸⁸. Bu sebeple Buval'ın annesinin de Cuci'nin hatunlarından biri olma ihtimali vardı. Dolayısıyla onu cariyeye olarak görüp Buval'ın soyunu doğrudan gayrimeşru olarak nitelendirmek doğru değildir.

Şimdiye kadar Veselovskiy'in görüşünü onun kaynak olarak sunduğu *Câmiu't-Tevârih*'te böyle bir bilgi olmadığı için doğru bulmadık. Buna karşılık Reşidüddin'in bir başka eseri olan *Şu'ab-i Pençgâne*'nin zeyli konumundaki *Muizzü'l-ensab* adlı eserde Buval'ın annesinin isminin Karacin Hatun olduğu söylenmekte ve Cuci'nin cariyelerinden biri olduğu belirtilmektedir¹⁸⁹. Bu esere dayanarak Nogay'ın büyükannesinin cariyeye olduğunu söylemek mümkün olabilir. Ancak *Muizzü'l-Ensab*'ın verdiği bu bilgiyi doğru kabul etsek ve Nogay'ın gerçekten de gayri meşru

¹⁸⁴ PSRL VII, s. 176; PSRL X, s. 161; PSRL XVIII, s. 78; PSRL XXIII, s. 92; PSRL III, s. 65; PSRL IV, s. 44; PSRL V, s. 199; PSRL XX, s. 170; PSRL XXIV, s. 10; PSRL XL, s. 125; TL, 339.

¹⁸⁵ PSRL VII, s. 241.

¹⁸⁶ Danilo, a.g.e., s. 90; Marco Polo, a.g.e., s. 439, 444-445.

¹⁸⁷ Veselovskiy, a.g.e., s. 3.

¹⁸⁸ Raşid-ad-din, a.g.e., II, s. 65.

¹⁸⁹ Mu'izz al-ansab, s. 38.

soydan geldiğini söylesek dahi bu durum Nogay'ı taht iddiasından mahrum bırakamazdı. Çünkü Moğollarda meşru ve gayrimeşru oğullar arasında ayrım yapılmadığı görülmektedir¹⁹⁰. Bu durumda Nogay'ın da diğer hanedan üyeleri gibi han olması lazım gelirdi.

Bize göre Nogay'ın tahtta hak sahibi olamamasının asıl sebebi Cengiz Han'ın yapmış olduğu taksimata dayanmaktadır. Hatırlanacağı üzere Cengiz Han'ın yaptığı paylaşımda Ak Orda toprakları Batu'ya, Gök Orda toprakları da Orda'ya verilirken ikisi arasındaki üstünlük Batu Han'da idi¹⁹¹. Batu Han'a verilen bu hak onun soyundan gelenlere de geçmiş ve Berdibek Han (1357-1360)'ın ölümüyle Batu Han'ın soyu sona erinceye kadar Ak Orda'da hep onun torunları han olmuşlardır. Bunun tek istisnası olan Berke Han ise o sırada Batu Han'ın soyundan yetişkin bir kimse olmadığı için tahta çıkmış ve onun ölümüyle beraber taht tekrardan Batu Han'ın torunlarına geçmiştir. Dolayısıyla Nogay'ın tahta çıkamamasının sebebi onun Batu Han'ın değil de Buval'ın soyundan geliyor olmasıdır.

Yasaların tayin ettiği bu mahrumiyet Nogay'ın hanlarla olan ilişkilerinde de kendisini göstermektedir. Gücünün zirvesinde olduğu zamanlarda dahi ancak yasaların izin verdiği ölçüde hanlara karşı gelebilmiş, bu mümkün olmadığında ise hep geri adım atmıştır. Tula-Buka Han Macaristan'a sefer düzenleyeceği zaman Nogay'ın kendisine bağlı askerlerle gelmesini emretmiş, o da bunu kabul etmiştir. Yine Tula Buka Han döneminde Kursk'ta yaşanan krizde ilkin Hanın desteklediği knezlere karşı Baskak Ahmet'e yardım etmiş fakat son aşamada Han ile anlaşarak geri adım atmıştır¹⁹². Tula Buka Han'ı tahttan indirdiği vakit gücünün zirvesinde olmasına rağmen kendisini han ilan etmek yerine Tokta'yı tahta çıkarmıştır. Yine aynı olayda Tula Buka Han ve taraftarlarını, öldürmesi için Tokta'ya teslim etmesinin sebebi onun buna hakkının olmamasıydı¹⁹³. En nihayetinde Tokta Han ile ilk savaşında askerleri düşmanı

¹⁹⁰ Carpini, **a.g.e.**, s. 65; B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, Ankara, TTK, 3. Baskı, 1995, s. 84; Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 227, 1967, s. 146; Miskov, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁹¹ Kafalı, **Ötemiş...**, s. 84; Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 31-36; Derin, **Abdülgahtar...**, s. 231-232; Söylemez, **a.g.e.**, s. 90-91; Kafalı, **Altın...**, s. 21.

¹⁹² Özcan, **a.g.e.**, s. 279-282.

¹⁹³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 108; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 190; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 157; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 268.

kovalarken onlara Don Nehri'ni aşmamalarını emretmişti¹⁹⁴. Çünkü Don'un ötesindeki topraklar Tokta Han'a aitti ve bu topraklara girdiği takdirde işgalci konumuna düşerdi. Görüldüğü üzere Nogay'ın tüm gücüne rağmen hanın otoritesinden çıkamadığı anlaşılmaktadır. Onun yasaları yok sayıp han olmaya çalışması geleneklerin yıkılması anlamına gelirdi ki bu durumda Ak Orda'nın yönetiminde etkin olan tüm kesimleri karşısında bulacağı kesindi. Bu sebeple han olamayan Nogay buna karşılık kendi topraklarında bağımsız hareket eden bir politika izlemeye çalışmıştır.

Peki, Nogay han değilse neden pek çok yabancı kaynakta han olarak gösterilmiştir? Bunun sebebi ulaşmış olduğu gücün yabancı ülkelerdeki yansımasıdır. Bunun en başında Sırp kaynağı gelir. Sırbistan Kralı Milutin, Nogay'a tabi olmak zorunda kalmıştı ve bu şartlar altında kaynak yazarının Nogay'ı kral olarak görmesinden daha tabi bir şey olamazdı. Bu durum Rus yıllıkları için de geçerlidir. Kuzey Rusya'daki büyük knezlik çekişmesinde Nogay, Dmitriy'e destek vermiş ve onun desteği sayesinde Dmitriy makamını korumayı başarmıştır. Dmitriy'e bu desteği sağlayan kişi elbette ki Rusların gözündeki çar olarak görülmüştür. Onların bu bakış açısı gayet doğal olsa da hakikatte Nogay han olmayıp sadece ulusun batısında etkin olan bir emirdi. *Voskresenskaya Yıllığı* 'ndaki hanlar listesinde Nogay'ın ismi geçse de doğu kaynaklarında karşılığının olmaması sebebiyle bunu kabul etmek mümkün değildir.

Aynı durum Arap kaynakları için de geçerlidir. İbn-i Haldun'da geçen "*sıradan insanlar hanları öldüremez*" sözüne karşılık diğer Arap kaynaklarında geçen "*...büyük insanları öldüremez*¹⁹⁵" ifadesi daha doğru gibidir ve burada kastedilen Nogay'ın han olması değil, devlet içerisindeki yüksek mevkii ve hanedanla olan bağlılığıdır. Yunini ve Mufaddal'ın belirttiği melik ifadesini ise yine Rus ve Sırp kaynaklarında olduğu gibi Nogay'ın gücünün yansıması olarak görüyoruz.

¹⁹⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 202; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 276.

¹⁹⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 116; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 211; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 160; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 278.

Buraya kadar konuyu hukuki boyutta ele almaya çalıştık. Peki, fiiliyatta durum neydi? Yasaların vermiş olduğu tüm mahrumiyetlere rağmen Nogay'ın en nihayetinde kendisini han ilan ettiğini görüyoruz. Bunun en büyük kanıtı ise üzerinde Nogay'ın adının yer aldığı Sakçı darphanesinde basılmış gümüş ve bakır sikkelerdir. Bu sikkeler daha çok günümüz Romanya, Moldova ve Kuzey Bulgaristan topraklarında ortaya çıkmıştır¹⁹⁶. Söz konusu topraklar genel olarak Nogay'ın kontrol ettiği ya da vasallığı altında olan yerlerdi. Orta Çağ İslam devletlerindeki en önemli hükümlerlik alametlerinden birinin para basmak olduğu¹⁹⁷ göz önüne alındığı zaman Nogay'ın da kendisini han ilan ettiği görülmektedir.

Bu paraların ne zaman basıldığı tam olarak belli değilse de araştırmacılar XIII. yy.'ın 90'lı yıllarında basıldığını düşünmektedirler¹⁹⁸. Bizim burada kesin bir tarih verebilmemiz mümkün değildir ancak yüzyılın son on yılının ortalarında basılmış olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü tam da bu sırada Nogay ile Tokta Han arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamış¹⁹⁹ ve yerini hızla savaşa bırakmıştır. Kaynaklarda belirtilmiş olmasa da Nogay'ın para basmak suretiyle kendisini han ilan etmesi ve Sakçı merkezli bir hanlık kurmasının Tokta Han tarafından kesinlikle kabul edilmediğini söylemek mümkündür.

Nogay'ın para basarak sadece kendisini han ilan etmediği, aynı zamanda bir hanedan kurma amacıyla olduğu görülmektedir. Bunun kanıtı Nogay'ın kendisiyle birlikte oğlu Ceka adına da para basmış olmasıdır²⁰⁰. Bu durum Nogay'ın veliaht

¹⁹⁶ Söz konusu paralar ve bulundukları yerlerle ilgili olarak bkz. Vasary, **a.g.e.**, s. 100-101; Krivenko, **"Djuçidskie... na Gorodişe..."**, s. 201-209; Kazarov, **"Nahodki..."**, s. 139-146; Lazarov, **"Djuçidskie..."**, s. 10-24; A. V. Krivenko, A. A. Kazarov, **"Djuçidskie Monet iz Nahodok u s. Orlovka (Odesskaya Oblast' Ukraini)"**, **Numizmatika Zolotoy Ordı**, Vıpusk 2, Kazan 2012, s. 29.

¹⁹⁷ Oğuz Tekin, **"Sikke"**, **DİA**, C. XXXVII, s. 179.

¹⁹⁸ Kazarov'a göre bu paralar Tokta Han'ın tahta çıkmasından önce basılmış olamazdı çünkü önceki dönemde Nogay'ın para basma yetkisi yoktu. Bu sebeple paralar en erken 1291 olmak üzere yüzyılın son on yılında basılmış olmalıydı. Krivenko, **"Djuçidskie... na Gorodişe..."**, s. 203. Lazarov ise Ak Orda'nın tarihi ile karşılaştırma yaparak bu paraların 1296-1301 arasında basıldığını düşünmektedir. Lazarov, **a.g.m.**, s. 16-17.

¹⁹⁹ Arap kaynakları aralarındaki ilişkilerin bozulma sebebi olarak Tokta Han'dan kaçan emirlerin Nogay tarafından kabul edilmesini söylemektedirler. Bu olay H. 697'ye karşılık gelen 1297-98'de meydana gelmiştir. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 110; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 199; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 158; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 274. Reşidüddin ise kızı Kabak'ın şiddet görmesinden dolayı Salcıday Gürgen ile arasının bozulması ve Tokta Han'ın Salcıday'ın tarafında yer alması üzerine sonrasında gelişen olayları sebep olarak sunmaktadır. Söz konusu olayın tarihi belli olmasa da Arap kaynakları ile hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 84.

²⁰⁰ Vasary, **a.g.e.**, s. 101-102; Krivenko, **"Djuçidskie... na Gorodişe..."**, s. 203.

olarak büyük oğlu Ceka'yı seçtiğini göstermektedir. Nogay bundan sonraki süreçte kafasında kurduğu hanedanı güçlendirmeye çalışmıştır. Kurmuş oğullarının mağlup edilmesinden sonra onların tüm askerleri ve ganimetleri kendi oğulları arasında dağıtılmıştır. Böylece oğulları iyice kuvvetlenmiş, kaynağın aktardığına göre babalarından bile güçlü konuma ulaşmışlardır²⁰¹. Yine Tokta Han ile ilk savaşından sonra torunu Aktaci'yi vergi toplamak için Kırım'a göndermiştir²⁰². Bu noktada İbn Haldun onun Kırım'ı torununa bahşettiğini söylemektedir²⁰³. Tüm bunlar Nogay'ın bir hanedan kurmaya çalıştığına işaret etmektedir.

Nogay'ın kendi adına para basması onu Tokta Han ile savaşa sürüklese de ilk savaşta topladığı ordu, onun sağ kanat emirleri üzerindeki otoritesinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Ancak savaştan sonra tüm kazanımları oğulları arasında paylaşması ona karşı büyük bir tepkiye neden oldu. Çünkü ona destek veren emirler Hana karşı onunla birlikte savaşmışlardı ve elbette ki bunun karşılığını bekliyorlardı. Ancak beklentileri karşılık bulmadı ve bunun sonucunda Kurmuş'un oğulları Tokta Han'a katılmaya karar verdiler. Kaynaklarda onların gücünün Nogay ile eş değerde olduğunun belirtilmesi tepkinin ne denli büyük olduğunu göstermektedir²⁰⁴. Yine Aktaci'nin öldürülmesinden sonra Kırım'ı yağmalayan ordunun komutanı Emir Maci ile beraber Sudun, Utraç, Akbuğa ve Tayta'nın 30.000 asker ile Tokta Han tarafına geçmesi de buna örnektir²⁰⁵. Tüm bunlar Nogay'ın kurmaya çalıştığı hanedanın emirler arasında destek bulmadığını göstermektedir.

Burada bir konuya daha açıklık getirmek gerekir. Nogay'ın hanlığı tüm Ak Orda'yı kapsamıyordu dolayısıyla kendisini Tokta Han'ın yerine han ilan etmiş değildi. Onun hanlığı kendi idaresindeki topraklar üzerinde geçerliydi. Böylece Nogay'ın para basması ile beraber Deşt-i Kıpçak'ta aynı anda iki hanın olduğu görülmektedir. Ancak bunun Nasonov ve Vernadsky'in belirttiği ikili yönetim ile karıştırılmaması gerekir. Onlara göre ikili yönetim Tuda Mengü Han zamanından

²⁰¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 113; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 207.

²⁰² Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 204.

²⁰³ İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 382.

²⁰⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 112; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 206.

²⁰⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 113; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 210.

itibaren geçerliydi ve Han ile Nogay arasında yapılan anlaşmanın bir sonucuydu²⁰⁶. Ancak burada Nogay'ın Tokta Han'a karşı gelerek kendi topraklarında hanlığını ilan ettiği görülmektedir. Öte yandan bu durum Nogay'ın topraklarını Ak Orda'nın geri kalan kısmından ayırmış değildi, gergin de olsa iki taraf arasındaki bağlar devam ediyordu²⁰⁷.

Sonuç olarak Batu Han'ın soyundan gelmemiş olması Nogay'ın Ak Orda tahtında hak iddia etmesine engel olmuştur. Bu durum sebebiyle hanlarla olan ilişkilerinde son noktada hep geri adım atmak zorunda kalmıştır. Ancak kendisini gücünün zirvesinde gördüğü 1295 yılı civarlarında Tokta Han'a karşı gelmiş ve kendi adına para basmak suretiyle Ak Orda'nın batısında hanlığını ilan etmiştir. Ancak bu hareket Han ve ulusun ileri gelenleri tarafından kabul görmemiş ve nihayetinde kendi sonuna neden olmuştur.

²⁰⁶ Nasonov, **a.g.e.**, s. 69; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203.

²⁰⁷ Yegorov, **a.g.e.**, s. 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERKE HAN DÖNEMİNDE NOGAY'IN FAALİYETLERİ

3.1. Nogay'ın Tarihte İlk Görünümü

Ak Orda tarihinin önemli simalarından birisi olan Nogay yaklaşık 40 yıllık kariyeri boyunca ulus yönetiminde oldukça etkili olmuştur. Buna karşılık onun ne zaman tarih sahnesine çıktığı tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Elimizdeki en net bilgi onun 1262 yılında Berke Han'ın öncüsü olarak Hülâgû Han'a karşı sefere çıkmış olduğudur¹. Bu seferden önce Nogay'ın ne yaptığı ile ilgili sağlam kanıtlar olmaması sebebiyle pek çok araştırmacı onun hayatının bu dönemini göz ardı etmektedir. Konuyu ele alan az sayıdaki araştırmacı ise Nogay'ın ilk olarak 1260 yılındaki Lehistan seferine katıldığı düşüncesindedirler. Biz ilkin bu görüşü ele aldıktan sonra kendi fikrimizi ortaya koymaya çalışacağız.

Konuya başlamadan önce literatürde geçen ufak bir bilgiyi ele almak istiyoruz. XIX. yy. sonlarında Rusya'da yapılan bir çalışmada Moğol hâkimiyetine girmeyi reddeden Kırım şehirlerinden Kersones'in 1248 yılında Nogay tarafından yağmalandığı yazmaktadır². İvanov'un söz konusu çalışmasında bu bilgiye dair herhangi bir dipnot yer almamaktadır. İlkin Poçekayev'in eserinde karşılaştığımız bu bilgi için yazar çok fazla güvenilir olmadığını söylemektedir³. Biz de İvanov'un eserindeki bu bilgiyi doğru kabul etmiyoruz. İlk olarak söz konusu sefere Nogay'ın katılımıyla alakalı herhangi bir kayıt yoktur. İkinci olarak Nogay'ın olası doğum tarihi hatırlanacak olursa bu sefer sırasında daha çocuk yaştaydı ve böylesi bir sefere komuta etmiş olması pek de makul gözükmemektedir.

¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 59; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 68.

² Ye. E. İvanov, **Khersones Tavriçeskiy: İstoriko-Arheologičeskiy Oçerk**, İzdanie Tavriçeskoy Uçenoy Arhivnoy Kommissii, No. 46, Simferepol 1912, s. 152.

³ Poçekayev, **Çari...**, s. 48.

3.1.1. Burulday'ın Lehistan Seferi

Bazı araştırmacılar Nogay'ın ilk olarak 1260 yılında Burulday ile beraber Lehistan seferine katıldığını düşünmektedirler⁴. Kaynaklarda da bununla alakalı bilgiler yer almaktadır. *Gustinskaya Yıllığı* 'nda bu sefer için 1259 yılı altında şunlar yazmaktadır: “Tatarlar ülkemize üçüncü kez gelişinde kendi Çarları Burunday ve Nogay ile birlikte sayılamayacak kadar çok askerle geldiler. Onlarla birlikte zorla gelen Daniil'in kardeşi Vasilko Rus şehirlerinde büyük bir yıkıma neden oldu; ayrıca onlar Litvanya ve Polonya'yı ateş ve kılıç ile esir aldılar ve Zavihvost, Sudomir (Sandomir), Krakov ile diğer şehir ve köyleri ele geçirip yaktılar ve kılıçtan geçirdiler⁵.” Bu seferle alakalı olarak Leh kaynaklarında da bilgi vardır. 1260 yılında gerçekleşen seferde Nogay ve Tula Buka Han, Rus knezlerini de yanlarına alarak büyük bir kuvvetle Lehistan'a geldiler. Kış olduğu için nehrin donmuş olmasından istifade ederek kolayca ilerlediler ve ilk olarak Lublin ve Zavihvost'u ele geçirdiler. Sonrasında Sandomir'i kuşatan Moğollar kuşatmadan bir sonuç alamayınca kale komutanı ile müzakere etmeleri için Rus knezleri Lev ve Roman'ı yolladılar. Onların arabuluculuğu sonucunda Lehler teslim oldular. Ancak bu bir Moğol tuzağıydı ve hızla saldırıya geçen Moğollar Sandomir'i ele geçirerek yağmaladılar. Moğollar son olarak Krakov'u zapt ettiler. Bundan sonra ülkeyi yakıp yıkan Moğollar 1260 yılı yazında Lehistan'ı terk ederek geri döndüler⁶.

Kaynakların Nogay'ın sefere katılımından bahsetmelerine rağmen bu konuda bazı şüpheler söz konusudur. Öncelikle Galiçya Knezliği'nde kaleme alınmış iki yıllıktan biri olan *Gustinskaya Yıllığı* XVI. yy.da yazılmış olup geç dönem ana kaynaklardan biridir. Moğolların bu bölgedeki faaliyetleri ile alakalı en önemli kaynak *Gustinskaya Yıllığı* 'nın da pek çok yerde istifade etmiş olduğu *İpatevskaya Yıllığı* 'dır. Ancak bu yıllığın aktardığı bilgilere baktığımız zaman seferin Burulday tarafından

⁴ Howorth, **a.g.e.**, s. 109; Şpuler, **a.g.e.**, s. 61; Özcan, **a.g.e.**, s. 224; Özcan, “Moğolistan'dan...”, s. 139. Veselovskiy bu görüşe katılmaktan ziyade tanıtmaya niyetindedir. Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁵ **PSRL XL**, s. 122.

⁶ Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 360-361; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 203; Kromer, **a.g.e.**, s. 472; Bielski, **a.g.e.**, s. 309-310; Gvanini, **a.g.e.**, s. 110; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 24-25. Bu tarihçilerden yalnızca Kromer'in eserinde komutanların ismi verilmez ancak seferin gidişatı diğerleriyle aynı şekilde anlatılır.

yürütüldüğü belirtilmekte ve Nogay'ın ismi hiçbir şekilde geçmemektedir⁷. Dolayısıyla *Gustinskaya Yıllığı*'nın Nogay ile ilgili bilgiyi bu yıllıktan almadığı görülmektedir. *Gustinskaya Yıllığı*'nın yazarı eserini oluştururken Dlugosz, Kromer ve Vagnini gibi Leh tarihçilerin eserlerinden de istifade etmiştir⁸. Bu sebeple yıllıktaki bilginin kaynağını bulmamız için Leh kaynaklarına göz gezdirmemiz gerekmektedir.

Leh kaynaklarına baktığımız zaman başka bir problem karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerde Tula Buka Han'ın ismi geçmekle birlikte hakikatte onun sefere katılmış olması mümkün değildir. Çünkü kaynaklarda bu isimde tek bir kişi karşımıza çıkmaktadır, o da Tuda Mengü Han'ı tahttan indirip onun yerine han olan Tula Buka'dır. Rükneddin Baybars'ın eserinde Tula Buka Han, Nogay'ın tavsiyelerine ihtiyaç duyan genç bir han olarak gösterilmektedir⁹. Ayrıca *Câmiu't-Tevârih*'teki şecereye göre de Tula Buka Han'ın Nogay'dan daha genç olduğu görülmektedir¹⁰. Buna rağmen onun Nogay ile birlikte isminin geçmesi açıkça 1287 yılındaki Lehistan seferi ile alakalıdır. Söz konusu kaynakların 1287 seferinin komutanlarını 1260 seferinde de göstererek hata yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Tula Buka Han ile birlikte Nogay'ın da ismi tartışmalı hâle gelmektedir. Bize göre Nogay'ın ismini veren kaynakların bazı hadiseleri karıştırdıkları görülmektedir. 1280'li yıllarda Lehistan, Nogay'ın komuta ettiği veya destek verdiği birtakım saldırılara maruz kalmıştır. Bu saldırıların neden olduğu yıkım Leh kaynaklarının Nogay'dan kötü bir şekilde bahsetmelerine sebebiyet vermiştir. Onun 1280'lerdeki etkisi hem *Gustinskaya Yıllığı* yazarının hem de Leh kaynaklarının 1260 seferini ona atfetmelerine neden olmuştur.

Burada görüşümüzü destekleyecek bir nokta daha vardır. Kaynaklar Nogay'ın ismini Burulday'dan hemen sonra vermektedirler. Bu da onun seferi düzenleyen ordu içerisinde önemli bir konumda yer aldığını hatta Burulday'dan sonra ikinci kişi olduğunu düşündürmektedir. Fakat Nogay bu sıralarda en fazla 20 yaşında olabilirdi

⁷ PSRL II, s. 197.

⁸ N. İ. Kostomarov, *Leksii po Russkoy İstorii*, C. I, Sanktpeterburg 1861, s. 52.

⁹ Beybars (R), *a.g.e.*, s. 107; Beybars (T), *a.g.e.*, s. 189-190; Veselovskiy, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰ Tula Buka Han'ın şeceresi Cuci oğlu Batu oğlu Tukan oğlu Tarbu oğlu Tula Buka şeklindedir. Bu durumda Tula Buka Han'ın Nogay'dan bir kuşak sonra doğduğu görülmektedir. Raşid-ad-din, *a.g.e.*, II, s. 72.

ve böylesine genç birisinin Burulday ile beraber orduya komuta etmesi pek ihtimal dâhilinde değildir. Bu gerekçelere dayanarak şunu söyleyebiliriz ki hakikatte Nogay bu orduda yer almamış ve seferi *İpatevskaya Yıllığı*’nın da belirttiği gibi sadece Burulday yürütmüştür.

3.1.2. Hülâgû’nun Batı Seferine Katılan Cucioğulları

Nogay’ın 1260 yılındaki Lehistan seferinde olmadığı anlaşıldığına göre o zaman şu soru tekrar gündeme gelir: Nogay ilk olarak nerede görülmüştür? Bizce Nogay Lehistan’dan çok uzakta olan İran’da, Hülâgû’ya yardım için Cuci Ulusu’ndan gönderilen ordunun içerisinde yer alıyordu. Konuyu aydınlığa kavuşturmak için olayları biraz geriden alarak bu meseleyi açıklamak istiyoruz.

Mengü Han batıdaki toprakları zapt etmek için kardeşlerinden Hülâgû’yu görevlendirirken her ulustan askerlerin beşte birinin bu sefere katılmasını emretmişti¹¹. Bu kapsamda Batu Han tarafından Cuci Ulusu’nu temsilen Orda’nın oğlu Kuli, Buval’ın torunu Tutar ve Şiban’ın oğlu Balakan gönderilmişti¹². Sefer boyunca Cucioğulları ile Hülâgû arasında sık sık tartışmalar meydana gelmiştir. Ordunun İran’dan Bağdat’a hareket etmesi gerektiği sırada Cucioğulları İran’da kalıp etrafa hükmetmek istemişler, onların bu hareketi ancak Hülâgû tarafından engellenebilmişti¹³. Yine Bağdat kuşatması sırasında söz konusu komutanların gevşek davranması ve kendilerine verilen görevi zamanında yerine getirememeleri Hülâgû’nun hiddetlenmesine neden olmuştu¹⁴. Bu olaylar her iki taraf arasında en başından itibaren bir gerginlik olduğunu göstermektedir. Bu gerginliğin sebebi hiç şüphesiz eskiden beri gelirinin Ak Orda’ya gittiği Azerbaycan’daki otoritenin Hülâgû’nun eline geçmesi idi.

¹¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 23; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 13; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 134.

¹² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 81; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 556; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 127; Cüveyni, **a.g.e.**, s. 498; Kamalov, **Moğolların...**, s. 50. Cüveyni, Balakan’ı Batu Han’ın, Kuli ve Tutar’ı ise Çağatay’ın temsilcisi olarak göstermesine rağmen doğrusu Reşidüddin’in belirttiği gibidir.

¹³ Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 88-89; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 128; Jackson, **a.g.m.**, s. 222-223.

¹⁴ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 42; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 43.

Seferin sona ermesinden sonra Hülâgû, İran topraklarına dönerek otoritesini sağlamlaştırmaya çalışırken Cucioğulları da onun yanında kaldılar. Onların bu şekilde hareket etmelerindeki amaç, kılıç hakkı olarak Hülâgû'dan toprak ve ganimet bekliyor olmalarıydı. Ancak gelişen olaylar tam tersine Ak Orda ile Hülâgû arasında savaşın patlak vermesine neden olacaktır.

Cucioğullarının İran'da bulunduğu sırada ilk olarak içlerinden Balakan bir şölen sırasında öldü. Bundan kısa süre sonra Tutar'ın Hülâgû Han'a suikast düzenlemek için büyüculük yaptığından şüphelendiler. Bunun üzerine onu sorguladılar ve sorgunun sonunda Tutar söylenenleri kabul etti. Gerçeğin ortaya çıkması üzerine Hülâgû Han saygısızlığa neden olmamak amacıyla onu Berke Han'ın yanına gönderdi ve suçunu kendisine bildirdi. Ancak Berke Han, Cengiz Han'ın yasası gereği¹⁵ Tutar'ı Hülâgû Han'a geri yolladı. Hülâgû Han da bunun üzerine Tutar'ı idam ettirdi. Bu olaydan kısa bir süre sonra Kuli de kendiliğinden öldü. Onların ölümünden sonra emri altında olanlar can güvenliklerinden endişe ettiler ve Deşt-i Kıpçak'a gittiler¹⁶. Hatta kaçanlar arasında ülkesine dönemediği için Mısır'a ve Gazne'ye gidenler dahi vardı¹⁷. Cucioğullarından üçünün arka arkaya ölmesi ve kaçanların

¹⁵ II. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Güyük ile Mengü arasında tartışma çıkmış ve Güyük Karakurum'a geri dönmüştü. Batu'nun şikâyet etmesi üzerine Ögedey Han, vakti zamanında Cengiz Han'ın "*seferde olan işler hep seferde görülsün*" sözüne dayanarak davanın hâllini Batu'ya bırakmaya karar verdi. **MGT**, s. 197. Berke Han'ın da bu yasaya dayanarak davanın çözümünü Hülâgû Han'a bıraktığı görülmektedir.

¹⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 54; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 60; Kamalov, **Moğolların...**, s. 50; Khelejani, **a.g.t.**, s. 42-43; Fatih Bostancı, "**Gelenekten Değişime Altın Orda Devleti'nde Berke Han Dönemi (Siyaset-Kültür-Din)**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 83. Reşidüddin Cuci Ulusu tarihini anlattığı bölümde Balakan'ın Hülâgû Han'a suikast düzenleme girişimi sebebiyle öldürüldüğünü, onun ardından ise Tutar ve Kuli'nin kendiliğinden öldüklerini söylemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 81-82. Biz ise *Câmiu't-Tevârih*'in İlhanlılar kısmının daha ayrıntılı ve doğru olmasından hareketle Hülâgû Han'a suikast girişiminde bulunma gerekçesiyle öldürülen kişinin Balakan değil, Tutar olduğunu düşünüyoruz.

¹⁷ Cucioğullarının öldürülmeleri üzerine taraflar arasında düşmanlık başladığı vakit Berke Han İlhanlı ülkesindeki askerlerine geri dönmelerini, bu mümkün olmazsa Mısır'a gitmelerini buyurdu. Bu çağrıya istinaden pek çok komutan emrindeki kuvvetlerle birlikte Memlûklere iltica etti. Berke Han ile arasındaki ilişkileri iyi tutmak isteyen Sultan Baybars söz konusu askerleri en iyi şekilde karşılayarak her birine toprak verdi. Bu askerler İslamiyet'i kabul ederek Memlûk devletinin hizmetine girdiler ve çeşitli kademelerde görev aldılar. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 100; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 166; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 164-165; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 292; Alicioğlu, **a.g.t.**, s. 88-91. Cuci askerlerinden bir kısmı ise emir Nikuder'in önderliğinde Horasan üzerinden kaçarak Gazne ve Binigav Dağlarından Hindistan sınırındaki Multan ve Lahor'a kadar olan bölgeye yerleştiler. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 82; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 12-13; Khelejani, **a.g.t.**, s. 45.

anlattıkları üzerine Berke Han, Hülâgû Han'dan şüphe duymaya başladı ve ikisi arasında düşmanlık ortaya çıktı.

Ermeni kaynakları söz Cucioğullarının ölümünü daha farklı şekilde sunmaktadırlar. Kiragos'a göre zamanında Berke'nin Mengü Han'ı kışkırtması sebebiyle ailesini kaybeden Çağatay'ın oğlu Algu¹⁸, Berke Han'a saldırması hâlinde kendisine yardım edeceğini Hülâgû Han'a bildirdi. Bunun üzerine Hülâgû Han da o sırada kendi ülkesinde olan Cucioğullarını idam etti. Bu hanedan mensuplarının isimleri Kulu, Balakan, Tatar, Meğhan ve Kata Han olup onlardan başkaları da bulunmaktaydı. Onların maiyetlerinden kurtulan az sayıdaki kişi Berke Han'ın yanına kaçarak olanlardan onu haberdar ettiler¹⁹.

Bir diğer Ermeni tarihçi Grigor'un eserinde yedi han oğlu arasındaki çekişmeden bahsedilmektedir. Bunların arasında Bağdat'ın zaptından sonra toprakları kimin yöneteceği konusunda anlaşmazlık çıktı. Bu han oğulları Hülâgû ile beraber Balakha, Tutar, Kadağan, Borakan, Teküder ve Miğan idi. Çekişmenin artması üzerine Hülâgû durumu kardeşine bildirdi. Olayı öğrenen Kubilay²⁰ kardeşi Hülâgû'nun han tayin edilmesini, bunu kabul etmeyenlerin de yasaya çarptırılmasını emretti. Kubilay'ın emirlerini reddeden Balakha, Tutar ve Kadağan idam edildi. Aynı zamanda Ermeni ve Gürcü askerlerine de adı geçen han oğullarının maiyetlerini öldürme emri verildi²¹.

¹⁸ Mengü Han'ın tahta çıkmasını kabullenmeyen Ögedey ve Çağatay'ın ardılları onu tahttan indirmek için harekete geçmişler ancak bu teşebbüsleri açığa çıkmıştı. Onların sorgulanmasının ardından emirler idam edilirken hanedana mensup olanlar ise yaşlarına göre ya hapse atıldı ya da idam edildiler. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 472-484; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 133-138. Ögedey ve Çağatay'ın oğullarına karşı başlatılan bu harekete Batu Han da dahil oldu. II. Deşt-i Kıpçak seferinde Güyük ile beraber Batu'ya hakaret edenlerden biri olan Çağatay'ın oğlu Buri ile kardeşi Yesü yargılanmak üzere Batu Han'ın karargâhına yollandılar. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 482-483; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 137; Cûzcânî, **a.g.e.**, s. 141-142; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 553-554; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 105; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 115. Bu olaylardan haberi olmadığı anlaşılan William'in eserinde de Buri'nin Batu Han tarafından öldürüldüğü anlatılmaktadır. Rubruk, **a.g.e.**, s. 95. Tüm bu olaylar sırasında Berke Karakurum'da yer alıyordu. Onun bu olaya dâhil olup olmadığını tam olarak bilmemekle birlikte Mengü Han'ın tahta çıkışındaki etkisi göz önüne alındığı zaman Algu'nun sözlerinin doğru olabileceğini düşünmek mümkündür.

¹⁹ Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 105; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 146-147; Khelejanî, **a.g.t.**, s. 43; Bostancı, **a.g.t.**, s. 83.

²⁰ Eserde Mengü Han denmekle birlikte bunun doğru olması mümkün değildir. Çünkü Mengü Han 1259'da öldü ve bunu haber alan Hülâgû da İran'a geri döndü. Söz konusu olaylar sırasında Arık Buka ile Kubilay arasında taht mücadelesi yaşanmakta olup henüz büyük han seçilmiş değildi. Ancak Hülâgû'ya olan yakınlığı sebebiyle Grigor'un bahsettiği kişinin Kubilay olması lazım gelmektedir.

²¹ Grigor (R), **a.g.e.**, s. 31-32; Grigor (T), **a.g.e.**, s. 56; Porsin, "**Voенно...**", s. 4.

İşte tam da bu sırada Nogay ortaya çıkmaktadır. Ermeni kaynağı pek çok Moğol'un öldürülmesine rağmen onların saldırısından önceden haberdar olan Nukhakuun ve Ardamura'nın 12.000 askerle birlikte sağ salim kaçtıklarını söylemektedir²². Aynı olay Gürcü kaynağında da yer almaktadır. Tutar, Kuli ve Balag'ın Hülâgû Han tarafından öldürülmeleri üzerine Ala Timur, emrindeki Moğollar ile birlikte Deşt-i Kıpçak'a kaçtı. Hülâgû Han onları yakalamak için hemen asker yolladı ve kaçış sırasında taraflar on iki kez karşı karşıya geldiler Ancak Ala Timur her seferinde peşindekileri atlatmayı başarak Berke Han'ın yanına sağ salim ulaştı²³.

Bazı araştırmacılar tarafından kabul edilen Nukhakuun'un Nogay olduğu görüşüne biz de katılıyoruz²⁴. Onun ismindeki "kuun" kelimesi kafa karıştırmaya müsaittir. Çünkü bu kelime "kağanı" anımsatmaktadır ki Nogay için böyle bir sıfat kullanmak mümkün değildir. Ancak bu konuda Gürcü kaynağı bize yardımcı olmaktadır. Adı geçen eserde han oğullarının "koun" diye adlandırıldıkları görülmektedir²⁵. Nitekim Patkanov'un görüşü de Gürcü kaynağıyla aynı yöndedir²⁶. Bu bağlamda Grigor'un kelimeyi prens anlamında kullandığını düşünmek mümkündür.

Nogay'ın bu ordu içerisinde geri planda kaldığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Hülâgû Han ile Cucioğulları arasındaki problemlerin anlatıldığı hiçbir yerde onun ismi yer almamaktadır. İsmi sadece kaçış sırasında karşımıza çıkmaktadır ki bunu da sadece Grigor'un eserinde görmekteyiz. Nitekim Gürcü kaynağında onun ismi yine belirtilmez. Bu durumda şöyle düşünmek mümkündür: Kaçan Moğolların başında han ailesine mensup olması sebebiyle Nogay bulunuyordu. Fakat gerçekte orduyu yöneten Ala Timur'du çünkü Gürcü kaynağı sadece onun ismini vermektedir. Ala Timur'un isminde "koun" ekinin olmaması onun hanedandan olmadığını göstermektedir. Ancak

²² Grigor (R), a.g.e., s. 32; Grigor (T), a.g.e., s. 56-57.

²³ Kartlis..., s. 359-360; Porsin, "Voenno...", s. 5.

²⁴ Veselovskiy, a.g.e., s. 19; Patkanov, ...İnoka Magakii, s. 91; A. A. Porsin, "Voenno-Politiçeskie Otnoşeniya Zolotoy Ordı i Hulaguidskogo İrana v Period Pravleniya Berke", **Materialı II. Nauçnoy Konferentsii Srednevekovoy İstorii Deşt-i Kıpçaka**, Astana 2018, s. 5.

²⁵ Kartlis..., s. 345.

²⁶ Patkanov, ...İnoka Magakii, s. 91-92.

sahip olduğu nüfuz ve deneyim sebebiyle orduyu o kontrol etti²⁷. Sonrasında Nogay ve Ala Timur, Berke Han'ın yanına ulaşarak onu olanlardan haberdar ettiler.

Sonuç olarak Hülâgû'nun seferine yardım için Cuci Ulusu'ndan gönderilen ordunun içerisinde yer alan Nogay, akrabalarının ölümü üzerine deneyimli komutanlardan Ala Timur ile birlikte kaçarak Berke Han'ın yanına ulaşmayı başardı. İran'da yaşanan olayları öğrenen Berke Han bunun üzerine Nogay'ı 30.000 askerle Hülâgû Han'a karşı yolladı. Onun bu görev için Nogay'ı seçmesinin sebebi Reşidüddin'in de belirttiği gibi akrabası Tutar'ın kanının intikamını alması içindi²⁸. Böylece Nogay'ın Hülâgû ile birlikte İran'da bulunduğu ve Cuci Ulusu ile Hülâgû arasındaki ilişkiyi savaşa götüren sürecin içerisinde yer aldığı görülmektedir.

3.2. Berke ile Hülâgû Han'ın Arasındaki Savaşın Sebepleri

1262'de Berke ile Hülâgû Han'ın arasında başlayan savaş İlhanlı Devleti'nin yıkılışına kadar aralıklarla devam etmiştir. Böylesine büyük düşmanlığın sebepleri konusunda kaynakların üzerinde anlaştığı tek bir neden yoktur. Her kaynak farklı bir sebebi savaşın gerekçesi olarak sunmaktadır. Ancak iyi bir şekilde incelendiği takdirde bu sebeplerden pek çoğunun birbiriyle bağlantılı olduğu ve savaşa giden sürecin kilometre taşlarını oluşturduğu anlaşılabacaktır. Biz burada kaynaklardaki sebepleri ortaya koyduktan sonra bunları bir bütün olarak sunmaya çalışacağız.

Câmiu't-Tevârih'te savaşın sebebi olarak farklı gerekçeler öne sürülmektedir. Bunlardan birisi İran'da bulunan Cucioğullarının Hülâgû Han tarafından öldürülmeleridir²⁹. Bu konuyu bir önceki bölümde ayrıntılı şekilde ele aldığımız için burada tekrardan üzerinde durmayacağız. Reşidüddin'in göstermiş olduğu diğer gerekçe Berke Han'ın Hülâgû Han'a üstünlük kurma çabasıydı. Berke Han sürekli olarak Hülâgû Han'a elçilerini gönderiyor ve ona buyruklar veriyordu. Hülâgû Han ise buna sadece Berke Han'ın aka olması sebebiyle katlanıyordu. Bu sırada

²⁷ Porsin, "Voenno...", s. 5.

²⁸ Raşid-ad-din, a.g.e., III, s. 59; Reşidüddin, a.g.e., s. 68.

²⁹ Raşid-ad-din, a.g.e., III, s. 54; Reşidüddin, a.g.e., s. 60; Kamalov, *Moğolların...*, s. 50.

Cucioğullarının öldürülmesi ikili arasındaki gerginliği iyice artırdı. Sonunda Hülâgû Han kendisine karşı tehditkâr ve saygısızca hitapta bulunan Berke Han'ın emirlerini artık uygulamayacağını ilan etti. Bu sözlerin Berke Han'ın kulağına gitmesi üzerine o da Hülâgû Han'dan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Bu rahatsızlık Hülâgû Han'ın İslam memleketlerini tahrip etmesi, dost ile düşman arasında ayırım yapmaması ve büyüklerin fikrini almadan halifeyi idam ettirmesi idi³⁰. Bu sebeple Hülâgû Han'dan onun öldürdüklerinin intikamını almak istiyordu. Sonunda tüm bunlar tarafları savaşın eşiğine getirdi.

Arap tarihçilerinden İbn-i Vasil'in eserinde savaşın gerekçesi olarak ganimetin paylaşılabilmesi gösterilmektedir. Yazara göre Cengiz Han zamanında şöyle bir ferman söz konusuydu: Bir ülke ele geçirildiği vakit kazanılanların üçte biri Berke Han ailesinin, üçte biri Cengiz Han ailesinin, üçte biri de o ülkeyi ele geçiren kişinin kendisi ve askerlerinin olacaktır. Hülâgû'nun İran ve Irak memleketlerini ele geçirdikten sonra tüm ganimeti almasını Berke Han'ın ailesi kendilerine hakaret olarak gördüler³¹. Tüm aile içerisinde neden Berke Han'ın ailesinin ayrı tutulduğunu söylemek zordur ancak Cucioğullarının sefer sırasındaki katkıları ve verdikleri kayıpları düşündüğümüz zaman böyle bir paya hakkı olduklarını söylemek mümkündür³².

Mufaddal'ın eserinde Vasil'in verdiği bilginin yanında başka bilgiler de bulunmaktadır. Mufaddal'a göre gelirin beşte birinin Batu Han ailesine verilmesi gerekiyordu ve Hülâgû'nun bu payı vermemesi üzerine Berke Han elçilerini yolladı. Bu elçilerin isimleri Balagya ve Tatarşa idi. Elçilerin yanında Yakşa isimli bir büyücü de vardı ve onun amacı Hülâgû Han'a kötülük yapmaktır. Onların niyetlerinin açığa çıkmasından sonra elçiler ve yanlarındaki büyücü önce bir kaleye hapsedildi, sonra da

³⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 59; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 68. Aynı bilgi Hândmîr'in eserinde de yer almaktadır. Khwandamir, **Habibu's-Siyar**, part one Genghis Khan-Amir Temür, trans. and ed. W. M. Thackston, Cambridge, Harvard University, 1994, s. 57. Zehebi de Berke ile Hülâgû arasındaki düşmanlığın sebebi olarak Halifenin Hülâgû tarafından öldürülmesini göstermektedir. Zehebi (R), **a.g.e.**, s. 205; Zehebi (T), **a.g.e.**, s. 354.

³¹ İbn Vasil, "Müberraicü'l-kürub", **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordi**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 73; İbn Vâsıl, "Müberraicü'l-kürub fi ahbâri Benî Eyyûb" **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 151; Kamalov, **Moğolların...**, s. 42; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 199.

³² Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 11-12; Şpuler, **a.g.e.**, s. 69.

öldürüldüler³³. Mufaddal'ın burada anlattıkları Reşidüddin'in kaydı ile büyük benzerlik göstermektedir. Orada da Cucioğulları Balakan ile Tutar'ın öldürüldüğü ve Tutar'ın büyüclük suretiyle Hülâgû Han'ı öldürmeye çalıştığı yazıyordu. Bu noktada Mufaddal'ın Cucioğullarını karıştırarak onları elçi sandığı anlaşılmaktadır³⁴.

İbn Haldun'un eserinde düşmanlığın sebebi karışık bir şekilde anlatılmaktadır. Ona göre Berke Han, Kubilay Han'dan bazı toprakları almış ve buralara kardeşinin oğlu Sartak'ı tayin etmişti. Bundan sonra Hülâgû Han, Sartak'ı Berke Han'a olan bağlılığından vazgeçme ve kendisine katılma noktasında ikna etti. Sartak'ın kendisiyle ilgili planlarını öğrenen Berke Han onu öldürdü ve söz konusu topraklara kardeşini yerleştirdi. Bunun üzerine Hülâgû Han'ın Sartak'ın kanının intikamı için ortaya çıkması iki taraf arasında savaşa neden oldu³⁵. İbn Haldun'un aktardığı bilgilerin ne kadar doğru olduğu şüphelidir. Çünkü Sartak 1256 yılında ölmüş ve Berke ile Hülâgû arasındaki savaşlar 1262'de başlamıştır. Bu zaman aralığı içerisinde İbn Haldun'un bilmediği başka şeyler yaşanmış olmalıdır.

İlhanlıların önemli tarihçilerinden Vassaf açık bir şekilde iki taraf arasındaki düşmanlığın sebebinin toprak anlaşmazlığı olduğunu söylemektedir. Ona göre bu topraklar Arran ve Azerbaycan idi³⁶. Burada Vassaf'ın daha gerçekçi bir gerekçe sunduğu görülmektedir. Bu topraklar son derece zengindi ve ekonomik olarak ciddi getiriye sahiplerdi. Dolayısıyla bu kayıp Berke Han'ın söz konusu topraklarda hak talep etmesi için yeterli bir sebepti. Vassaf'ın belirtmiş olduğunun dışında Kafkasya ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait bazı yerlerin de talep edilen topraklar arasında yer alması ihtimal dâhilindedir³⁷.

Kaynaklarda savaşın gerekçesi olarak sunulan bir diğer olay ise o sırada Karakurum'da yaşanan büyük hanlık mücadelesiydi. Mengü Han'ın ölümünden sonra kardeşlerinden Arık Buka Karakurum'da, Kubilay ise Çin'de topladıkları kurultaylarla

³³ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 188-189; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 322; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 8.

³⁴ Sabitov, "**Političeskaya...**", s. 54; Porsin, "**Voenno...**", s. 3-4.

³⁵ İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 379-380; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 9.

³⁶ Vassaf, **a.g.e.**, s. 81; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 13.

³⁷ Roman Počekayev, "First Ruler of the Ulus of Jochi", **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 225.

büyük hanlıklarını ilan ettiler³⁸. Onların bu mücadelesi Cengiz soyunun diğer temsilcilerini de taraf konumuna getirdi. Berke Han en başından beri Arık Buka tarafını desteklerken Hülâgû Han ise Kubilay'ın vaatleri sebebiyle onun tarafında yer aldı. Hülâgû Han'ın Kubilay'a meyletmesini sağlayan vaat, sefer sonucunda zapt edilen İran ve Irak topraklarının kendisinin olduğuna dair yarlık verileceği sözüydü³⁹. Spuler, Berke-Arık Buka ikilisini göçebe dünyanın savunucuları, Hülâgû ile Kubilay'ı da uygar memleketlerin temsilcileri olarak görerek söz konusu çatışmayı göçebe-uygar kesimlerin mücadelesi şeklinde açıklamaktadır⁴⁰. İşte bu iç savaş bazı kaynaklara göre Berke ile Hülâgû'nun da karşılaşmalarının nedeniydi. Kiragos'a göre Arık Buka'ya karşı üstün konuma gelen Kubilay'ın müttefiki Hülâgû Han, Çağatay'ın oğlu Algu'nun da desteği ile Berke Han'a saldırmıştır⁴¹. Mufaddal'ın eserinde ise olaylar tam tersi şekilde anlatılmaktadır. Berke Han'ın yardım ettiği Arık Buka, Kubilay'a saldırarak onu mağlup etmiş, bu gelişmeden rahatsız olan Hülâgû Han da Berke Han'a karşı harekete geçmiştir⁴². Coğrafi şartlar göz önünde bulundurulduğu zaman Berke Han'ın doğrudan Arık Buka'ya yardım edebilmesi mümkün değildi, söz konusu yardım olsa Gök Orda tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır⁴³.

Görüldüğü üzere kaynakların savaşın sebebi olarak farklı olaylar üzerinde durduğu görülmektedir. Ancak bunlardan çoğunun birbiriyle bağlantısı vardır. Savaşın en temel sebebi Vassaf'ın da belirtmiş olduğu gibi toprak anlaşmazlığı idi. İran ve Azerbaycan toprakları 1230'da Curmağun Noyan'ın bölgeye gelmesiyle birlikte doğrudan Karakurum'a bağlanmış olsa⁴⁴ da aslında buranın başkentle bağlantısı pek kuvvetli değildi. 1243'te Baycu Noyan'ın Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklu

³⁸ Kafalı, **Altın...**, s. 55; Rossabi, **a.g.e.**, s. 49, 51; Kamalov, **Moğolların...**, s. 40.

³⁹ Porsin, **"Voenno..."**, s. 3.

⁴⁰ Spuler, **a.g.e.**, s. 69; Rossabi, **a.g.e.**, s. 45.

⁴¹ Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 105; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 146-147; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 19-20.

⁴² Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 188; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 321.

⁴³ Sabitov, **"Politiceskaya..."**, s. 54.

⁴⁴ Ögedey Han, Celaleddin Harezmsah'ın Horasan ve Irak'ta serbestçe hareket etmesinden rahatsız olduğu için Curmağun Noyan'ı 30.000 asker ile o taraflara gönderdi. Curmağun bölgeye yaklaştığı vakit Celaleddin, Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a Yassıçimen Savaşı'nda yenilmişti ve kuvvetleri de dağılmıştı. Bundan istifade eden Curmağun hiç zorlanmadan İran ve Azerbaycan topraklarını zapt etti. Cüveyni, **a.g.e.**, s. 191, 378-380; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 89-91.

Devleti'ni mağlup etmesinden sonra Selçuklular Moğol hâkimiyeti altına girmişti⁴⁵. Bu sıralarda Ögedey Han'ın yerine henüz büyük han seçilmediği için Karakurum'un bölgedeki etkisi iyice zayıflamıştı. Bu ortamda bölgedeki otorite boşluğu Batu Han tarafından dolduruldu. Bunun en büyük örneği Selçuklu devlet adamlarının Baycu Noyan ile yaptıkları barış anlaşmasını tasdik etmek için Karakurum yerine Batu Han'ın huzuruna gitmeleridir⁴⁶. Güyük Han'ın Elcigiday'ı tayin ederek Batu Han'ın etkisini kırma teşebbüsü de başarılı olmamış⁴⁷, sonuç olarak Hülâgû'nun batı seferine kadar bu bölge Ak Orda'nın nüfuz sahası içerisinde yer almıştır. Azerbaycan'a sahip olmak her iki taraf için de ciddi siyasi ve ekonomik menfaatleri beraberinde getiriyordu⁴⁸. Hülâgû Han'ın bu toprakları zapt etmesi Berke Han'ın kabul edebileceği bir durum değildi ve bu da onun hemen harekete geçmesine neden oldu. Berke Han'ın talep ettiği topraklar arasında Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait topraklar da vardı⁴⁹. Gürcü kaynağında Cucioğullarının ölümünden sonra onun askerlerinin Berke Han'a gitmek için Ala Timur liderliğinde Anadolu'dan⁵⁰ harekete geçtiği yazmaktadır⁵¹. Cucioğulları öldüğü vakit askerlerden bir kısmının burada olması Selçukluların muhtemelen kuzeydoğu taraflarındaki topraklarında Berke Han'ın sözünün geçtiğini göstermektedir.

Hülâgû Han'ın İran topraklarına hâkim olmasının yanı sıra ganimetin tamamına el koyması da Berke Han'ın öfkesinin artmasına sebep oldu. Cuci Ulusu bu savaş için üç tümen asker göndermişti ve bu hiç de küçümsenecek bir sayı değildi. Beklentilerin karşılanmamış olması Berke Han'ın Hülâgû Han'a karşı baskılarının

⁴⁵ Bibi, **a.g.e.**, s. 64-71; Aynî, **a.g.e.**, s. 503-505; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 11. Baskı, 2011, s. 451-457; Faruk Sümer, "Kösedağ Savaşı", **DİA**, C. XXVI, s. 272-273.

⁴⁶ Bibi, **a.g.e.**, s. 76-78, 82-84; Turan, **a.g.e.**, s. 469-470; Şpuler, **a.g.e.**, s. 56; Kılıç, **a.g.t.**, s. 19-22.

⁴⁷ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 483; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 137; Ömerî, **Türkler...**, s. 67.

⁴⁸ Bunlar ticaret kervanlarının gelirlerinden yararlanmak, köle ticaretinden pay almak, zengin şehirlerin vergilerinden istifade etmek ve bölgenin geniş otlaklarından yararlanmaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdul-Kerim Ali-zade, **Sotsial'no-Ekonomiçeskaya i Politiceskaya İstoriya Azerbaydjana XIII-XIV vv**, Baku, İzdatel'stvo Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR, 1956, s. 314-317. Khelejani de Azerbaycan'ın sahip olduğu verimli otlaklar ve ticaret yollarının her zaman Cuci Ulusu'nun ilgisini cezbedtiğini ifade etmektedir. Khelejani, **a.g.t.**, s. 52.

⁴⁹ Poçekayev, **a.g.m.**, s. 225.

⁵⁰ Gürcü kaynağının İngilizce çevirisinde bu yerin ismi Yunanistan olarak geçmektedir. Bu isim ile kastedilen yer günümüzdeki Yunanistan toprakları olmayıp bir diğer isimle Rum diyarı olarak da anılan Türkiye Selçuklu Devleti idi.

⁵¹ **Kartlis...**, s. 359.

artmasına neden oldu. Hülâgû Han'ın bu baskılara Reşidüddin'in belirttiği gibi Berke Han'ın aka olması sebebiyle katlanması⁵² tek başına yeterli değildir. Onu itaatkâr duruma sokan sebep Berke Han'ın tüm Cengiz hanedanı içerisinde büyük bir konuma sahip olmasının yanı sıra⁵³ kendisini destekleyecek bir gücün olmamasıydı. Hülâgû'yu batıya yollayan Mengü Han artık hayatta değildi ve Karakurum bir taht mücadelesine sahne olmaktaydı. Karakurum'daki belirsizlik devam ederken Hülâgû Han'ın kendi ülkesinde Cucioğullarının da bulunduğu bir sırada Berke Han'a karşı harekete geçmesi pek mümkün değildi ve şartları kendi lehine değiştirecek adımlar atması gerekiyordu.

Bu noktada Moğolistan'daki iç savaş batıdaki gelişmeleri de etkiledi. Fakat Arık-Buka ile Kubilay arasındaki taht mücadelesi Kiragos ve Mufaddal'ın belirttiği gibi Berke ve Hülâgû arasındaki savaşın sebebi değildi. Onlar Karakurum'daki mücadeleye sadece kendi menfaatleri ölçüsünde dâhil oldular. Başlangıçta her ikisi de büyük hanlık mücadelesinde tarafsız kaldılar. Bu sırada Arık Buka'nın, Berke ve Hülâgû'nun kendisini desteklediğini ilan etmesi Barthold'un da belirttiği gibi sadece propaganda amaçlıydı⁵⁴. Sonrasında Berke Han, Arık Buka'ya destek vermeye başladı çünkü Karakurum'daki mücadelenin devam etmesi Berke Han'ın batıda istediği gibi hareket etmesini sağlayacaktı⁵⁵. Bu şartlar altında Hülâgû ile Kubilay arasında mecburen yakınlaşma oldu. Berke Han'ın ve başlangıçta Hülâgû'nun Arık Buka'ya destek vermesine karşılık Kubilay'ı destekleyen hiç kimse yoktu ve Hülâgû'yu yanına çekmesi onun hanlık iddialarını güçlendirecekti. Hülâgû Han da İran'da sıkışmış vaziyetteydi ve Berke Han'ın Arık Buka'yı desteklediği ortamda onun da Kubilay'a yanaşmaktan başka çaresi yoktu⁵⁶, hele ki Kubilay'ın ona İran topraklarını verdiğini bildiren yarılıktan sonra. Buradan da anlaşılacağı üzere büyük hanlık mücadelesinin kendisi Berke ile Hülâgû'yu harekete geçirmemiş, onlar bu mücadeleden kendi menfaatlerine göre istifade etmişlerdir.

Reşidüddin ve Zehebi'nin eserlerinde geçen Berke'nin, Hülâgû Han tarafından öldürülen Müslümanların ve halifenin intikamını alması sebebinin tam olarak kabul

⁵² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 59; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 68.

⁵³ Safargaliyev, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁵⁴ Barthold, **a.g.e.**, s. 513.

⁵⁵ Poçekayev, **Çari...**, s. 13.

⁵⁶ Rossabi, **a.g.e.**, s. 51-52; Porsin, "**Voennno...**", s. 3.

etmek mümkün değildir. Burada Hülâgû'nun aka (büyük) ve inilerin (küçük) olduğu bir kurultay toplanmadan Halifeyi öldürmesi Berke Han tarafından suç kabul edilmişti⁵⁷. Fakat gerçekte Hülâgû'nun yasayı çiğnemesi söz konusu değildi. Mengü Han, Hülâgû'yu batıya yollarken Ceyhun'dan Mısır'a kadar uzanan topraklarda onun emirlerini dinleyenlere ikramda bulunulmasını, karşı çıkanların ise ortadan kaldırılmasını emretmişti⁵⁸. Halifeliğin Moğollara itaat etmediği göz önüne alındığında Berke Han'ın isnat ettiği gibi Hülâgû'nun Müslüman topraklarına saldırması yasaya göre suç teşkil etmiyordu. Kaldı ki tüm bu seferler sırasında Cuciogulları da Hülâgû ile birlikte hareket etmiş ve Berke Han onları geri çekmek için herhangi bir teşebbüste bulunmamıştı⁵⁹. Dolayısıyla onun öne sürmüştüğü dini sebepler Hülâgû Han'a karşı savaşı meşrulaştırma çabasından başka bir şey değildi.

Tüm bu gelişmeler Berke ile Hülâgû arasındaki düşmanlığı had safhaya ulaştırmıştı ve iki taraf arasında savaş çıkması için ufak bir kıvılcım yeterliydi. Tam bu sıralarda Arık Buka'ya olan bağlılığından vazgeçen Algu, Hülâgû Han'ı Berke Han'a saldırması için kışkırtıyordu⁶⁰. Bu, Algu için oldukça önemliydi çünkü Türkistan topraklarında sıkışmış vaziyetteydi⁶¹ ve Berke Han'ın topraklarına da tek başına saldıramazdı. Hülâgû Han'ın böyle bir ortam içerisinde Cuciogullarını öldürmesi aradaki bağları iyice kopardı. Bundan sonra taraflar arasında savaşlar başlayacak ve Cuci Ulusu'nun Azerbaycan'a hâkim olma hayali ancak İlhanlı Devleti yıkıldıktan sonra gerçekleşecektir⁶².

⁵⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 59; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 68.

⁵⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 24; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁵⁹ Yegorov, **a.g.e.**, s. 196; Özdemir, **a.g.e.**, s. 259.

⁶⁰ Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 105; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 146; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 20.

⁶¹ Algu başlangıçta Arık Buka tarafından Çağatay tahtına çıkarılmışsa da sonrasında ona olan bağlılığından vazgeçip bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Arık Buka'ya karşı ilk iki savaşı kazanmış, üçüncüsünde ise mağlup olarak İli Bölgesi'ni kaybetmiştir. Algu ancak Kubilay'ın Arık Buka'ya karşı harekâtı ile bu baskıdan kurtulabilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Barthold, **a.g.e.**, s. 514-516; Kafalı, **Çağatay...**, s. 98-99.

⁶² Cuci Ulusu'ndan Canibek Han, İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Azerbaycan ve Tebriz'e hâkim olan Çobanoğullarından Melik Eşref'in yönetimi zamanında, 1356 yılında bu toprakları ele geçirmiştir. Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 55-56; Derin, **Abdülgahtar...**, s. 257-258; Kafalı, **Altın...**, s. 83-84; Kamalov, **Moğolların...**, s. 98-101.

3.3. Berke ile Hülâgû Han Arasındaki Savaş

Cucioğullarının ölümü bardağı taşıran son damla oldu ve Berke Han akrabası Hülâgû Han'a savaş ilan etti. Savaşın tarihi konusunda kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Rükneddin Baybars ve Nüveyri savaşın 1255-56'da (H. 653) olduğunu söylemektedirler⁶³. Onların verdiği tarihin kabul edilmesi mümkün değildir çünkü bu tarihte Bağdat bile henüz Moğollar tarafından zapt edilmiş değildi. İbn Haldun'un eserinde savaşın tarihi olarak 1261-62 yılı (H. 660) verilir⁶⁴. Zehebi ve İbnü'l-Kesir'e göre savaş 1262-63'te (H. 661) gerçekleşmiştir⁶⁵. İbn Vasil'in eserinde savaşın 1263-64'te (H. 662) gerçekleştiği yazmaktadır⁶⁶. İranlı tarihçilerden Vassaf da savaşın 1263 yılı kışında (H. 662) olduğunu söylemektedir⁶⁷. Görüldüğü üzere kaynakların verdiği yıllar oldukça karışıktır. Biz Kafalı'nın da doğru bir şekilde belirttiği gibi savaşı en ayrıntılı şekilde anlatan Reşidüddin'in kaydını daha doğru bulduğumuz için 1262-63 (H. 661) tarihini kabul edeceğiz⁶⁸.

Berke Han emrine 30.000 asker verdiği Nogay'ı akrabasının intikamını almak için Hülâgû Han'a karşı yolladı. Reşidüddin'in onun öncü olarak yollandığını söylemesine⁶⁹ karşın savaşın ilk aşaması boyunca Hülâgû Han'a karşı Nogay'dan başka hiç kimse yollanmadı. Harekete geçen Nogay hızla Derbent'i aştı ve ilk olarak Şirvan yakınlarında karargâh kurdu. Bunun üzerine Hülâgû Han tüm İran topraklarından asker toplanmasını emretti. Bunun yanı sıra Gürcü ve Ermeniler de orduya çağrıldılar⁷⁰. 20 Ağustos 1262'de Aladağ'dan yola çıkan Hülâgû Han öncü olarak Şiremun, Samgar ve Abatay Noyanları gönderdi. İlk karşılaşma ekim ayı içerisinde Şemâhi'nin içerisinde, Kura Nehri'nin kuzeyinde gerçekleşti. Nogay ile

⁶³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 121; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 230; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 151; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 251.

⁶⁴ İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 350.

⁶⁵ Zehebi (R), **a.g.e.**, s. 203; Zehebi (T), **a.g.e.**, s. 351; İbn Kesir, "el-Bidâye ve'n-nihâye", **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordu**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 275; İbn Kesir, **Büyük İslam Tarihi: El-Bidâye ve'n-Nihâye**, C. XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995, s. 416.

⁶⁶ Vasil (R), **a.g.e.**, s. 73; Vasil (T), **a.g.e.**, s. 149.

⁶⁷ Vassaf, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁸ Kafalı, **Altın...**, s. 57-58.

⁶⁹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 59; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 68.

⁷⁰ **Kartlis...**, s. 357; Kamalov, **Moğolların...**, s. 58; Subaşı, **a.g.e.**, s. 106.

Şiremun arasında gerçekleşen ilk çarpışmada kazanan taraf Nogay oldu. Ancak Abatay Noyan'ın yetişmesiyle birlikte daha fazla dayanamayan Nogay mecburen Derbent'e çekilmek zorunda kaldı⁷¹. Hülâgû Han'ın gönderdiği ordu içerisinde Sargis Cakeli komutasında Gürcü askerleri de yer alıyordu⁷².

Hülâgû Han 20 Kasım 1262'de Nogay'ı takip etmek üzere Şemâhi'den harekete geçti. Derbent önlerinde Nogay ve başında Hülâgû Han'ın olduğu ordu karşı karşıya geldiler. İlk Derbent'in güneyinde başlayan savaş, Hülâgû Han'ın burayı ele geçirmesinden sonra geçidin kuzeyinde devam etti. Uzun süren savaşın sonunda Nogay'ın ordusu 15 Aralık'ta bozguna uğradı. Nogay bu hezimetten sonra daha fazla dayanamayarak geriye kaçmak zorunda kaldı⁷³. Böylece Hülâgû Han savaşın ilk aşamasını kazanmış oldu.

Buraya kadar sadece *Câmiu't-Tevârih*'e göre savaşın gidişatını ele aldık. Bundan sonra gerçekleşen olayları anlamak için tüm kaynakları derleyerek hareket etmemiz gerekir. Fakat öncesinde gelişmeleri bir bütün halinde anlatmış olması sebebiyle Reşidüddin'i esas alarak savaşın geri kalan kısmını anlatmaya devam edelim. Nogay'ın kaçmasından sonra Hülâgû Han öncü kuvvetlerine oğlu Abaka ile emirlerinden İlğay Noyan, Tudavun Bahadır, Batu, Salciday, Çağan, Bulargu ve Dokuz'u takviye ederek onları kaçan düşmanın takip edilmesiyle görevlendirdi. İlhanlı ordusu Terek Nehri'ni aştıktan sonra uçsuz bucaksız bozkırda uzanan Berke Han'ın askerlerinin ve yakınlarının çadırlarıyla karşılaştılar. Askerler kaçmış oldukları için bu çadırlarda sadece onların çocukları, hanımları ve hayvanları bulunuyordu⁷⁴. Böylece hiçbir zorlukla karşılaşmayan Hülâgû Han'ın askerleri bu evlere yerleştiler ve üç gün boyunca diledikleri gibi vakit geçirdiler. Bunu haber alan Berke Han hemen ordusunu toplayıp düşmanın üzerine harekete geçti. İki tarafın ordusu 24 Ocak 1263'te Terek

⁷¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 59; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 68; Vassaf, **a.g.e.**, s. 81; Khwandamir, **a.g.e.**, s. 57; Ahari (R), **a.g.e.**, s. 99; Ahari (İ), **a.g.e.**, s. 35; Howorth, **a.g.e.**, s. 116; Khelejani, **a.g.t.**, s. 58; Bostancı, **a.g.t.**, s. 97-98.

⁷² **Kartlis...**, s. 358; Subaşı, **a.g.e.**, s. 106-107.

⁷³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, s. 59; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 69; Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 478; Khwandamir, **a.g.e.**, s. 57; Kamalov, **Moğolların...**, s. 58; Khelejani, **a.g.t.**, s. 58; Ayşe Beyza Büyükçınar, "Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülâgû Mücadelesi", **Bakı Avrasiya Universiteti, Elmi-nezeri jurnal Sivilzasiya**, C. VII, S. 4, 2018, s. 109-110.

⁷⁴ İbn Vasıl'ın eserinde ise Hülâgû Han'ın askerlerinin pek çok hayvan ve kumaşı yağma ettikleri yazmaktadır. Vasıl (R), **a.g.e.**, s. 74; Vasıl (T), **a.g.e.**, s. 152.

Nehri kıyısında bütün gün savaştılar. Sürekli takviye alan Berke Han'ın karşısında daha fazla dayanamayan İlhanlı ordusu kaçmaya başladı. Donmuş Terek Nehri'nden geçtikleri sırada nehirdeki buzlar onların ağırlığına dayanamayarak kırıldı ve pek çok asker boğularak hayatını kaybetti. Abaka güç bela geri dönerken Berke Han da Derbent'i geçtikten sonra daha fazla ilerlemeyerek geri döndü⁷⁵.

Reşidüddin'in bu anlatımında pek çok eksik nokta bulunmaktadır ve bunların açığa kavuşturulması gerekir. İlk problem İlhanlı ordusunun ele geçirmiş olduğu Berke Han'ın askerlerinin evleri ile alakalıdır. Hülâgû Han'dan kaçan kişinin Nogay olması bu evlerin Nogay'ın ordusuna ait olduğunu sanmamıza neden olmaktadır. Ancak Kiragos'un eserine baktığımızda İlhanlı askerlerinin İdil Nehri'ne kadar ulaştıkları görülmektedir⁷⁶. Bu durumda askerlerin ele geçirdiği evler bizzat Berke Han'ın ordusunun evleri olmaktadır ki bu da onların Ak Orda başkentine kadar ulaştıklarını göstermektedir. O zaman şu soru gündeme gelmektedir: İlhanlı ordusu neden bu kadar iç kısımlara girdi ve Berke Han'ın ordusu bu sırada neden onlara karşılık veremedi?

Bu soruyla alakalı olarak kaynaklarda yer alan bazı bilgilere göz atmamız gerekir. Arap kaynaklarında Ulakçı Han'ın ölümünden sonra onun naibesi olan Batu Han'ın hanımlarından Borakçin Hatun'un Hülâgû Han'ı davet etmesi hakkında bir olay anlatılmaktadır. Borakçin Hatun torunu Tuda Mengü'yü tahta çıkarmak istiyordu ancak hanedanın tüm üyeleri Berke'nin etrafında toplandığı için onun niyetini gerçekleştirebilmesi mümkün değildi. O da bu sebeple Hülâgû Han'a bir elçi yolladı ve *"oklukta ok kalmadığı gibi yayda da kırış kalmadı"* diyerek onu boş olduğunu ima ettiği taht için davet etti⁷⁷. Aynı olay biraz farklı şekilde Türk kaynaklarında da yer almaktadır. Bu eserlerde Borakçin Hatun yerine devletin ileri gelen emirlerinden bahsedilmektedir. Söz konusu emirler *"kılıçsız kın ve yakasız gömlek"* gönderdikleri Hülâgû Han'ı boş kalan Cuci Ulusu tahtına davet etmişlerdi⁷⁸. Bu olayın anlatımında birtakım eksiklikler vardır. Söz konusu kaynaklar Berke Han'ın tahta çıkışını ve

⁷⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 59-60; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 69-70; Kamalov, **Moğolların...**, s. 59; Khelejanı, **a.g.t.**, s. 59; Bostancı, **a.g.t.**, s. 98-99. Terek Nehri'ndeki bozgunu anlatan diğer kaynaklar için bkz. Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 479; Ahari (R), **a.g.e.**, s. 99; Ahari (İ), **a.g.e.**, s. 35; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 151-152; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 251.

⁷⁶ Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 106; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 147; Porsin, **"Voenno..."**, s. 8.

⁷⁷ Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 150-151; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 245-246; Aynî, **a.g.e.**, s. 506.

⁷⁸ Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 39-43; Derin, **Abdülaffar...**, s. 237-241; Kamalov, **Moğolların...**, s. 39.

Hülâgû Han ile savaşını arka arkaya vermektedirler oysaki gerçekte iki olay arasında dört yıl fark vardı. Buna karşılık olayları farklı şekilde aktaran Arap ve Türk kaynaklarının Hülâgû Han'ın davet edilmesi noktasında kullandıkları ifadeler şaşırtıcı şekilde benzerdir ve bu da olayın doğruluğunu göstermektedir⁷⁹. Burada aktarılan olayların ne zaman gerçekleştiğini tam olarak tespit etmek mümkün değildir ancak İlhanlı askerlerinin bu kadar ilerlemesinin sebebini Ak Orda'nın yönetimini ele geçirme ya da Borakçin Hatun gibi kendi yandaşlarını başa getirme girişimi olarak düşünmemiz mümkündür.

Peki, tüm bu olaylar olduğu sırada Berke Han neredeydi? *Cengiz-nâme*'ye göre Berke Han bu sırada Buhara'da, Şeyh Seyfeddin Baherzi'nin yanındaydı ve onun emri üzerine tahtı ele geçirmek için harekete geçmişti⁸⁰. Gerçekte Berke Han çoktan tahta çıkmış olduğu için Ötemiş Hacı'nın bu konuda söylediklerini kabul etmek mümkün değildir ancak onun Buhara'da olduğunu söylemesine itimat edebiliriz. Çünkü bununla alakalı *Câmiu't-Tevârih*'te de bilgi vardır. Arık Buka tarafından Çağatay Ulusu'nun başına getirilen Algu, daha sonra Kubilay'ın vaatleri üzerine onun tarafına geçmişti. Sonrasında Algu topraklarını genişletmeye başladı ve bu kapsamda Berke Han'ın toprakları olan Buhara ve Semerkant'ı işgal etti. Onun işgali sırasında Şeyh Seyfeddin Baharzi'nin oğlu ile beraber Berke Han'ın tabileri de öldürüldü⁸¹. Vassaf'ın eserinde de bu konu hakkında ipucu bulunmaktadır. Yazara göre Buhara'da 16.000 kişilik bir Moğol ordusu bulunuyordu. Bunlardan 5.000'i Batu Han'a, 3.000'i Hülâgû Han'ın annesi Sorkaktani Begi'ye, 8.000'i ise büyük hana tabi idiler. Kubilay'ın tahta çıkmasından sonra Batu Han'a bağlı Moğollar şehirden çıkarıldı ve sonra da infaz edildiler⁸². Tüm bunlar Berke Han'ın neden başkentte olmadığını açıklamaktadır. O sırada Mâverâünnehir Algu tarafından işgal edilmişti ve şimdi Harezm de onun tehdidi altındaydı. Bu sebeple Berke Han ordusuyla birlikte devletin bu kısmında bekliyordu. Tam bu sırada Hülâgû Han'ın Cucioğullarını öldürmesi üzerine ona karşı Nogay'ı ancak üç tümen askerle gönderebilmişti. Nogay'ın bu kadar az askerle Azerbaycan'ı

⁷⁹ Sabitov, “*Političeskaya...*”, s. 54.

⁸⁰ Ötemiş Hacı, *a.g.e.*, s. 42.

⁸¹ Raşid-ad-din, *a.g.e.*, II, s. 163; Barthold, *a.g.e.*, s. 514; Kafalı, *Çağatay...*, s. 100; Bostancı, *a.g.t.*, s. 77.

⁸² Vassaf, *a.g.e.*, s. 81-82; Barthold, *a.g.e.*, s. 517; Bostancı, *a.g.t.*, s. 77-78.

ele geçirmesi mümkün değildi ancak Hülâgû Han'ın karşı saldırısını da muhtemelen beklemiyordu⁸³.

İlhanlı ordusunun İdil Nehri'ne varması Berke Han'ın Algu'ya karşı planlarını değiştirmek zorunda bıraktı. Başkenti işgal edildiği için hemen bölgedeki askerlerini toplayıp düşmana saldırmaya başladı. Bu noktada İlhanlı ordusunun geri çekilmekten başka şansı yoktu. Çünkü oraya vardıkları vakit Borakçin Hatun'un öldüğünü öğrenmişlerdi ve Ak Orda içerisinde kendilerine destek verecek hiç kimse yoktu⁸⁴. Öte yandan doğudan İli Vadisi'ni ele geçiren Arık Buka karşısında Algu da zor durumda kalmış⁸⁵ ve şimdilik dikkatini o yöne çevirmişti. Tüm bunlara Berke Han'ın sürekli takviye alması da eklenince İlhanlı ordusunun geri çekilmekten başka çaresi kalmadı. Onların çekilişi Terek Nehri'ne kadar sürmüş, burada ise bozgun hâlini almıştır⁸⁶. Hülâgû Han'ın askerlerinin buzların kırılması suretiyle nehre dökülmesi belki de Reşidüddin'in yenilgiyi yumuşatmak için yaptığı bir açıklama olabilir. Bunu tespit etmek zordur ancak şurası kesindir ki savaşın ikinci aşamasını kazanan Berke Han oldu⁸⁷.

Terek kıyısındaki savaşta Berke Han'ın ordusunun içinde Nogay da yer alıyordu. Savaşın başındaki başarılarına rağmen devamında Hülâgû Han'ın ilerlemesini engelleyememesi aslında kabul edilecek bir hareket değildi. Fakat hem savaşın ilk aşamasında Hülâgû Han'ın doğrudan kendisine saldırması karşısında yapacak bir şeyinin olmaması hem de Terek kıyısındaki savaşta gösterdiği cesaret onun Berke Han'ın gözündeki değerini korumasını sağladı⁸⁸. Arap kaynakları onun bu

⁸³ Porsin, “**Voенно...**”, s. 10.

⁸⁴ Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 151; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 251.

⁸⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 164; Kafalı, **Çağatay...**, s. 98-99.

⁸⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 60; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 70; Khwandamir, **a.g.e.**, s. 58; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 106; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 147; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 204; Kamalov, **Moğolların...**, s. 59; Alıcıoğlu, **a.g.t.**, s. 81; Önder Güler, “**Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 59.

⁸⁷ Arap kaynaklarında ittifakla Berke Han'ın Hülâgû Han'a karşı zafer kazandığı yazmaktadır. Burada kastedilen zafer Berke Han'ın Terek Nehri kıyısında kazanmış olduğu savaştır. Bu bakımdan söz konusu kaynakların Kura ve Derbent'teki mağlubiyetleri görmezden geldikleri görülmektedir. Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 151-152; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 251; Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 187-188; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 321; Makrizi, **a.g.e.**, s. 429; Aynî, **a.g.e.**, s. 508.

⁸⁸ Poçekayev, **Çari...**, s. 49-50.

savaş sırasında mızrakla gözünden yaralandığını söylemektedirler⁸⁹. Reşidüddin'in eserinde ise onun Abaka Han dönemindeki savaşta gözünden yaralandığı yazmaktadır⁹⁰. Olayların gidişatına bakacak olursak Reşidüddin'in kaydının daha doğru olduğu görülmektedir. Bu meseleyi yeri geldiği vakit tekrar ele alacağız.

Berke ile Hülâgû Han arasındaki savaş sonucunda iki taraftan da pek çok Moğol hayatını kaybetti. Savaş meydanını gezen Berke Han bu durumdan duyduğu üzüntüyü şu sözlerle dile getirmiştir: *“Allah Hülâgû’yu utandırsın! Moğol, Moğol kılıçlarıyla öldürülüyor. Eğer sözümüz bir olsaydı yeryüzünü tamamıyla fethetmiş olurduk*⁹¹”. İbnü'l-Kesîr ise onun sözlerini şöyle aktarmaktadır: *“Moğolların birbirlerini öldürmesi üzücü ama Cengiz Han’ın yasasına uymayanlara karşı ne yapabilirim ki!*⁹²” Aynî'nin eserinde ise Nogay'a atfedilen bir söz vardır. Nehir boğulanları dışarı attığı vakit Nogay cesetleri piramit şeklinde yığdırmış ve şu sözleri söylemiştir: *“Bunlar (bizim) oğullarımız, amcalarımız, akrabalarımızın cesetleridir; biz onları bozkırdaki kurtlara ve köpeklere yem olarak bırakmayacağız*⁹³”.

Terek Nehri'ndeki savaştan sonra Berke Han yoluna devam ederek Derbent'e ulaştı. Reşidüddin hiçbir açıklama yapmadan onun Derbent'i geçip sonrasında geri döndüğünü yazmaktadır⁹⁴. Kiragos'a göreyse cesur bir komutan olan Curmağın Noyan'ın oğlu Şiremun, Derbent'te yaptığı savunmayla Berke Han'ı geri çekilmek zorunda bıraktı⁹⁵. Onun tek başına Berke Han'ı durdurabilmesi akla pek yatkın gelmemektedir. Buna karşın Berke Han'ın da buraya kadar geldikten sonra dönmesi tuhaf karşılanabilir. Ancak onun geri dönmesinin sebebi daha önce belirttiğimiz Algu'nun faaliyetleriyle alakalıdır⁹⁶. Kubilay'ın desteklediği Algu, Berke Han için hâlâ ciddi bir tehditti. Nitekim Arık Buka'nın topraklarından çıkmasından sonra tekrar Berke Han'ın topraklarına yönelecek ve Otrar'ı ele geçirip yağmalayacaktı⁹⁷. Bundan

⁸⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 121; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 230; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 152; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 251; Aynî, **a.g.e.**, s. 508-509.

⁹⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 68; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 80.

⁹¹ Vasil (R), **a.g.e.**, s. 75; Vasil (T), **a.g.e.**, s. 153; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 204; Kamalov, **Moğolların...**, s. 59-60.

⁹² Kesir, **el-Bidâye...**, s. 275; Kesir, **Büyük...**, XIII, s. 416; Kamalov, **Moğolların...**, s. 60.

⁹³ Aynî, **a.g.e.**, s. 509; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 10.

⁹⁴ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 60; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 70.

⁹⁵ Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 106; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 147.

⁹⁶ Porsin, **“Voенно...”**, s. 11.

⁹⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 165; Barthold, **a.g.e.**, s. 516-517; Kafalı, **Çağatay...**, s. 100.

dolayı Berke Han ve Nogay öldürülen akrabalarının intikamını daha sonraya bırakmak zorunda kaldı. Berke Han birkaç aşama süren savaşı son noktada zaferle sonuçlandırmasına karşılık beklentilerinin hiçbirini yerine getiremedi. Hülâgû Han'ın Derbent'i elinde bulundurması Berke Han'ı güneydeki doğal savunma surundan mahrum bıraktı⁹⁸.

Berke Han savaştan sonra Mısır Sultanı Baybars ile ittifak kurmaya karar verdi. Aslında ittifak için ilk girişimi daha savaş başlamadan önce Sultan Baybars başlatmış ve mektup gönderdiği Berke Han'ı Hülâgû Han'a karşı kışkırtmıştı⁹⁹. Ancak Berke Han başlangıçta bu mektubu cevapsız bıraktı. Berke Han her ne kadar Müslüman olsa da askerler ve hanedan arasında İslamiyet yayılmış değildi ve onları Hülâgû Han'a karşı cihat için harekete geçirebilmesi oldukça zordu¹⁰⁰. Fakat Hülâgû Han ile ilk savaştan sonra fikrini değiştirdi. Çünkü bu savaş Hülâgû Han'ın sanıldığı kadar zayıf olmadığını göstermişti. Öte yandan Algu'nun saldırıları devam ediyordu ve büyük hanlık için desteklediği Arık Buka da Kubilay karşısında oldukça zor durumdaydı. Tüm bu ortam içerisinde Memlüklerle yapılacak ittifak Hülâgû Han ile olan savaşta yükünü azaltacaktı. Bu amaçla savaştan sonra Baybars'a elçi yollamaya karar verdi. Mektubunda Hülâgû Han'a karşı zaferinden bahseden Berke Han, Sultanın kendisine yardım etmesini bekliyordu¹⁰¹. Bu mektuplaşmalarla başlayan iki taraf arasındaki ittifak İlhanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam edecektir.

3.4. Nogay'ın 1264'teki İlhanlı Seferi

Sadece Reşidüddin'in eserinde karşılaştığımız bir kayda göre Nogay 1264'te tekrardan Derbent'i aştı. Bu haberi alan Hülâgû Han, Tebrizli Şeyh Şerif'i Nogay'ın ordusuna sızması için casus olarak yolladı. Şeyhi yakalayan askerler onu Nogay'ın

⁹⁸ Şpuler, **a.g.e.**, s. 71; Ali-zade, **a.g.e.**, s. 317.

⁹⁹ Elçiliğin tarihi İbn Abdüzzahir'e göre 1261-62 (H. 660), Baybars'a göre 1260-61 (H. 659)'dir. Fakat her ikisi de elçilerin Berke ile Hülâgû arasındaki savaştan önce gönderildiğini söylemektedirler. Abdüzzahir, **er-Ravzü'z...**, s. 55; Abdüzzahir, **Siretü'l...**, s. 111; Beybars (R), **a.g.e.**, s. 98; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 159; Alıcıoğlu, **a.g.t.**, s. 82-83.

¹⁰⁰ Poçekayev, **Çari...**, s. 28.

¹⁰¹ Abdüzzahir (R), **er-Ravzü'z...**, s. 59; Abdüzzahir (T), **Siretü'l...**, 123; Kamalov, **Moğolların...**, s. 190; Alıcıoğlu, **a.g.t.**, s. 83-84; Bostancı, **a.g.t.**, s. 108.

huzuruna getirdiler. Nogay ona konuşma sırasında Hülâgû Han'ın hâlâ kendilerine kızgın olup olmadığını sordu. Şeyh ise başta kardeşleri arasındaki kavgadan dolayı huzursuz olan Hülâgû Han'ın artık iyi olduğunu söylüyordu. Çünkü Çin'den gelen mektuplara göre Kubilay kardeşiyle olan mücadeleyi kazanarak tahta çıkmıştı. Kubilay ilk iş olarak Hülâgû Han'a Mısır'a kadar olan toprakların hükümdarı olduğuna dair yarlık vermiş ve ayrıca 30.000 seçme Moğol askerini de yardım için göndermişti. Bu haberden dolayı endişeye kapılan Nogay daha fazla konuşmayarak geri çekilirken Şeyh Şerif ise Hülâgû Han tarafından takdirle karşılandı¹⁰².

Burada Reşidüddin'in Şeyh Şerif'in başarısı sayesinde Nogay'ın askeri güç kullanılmadan püskürtülmesini öne çıkardığı görülmektedir. Fakat Nogay'ın harekâtının bu şekilde durdurulması oldukça basite kaçmaktadır. Bizce bu anlatımda bazı açık noktalar söz konusudur. İlk olarak Kubilay'ın Arık Buka'yı yenmesi tüm Moğol dünyasını ilgilendiren büyük bir olaydı ve Berke Han ile Nogay'ın bu haberi öğrenmeleri için Şeyhin sözlerine ihtiyacı yoktu. İkinci mesele ise Kubilay'ın göndereceğini söylediği askeri yardımdır. Böyle bir ordunun Çin'den Kafkasya'ya gelmesi oldukça zordu ve gizli olarak da gerçekleştirilemezdi¹⁰³. Kaldı ki Kubilay'ın yardım göndermesi de imkânsızdı. Çünkü Arık Buka'nın ölümünden sonra ondan daha enerjik olan Ögedey Han'ın torunu Kaydu, büyük hanlık iddiası ile ortaya çıkmıştı¹⁰⁴. Öte yandan Çin'deki Song Hanedanlığı ile olan savaşlar da Kubilay'ın dikkatini bu bölgeye vermesini engellemekteydi¹⁰⁵.

Elbette ki son yazdıklarımızdan Nogay'ın o sırada haberdar olması mümkün değildi. Dolayısıyla Kubilay Han'dan gelecek yardım haberi Nogay'ın çekilmesine neden oldu. Ancak burada Nogay'ı harekete geçiren motivasyon korku değil, belirsizlikti. Günümüzde çok iyi bir şekilde bilmekteyiz ki büyük hanların tüm Moğol dünyasına hâkim olmaları Kubilay Han ile birlikte sona ermiş ve kendisi ancak Çin ile

¹⁰² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 60; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 70. Khelejani'ye göre Ceyhun'dan Mısır'a kadar olan toprakların Hülâgû Han'a verildiğini söyleyen Şeyh Şerif, bu sözleriyle Cuci Ulusu'nun Azerbaycan üzerindeki hak iddiasının asılsızlığını vurgulamaya çalışmaktadır. Khelejani, **a.g.t.**, s. 60.

¹⁰³ Porsin, "**Voенно...**", s. 11.

¹⁰⁴ Rossabi, **a.g.e.**, s. 101; Michal Biran, **Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia**, Richmond: Curzon Press, 1997, s. 22-23.

¹⁰⁵ Kubilay Han'ın Songlarla mücadelesi 1260'lı yılların ilk yıllarında başlamış ve 1279'a kadar devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rossabi, **a.g.e.**, s. 60-63, 79-80.

resmiyette olmak üzere İlhanlılar üzerinde hâkim olabilmışti. Cuci Ulusu, Türkistan'daki Çağataylılar ve Ögedey'in torunu Kaydu ise onun karşısında yer alıyorlardı. Ancak bu konjonktür belli bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştı. 1264'te iç savaşın sona ermesi ile birlikte büyük han olan Kubilay aslında tüm Moğol dünyasının lideriydi ve onun Hülâgû Han'a yardım gönderecek olması ciddi bir destek gösterisiydi. Değişen siyasi koşullarda Berke Han'ın nasıl hareket edeceği belli değildi ve Nogay da onun yeni emirlerini almak için geri çekilmek zorunda kaldı¹⁰⁶. Böylece bu sefer savaşı bir şekilde sona ermiş oldu.

3.5. Berke Han'ın İstanbul Seferi

Berke Han döneminde dış politikanın odak noktalarından biri de Doğu Roma İmparatorluğu oldu. 1204'teki Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u kaybeden Doğu Roma, 1261'de başkentini tekrar ele geçirdiği vakit kendisini oldukça karmaşık diplomatik ilişkiler ağı içerisinde buldu¹⁰⁷. Bu ortamda denge politikası yürütmeye çalışan İmparator VIII. Mikhail Paleolog'un ağırlığı Hülâgû Han tarafına vermesinin bedeli Berke Han'ın saldırısına maruz kalması oldu. Seferin sebebi olarak kaynaklarda Memlük elçilerinin tutuklanması, Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un hapse atılması ve Bulgar Kralı Konstantin Tih'in faaliyetleri gibi farklı gerekçeler yer almaktadır. Tüm bunların bir araya gelmesi Berke Han'ın Doğu Roma'ya sefer düzenlemesine neden oldu.

Berke Han ile Sultan Baybars arasında kurulan ittifaktan sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun bu iki devlet nezdindeki değeri oldukça artmıştı. Çünkü Ak Orda ile Memlükler arasındaki diplomatik temaslar sadece iki yoldan sağlanabilirdi:

¹⁰⁶ Poçekayev, *Çari...*, s. 50.

¹⁰⁷ Doğu Roma'nın İstanbul'a yeniden hâkim olması İstanbul'daki Latin Krallığı'nın kurulmasında etkili olan devletlerin ona cephe almasına neden oldu. Bu devletler Papalık, Sicilya ve Venedik idi. 1267'de Sicilya'da Charles d'Anjou'nun başa geçmesi ile birlikte bu devletler Doğu Roma'ya karşı güçlü bir cephe meydana getireceklerdi. Bulgaristan ve Sırbistan da ilerleyen süreçte bu ittifakın Balkanlardaki temsilcileri olarak ortaya çıkacaklardı. Yine Yunanistan'da hâkimiyetlerini devam ettiren Latinler de bu ittifak içerisinde yer alacaklardı. Son olarak Epiros ve Teselya, Greklerin idaresinde olmakla birlikte imparatorluk yönetimine bağlanmış değillerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 8. Baskı, 2015, s. 417-421; Fine, *a.g.e.*, s. 165-170.

Anadolu ve Boğazlar. Türkiye Selçuklu Devleti o sırada Hülâgû Han'a tabi olduğu için bu yolun kullanılması mümkün değildi. Bu durumda geriye sadece Boğazlar yolu kalıyordu ki bunun için de Doğu Roma ile ilişkilerin iyi olması gerekiyordu. Başlangıçta VIII. Mikhail de bu konuda gereken kolaylığı sağladı¹⁰⁸. Ancak daha sonra Berke Han ile Hülâgû Han arasında kaldığı vakit tercihini ikincisinden yana kullandı. Çünkü Doğu Roma, İstanbul'u kaybettiği vakit İznik'e çekilmiş ve Moğolların Selçuklu ülkesinde yaptıkları tahribata yakından şahit olmuştu. Dolayısıyla İmparatorun gözünde Anadolu'daki toprakların korunmasının tek yolu Hülâgû Han ile ilişkileri iyi tutmaktan geçiyordu. Elbette ki Berke Han'ın gücü İlhanlılardan aşağı değildi. Ancak VIII. Mikhail henüz Ak Orda'nın yaratabileceği tehlikenin farkında değildi ve bu da onun Hülâgû Han ile yakınlaşmasına neden oldu¹⁰⁹.

VIII. Mikhail'in yeni politikasına dair ilk hamlesi Mısır'dan Deşt-i Kıpçak'a gitmekte olan Baybars'ın elçilerini alıkoymak oldu¹¹⁰. Berke Han'dan gelen elçilere

¹⁰⁸ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 236; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 42-43. İmparatorun Berke Han'a giden Memlük elçilerini tutuklaması üzerine Sultan Baybars'ın eski andnameleri hatırlatarak elçilerin serbest bırakılmasını istemesi İmparatorun başlangıçta iki taraf arasındaki geçişlere izin verdiğini göstermektedir. Söz konusu andname için bkz. Abdüzzahir (R), **er-Ravzü'z...**, s. 62; Abdüzzahir (T), **Siretü'l...**, 127; Şafi ibni Ali, "Hüsnülmenakıb", **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 239. Konu ile ilgili ayrıca bkz. George Vernadsky, "Mihail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri", çev. H. Ortekin, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, S. 72, C. XIII, Ankara Şubat-1939, s. 529.

¹⁰⁹ İlhanlılar ile ittifakın nişanesi olarak İmparator, kızı Maria'yı Hülâgû Han ile evlendirmek için İran'a yollamış fakat Hanın o sırada ölmüş olması üzerine oğlu Abaka ile evlendirmiştir. Pachymeres, **Relations...**, I, s. 242; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 41-42.

¹¹⁰ Elçi Fariseddin Mesud Akkuş ve Sultan İzzeddin Keykavus'un kurtarılmaları tarihiyle alakalı olarak Arap kaynaklarında iki farklı bilgi yer almaktadır. Baybars, Mufaddal, Abdüzzahir, Zehebi, Şafi ve İbnü'l-Kesir'e göre bu olay Berke'nin hanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 103; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 175; Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 191; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 325; Abdüzzahir (R), **er-Ravzü'z...**, s. 62; Abdüzzahir (T), **Siretü'l...**, s. 127; Zehebi (R), **a.g.e.**, s. 203; Zehebi (T), **a.g.e.**, s. 351; Kesir, **el-Bidâye...**, s. 275; Kesir, **Büyük...**, XIII, s. 416; Şafi, **a.g.e.**, s. 239. Diğer Arap tarihçilerinden Nüveyri, Makrizi, Ömeri ve Aynî 1269-70 (H. 668)'de, İbn Haldun ise 1271-72 (H. 670) yılında seferin yapıldığını söylemektedirler ki her iki tarih de Mengü Timur'un hanlığı dönemine denk gelmektedir. Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 153; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 259; Makrizi, **a.g.e.**, s. 434; Ömerî, **Türkler...**, s. 399-400; Aynî, **a.g.e.**, s. 511; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 380. Bu kaynaklara dayanan bazı araştırmacılar da Mengü Timur Han zamanında Doğu Roma'ya sefer düzenlediğini düşünmektedirler. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 204; Kafalı, **Altın...**, s. 60. Tüm bu kaynaklarda kurtarılan elçi ve Sultanın isimleri aynı olarak gösterilmektedir. Adı geçen kişilerin iki kez tutuklanması mümkün olmayacağına göre iki gruptan birinin hatalı bilgi verdiği görülmektedir. Doğru olan seferin Berke Han döneminde gerçekleşmiş olduğudur. Öncelikle İzzeddin Keykavus'un kurtarılması hakkında bilgi veren diğer milletlerin kaynaklarında seferin Berke Han döneminde gerçekleştiği belirtilmekte ya da ima edilmektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 197; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 585; Bibi, **a.g.e.**, s. 161; Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 107. Öte yandan Mengü Timur Han döneminde Doğu Roma ile ilişkiler çok iyi değilse de düşmanca da değildi. Ayrıca Nogay da bu dönemde İmparatorun kızı Efrosina ile evlenmişti. Bu evlilikle birlikte Nogay ve İmparator müttefik olmuş ve birlikte Bulgaristan'a akınlar

karşılık olarak Sultan Baybars Temmuz 1263 (H. 661 yılı Ramazan ayı)'te Emir Fariseddin Akkuş Mesud ve Şerif İmadeddin Haşimi'yi elçi olarak yolladı. VIII. Mikhaıl onların yola devam etmesinden yanaydı ancak o sırada İstanbul'da bulunan Hülâgû Han'ın elçilerinden dolayı endişe duydu ve onları yanında alıkoymaya karar verdi¹¹¹. Bu şekilde onları yanında bir yıl kadar tuttu. Sonunda elçiler Berke Han'a gönderilmeyeceklerse geri dönmelerine izin verilmesini istediler. İmparator bunun üzerine Şerif İmadeddin'i geri yolladı ancak Emir Fariseddin'i iki yıl daha yanında tuttu¹¹². Arap kaynaklarında geçen bu olayın gerçekliğinden şüphe duymamızı gerektirecek herhangi bir neden yoktur. Ancak bu olayı Berke Han'ı harekete geçiren sebep olarak görmek yetersizdir. Çünkü kaynaklar elçinin üç yıl İstanbul'da kaldığını söylemektedirler. Eğer elçilerin tutuklanması Berke Han için ciddi bir sorun olsaydı onun daha önceden harekete geçmesi gerekirdi. Bu noktada onu tetikleyen başka bir etmen vardı ki o da Sultan İzzeddin Keykavus'un tutuklanmasıydı.

Mengü Han'ın emri üzerine kardeşi IV. Kılıç Arslan ile birlikte müştereken Türkiye Selçuklu Devleti'ni yöneten II. İzzeddin Keykavus, vergi anlaşmazlığı sebebiyle Hülâgû Han'ın ordu göndermesi üzerine memleketinde daha fazla duramamış¹¹³ ve İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştı. Onun İstanbul'u tercih etmesi tesadüf değildi. Vakti zamanında ihanetle suçlandığı için Konya'ya kaçan VIII.

düzenlemeye başlamışlardı. Pachymeres, **Relations...**, I, s. 242; II, s. 446-447; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 45, 59. Bundan başka olayların çağdaşı olan İbn Abdüzzahir ile en ayrıntılı açıklamayı yapan Mufaddal'ın verdiği tarihlerin Berke'nin hanlığı dönemine denk gelmesi de önemlidir. İkinci grubun düştüğü hata muhtemelen Pachymeres'in eserinde geçen başka bir bilgiyle alakalıdır. Nogay'ın İmparator ile ittifakından bir yıl önce Moğollar, Balkanlara bir sefer düzenlemiş ve etrafı yağmalamışlardır. Pachymeres, **Relations...**, II, s. 418; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 424. Ancak bu seferin sebebi Arap kaynaklarının söylediği gibi Sultanı kurtarmak değil, Doğu Roma yönetimine muhalif olan yerel yöneticilerden Andronikos Tarkheneiotes ve Sebastokrator Ioannes'in çağrılarına verilen yanıtı. Sonuç olarak tüm bu sebeplerden ötürü ikinci grubun anlattığı olayın doğru olmakla birlikte tarihinin yanlış olduğu, doğrusunun Berke Han dönemi olması lazım geldiği görülmektedir. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Nasonov, **a.g.e.**, s. 41, 5. dipnot; Zakirov, **a.g.e.**, s. 53, 93. dipnot; Mıskov, **a.g.e.**, s. 106-108; Turan, **a.g.e.**, s. 518, 73. dipnot; Vasary, **a.g.e.**, s. 88.

¹¹¹ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 190; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 325-326; Mıskov, **a.g.e.**, s. 97; Kamalov, **Moğolların...**, s. 52; Bostancı, **a.g.t.**, s. 126.

¹¹² Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 190; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 325-326; Yıldırım, **a.g.t.**, s. 39; Alicioğlu, **a.g.t.**, s. 96. İbn Abdüzzahir'e göreyse bir yılın sonunda Baybars yeni elçi yollamış ve gerekirse onun Berke Han ile arasını düzeltebileceğini söyleyerek elçinin yoluna devam etmesini sağlamıştır. Abdüzzahir (R), **er-Ravzü'z...**, s. 62-63; Abdüzzahir (T), **Siretü'l...**, s. 127.

¹¹³ Bibi, **a.g.e.**, s. 158-160; Aksarayî, **a.g.e.**, s. 49-52; Turan, **a.g.e.**, s. 511-512; Faruk Sümer, "Keykâvus II", **DİA**, C. XXV, s. 356.

Mikhail'i kendi sarayında ağırlamıştı¹¹⁴ ve şimdi de onun kendisine aynı iyiliği yapacağını düşünüyordu. Nitekim sonuç Sultanın umduğu gibi oldu, İmparator onu ve adamlarını en iyi şekilde ağırladı. Ancak değişen şartlar Sultanın kısa süre içerisinde hapse atılmasına neden oldu.

Sultanın tutuklanma sebebi olarak kaynaklarda sıklıkla Doğu Roma tahtını ele geçirme girişimi yer almaktadır. Pachymeres'e göre VIII. Mikhail'in Hülâgû Han¹¹⁵ ile anlaşma yaptığını öğrenen İzzeddin Keykavus, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan akrabasından İmparatoru yakalayıp başa geçmek için yardım istedi¹¹⁶. Selçuklu ve Osmanlı kaynakları aynı olayı biraz farklı şekilde anlatmaktadırlar. Onlara göre bir akşam ziyafeti sırasında içkinin getirdiği sarhoşluğun da etkisiyle Sultanın yanındakiler İmparatoru yakalayıp yönetimi ele geçirme fikrini ortaya attılar. Bu söylenenler Sultanın Hristiyan dayısı Kir Kedid aracılığıyla İmparatora ulaştı. Bunun üzerine İmparator, İzzeddin'in yakınlarını öldürürken kendisini de oğullarıyla beraber bir kaleye hapsedti¹¹⁷. Aksarayi'nin eserinde ise Sultanın bir gezi sırasında adamlarıyla birlikte VIII. Mikhail'i esir edip yönetimi ele geçirmeyi düşündüğü ancak bu niyetinin İmparator tarafından anlaşıldığı yazmaktadır¹¹⁸. Osman Turan kaynaklarda belirtilen bu gerekçelere karşı çıkmaktadır. Ona göre Sultanın gerçekte böyle bir girişimde bulunabilmesi mümkün değildi. Selçuklu kaynaklarının olayı bu şekilde aktarmaları Doğu Roma propagandasının başarısını göstermektedir¹¹⁹. Sultanın tutuklanmasının gerçek sebebi elçi olayında olduğu gibi İmparatorun Hülâgû Han ile olan yakınlığıydı. Birkaç yıldır İstanbul'da olan Sultanın artık tahtını elde edebilmesi mümkün görünmüyordu ve onun İstanbul'da özgürce dolaşması müttefiki Hülâgû Han ile arasını bozabilirdi. Bu sebeple İmparator Hülâgû Han'a yaranmak için Sultanı hapse attırdı¹²⁰.

¹¹⁴ Pachymeres, *Relations...*, I, s. 42-44; Nikifor Grigora, *a.g.e.*, s. 48; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 412; Turan, *a.g.e.*, s. 515.

¹¹⁵ Pachymeres'in eserinde Abaka'nın ismi yer almaktadır. Hülâgû Han'ın ölümü üzerine İmparatorun Abaka ile ittifak yaptığı doğru olmakla birlikte İzzeddin Keykavus tutuklandığı sırada Hülâgû Han hâlâ hayattaydı.

¹¹⁶ Pachymeres, *Relations...*, I, s. 300; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 45-46.

¹¹⁷ Bibi, *a.g.e.*, s. 166; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 106-107; Yazıcızâde, *a.g.e.*, s. 772-773.

¹¹⁸ Aksarayi, *a.g.e.*, s. 56-57.

¹¹⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 517-518.

¹²⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 517; Sümer, "Keykâvus II", s. 356.

Bu haber Berke Han'ın hanımı olan Sultanın halasına¹²¹ ulaşınca o, İzzeddin'i kurtarması için Hana ricada bulundu. Türk kaynakları Berke Han'ın sefere çıkmasını basitçe bir rica ile açıklasalar da aslında onu harekete geçiren etmen farklıydı. Hülâgû Han'a karşı uluslararası arenada yeni müttefikler arayan Berke Han'ın aklında İzzeddin Keykavus'u tahta çıkarma ve Anadolu üzerinden İlhanlılara karşı yeni bir cephe açma niyeti vardı¹²². Nitekim Berke Han'ın Baybars'a gönderdiği mektupta Hülâgû Han ile mücadelede İzzeddin Keykavus'a yardım etmesini istemesi bunu göstermektedir¹²³. Ancak şimdi Sultanın tutuklanması Berke Han'ın planlarını suya düşürdü. Bu olayın yanı sıra hem Memlük elçilerinin tutuklanması hem de İmparatorun Hülâgû Han ile olan yakınlığı göz önüne alındığı zaman İstanbul'a yapılacak sefer kaçınılmaz hâle geldi.

Sefere geçmeden önce bir de Bulgarların konu ile alakasından bahsetmek gerekir. Doğu Roma tarihçilerinden Nikifor Grigoras'a göre İmparator tarafından tutuklanan İzzeddin Keykavus, Bulgar Kralı Konstantin Tih'ten yüklü miktarda para karşılığında yardım istemiş, o da bunu kabul ederek çağırdığı 20.000'den fazla Moğol¹²⁴ ile harekete geçmiştir¹²⁵. Pachymeres de Moğolların Konstantin'in önderliğinde hareket ettiğini söylemektedir¹²⁶. Konstantin'in Moğolları çağırması ve onlara önderlik etmesi Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Fakat gerçekte durum tam tersiydi. Nitekim 1253'te bölgeden geçen

¹²¹ İzzeddin Keykavus'un yardım istediği kişinin kim olduğu konusu kaynaklarda tam olarak belli değildir. Pachymeres'in eserinde bu kişiden "*Karadeniz'in kuzeyinde oturan ve ünlü bir kişi olan akrabası*" şeklinde bahsedilmektedir. Pachymeres, **Relations...**, I, s. 300; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 46. Bazı araştırmacılar bu kişiyi daha önce Dobruca'ya yerleşmiş olan Sarı Saltuk olarak kabul etmektedirler. Ancak onun Berke Han'ı sefere yönlendirecek kadar etkili bir isim olduğunu düşünmemiz zordur. Türk kaynaklarında ise bu kişinin Sultanın halası olduğu belirtilir ki kendisi aynı zamanda Berke Han'ın da hanımıdır. Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57; Münecimbaşî, **a.g.e.**, s. 107. Bu kadının İzzeddin Keykavus'un yardım istediği kişi olduğunu kesin olarak tespit etmek zor olsa da diğer ihtimallere nazaran daha makul görünmektedir.

¹²² Turan, **a.g.e.**, s. 515-516; Kardaş, **a.g.t.**, s. 53.

¹²³ Abdüzzahir (R), **er-Ravzü'z...**, s. 59; Abdüzzahir (T), **Siretü'l...**, s. 123.

¹²⁴ Metinde Konstantin Tih'in çağırdığı kişilere İskitler denmektedir. Doğu Romalı yazarların başlangıçta Hun ve Moğollar, sonrasında ise Peçenek, Kumanlar vb. gibi Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimlerine sıklıkla İskitler dediği görülmektedir. Bunun sebebi sonradan gelen Türk kavimleri ile İskitlerin imajının bir Romalının zihninde aynı olması ve bunları birbirinden ayıramamalarıdır. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Yahya Başkan, "XIV-XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 35, Ağustos 2015, s. 5.

¹²⁵ Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 81.

¹²⁶ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 304; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 47.

William, Bulgarların Moğollara vergi ödediğini yazmaktadır¹²⁷. Bu durum Bulgarların Moğollara tabi olduğunu göstermektedir ki böyle bir ortamda Konstantin'in Moğolları sefere çağırması mümkün değildi. Gerçekte olan İzzeddin'i kurtarmak isteyen Berke Han'ın Moğolları sefer için göndermesi ve Konstantin'in de bu orduya destek vermesini istemesiydi. Konstantin Tih görünürde Berke Han'ın emriyle harekete geçmiş olsa da aslında o da Doğu Roma'ya sefer düzenlemek istiyordu. Öncelikle VIII. Mikhail'in tahttan indirdiği İmparator IV. Laskaris'in kardeşi olan İrene, kocası Konstantin Tih'i sürekli olarak kardeşinin intikamını alması için İmparatora karşı kışkırtıyordu¹²⁸. Bundan da önemlisi Doğu Roma, Bulgaristan'ın karışık olduğu dönemde Karadeniz sahilindeki Ankhialos ve Mesembria şehirlerini ele geçirmişti¹²⁹ ve bu şehirlerin kaybı Bulgar ekonomisinin büyük yara almasına neden olmuştu. Dolayısıyla Konstantin Tih uzun zamandır Doğu Roma'ya sefer düzenleme niyeti içerisindeydi ve Berke Han'ın onu sefere çağırması niyetlerini gerçekleştirme umidini artırdı.

1264-65 kışında Moğollar Tuna Nehri'nin donmasından istifade ederek rahatça Balkanlara indiler¹³⁰ ve Konstantin Tih'in komutasındaki Bulgar ordusu ile birleştiler. Müttefik kuvvetler örümcek ağı gibi her tarafa yayılarak Ege Denizi'ne kadar ulaştılar. Amaçları o sırada batı bölgelerinde bulunan ve yanında az sayıda askeri olan İmparatoru esir etmek ve Sultan İzzeddin'i kurtarmaktı. Sürekli Moğollar tarafından takip edilen ve yakalanma riskiyle karşı karşıya kalan İmparator, Ganos'ta¹³¹ bulunduğu bir Venedik gemisi ile İstanbul'a dönmeyi başardı¹³². İmparatoru elinden kaçırın Moğollar bu kez Sultanı kurtarmak için acele ettiler. Onun bulunduğu Enez Kalesi'ni kuşattıktan sonra Sultanın teslim edilmesi karşılığında halkın can ve malına

¹²⁷ Rubruk, **a.g.e.**, s. 38. Aslında II. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Moğol akınlarına maruz kalan Bulgaristan vergi ödemeye başlamış, bu durum sonraki çarlar zamanında da devam etmiştir. İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda'nın Balkanlar Politikası", **İdil-Ural Tarihi Sempozyumu (Ankara, 10-12 Ekim 2011) Bildiriler**, C. I, yay. haz. İlyas Kemaloğlu, Ankara, TTK, 2015, s. 91.

¹²⁸ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 278; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 80; Vasary, **a.g.e.**, s. 86.

¹²⁹ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 278; II, s. 450; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 419; Fine, **a.g.e.**, s. 176; Vasary, **a.g.e.**, s. 86; Madgearu, **a.g.e.**, s. 250-251.

¹³⁰ Bibi, **a.g.e.**, s. 161; Yazıcızâde, **a.g.e.**, s. 773; Vasary, **a.g.e.**, s. 87.

¹³¹ Ganos günümüzde Tekirdağ'ın Şarköy ilçesinin Mürefte bucağı içerisinde yer alan bir Roma dönemi kasabasıdır. Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1993, s. 271.

¹³² Pachymeres, **Relations...**, I, s. 306; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 48-49; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 81; Vasary, **a.g.e.**, s. 88.

dokunmayacaklarını söylediler¹³³. Romalılar teklifi kabul etmediler ancak Moğollar kalenin etrafını yağmalamaya başlayınca mecbur ateşkes istemek zorunda kaldılar. Böylece Sultan, oğullarıyla birlikte kurtarılmış oldu¹³⁴.

Bundan sonra Moğollardan bir kol İstanbul üzerine ilerledi. Arap kaynaklarına göre durumdan endişe eden İmparator, Memlûk elçisi Fariseddin Akkuş'tan Moğolları durdurması için yardım istedi. Elçi; Moğol ordusunun komutanına, İmparatorun Sultan ile barış içerisinde olduğunu dolayısıyla Berke Han ile de barış hâlinde olduğunu bildirdi. Ayrıca İstanbul'da zorla değil, kendi isteği ile kaldığını söyledi¹³⁵ ve komutanın isteği üzerine bu sözlerini yazılı olarak da beyan etti. Bunun üzerine Moğollar İstanbul'dan uzaklaştılar¹³⁶.

Seferin akabinde Berke Han'ın yanına gelen Memlûk elçisi Fariseddin Akkuş, İstanbul'da zorla tutulduğunu belirterek Handan af diledi. Ancak ona komutana vermiş olduğu yazılı metni gösterdiler ve elçiyi durumu bildiren bir mektup ile Baybars'a geri yolladılar. Baybars da gerçekleri öğrendikten sonra elçiyi tutukladı ve mallarına el koydu¹³⁷. Bu arada Fariseddin Akkuş ile aynı sırada Saray'a gelen Doğu Roma elçileri Berke Han ile yıllık haraç karşılığında barış yaptılar¹³⁸. Ayrıca Cuci Ulusu ile Memlûkler arasında irtibatı sağlayan Boğaz yolu da tekrardan açıldı¹³⁹. Öte yandan İzzeddin Keykavus da Hanın huzuruna getirildi. Berke Han onu büyük bir ordu ile Anadolu'ya yollamayı düşünüyordu. Ancak onun kısa süre sonra ölmesi sebebiyle bu

¹³³ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 308; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 49-50; Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57.

¹³⁴ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 310; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 51; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 81-82; Bibi, **a.g.e.**, s. 161-162; Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 107; Turan, **a.g.e.**, s. 518; Vasary, **a.g.e.**, s. 88-89; Kılıç, **a.g.t.**, s. 58.

¹³⁵ Aslında İmparatorun böyle bir ricada bulunduğunu kesin olarak söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü olayları farklı bir şekilde anlatan diğer Arap kaynaklarına göre Sultan Baybars elçilerin yola devam etmesi durumunda Berke Han'ın Doğu Roma'ya saldırılarını engelleyebileceğini söylemiş ve İstanbul'daki elçisine de bu noktada talimatlar vermiştir. Elçinin sözlerinin Sultanın emrine yönelik bir adım olması ihtimal dâhilindedir. Abdüzzahir (R), **er-Ravzü'z...**, s. 62-63; Abdüzzahir (T), **Siretü'l...**, 127; Şafi, **a.g.e.**, s. 239.

¹³⁶ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 191; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 326. Safargaliyev İstanbul kuşatmasının kaldırılmasının sebebi olarak Berke Han'ın ölümünü göstermektedir ancak sefer sona erdiği sırada Han hâlâ hayatta olduğu için bu görüşün kabul edilmesi mümkün değildir. Safargaliyev, **a.g.e.**, s. 50.

¹³⁷ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 191; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 326-327; Kamalov, **Moğolların...**, s. 54-55.

¹³⁸ Mufaddal'a göre anlaşma yıllık üç yüz atlas kumaş karşılığında gerçekleşti. Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 191; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 326.

¹³⁹ Kamalov, **Moğolların...**, s. 56.

plan hayata geçirilemedi¹⁴⁰. Bundan sonra Sultan, Berke Han'ın kendisine ikta olarak verdiği Suğdak ve Solhat'a gitti ve ölünceye kadar yaşamına orada devam etti¹⁴¹.

Burada konumuzu asıl ilgilendiren mevzuya gelmek istiyoruz: bu sefere kim komuta etti? Pek çok tarihçi Berke Han'ın gönderdiği ordunun Nogay'ın komutasında olduğu fikrindedir¹⁴². Hatta Poçekayev, Nogay'ın Konstantin'i vaat ve tehditler yoluyla kendisiyle birlikte sefere katılmaya ikna ettiğini söylemektedir¹⁴³. Ancak bizce Nogay'ın bu sefere katılmış olması mümkün değildir. Öncelikle İzzeddin Keykavus ve Memlük elçilerinin kurtarılmasından bahseden hiçbir ana kaynakta Nogay'ın ismi yer almamaktadır. Pachymeres'in eserinde Konstantin'in çağırdığı Moğolların bağımsız hareket ettikleri ve o sırada henüz Nogay'ın idaresi altında olmadıkları yazmaktadır¹⁴⁴. En önemlisi ise Aksarayı ve Müneccimbaşı'nın eserlerinde Berke Han'ın Kutluk Melik'i göndermiş olduğunun belirtilmesidir¹⁴⁵. Bu son bilgi Nogay'ın sefere katılmadığını ziyadesiyle göstermektedir.

Nogay'ın sefere katılamayacağını gösteren başka işaretler de vardır. Bunun için öncelikle seferin tarihine bakmamız gerekir. Bazı tarihçiler İzzeddin Keykavus'un tutuklandığı 1262 yılını¹⁴⁶, aynı zamanda onun Berke Han tarafından kurtarıldığı yıl olarak kabul etmektedir¹⁴⁷. Oysaki Nogay bu yılın sonunda Tutar'ın intikamını almak için Berke Han tarafından Hülâgû Han'a karşı sefere gönderilmişti. Bu durumda onun seferi organize etmesi mümkün değildi. Yine de Doğu Roma seferinin 1262 yılında gerçekleşmediğini belirtmek gerekir. Aksarayı'nın eserinde İzzeddin Keykavus'un Berke Han'ın yanına gitmesinden kısa bir süre sonra Hanın öldüğü yazmaktadır¹⁴⁸. Berke Han 1266 yılında öldüğüne göre onun en erken 1264 sonu/1265 başı gibi

¹⁴⁰ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁴¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 197; Bibi, **a.g.e.**, s. 162; Turan, **a.g.e.**, s. 518. Bazı kaynaklarda ise Berke Han'ın ölümünün sebebi olarak İzzeddin'in uğursuzluğu gösterilmekte ve bu sebeple Solhat'ta ikamet etmeye zorlandığı belirtilmektedir. Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁴² Vernadsky, **a.g.e.**, s. 201; Şpuler, **a.g.e.**, s. 75; Yegorov, **a.g.e.**, s. 193; Kafalı, **Altın...**, s. 58; Kamalov, **Moğolların...**, s. 55; Grousset, **a.g.e.** s. 398.

¹⁴³ Poçekayev, **Çari...**, s. 50.

¹⁴⁴ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 302; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 46-47; Vasary, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁴⁵ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 107; Kılıç, **a.g.t.**, s. 54.

¹⁴⁶ Zehebi (R), **a.g.e.**, s. 203; Zehebi (T), **a.g.e.**, s. 351; (İzzeddin ibn Şeddâd), **Baypars Tarihi: Al-Melik al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara, TTK, 2. Baskı, 2000, s. 32.

¹⁴⁷ Kamalov, **Moğolların...**, s. 55; Kafalı, **Altın...**, s. 58.

¹⁴⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57.

kurtarılmış olması gerekir¹⁴⁹. Böyle bir ihtimal Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarına da uygundur çünkü bu eserlerde Sultanı kurtarmak için harekete geçen Moğolların donmuş Tuna Nehri'nden geçtikleri yazmaktadır¹⁵⁰ ki bu da en azından yıl olarak olmasa da ay olarak belirtmiş olduğumuz tarihe denk gelmektedir. Nogay'ın ise bu tarihte sefere katılması mümkün değildi. Reşidüddin'in eserine göre Nogay 1264 yazında İlhanlılara sefer düzenlemiş ve Şeyh Şerif'in kurnazlığı sonucunda geri çekilmişti¹⁵¹. Yine aynı kaynakta Nogay'ın 1265 yılının ortasında Berke Han'ın ordusunun öncüsü olarak Abaka Han'a karşı harekete geçtiği yazmaktadır¹⁵². Birkaç yıldır Hülâgû Han ile savaşta olan Nogay'ın bu savaşlar sırasında Kafkasya'dan İstanbul'a yollanması ve hemen ardından 1265'teki savaşa öncü olarak yetişmesini beklemek zor olacaktır¹⁵³.

Odaklanılması gereken bir diğer mesele Berke Han'ın gönderdiği ordunun büyüklüğüdür. Aksarayi'nin eserinde tam donanımlı birkaç bin askerin gönderildiği yazmaktadır¹⁵⁴. Pachymeres kalabalık bir Moğol grubunun geldiğini söyleyerek sayının fazla olduğunu düşündüren belirsiz bir ifade kullanmaktadır¹⁵⁵. Grigoras'a göre ise 20.000'den fazla Moğol sefere katıldı¹⁵⁶. Öncelikle Berke Han'ın Hülâgû Han ile olan savaşları ara döneme girmiş olsa da taraflar arasındaki gerginlik devam ediyordu ve bu ortamda büyük bir kuvvetin Kafkasya'dan ayrılması makul olmazdı. Öte yandan Doğu Roma içte ve dışta pek çok düşmanla karşı karşıyaydı. Dolayısıyla İmparatora darbe indirmek için büyük bir orduya gerek yoktu. Nitekim Pachymeres'in eserinden İmparatorun o sırada çok az sayıda askerinin olduğu ve esir düşmemek için güçlkle kaçtığı görülmektedir¹⁵⁷. Bu da Moğolların gerçekte büyük bir ordu göndermediğini gösterir ki böyle ufak bir ordu için Nogay'ın gönderilmesi yersiz

¹⁴⁹ A. A. Porsin, "K Voprosu ob Uçastii Nogaya v Pohode na Konstantinopol 1265 Goda", **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, S. 40, Çelyabinsk 2010, s. 35; Uzelac, "The Golden...", s. 380. Filiz Kayalıoğlu, "II. İzzeddin Keykavus ve Zamanı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 67; Madgearu, **a.g.e.**, s. 252.

¹⁵⁰ Bibi, **a.g.e.**, s. 161; Yazıcızâde, **a.g.e.**, s. 773; Güngör, **a.g.m.**, s. 100.

¹⁵¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 60; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁵² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 68; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁵³ Porsin, "K Voprosu...", s. 35-36.

¹⁵⁴ Aksarayi, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁵⁵ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 302; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 46.

¹⁵⁶ Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁵⁷ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 304; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 47.

olurdu. Görülen o ki sefere Ak Orda'nın batısında bulunan Kutluk Melik komutasındaki Moğollar katılırken Nogay ise hâlâ Kafkasya sınırında yer alıyordu.

Tüm bunlara karşılık araştırmacıların Berke Han tarafından Nogay'ın gönderildiğini düşünmelerinin sebebi onun 1270'li yıllardan itibaren ulus içerisindeki konumu ile alakalıdır. İlhanlılarla yapılan barıştan sonra batıya geçen ve Sakçı'ya yerleşen Nogay, başta Bulgaristan olmak üzere Balkan devletleri üzerinde otoritesini tesis etti. Araştırmacılar da onun bu gücüne dayanarak söz konusu seferin arkasında Nogay'ın yer aldığını düşünmüşlerdir. Ancak yukarıda sunmuş olduğumuz bilgiler onun bu sefere katılmış olmasının mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

3.6. Berke Han'ın Abaka Han ile Savaşı

Kafkasya'daki savaş hâlinin devam ettiği sırada 8 Şubat 1265'te Hülâgû Han'ın ölümüyle¹⁵⁸ birlikte Berke Han'ın İlhanlılar ile olan ilişkisi yeni bir aşamaya girdi. Hülâgû Han'ın yerine oğlu Abaka'nın tahta çıkması üzerine Berke Han, babasına kabul ettiremediği şartları oğluna dayatabileceğini düşünmeye başladı. Öyle ki diplomatik yoldan hedefine ulaşacağına inanan Berke Han, Kafkasya'dan çok uzakta olan Çagan Naur mevkiinde Abaka'yı tahta çıkarmak için kurultay toplandığı¹⁵⁹ ve sınırdaki kuvvetlerin zayıfladığı sırada bile ordusunu harekete geçirmeyerek elçilerini yollamayı tercih etti¹⁶⁰. Hatta bu dönemde Berke Han'ın adamlarının -her ne kadar casusluk amacıyla da olsa- Tebriz'de cami ve kumaş fabrikası açma isteğinin Abaka Han tarafından kabul edilmesi¹⁶¹ ilişkilerin iyi yönde gittiğine işaret etmekteydi. Ancak Abaka Han'ın tartışmalı topraklar konusunda en az babası kadar tavizsiz olduğunu göstermesi olumlu seyreden ilişkileri kısa sürede savaşa sürükledi.

¹⁵⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 62; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁵⁹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, s. 66; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 78

¹⁶⁰ Porsin, "**Voenna...**", s. 13.

¹⁶¹ Ömeri, **Mesâlikü'l...**, s. 384; Ömeri, **Türkler...**, s. 125-126; Kamalov, **Moğolların...**, s. 161; Bostancı, **a.g.t.**, s. 102.

Berke Han'ın yeniden savaş kararı alması Hülâgû Han ile yaptığı savaşlara kıyasla daha kolay oldu. Öncelikle Algu'nun 1264'te ölmesi¹⁶² İlhanlıları çok önemli bir müttefikten mahrum bırakmıştı. Öte yandan Abaka Han'ın tahtı da sağlam sayılmazdı. Onun tahta çıkmasından üç gün önce Hülâgû Han'ın baş hatunu Dokuz Hatun ölmüştü¹⁶³. Fars kaynakları bunu her ne kadar doğal ölüm gibi gösterebilirler de devlet içerisindeki hâkimiyet mücadelesinin sonucu olarak ölmüş olması yüksek ihtimaldir. Bunun yanı sıra tahta Kubilay Han'ın yarlığı olmadan çıkması da¹⁶⁴ Abaka Han'ın meşruiyeti noktasında büyük bir zayıflık teşkil ediyordu. Kendisini iki yıl öncesine göre daha güçlü hisseden Berke Han, yeni İlhanın taviz vermeyeceğini anlayınca onun içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak amacını zorla gerçekleştirmeye karar verdi. Her ne kadar Arap kaynaklarında savaş başlatan Abaka Han olarak gösterilse de aslında ilk hamle Berke Han'dan geldi¹⁶⁵.

Berke Han Azerbaycan'ı ele geçirmek için 1265'te (H. 663) büyük bir ordu yolladı. Bu ordu Nogay komutasındaki 10.000 kişilik öncü kuvveti ile onun arkasından gelen Suntay¹⁶⁶ komutasındaki 50.000 süvariden meydana geliyordu. Nogay ve Abaka Han'ın öncüleri sert bir savaşa tutuştular. Daha sonra Suntay'ın ordusu savaş meydanına yaklaşıncı İlhanlı ordusu iki ateş arasında kalmamak için geri çekilmeye başladı. Ancak Suntay da Nogay'ın kuvvetlerinin kuşatıldığını düşünüyordu ve aynı akıbete uğramamak için hızla geri dönme kararı aldı. Öte yandan Nogay, Suntay'ın desteği olmadan ilerlemeye devam etti ve kaçan düşmanı bozguna uğrattı. Bundan sonra Berke Han'ın yanına geri dönen Nogay olanları onun huzurunda dile getirdi.

¹⁶² *Câmiu't-Tevârih*'te Şeyh Şerif'in Nogay ile konuşması sırasında Algu'nun da öldüğü bildirilir ki bu durumda onun ölüm yılının 1264 olması lazım gelir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 60; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 70. Buna karşılık Mustafa Kafalı, Reşidüddin'in verdiği bilginin aksine Cemal Karşi'nin belirttiği 1266 tarihinin daha doğru olduğu görüşündedir. Kafalı, **Çağatay...**, s. 100.

¹⁶³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 63; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁶⁴ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 66; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁶⁵ Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 152; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 255; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 380; Makrizi, **a.g.e.**, s. 433; Aynî, **a.g.e.**, s. 509; Kamalov, **Moğolların...**, s. 61.

¹⁶⁶ Arap kaynaklarında ismi Yesuntay şeklinde de karşımıza çıkan Suntay için İbn Haldun onun Çağatay'ın oğlu Mu-Tekin'in oğlu olduğunu söylemektedir. İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 380. Bu kişinin *Câmiu't-Tevârih*'teki şecerede Çağatay'ın oğlu Mu-Tekin'in üçüncü oğlu olarak gösterilen Yisun-Duva olması mümkündür. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 89.

Böylece değeri artan Nogay'a Berke Han tarafından birkaç tümenin komutası verilirken Suntay ise Hanın gözünde büyük bir suçlu konumuna düştü¹⁶⁷.

Arap kaynaklarında yapılan bu açıklama savaşın Berke Han'ın zaferiyle sonuçlandığını göstermektedir. Nitekim Fars kaynaklarında İlhanlı ordusunun Kura Nehri'ne çekildiğinin kabul edilmesi de bu görüşü desteklemektedir¹⁶⁸. Yine de bu anlatımda bazı eksiklikler söz konusudur. *Câmiu't-Tevârih*'e göre Berke Han, Abaka Han'a karşı sefere çıkmış ve bu sefer sırasında hayatını kaybetmiştir. Eğer Nogay gerçekten kesin bir zafer kazanmış olsaydı Berke Han'ın sefere çıkmasını gerektirecek herhangi bir durum da söz konusu olmazdı. Gerçekte Nogay için savaş Arap kaynaklarının aktardığı gibi hiç de iyi geçmedi. Suntay'ın geri çekilmesine rağmen yola devam eden Nogay düşmanın öncü kuvvetlerini bozguna uğrattı ve yoluna devam etti. Bunun üzerine Abaka Han onu karşılaması için kardeşi Yoşmut'u yolladı ve taraflar 3 Aralık 1265'te Aksu Nehri'nde karşı karşıya geldiler. İki tarafın da büyük kayıplar verdiği savaşta bir ok Nogay'ın gözüne saplandı ve almış olduğu yara ordusunun dağılmasına ve Şirvan'a kadar çekilmesine neden oldu¹⁶⁹. Görüldüğü üzere Nogay'ın Berke Han'ın gözüne girmesinin sebebi sadece kahramanlığı değil, aynı zamanda savaş meydanında gözünü kaybetmiş olmasından ileri gelmiştir.

Aksu Nehri kenarındaki zaferden sonra Abaka Han ordusuyla beraber yola devam etti ve Kura Nehri'ni aştı. Ancak Nogay'ın durumunu haber alan Berke Han'ın 300.000 kişilik orduyla harekete geçtiğini öğrenince Kura Nehri'nin güneyine geri döndü ve savunma tedbirleri aldı. Tarafların nehir boyunca iki haftalık süreyi sadece birbirlerine ok atarak geçirmeleri Abaka Han'ın almış olduğu savunma tertibatının oldukça sağlam olduğunu göstermektedir. Nehri bir türlü aşamayan Berke Han bunun üzerine yeni bir yol bulmak amacıyla Tiflis'e doğru harekete geçti. Yolu sırasında Şirvan, Kaheti, Hereti ve Lori sahillerini yağmalayan Berke Han Tiflis'te de pek çok

¹⁶⁷ Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 152-153; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 255; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 380; Aynî, **a.g.e.**, s. 509-510; Poçekayev, **Çari...**, s. 21.

¹⁶⁸ Şpuler, **a.g.e.**, s. 78-79.

¹⁶⁹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 68, Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 80; Khwandamir, **a.g.e.**, s. 61; Ahari (R), **a.g.e.**, s. 99-100; Ahari (İ), **a.g.e.**, s. 36; Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 479; Hamdullah Kazvini, "Tarih-i Güzide", **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobrannie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 92; Khelejani, **a.g.t.**, s. 61.

kişiyi öldürdü. Ancak Gareji Dağları'na ulaşınca bir anda hastalandı ve hayatını kaybetti. Bunun üzerine askerler onun naaşını alarak Derbent üzerinden Saray'a geri döndüler (1266)¹⁷⁰. Abaka Han ise kuzeyden gelebilecek yeni tehditlere karşılık “Siba” adı verilen ve Kura Nehri boyunca Dalan Navur'dan Deşt-i Kürdeman'a kadar uzanan bölgede¹⁷¹ siperlerden ve derin hendeklerden oluşan savunma hattı oluşturdu. Bu hat için Müslümanlar, Moğollar ve Gürcülerden oluşan bir topluluğu muhafız olarak tayin etti¹⁷².

¹⁷⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, s. 68; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 80; Ahari (R), **a.g.e.**, s. 100; Ahari (İ), **a.g.e.**, s. 37; Kazvini (R), **a.g.e.**, s. 92; Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 479; **Kartlis...**, s. 360-361; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 149; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 149; Vardan (R), **a.g.e.**, s. 26-27; Vardan (T), **a.g.e.**, s. 243; **Stepanos...**, s. 70; Derin, **Abdülgaḥḥar...**, s. 193; Subaşı, **a.g.e.**, s. 113; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 229; Kamalov, **Moğolların...**, s. 62-63; Alıcıoğlu, **a.g.t.**, s. 104; Bostancı, **a.g.t.**, s. 131-132.

¹⁷¹ Dalan Navur'un yeri tam olarak tespit edilememiş olup Deşt-i Kürdeman'ın ise Kura Nehri'nin kuzey ve sol kıyısındaki bozkırlar olduğu düşünülmektedir. Bu yerle ilgili farklı görüşler için bkz. Yegorov, **a.g.e.**, s. 197-198; Kamalov, **Moğolların...**, s. 63; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 80, 68. dipnot.

¹⁷² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 68; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 80; **Kartlis...**, s. 361; Vardan (R), **a.g.e.**, s. 27; Vardan (T), **a.g.e.**, s. 243; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 27; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 149; Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul, Selenge Yayınları, 2015, s. 190; Subaşı, **a.g.e.**, s. 114. Siba için ayrıca bkz. Kamalov, **Moğolların...**, s. 63-64.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MENGÜ TİMUR HAN DÖNEMİNDE NOGAY’IN FAALİYETLERİ

4.1. Mengü Timur Han’ın Tahta Çıkışı Sürecinde Nogay’ın Konumu

Berke Han’ın ölümüyle birlikte Ak Orda tahtına Mengü Timur çıktı ve taht tekrardan Batu Han’ın soyundan gelenlerin kontrolüne geçti. Kaynaklarda Mengü Timur Han’ın tahta çıkışından basitçe bahsedilmesi onun bu süreçte hiçbir sorunla karşılaşmadığını düşündürmektedir. Ancak Rus yıllıklarından birinde bu düşüncenin hilafında bilgiler yer almaktadır. *İpatevskaya Yıllığı*’nda 1266 yılı altında şu kayıt bulunmaktadır: “*Tatarların arasında büyük bir isyan oldu; deniz kumu kadar çok sayıda (insan) birbirleriyle çatıştı*¹”. Söz konusu ifade araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Veselovskiy’e göre yıllıktaki bu bilgi Berke ile Abaka Han arasında 1266’da gerçekleşen savaşı ifade etmektedir². Konuyu ele alan diğer araştırmacılar ise söz konusu ifadeyi Berke Han’ın ölümüyle birlikte Ak Orda’da yaşanan iç mücadeleye atfetmektedirler. Yegorov’a göre bu sırada ulus içerisinde Müslümanlar ve Müslüman olmayan kesim arasında bir çatışma yaşanmış olması ihtimali vardır³. Vernadsky ve Poçekayev ise bunu Berke Han’ın ölümünden sonra yaşanan taht mücadelesi ile açıklamaktadırlar.

Konuyu taht mücadelesi olarak kabul eden araştırmacılar Nogay’ın bu sıradaki konumu hakkında da görüş bildirmektedirler. Vernadsky’in görüşüne göre eğer Berke Han halef tayin edebilecek durumda olsaydı bu kişi kesinlikle Nogay olurdu. Ancak toplanan kurultayda ulusun ileri gelenleri Batu Han’ın soyundan gelmesi sebebiyle Mengü Timur’u han olarak seçtiler. Buna karşılık Nogay da yeni han ile anlaşarak

¹ PSRL II, s. 202.

² Veselovskiy, a.g.e., s. 19, 3. dipnot.

³ Yegorov, a.g.e., s. 199.

Aşağı Tuna bölgesinin fiili hanı olarak kabul edildi⁴. Poçekayev'e göreyse soyu itibariyle tahta çıkma ihtimali olmayan Nogay hâlihazırda Mengü Timur'a muhalif olan adaylardan birini destekledi. Tahtta hak iddia eden bu diğer kişiler Berke Han'ın oğlu ile Müslüman kesimin desteğini alan Tuda Mengü idi. Batu Han'ın soyundan gelmeyen Cuci'nin diğer torunları Berke Han'ın oğlunu destekliyorlardı ve bunların içerisinde en etkili kişi de onun önemli komutanlarından biri olan Nogay'dı. Ancak mücadele Mengü Timur'un üstünlüğüyle sonuçlandı ve muhalif tarafta olan Nogay da bunun sonucu olarak yönetimden uzaklaştırılarak Tuna'daki ata topraklarına gönderildi⁵.

İpatevskaya Yıllığı 'ndaki ifade son derece belirsizdir ve bu sebeple hakkında yorum yapmak oldukça zordur. Dolayısıyla bu bilgiyi bir taht çatışmasına kaynak olarak göstermek oldukça zordur. Öncelikle ana kaynakların hiçbirisinde Mengü Timur Han'ın tahta çıkışı sırasında çatışma yaşandığını gösteren işaret yoktur⁶. Öte yandan kaynakta ölenlerin sayısı için “deniz kumu kadar” ifadesinin kullanılması söz konusu çatışmanın oldukça kanlı olduğunu göstermektedir. Eğer bu olay bir taht mücadelesi olsaydı böylesine şiddetli bir olayın diğer kaynaklara da yansımaları gerekirdi. 1266 yılında çok fazla insanın öldüğüne dair kaynakların aktardığı tek olay Berke ile Abaka Han arasındaki savaştır. Ancak yıllığın söz konusu olayı bir isyan olarak nitelendirmesi kastedilenin bu savaş olmasını da ihtimal dışında bırakmaktadır.

Eğer kaynaktaki bilginin Mengü Timur Han'ın tahta çıkışı sırasında yaşanan mücadele ile alakalı olduğunu kabul edecek olsak dahi burada Nogay'ın konumunu tespit edebilmemiz zordur. Vernadsky'in belirtmiş olduğu Berke Han'ın Nogay'ı halef seçmek istediği görüşünün bir dayanağı yoktur. Kaldı ki Batu Han'ın soyundan gelmemesi sebebiyle Nogay'ın taht için aday olması da mümkün değildi. Öte yandan Poçekayev'in görüşü de kabul etmek zordur. Nitekim onun Nogay'ın, Berke Han'ın oğlunu desteklediği görüşüne karşın ana kaynaklarda Hanın oğlunun olmadığı

⁴ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 202-203.

⁵ Poçekayev, **Çari...**, s. 35; Poçekayev, **a.g.m.**, s. 226-227.

⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 121; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 232; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 153; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 257; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 380; Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 82; Kafalı, **Ötemiş...**, s. 87; Ebu'l-Gazi, **a.g.e.**, s. 152.

görülmektedir⁷. Ayrıca Mengü Timur Han'ın tahta çıktığı yıl Abaka Han'a karşı sefere çıktığı görülmektedir ki şayet taht mücadelesi yaşanmış olsaydı onun bu hareketi gerçekleştirmesi mümkün olamazdı.

Sonuç olarak Mengü Timur Han'ın tahta çıkışı sürecinde Nogay'ın konumunu tayin edebilmemiz mümkün olmadığı gibi bununla alakalı görüşleri de kabul edemeyiz. Söz konusu yazarların Nogay'ın Mengü Timur Han tarafından Tuna bölgesine gönderildiğine dair verdikleri bilginin de yanlış değerlendirme olduğunu düşünüyoruz. Nogay'ın batıya gönderilmesi kesin olmakla birlikte bu olay Mengü Timur Han'ın tahta çıkmasından hemen sonra değil, 1272 yılında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu olayı Hanın tahta çıkışıyla ilişkilendirmek güçtür. Söz konusu olayı yeri geldiği vakit tekrar ele alacağız.

4.2. İlhanlılarla Savaşın Devam Etmesi

Mengü Timur Han tahta çıkar çıkmaz selefinin İlhanlılara karşı olan politikasını devam ettirdi. İbnü'l Kesir'in eserinde onun Berke Han'ın yolundan gittiği ve ilkelerinden ayrılmadığı yazmaktadır⁸. Bu kapsamda Mengü Timur Han hemen ordusunu toplayarak Abaka Han'a karşı sefere çıktı. Onun tahta çıkar çıkmaz sefer kararı alması akıllara iki ihtimal getirmektedir. İlki Berke Han'ın ölümünden sonra Abaka Han'ın Ak Orda aleyhinde faaliyetlerde bulunmasıdır ki bu da Mengü Timur Han'ı devletin başsız olmadığını göstermeye mecbur etmiştir. Diğer bir ihtimal ise bu seferin hiç yapılmamış olup Berke Han'ın seferiyle karıştırılması ihtimalidir.

İzzeddin Keykavus'un kurtarıldığı sefer hakkında Arap kaynaklarının içine düştüğü yanlış göz önüne alındığı zaman ikinci seçeneğin ihtimal dâhilinde olması düşünülebilir. Nitekim Mengü Timur Han'ın seferinden bahseden iki Arap kaynağı da Berke ile Abaka Han arasındaki savaşın tarihini 1266 değil, 1264-65 (H. 663) olarak

⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 73; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 153; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 255; Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 193; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 328; Kalkaşendi, "Subhu'l-a'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ", **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 405.

⁸ Kesir, **el-Bidâye...**, s. 276; Kesir, **Büyük...**, XIII, s. 431.

göstermektedirler⁹. Ancak yine de bu seferin gerçekten yapıldığını söyleyebilmek mümkündür. Öncelikle Kazvini'nin eserinde Berke Han'ın ölümünden sonra ordusunun bozulduğu ve bir kısmının esir düştüğü yazmaktadır¹⁰. Bu durum Berke Han'ın ölümünü fırsat bilen Abaka Han'ın karşı saldırıya geçtiğini göstermektedir. Böylesine bir hareket Mengü Timur Han'ın İlhanlılar üzerine sefer düzenlemesine neden oldu. Nitekim *Câmiu't-Tevârih*'te de Mengü Timur ile Abaka Han arasında birkaç kez savaş gerçekleştiği yazmaktadır¹¹. Bu da söz konusu Arap kaynaklarındaki bilginin doğruluğuna katkı sağlamaktadır.

Tahta çıkan Mengü Timur Han hemen ordu toplayarak komutanlarından birinin emri altında yola çıkardı. Haberi alan Abaka Han ise derhal ordusunu topladı ve Kura'yı aşarak Aksu Nehri'ne ulaştı. Bunun üzerine Mengü Timur Han da kuzeyden ilerleyişini hızlandırdı. İki ordunun karşılaşmasında ilk kazanan Abaka Han oldu ve düşmanı takibe başladı. Kaçmakta olan Mengü Timur Han ordusunu tekrardan toparlayıp geri dönmesine rağmen ikinci savaşta da mağlup oldu. Bunun ardından büyük ganimetler elde eden Abaka Han daha fazla devam etmeyerek Kura Nehri'nin güneyine geri döndü (1266)¹².

1270 yılında Mengü Timur ile Abaka Han'ın orduları tekrardan karşılaştı ve kazanan bu kez Mengü Timur oldu¹³. Kaynakların bu galibiyeti tek cümle ile ifade etmesi sebebiyle savaş hakkında daha fazla bilgi veremiyoruz. Yalnızca şunu belirtebiliriz ki aynı sıralarda Barak'ın da Abaka Han'a saldırmasından¹⁴ hareketle Cuci ve Çağatay Ulusları arasında İlhanlılara karşı ittifak kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu savaşlar sırasında Nogay'ın ismi geçmediği için onun bu sıradaki konumunu tam olarak tayin edebilmek mümkün değildir. Ancak aynı yıl Baybars'a gönderdiği mektupta Nogay, Berke Han'ın yolunu takip ettiğini bildirmiştir¹⁵. Burada kastedilen

⁹ Zehebi (R), **a.g.e.**, s. 203; Zehebi (T), **a.g.e.**, s. 351; Kesir, **el-Bidâye...**, s. 276; Kesîr, **Büyük...**, XIII, s. 426.

¹⁰ Kazvini (R), **a.g.e.**, s. 92; Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 479.

¹¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 82.

¹² Zehebi (R), **a.g.e.**, s. 204; Zehebi (T), **a.g.e.**, s. 353; Kesir, **el-Bidâye...**, s. 276; Kesîr, **Büyük...**, XIII, s. 431; Kamalov, **Moğolların...**, s. 68; Khelejani, **a.g.t.**, s. 63.

¹³ Zehebi (R), **a.g.e.**, s. 205; Zehebi (T), **a.g.e.**, s. 357; Kesir, **el-Bidâye...**, s. 276; Kesîr, **Büyük...**, XIII, s. 444; Kamalov, **Moğolların...**, s. 68.

¹⁴ Bertold Spuler, **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK, 3. Baskı (tıpkıbasım), 2011, s. 81.

¹⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 101-102; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 169; Kafalı, **Altın...**, s. 60.

hiç şüphesiz İlhanlılarla olan mücadeleydi. Dolayısıyla bu ifadeden Nogay'ın da savaşlarda yer aldığı çıkarımını yapabiliriz.

1271 sonları ya da 1272 yılı başlarına gelindiği vakit iki taraf arasında barış ilan edildi ve 1280'e kadar büyük bir savaş yaşanmadı. Barış anlaşmasının nedenlerine geçmeden önce Vassaf'ın vermiş olduğu bilgilerin üzerinde durmak gerekir. Diğer tarihçilerin aksine Vassaf, iki taraf arasındaki savaşların İlhanlı hükümdarı Geyhatu Han'ın (1291-95) zamanına kadar aralıksız devam ettiğini söylemektedir. Söz konusu savaşlardan birinde Abaka Han'a ait 30.000 kişilik bir ordu dönüş sırasında nehirden geçerken buz tabakasının kırılması sebebiyle boğulmuştur. Bunun üzerine Abaka Han Derbent'in bu tarafına siba inşa etmiş ve Ak Orda saldırılarının önüne geçmeye çalışmıştır¹⁶. Ancak burada bir karışıklık söz konusudur. Vassaf'ın nehirdeki buzların kırılması sebebiyle ordunun donarak boğulması ile alakalı anlatmış olduğu olay, Reşidüddin'in eserinde Berke ile Hülâgû Han arasındaki savaş dolayısıyla karşımıza çıkmaktadır¹⁷. Yine Vassaf'ın Mengü Timur Han'a karşı kurulduğunu belirttiği siba için diğer kaynaklar Berke Han dönemine işaret etmektedir¹⁸. Bu bakımdan Vassaf'ın *Câmiu't-Tevârih*'te yer alan bilgileri yanlış aktardığı görülmektedir¹⁹. Dolayısıyla Vassaf'ın aktardığı bilgilere rağmen yine de iki taraf arasında barışın yapıldığını söylemek mümkündür.

4.3. Türkistan'da Yaşanan Gelişmeler ve İlhanlılarla Yapılan Barış

Kaynaklarda tarihi tam olarak belirtilmese de 1271 sonu ya da 1272 başlarında Mengü Timur ile Abaka Han arasında barış imzalandı. Bu barışın şartlarıyla alakalı olarak farklı görüşler söz konusudur. Vernadsky'e göre yeni han Mengü Timur'un Müslüman olmaması iki taraf arasındaki savaşın dini sebebini ortadan kaldırdı. Öte

¹⁶ Vassaf, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 60; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 68; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 80; Kartlis..., s. 361; Vardan (R), **a.g.e.**, s. 27; Vardan (T), **a.g.e.**, s. 243; Kiragos (R), **a.g.e.**, s. 27; Kiragos (T), **a.g.e.**, s. 149; Hayton, **a.g.e.**, s. 190; Subaşı, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁹ Porsin, "Otneşeniya...", s. 141-142.

yandan Büyük Moğol Hanı Kubilay'ın yapmış olduğu baskı da tarafları birbiriyle barış yapmaya zorladı²⁰. Bazı araştırmacılar ise hem Mengü Timur Han'ın Baybars ile diplomatik ilişkileri sürdürmesi hem de zayıf da olsa sınırdaki gerilimlerin devam etmesi sebebiyle söz konusu barışın kırılan olduğunu düşünmektedirler²¹. İkinci grubun görüşünü tam olarak kabul etmek biraz zordur. Onların bu konudaki kaynağı Reşidüddin'in tarih vermeksizin Mengü Timur ile Abaka Han arasında birkaç savaş gerçekleştiği şeklindeki bilgidir²². Ancak diğer kaynakları da hesaba kattığımız zaman 1272'den 1280'e kadar herhangi bir savaşla karşılaşılmasa iki tarafın da yapılan barışa riayet ettiklerini göstermektedir. Öte yandan gerek 1271'de Nogay'ın gönderdiği mektupta din düşmanlarına karşı mücadeleden bahsetmesi²³ gerekse bir süre sonra Mengü Timur Han'dan Baybars'a gönderilen mektupta Abaka Han'a karşı mücadelede yardım istenmesi²⁴ doğru olmakla birlikte bu görüşmeleri barışın kırılma durumuna gerekçe olarak sunmak doğru değildir. Çünkü söz konusu girişimlerin iki taraf arasındaki barıştan önce yaşandığı görülmektedir ki bunu söz konusu barışı bozacak bir hamle olarak görmek yanlış olacaktır.

Barışın sebeplerine gelince Vernadsky'in belirtmiş olduğu dini gerekçenin ortadan kalkması görüşünü kabul etmek biraz zordur. Nitekim savaşın nedenlerini ele aldığımız kısımda dini gerekçenin sebepten çok bahane olduğunu ifade etmiştik²⁵. Kubilay Han'ın iki Moğol hükümdarına yaptığı baskı sonucunda barış yapılmış olması ihtimal dâhilindedir. Ancak burada da şu soru gündeme gelir: 1264'ten beri büyük han olan Kubilay neden 1272'ye kadar böyle bir girişimde bulunmadı? Aslında bunun arkasında Türkistan'da yaşanan ve Moğol dünyasını ciddi şekilde etkileyen birtakım

²⁰ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203-204. Kemalolu da aynı görüşü paylaşmaktadır. Kamalov, **Moğolların...**, s. 67.

²¹ Miskov, **a.g.e.**, s. 104-105; Kostyukov, "**Jeleznie...**", s. 83-84, 99. dipnot.

²² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 82.

²³ Pek çok araştırmacı Nogay'ın batıya gitmesinden sonra bağımsız şekilde hareket ettiğini, Baybars ile olan mektuplaşmasının da buradan gerçekleştiğini düşünmektedirler. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203; Kafalı, **Altın...**, s. 60; Şpuler, **Zolotaya...**, s. 83-84. Ancak onun Tuna kıyılarında bulunduğu sırada İlhanlılarla savaş için Baybars'a söz vermesi pek akla yatkın değildir. Dolayısıyla Nogay'ın bu sırada hâlâ Kafkasya'da olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

²⁴ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 195; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 334; Kamalov, **Moğolların...**, s. 69; Alıcıoğlu, **a.g.t.**, s. 108; Yıldırım, **a.g.t.**, s. 43.

²⁵ Yuk. bkz. s. 98-99.

olaylar yer almaktadır. Bu olayların açıklaması bizi barışın sebebine kendiliğinden götürecektir.

Hatırlanacağı üzere 1261-64 yılları arasında Kubilay ile Arık Buka arasında büyük hanlık mücadelesi yaşanmış ve sonunda kazanan Kubilay olmuştu. Ancak Kubilay Han'ın tartışmalı şekilde²⁶ büyük hanlığı ele geçirmesi kısa süre içinde yeni bir rakibin ortaya çıkmasına neden oldu. Cungarya topraklarında Ögedey Ulusu'nu yeniden canlandıran Kaydu'nun kendisini büyük han ilan etmesi Kubilay Han için ciddi tehdit hâline geldi. Bu sırada Çin'deki Song Hanedanı ile olan mücadelesi sebebiyle Moğolistan'ı dahi kaybeden Kubilay Han, Kaydu'ya karşı önlem olarak yeni rakip çıkarmaya karar verdi. 1266'da ölen Algu'nun yerine Mübarek Şah'ın geçmesinden rahatsız olan Kubilay Han, Barak'ı Çağatay Ulusu'nun yeni hanı tayin ederek Kaydu'nun etkisini bu şekilde kırma yoluna gitti²⁷. Öte yandan Ak Orda ile İlhanlılar arasındaki savaşın devam etmesi de Cuci Ulusu'nun Kaydu'ya destek verememesi bakımından Kubilay Han'ın politikasına katkı sağlıyordu²⁸.

Çağatay Ulusu'nda tahta çıkan Barak, kısa süre sonra Algu gibi kendi menfaatine uygun şekilde hareket etmeye karar verdi. Kaydu'yla savaşmasının yanı sıra Kubilay Han'a karşı da ulusunu korumaya başladı ve onun komutanı Mogultay'ı yenmek suretiyle topraklarını Hoten'e kadar genişletti. Kaydu ile mücadelesine gelince başlangıçta başarılı olmasına rağmen Mengü Timur Han'ın devreye girmesiyle birlikte 1267'de mağlup oldu ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bu mağlubiyetin ardından Kaydu'dan gelen barış teklifini kabul etmesi sonucunda taraflar arasında kurultay toplanmasına karar verildi²⁹.

1269'da Cuci, Çağatay ve Ögedey soyunun temsilcilerinin katılımıyla Talas'ta Moğol dünyasının son büyük kurultayı toplandı. Çağatay ve Ögedey soyunun Barak ve Kaydu ile temsil edildiği kurultaya Cuci Ulusu'ndan Mengü Timur Han'a vekâleten

²⁶ Kubilay'ın büyük hanlığını başkent Karakurum'da değil de Çin'de ilan etmesi onun konumunun sık sık sorgulanmasına neden olmuştur. Rossabi, **a.g.e.**, s. 49.

²⁷ Kafalı, **Çağatay...**, s. 105-106.

²⁸ Porsin, "**Otnoşeniya...**", s. 147.

²⁹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 69-71; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 83-84; Barthold, **a.g.e.**, s. 521; Kafalı, **Çağatay...**, s. 107; Biran, **a.g.e.**, s. 26.

amcası Berkeçar katıldı³⁰. Kurultayda Mâverâünnehir toprakları yeniden pay edildi ve bu paylaşım sonucunda toprakların üçte ikisi Barak’a bırakılırken kalan kısım Mengü Timur Han ile Kaydu arasında paylaşıldı. Ancak kurultayın konumuz açısından asıl önemi üç ulusun da İlhanlılara karşı birleşmesi ve Cuci Ulusu’nun yasal olarak Moğol İmparatorluğu’ndan ayrılması oldu³¹. Sonuç olarak bu kurultay büyük han merkezli Moğol İmparatorluğunun artık parçalandığını göstermektedir³².

Kurultaydan bir yıl sonra Barak, alınan karar gereği Kaydu’nun da desteği ile İlhanlı topraklarında yer alan Nişâbur’a girerek etrafı yağmalamaya başladı. Bunun üzerine Abaka Han ordusunu toplayarak harekete geçti ve Barak’ı bozguna uğratarak topraklarından atmayı başardı³³. Abaka Han kazanan tarafta olsa da ortaya çıkan durum Kubilay Han’ı oldukça endişelendirdi. Çünkü Moğol ulusları içerisinde Kubilay Han’ın müttefiki olan ve vergi ödeyen tek ulus İlhanlılardı³⁴ ve onlar da şimdi ciddi tehdit altındaydı. Bu sebeple Kubilay Han, Barak ile savaşından sonra Abaka Han’a olan desteğini göstermek için ona tahta çıktığını bildiren yarlık gönderdi³⁵. Yarlığın Abaka Han’ın tahta çıkışından beş yıl sonra gönderilmiş olmasının arkasında hiç şüphesiz bu yeni siyasi konjonktür yer almaktadır³⁶.

Kubilay Han’ın Abaka Han’a yarlık vermesi onu desteklediğini göstermesine rağmen yine de yeterli değildi. Çünkü Mengü Timur Han’ın bir yandan Türkistan’daki Kaydu, diğer yandan Mısır’daki Baybars ile ittifak kurması İlhanlıların üç taraftan

³⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 71; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 85; Barthold, **a.g.e.**, s. 522; Biran, **a.g.e.**, s. 26. *Câmiu’t-Tevârih*’teki bu bilgiye rağmen Kafalı’ya göre kurultay Ak Orda’nın müdahalesini istemeyen Kaydu’nun girişimiyle başlamış, Mengü Timur Han veya onu temsilen herhangi bir kişi kurultayda yer almamıştır. Kafalı, **Çağatay...**, s. 107.

³¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 71; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 85-86; Safargaliyev, **a.g.e.**, s. 53; Poçekayev, **Çari...**, s. 40; Barthold, **a.g.e.**, s. 522.

³² Porsin, **“Otnoşeniya...”**, s. 144.

³³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 75-81; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 93-102; Kafalı, **Çağatay...**, s. 110-111; Spuler, **İran...**, s. 80-81; Rüya Bingöl, **“İlhanlı Devleti’nde Abaka Han Dönemi (1265-1282)”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020, s. 86-87.

³⁴ Porsin, **“Otnoşeniya...”**, s. 148.

³⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 86; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 109.

³⁶ Kubilay Han’ın bu yarlığı vermesinin arkasında tabi ki başka beklentiler de vardı. Bu da o sırada devam eden Song seferine İlhanlıların yardım etmesiydi. Yarlığın gönderilmesinden bir yıl sonra İsmail ve Alaaddin isimli iki mühendisin İran’dan Çin’e gönderilmesi ve seferin ilk aşamasının başarıyla sonuçlanmasına katkı sağlamasının arkasında hiç şüphesiz söz konusu yarlığın gerektirdikleri vardı. Rossabi, **a.g.e.**, s. 84. Ayrıca İlhanlıların sefer için finansal destek sağlamış olması da ihtimal dâhilindedir. Porsin, **“Otnoşeniya...”**, s. 147.

kuşatılmasına neden olmuştu. Kubilay Han'ın bu noktada en azından Mengü Timur Han ile Kaydu arasındaki ittifakı ortadan kaldırması gerekiyordu. Onun Kaydu ile anlaşabilmesi mümkün değildi çünkü kendisi bizzat büyük hanlığı talep etmekteydi³⁷. Öte yandan Azerbaycan'ı talep eden Mengü Timur Han'ın isteklerini karşılamak zor olsa da en azından ona birtakım tavizler verilebilirdi. Bu taviz Mengü Timur Han'ın bağımsız şekilde hareket etmesine göz yummak oldu. Aslında Kırım'da bulunan 1266-67 (H. 665) tarihli ve üzerinde *"Kaan-ül âdil Mengütimur"* yazılı paralar, Mengü Timur Han'ın daha hâkimiyetinin başından itibaren kendisini bağımsız olarak gördüğünü göstermekteydi³⁸. Bu harekete rağmen Kubilay Han, Mengü Timur'a hükümdarlığını onaylayan yarlık gönderdi³⁹. Söz konusu yarlığın gönderilmesinden sonra Mengü Timur Han'ın benzer şekilde paralar basmaya devam etmesi mevcut durumun Kubilay Han tarafından da kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Bu şartlar altında Kubilay Han'ın da baskısı sonucunda Mengü Timur ve Abaka Han arasında barış ilan edildi ve uzunca süre devam etti. Abaka Han'ın 1273'te Kaydu'ya ait Buhara'yı ele geçirmesi⁴⁰ karşısında Mengü Timur Han'ın sessiz kalması onun Kaydu ile ittifakının şimdilik sona erdiğini ve Abaka Han ile olan barışa sadık kaldığını göstermektedir. İki taraf arasındaki bu barışla birlikte Nogay'ın Kafkasya'daki faaliyetleri de sona erdi ve kariyerinde yeni bir dönem başladı.

³⁷ Rossabi, *a.g.e.*, s. 101; Porsin, *"Otnoşeniya..."*, s. 148-149.

³⁸ Kafalı, *Altın...*, s. 59. Mengü Timur Han adına basılan paralar için bkz. Nurettin Ağat, *Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502: Ek Olarak Şecere ve Tarih Düzeltmeleri*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, s. 54-55; Roza Zamilyevna Sagdayeva, *Serebryanie Moneti Hanov Zolotoy Ordı*, Moskva, Goryaçaya Liniya Telekom, 2005, s. 9.

³⁹ Raşid-ad-din, *a.g.e.*, II, s. 168. Aslında burada yer alan bilgi tam olarak açık değildir. Söz konusu kayıta Hülâgû ve Berke Han'ın ölüm haberleri Kubilay Han'a ulaştığı vakit Hülâgû Han'ın yerine oğlu Abaka'nın, Berke Han'ın yerine de yeğeni Mengü Timur'un tayin edildiği yazılmaktadır. Bu durumda Mengü Timur Han'a yarlığın 1266-67 civarında verildiğini düşünmek mümkündür. Ancak yukarıda görüldüğü üzere Abaka Han 26 Kasım 1270'te gönderilen yarlık üzerine ikinci kez tahta çıkmıştır. Bu noktada Mengü Timur Han'a verilen yarlığın da aynı tarihlerde gönderilmesi icap etmektedir. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Porsin, *"Otnoşeniya..."*, s. 149-150.

⁴⁰ Raşid-ad-din, *a.g.e.*, III, s. 88; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 110-111; Bingöl, *a.g.t.*, s. 88.

4.4. Nogay'ın Batıya Gönderilmesi ve Balkanlardaki İlk Faaliyetleri

1272'den itibaren Nogay artık Ak Orda'nın batısındaki topraklarda görülmeye başlamıştır⁴¹. Pachymeres'e göre Nogay ve emri altındaki Moğollar, Hazar Denizi sahillerinde yaşayan ve han adı verilen kendi milletin liderleri tarafından batıya gönderilmiştir⁴². Onun gönderilmesinin sebebi olarak araştırmacılar farklı görüşler öne sürmektedirler. Vernadsky'e göre Nogay, Mengü Timur Han ile yaptığı anlaşmanın sonucunda Aşağı Tuna topraklarının fiili hükümdar olarak kabul edilmiştir⁴³. Nogay'ı, Mengü Timur Han'ın tahta çıkışı sürecinde rakip adayı destekleyen kişi olarak gören Poçekayev ise yeni hanın muhalifleri yönetimden uzaklaştırdığını, Nogay'ın da bu kapsamda batıya gönderildiğini söylemektedir⁴⁴. Ancak bu görüşleri doğru kabul etmek biraz zordur. Çünkü söz konusu görüşler Nogay'ın, Mengü Timur'un han olmasından kısa süre sonra batıya gönderildiğini düşünmemize sebep olmaktadır. Oysaki Nogay yeni hanın tahta çıkışından altı yıl sonra batıya gönderilmiştir. Bu yer değişikliğinin arkasındaki sebep bizce Mengü Timur ile Abaka Han arasında yapılan barıştır. Akrabası Hülâgû Han tarafından öldürülen Nogay en başından itibaren bu savaşlarda yer alıyordu. Ancak Mengü Timur Han'ın yaptığı barıştan sonra Nogay'ın Kafkasya'daki varlığı han için tehlike arz etmeye başladı. Çünkü intikam arzusu Nogay'ın İlhanlılara karşı her an yeni saldırı başlatmasına neden olabilirdi ki bu durum Mengü Timur Han'ın kabul edebileceği bir şey değildi. Bu sebeple Abaka Han ile yapılan barışın korunabilmesi amacıyla Nogay Kafkasya'dan dedesinin batıda yer alan topraklarına gönderildi⁴⁵. Bu noktada Vernadsky'in Nogay'ın Mengü Timur Han ile

⁴¹ Nogay'ın batıda ilk görüldüğü zamanla alakalı olarak araştırmacılar farklı tarihler öne sürmektedirler. Pilipçuk'un makalesinde Paraska esas alınarak Nogay'ın bölgedeki yerleşmesinin 1270'te başladığı yazmaktadır. Yaroslav Pilipçuk, "Nogayev Ulus i Evropa: İstoriya Vzaimootnoşeniya", **Eho Vekoy**, No: 3-4, Kazan 2015, s. 157-158. Porsin'e göre Nogay 1271-72 yılları arasında batıya gönderilmiştir. Porsin, "**Politika...**", s. 159. Uzelac da 1271-72 tarihli Balkan seferini ona atfederek yaklaşık olarak aynı tarihi vermektedir. Uzelac, "**The Golden...**", s. 380. Ancak biz İlhanlılarla olan barıştan sonra gönderilmesi ve onun yolculuk süresini göz önüne alarak 1272 tarihini uygun görüyoruz.

⁴² Pachymeres, **Relations...**, II, s. 444; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 57. Kaynaktaki *hanlar* kelimesini yorumlayan Vernadsky, burada kastedilen ikinci hanın Kubilay Han olup olamayacağına dair bir soru sormaktadır. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203. Onun bu varsayımı makul olmakla birlikte kesin bir şey söyleyebilmek mümkün değildir.

⁴³ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203.

⁴⁴ Poçekayev, **Çari...**, s. 35.

⁴⁵ Porsin, "**Otnoşeniya...**", s. 150-151.

anlaşarak batıya gönderildiği şeklindeki görüşü temelde doğru olsa da bunun sebebi Nogay'ın fiili hükümdarlığı değil, İlhanlılarla yapılan barışın korunmasıdır. Böyle bir ortamda batıya gelen Nogay kısa süre içerisinde Tuna Nehri'ne kadar olan toprakları kontrolü altına aldı.

Kaynaklarda tahminen bu sıralarda gerçekleşen Balkanlara yönelik bir Moğol seferinden bahsedilmektedir. Doğu Roma'ya bağlanmak istemeyen Teselya yöneticisi Sebastokrator⁴⁶ Ioannes ve damadı Andronikos Tarkhaneiotes⁴⁷, İmparatora karşı Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Moğollara sefer yapmaları çağrısında bulundular. Daveti kabul eden Moğollar tüm Balkan topraklarını baştan aşağı yağmaladılar. Pachymeres'in bu seferin *“mürekkep değil, ancak gözyaşı ile yazılabileceğini”* belirtmesi söz konusu saldırının ne denli büyük olduğunu açıkça göstermektedir⁴⁸.

Bazı araştırmacılar bu seferin Nogay tarafından organize edildiğini düşünmektedirler⁴⁹. Bu görüşü kabul edebilmek mümkündür. Nitekim sefer sırasında tüm Balkanların yağmalanması Moğolların önemli bir kişi tarafından yönetildiğini göstermektedir. Ayrıca İmparatorun bu akından hemen sonra Moğol saldırılarını engellemek için Nogay ile evlilik vesilesiyle ittifak yapması⁵⁰ da bu görüşü desteklemektedir. Ancak yine de bu konuda ihtiyatlı olmamız gerekir. Pachymeres'in eserinde bu sefer için herhangi bir tarih verilmemektedir. Araştırmacılar bu seferin tarihiyle alakalı olarak genellikle 1272'den önce gerçekleştiğini düşünmektedirler⁵¹. Bu görüş Nogay'ın sefere katılması ihtimalinin düşük olduğunu göstermektedir.

⁴⁶ Sebastokrator, Doğu Roma İmparatorluğu'nda ilk kez Komnenos Hanedanı zamanında kullanılmaya başlayan bir unvan olup imparatorun oğullarıyla kardeşlerine verilen ve ortak imparatora denk gelen bir unvandı. Adı geçen dönemde ise bu unvan imparatorun yakınlarına verilmekteydi. **The Oxford Dictionary of Byzantium**, ed. Aleksander P. Kazhdan vd., New York-Oxford, Oxford University Press, 1991, s. 1862. Ioannes'i imparatorluğun tabisi yapmak isteyen VIII. Mikhail ona bu unvanı vermiş ve yeğeni Andronikos'u da onun kızıyla evlendirmiştir.

⁴⁷ Tarkhaneiotes Doğu Roma İmparatorluğu'nda X. yy.dan itibaren etkili olan askeri aristokrasiye mensup bir ailenin ismidir. **The Oxford...**, s. 2012-2013.

⁴⁸ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 418.

⁴⁹ Uzelac, **“The Golden...”**, s. 380.

⁵⁰ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 242; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 45.

⁵¹ Porsin bu sefer için 1270 tarihini vermektedir. Porsin, **“Politika...”**, s. 162. Ostrogorskiy'in eserinde seferin 1271'de olduğu yazmaktadır. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 424. Uzelac ise seferin 1271 ya da 1272'de gerçekleştiğini söylemektedir. Uzelac, **“The Golden...”**, s. 380.

Nogay sefere katılmış olsun veya olmasın bu seferlerin durması için Ak Orda'nın batısındaki en etkili kişi olarak onunla anlaşma yapılması gerekiyordu. Bu sıralarda Avrupa'da Charles d'Anjou liderliğinde kurulan Doğu Roma karşıtı ittifak karşısında oldukça zor durumda kalan İmparator VIII. Mikhail için Nogay ile yapılacak anlaşma hayati önem arz ediyordu. Çünkü Balkanlardaki Grek devletleri ile Bulgaristan ve Sırbistan da bu ittifaka dâhildi ve eğer İmparator Nogay'ı yanına çekebilirse bu ittifak karşısında denge kurmayı başarabilirdi. Bu amaçla 1272 yılında İmparator'dan Nogay'a kıymetli kumaşlar, yiyecekler ve şaraplardan oluşan hediyelerle birlikte elçilik heyeti gönderildi⁵². Akabinde İmparatorun gayri meşru kızı Efrosina'nın Nogay ile evlenmesi suretiyle iki taraf arasında ittifak tesis edildi⁵³. Böylece Balkanlarda ortak Moğol-Doğu Roma seferlerinin görüleceği yeni bir dönem başladı⁵⁴.

Bu ittifakın sonucunda en çok zarar gören devlet artık Ak Orda'nın korumasından çıkmış olan Bulgaristan oldu⁵⁵. Nitekim kısa süre içerisinde Bulgaristan'a yönelik ortak saldırı meydana geldi. Bulgaristan'ın önemli liman şehirleri olan Ankhialos ve Mesembria'yı 1262'den beri elinde tutan VIII. Mikhail, 1268'de Bulgar Kralı Konstantin Tih'i yeğeni Maria ile evlendirmiş ve çeyiz olarak da adı geçen şehirleri vermeyi kabul etmişti. Ancak sonraki yıllarda Nogay ve Macaristan Kralı V. Stefan ile yaptığı ittifaklar sonucunda kendisini güçlü görmeye başladı ve bu iki şehri Konstantin'e vermekten vazgeçti⁵⁶. Bunun üzerine Doğu Roma'ya sefer düzenleyen Konstantin, Ankhialos ve Mesembria ile bazı kaleleri ele geçirdi. Ancak bu noktada İmparatorun damadı Nogay'ı çağırması ile işler tersine döndü ve Konstantin ele geçirdiği şehirleri terk etmek zorunda kaldı⁵⁷. Böylece Nogay güçlü etkisini kısa sürede Balkanlarda göstermiş oldu. Bundan sonra Bulgaristan'a

⁵² Pachymeres, **Relations...**, II, s. 446; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 59.

⁵³ Pachymeres, **Relations...**, I, s. 242; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 45; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 424; Vasary, **a.g.e.**, s. 91.

⁵⁴ Spuler'e göre bu ittifak sayesinde 1279'da Mengü Timur Han ile İlhanlılar arasındaki savaş yeniden başladığı vakit İmparatorun tarafsız kalması sağlanmıştır. Şpuler, **Zolotaya...**, s. 87. Ancak söz konusu savaş Doğu Roma'nın müdahalesini gerektirecek boyutta olmadığı için Spuler'in bu görüşü yetersiz kalmaktadır.

⁵⁵ Uzelac, **"The Golden..."**, s. 380.

⁵⁶ Fine, **a.g.e.**, s. 180.

⁵⁷ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 448; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 59; Fine, **a.g.e.**, s. 180; Madgearu, **a.g.e.**, s. 253.

sürekli Moğol akınları düzenlenmeye başlayacak ve bu akınlar İvaylo İsyanına giden sürecin kilometre taşlarından biri olacaktır.

4.5. Moğolların Litvanya Seferleri

Nogay'ın batıya gelmesinden sonra nüfuzunun yayıldığı bir diğer bölge de Galiçya Knezliği oldu. Hatırlanacağı üzere 1261'de Lehistan'a sefer düzenleyen Burulday'ın Rus knezlerinden şehir surlarının yıkılmasını istemesiyle birlikte bölgedeki Moğol egemenliği kesin surette tesis edilmişti⁵⁸. Bu seferden sonra yaklaşık 15 yıl boyunca bölgede herhangi bir Moğol etkinliği göze çarpmamaktadır. Bunun arkasında ise iki sebep vardı. İlki güney sınırında İlhanlılarla başlayan savaşların Ak Orda için daha büyük önem arz etmesi, ikincisi ise Galiçya Knezliği'ndeki güç dengesinin, özellikle 1264'te Daniil Romanoviç'in ölümünden sonra, açık bir şekilde Moğolların lehine değişmiş olmasıydı⁵⁹.

Bu süreç içerisinde Galiçya topraklarındaki Rus knezlerinin Litvanya ile ilişkilerinde yaşadığı değişiklikler Moğol seferlerinin yeniden başlamasına neden oldu. 1264'te Galiçya Knezi Daniil'in ölümünden sonra onun toprakları kardeşi ve oğulları arasında paylaşılmıştı. Bu paylaşımdan sonra kardeşi Vasilko Romanoviç, Vladimir topraklarına hâkim olurken oğullarından Lev, Galiçya'nın batısı ile Lvov ve Peremişl'i; Mstislav, Lutsk ve Dubn'ü; Şvarn ise Holm, Melnik ve Dorogiçin gibi şehirlerin bulunduğu Galiçya'nın merkezindeki topraklar ile Zapujye bölgesini kontrolü altına almıştı⁶⁰. Bu knezler arasında herhangi bir üstünlük olmasa da yaşı itibarıyla Vasilko'nun sözü daha çok geçiyordu. Öte yandan Litvanya'ya baktığımız zaman 1264'te babası Mindovg'un öldürülmesi üzerine onun intikamını almak için keşiş hayatını terk eden oğlu Voişelk, Galiçya'dan Vasilko ve Şvarn'ın yardımıyla düşmanlarını yenmiş ve Litvanya'ya hâkim olmuştu. Söz konusu yardım Galiçya Knezliği ile Litvanya'yı birbirine yaklaştırırken 1267'de tekrar manastıra kapanan

⁵⁸ Yuk. bkz. s. 45-46.

⁵⁹ Yegorov, **a.g.e.**, s. 189.

⁶⁰ N. M. Karamzin, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskago**, C. IV, Sanktpeterburg, Tipografii Vdovı Plyuşar s Sinom, 1833, s. 110-111; Paşuto, **a.g.e.**, s. 289; Özcan, **a.g.e.**, s. 262.

Voişelk'in topraklarını Şvarn'a devretmesi açık şekilde Litvanya'nın Rus tesiri altına girmeye başladığını gösteriyordu⁶¹.

Ancak bir yıl sonra Şvarn'ın ölmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin aniden bozulmasına neden oldu. Litvanya'da yönetimi ele geçiren Troiden'in bağımsız hareket etmesi karşısında Vasilko hemen harekete geçerek Litvanya'ya saldırı düzenledi⁶². Öte yandan Galiçya bölgesinin önemli knezlerinden Lev'in, amcasına yardım etmek yerine kardeşleriyle mücadele etmesi Troiden'in yararına oldu. Birbirleriyle mücadele etmeleri sebebiyle Galiçya knezlerinin Litvanya'ya ortak sefer düzenleyememesi Troiden'in kendi ülkesindeki otoritesini kuvvetlendirmesini sağladı⁶³.

1270'li yıllara gelindiği vakit Troiden'in artan gücü Galiçya knezleri için artık tehdit edici boyuta ulaşmaya başladı. Özellikle 1271'de Vasilko'nun ölümü üzerine iyice rahatlayan Troiden, Lev ile arasındaki dostça ilişkilere rağmen 1273'te Volin topraklarına saldırmaya başlayarak aralarındaki barışa son verdi. Hatta bu saldırı sırasında Galiçya ile Baltık arasındaki yol üzerinde bulunan önemli ticaret şehirlerinden Dorogiçin'i ele geçirdi⁶⁴. Troiden'in artık savunma pozisyonundan saldırıya geçmesi üzerine çaresiz kalan Lev, 1274'te Mengü Timur Han'a elçi göndererek ondan Litvanya'ya karşı sefer düzenlemek için yardım istedi⁶⁵. Hanın bu isteği kabul etmesiyle birlikte Burulday'dan sonra bölgedeki Moğol seferleri yeniden başlamış oldu.

Lev'e yardım için Yagurçin adlı komutanını gönderen Mengü Timur Han, aynı zamanda Özi Nehri'nin doğusunda bulunup da Moğollara tabi olan Rus knezlerinden Bryansk Knezi Roman, oğlu Oleg, Smolensk Knezi Gleb ile birlikte daha birçok knezin sefere katılmasını emretti. Galiçya Knezliği'nden ise sefere Lev ve Mstislav Daniloviç ile birlikte Vasilko'nun ölümü üzerine yerine geçen oğlu Vladimir Vasilkoviç ve bazı Rus knezleri katıldılar⁶⁶. Litvanya'ya sefer düzenleyen birleşik

⁶¹ Karamzin, *İstoriya...*, IV, 1833, s. 112; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 213; Özcan, *a.g.e.*, s. 263.

⁶² *PSRL II*, s. 204; Özcan, *a.g.e.*, s. 263.

⁶³ Özcan, *a.g.e.*, s. 263-264.

⁶⁴ Paşuto, *a.g.e.*, s. 294.

⁶⁵ *PSRL II*, s. 205; Özcan, *a.g.e.*, s. 264.

⁶⁶ *PSRL II*, s. 205; Karamzin, *İstoriya...*, IV, s. 117.

Moğol-Rus ordusunun Novgorodok'a ulaşmasından sonra aralarında anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlıktan sonra Galiçya knezleri ordudan ayrı şekilde Litvanya topraklarına saldırılar düzenlemeye başladılar. Öte yandan Yagurçin komutasındaki ordu ise Novgorodok şehrini kuşatıp ele geçirdi⁶⁷. Ancak bu zafere rağmen Moğol ordusu istenen başarıyı elde edemedi. Çünkü Moğol ilerleyişi karşısında geri çekilen Troiden ordusunun yıpranmasını önledi. Böylece Moğolların tek kazancı bol miktarda ganimet elde etmek oldu⁶⁸.

Moğol ordusunun Litvanya'dan çekilmesinden sonra bu kez Troiden karşı saldırıya geçti. 1277'ye kadar süren ve Volin bölgesini hedef alan saldırılarda Troiden, Rus topraklarında yağmalarda bulunarak kendi ülkesine yapılan saldırının intikamını almış oldu⁶⁹. Litvanların saldırılarına daha fazla karşılık veremeyen Lev, bir kez daha Moğollardan yardım istemek zorunda kaldı. Ancak Lev, bu kez yardım için Mengü Timur Han yerine Nogay'a başvurmayı tercih etti. Lev'in neden Hana başvuruda bulunmadığının cevabını vermek zordur. Fakat tam da bu sıralarda Ak Orda'nın batısında nüfuzunu artırmakta olan Nogay'ın varlığı Lev için alternatif bir kapı haline geldi. Yardım çağrısını kabul eden Nogay; Tegiçag, Kutlubuga ve Yeşimut adlı elçilerini Rus knezleri Lev, Mstislav ve Vladimir'e⁷⁰ yolladı. Litvanya'nın saldırılarını sürekli olarak şikâyet eden Rus knezlerine gönderilen mektupta Nogay, onların isteklerini kabul ettiğini bildiriyor ve Mamşey komutasındaki Moğol ordusuna Rusların da katılmasını emrediyordu⁷¹. Böylece bu mektup bize Troiden'in

⁶⁷ **PSRL II**, s. 205-206; Paşuto, **a.g.e.**, s. 294; Özcan, **a.g.e.**, s. 264-265. Diğer Rus yıllıkları ise bu seferi 1275 yılı altında ele almakta ve Moğollar ile Rusların hiçbir şey yapamadan Litvanya'dan geri döndüklerini belirtmektedirler. **PSRL X**, s. 152; **PSRL XVIII**, s. 74. *Gustinskaya Yıllığı*'nda ise 1273 yılı altında Mengü Timur Han'dan destek alan Rusların, Litvanya topraklarında büyük kötülükler yaptığı ancak hiçbir yeri zapt edemeden geri döndükleri yazmaktadır. **PSRL XL**, s. 124. Aynı yılda Hanın yardımıyla bir yıl sonra tekrar Litvanya üzerine sefere çıkıldığı belirtilmektedir. **PSRL XL**, s. 124. Ancak *İpatevskaya Yıllığı*'nda karşılığı olmaması sebebiyle bu bilgi oldukça şüpheli görünmektedir.

⁶⁸ Poçekayev, **Çari...**, s. 43.

⁶⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 265.

⁷⁰ *İpatevskaya Yıllığı*'nda knezlerin isimleri sürekli bu sıralama ile verilmektedir. Paşuto'ya göre bunun sebebi Nogay tarafından gönderilen mektupta isimlerin bu şekilde sıralanmış olmasıdır. Paşuto, **a.g.e.**, s. 296. Yine aynı eserde bir Avrupa kaynağından (*Regesta Diplomatica nec non Epistolaria Bohemiae et Moraviae*) yapılan atıfta Macar Kralı V. Stefan'ın Rus müttefiklerinden bahsedilirken üç knezin isimlerinin aynı sırayla verildiği görülmektedir. **a.e.**, s. 300. Bunun sebebinin knezler arasındaki güçle alakalı olması da mümkündür. Sürekli olarak Moğollardan yardım talebinde bulunan ve gönderilen yardım kuvvetlerine komuta eden Lev'in isminin ilk sırada yer alması bu ihtimali güçlendirmektedir.

⁷¹ **PSRL II**, s. 207; Özcan, **a.g.e.**, s. 266. Şabuldo ise farklı bir yorum getirerek 1277 yılına gelmeden Nogay'ın kendisini tanımları için knezlere baskı yapmaya başladığını, bu noktada Lev ile Troiden

saldırılarının Rusları oldukça zor durumda bıraktığını ve knezlerin de uzun zamandır Nogay’a çağrıda bulunduklarını göstermektedir.

Kışın gelmesiyle birlikte güneyden kuzeye doğru ilerleyen⁷² Mamşey’in komutasındaki Moğol ordusu; Rus knezlerinden Mstislav, Vladimir ve Lev’i temsilen oğlu Yuri’nin de katılımıyla birlikte Litvanya üzerine harekete geçti. Seferin ilk kısmı önceki sefere benzer şekilde gerçekleşti. Novgorodok’a ulaşan birleşik ordu bir kez daha anlaşmazlığa düştü. Yıllıkta bunun sebebi olarak Moğollarla birlikte sefere devam edilmesi durumunda zengin ganimetlerden mahrum kalacaklarını düşünen Rus knezlerinin ayrılma isteği gösterilmektedir⁷³. Moğollardan ayrılan Mstislav ve Yuri, Gorodna’ya doğru hareket ettiler ve yolları üzerinde bulunan Tyunmo’yu kuşatma altına aldılar. Sonunda şehir ele geçirilse de bunun Ruslar için bedeli ağır oldu. Çok fazla askerin yanı sıra en iyi boyarlarını da kaybeden Rus knezleri sefere daha fazla devam edemeyerek geri çekilmek zorunda kaldılar⁷⁴. Aynı şekilde Novgorodok önlerindeki Mamşey’in de yeteri kadar başarılı olamaması seferin sona ermesine neden oldu. İki ordu önlerine çıkan yerleşim yerlerini yağmalayarak Litvanya topraklarını terk ettiler⁷⁵.

Sonuç olarak her iki seferin de başarısız olması Litvanya’nın Ak Orda hâkimiyetine girmesini engelledi ve Troiden bağımsızlığını korumayı başardı. Buna rağmen Troiden’in Galiçya’ya yaptığı saldırılar da son buldu. Çünkü hedefine ulaşmamış olsalar da Moğol seferleri Litvanya için beraberinde ağır kayıplar getiriyordu. Moğolları ülkesine daha fazla çekmek istemeyen Troiden bu sebeple yönünü doğuya çevirdi. Hatta 1280’de Nogay ve Lev’in ortak Lehistan seferine takviye kuvvet göndermesi kaynaklarda geçmese de Mamşey’in seferinden sonra iki

arasındaki çatışmayı kendi amacı doğrultusunda kullandığını söylemektedir. F. M. Şabul’do, **Zemli Yugo-Zapadnoy Rusi v Sostave Velikogo Knyajestva Litovskogo**, Kiev, Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR, 1987, s. 14. Pilipçuk ise seferin nedeninin Litvanya’nın haraç ödememesi olabileceğini ve bu noktada Nogay’ın söz konusu şikâyetleri bahane olarak kullandığını belirtmektedir. Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 162.

⁷² Yegorov’a göre Moğol ordusunun istikametinin bu şekilde olması lazım gelmektedir. Çünkü Don Nehri’nden Tuna’ya kadar olan topraklara hâkim olan Nogay’ın asıl merkezi Tuna’nın ağzındaki topraklardı ki bu da coğrafi olarak Galiçya’nın güneyine denk geliyordu. Yegorov, **a.g.e.**, s. 190.

⁷³ **PSRL II**, s. 207; Özcan, **a.g.e.**, s. 266.

⁷⁴ **PSRL II**, s. 207; Karamzin, **İstoriya...**, IV, s. 119; Paşuto, **a.g.e.**, s. 128; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 144.

⁷⁵ Özcan, **a.g.e.**, s. 267.

taraf arasında barış yapıldığını göstermektedir⁷⁶. Böylece Litvanya itaat altına alınamasa da tehdit unsuru olmaktan çıktı.

Mamşey'in seferi Nogay'ın bölgedeki nüfuzunu yayması bakımından ayrıca önemli oldu. Her ne kadar Rus knezlerinin yasal olarak hanlara müracaat etmesi gerekse de başkent Saray ile Galiçya arasındaki uzaklık sebebiyle Nogay ön plana çıkmaya başladı. Özellikle Lev Daniloviç bundan sonra her konuda Nogay'a müracaat etmeye başlayacak ve onunla birlikte ortak seferlerde yer alacaktır⁷⁷.

4.6. Bulgaristan'daki İvaylo İsyanı

Hatırlanacağı üzere Nogay'ın Doğu Roma İmparatoru VIII. Mikhail ile yaptığı ittifaktan en zararlı çıkan devlet Bulgaristan olmuş ve sürekli olarak Moğol akınlarına maruz kalmıştı. Bu akınlar nihayetinde Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda İvaylo İsyanının çıkmasına neden oldu. Ancak biz isyanı anlatmaya başlamadan önce isyana giden süreçte Bulgaristan'ın durumundan kısaca bahsetmek istiyoruz.

1273'ten sonra Konstantin Tih'in 3 yaşındaki oğlu Michael ortak kral ilan edildi ve bundan sonra Bulgaristan açık bir şekilde Konstantin'in eşi Maria tarafından yönetilmeye başlandı. Bunun sebebi bacağı kırık olan kralın hareket edememesi ve devlet işlerinden uzak kalmasıydı⁷⁸. Ancak Maria'nın yönetimi devletin ileri gelen boyarları arasında ciddi bir rahatsızlık yarattı. Çünkü onun baskıcı yönetimi sonucunda Konstantin'in akrabalarından çoğu idam edilmiş, hayatta kalanlar ise Maria'ya düşman hâle gelmişti⁷⁹. Bu sebeple Bulgar yönetiminde ciddi bir sıkıntı vardı. Başkentteki bu kargaşanın yanı sıra Doğu Roma'nın kışkırtmaları sebebiyle sürekli gerçekleşen Moğol akınları da halkı ekonomik olarak zor durumda bırakıyordu⁸⁰. Tüm

⁷⁶ Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 163.

⁷⁷ Özcan, **a.g.e.**, s. 267.

⁷⁸ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 550. Aslında daha İzzeddin Keykavus'un kurtarıldığı sefere katıldığı vakit Konstantin'in bacağı kırık ve bu sebeple sefere savaş arabasıyla katılmıştı. Pachymeres, **Relations...**, I, s. 304; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 48. Buna karşılık 1273'te oğlunun ortak kral ilan edilmesi ve yönetimde iyice pasif kalması onun başka bir hastalığı daha olduğunu düşündürmektedir.

⁷⁹ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 552; Fine, **a.g.e.**, s. 182.

⁸⁰ İsyanın sebepleri için bkz. Fine, **a.g.e.**, s. 182; Vasary, **a.g.e.**, s. 91; Madgearu, **a.g.e.**, s. 260; B. T. Goryanov, "Narodnoe Antifeodal'noe Vosstanie pod Rukovodstvom İvayla (1277-1280)", **İstoriya Bolgarii**, C. I, Moskva, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950, s. 143-144.

bunlar karşısında kralın etkisiz kalması sınırdaki bölgelerde yavaş yavaş yerel güçlerin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Bu şartlar altında 1277 yılında bir domuz çobanı olan İvaylo, azizlerden aldığını iddia ettiği çağrıya dayanarak ortaya çıktı ve kullandığı dini motifler ile kısa süre içerisinde halkı etrafında toplamayı başardı. Aynı zamanda bölgedeki çetelerle yönetimden rahatsız olan civar şehirlerdeki boyarların isyana destek vermeleri, onun toplumun tüm kesimleri tarafından desteklendiğini göstermektedir. Tüm bunların yanında akın yapmakta olan birkaç Moğol birliğini yenmesi de halk nezdindeki itibarını artırdı⁸¹.

Tüm bunlar karşısında daha fazla sessiz kalmasının mümkün olmadığını anlayan Konstantin, isyanı bastırmak amacıyla ordusunu toplamaya başladı. Ancak Maria'nın baskısı sebebiyle yönetime küsen pek çok boyar onu yalnız bıraktı. Bu sebeple Konstantin ancak kendi topladığı askerlerle İvaylo'nun karşısına çıkabildi. Tırnova yakınlarında gerçekleşen savaş, Konstantin'in hem savaşı hem de hayatını kaybetmesiyle sona erdi. İvaylo ise bu zaferden aldığı güçle derhal civardaki şehirleri zapt etmeye başladı⁸².

İvaylo tehdidi ortaya çıktığı vakit tedbir amacıyla sınırdaki kaleleri sağlamlaştıran Doğu Roma İmparatoru VIII. Mikhail, Konstantin'in ölümünden sonra İvaylo'nun daha da güçlenmesinden rahatsızlık duymaya başlayarak tahta kendi adayını çıkarmaya karar verdi. Bu amaçla o sırada kendi ülkesinde bulunan Asen Hanedanı'ndan John'u, III. İvan Asen ismiyle öne çıkardı ve kızı İrene ile evlendirdi⁸³. Bu durum karşısında Tırnova'da yönetimi elinde tutan Maria iyice endişe duymaya başladı. Konstantin'in ölümü sebebiyle yasal olarak yönetimi elinde tutması iyice zorlaşan Maria'nın hem İvaylo hem de düşmanlık beslediği amcası VIII. Mikhail ile onun adayı İvan Asen'e karşı durabilmesi mümkün değildi. Sonunda amcasıyla

⁸¹ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 550; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 105-106; Fine, **a.g.e.**, s. 195.

⁸² Pachymeres, **Relations...**, II, s. 552; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 106; Vasary, **a.g.e.**, s. 92; Fine, **a.g.e.**, s. 196.

⁸³ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 552-554; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 106-107. Vasary'e göre İmparatorun duruma müdahale etmesinin sebebi Charles d'Anjou liderliğindeki Doğu Roma karşıtı ittifakın Bulgaristan'ın bu karışık durumundan istifade etmesi ihtimalinden endişe duymasıydı. Vasary, **a.g.e.**, s. 92.

uzlaşmasının mümkün olmadığına karar vererek İvaylo'ya elçi yolladı ve oğlunun haklarını koruması şartıyla kendisiyle evlenmek istediğini bildirdi. İvaylo'nun teklifi kabul etmesi üzerine Maria 1278 yılı baharında Tırnova'nın kapılarını isyancılara açtı. Maria ile evlenmesiyle birlikte İvaylo, Bulgaristan Kralı olarak tahta çıktı⁸⁴.

İvaylo'nun tahta çıkmasına rağmen VIII. Mikhail yine de planını uygulamaya devam etti ve III. İvan Asen'i Doğu Roma ordusu ile birlikte Bulgaristan'a yolladı. Aynı zamanda damadı Nogay'dan da askerlerini göndermesini istedi. Bunun üzerine Çavuşbaşı⁸⁵ komutasındaki Moğol birlikleri Bulgaristan'a girdiler. Bir yandan boyarların muhalefeti ile uğraşan diğer yandan Doğu Roma ve Moğol saldırıları sebebiyle iki ateş arasında kalan İvaylo, hem adamlarına destek vermek hem de halkın kendisine katılımını artırmak amacıyla başkenti terk etti⁸⁶. Onun yokluğunu fırsat bilen Doğu Roma, Tırnova'yı kuşattığı sırada İvaylo'nun Moğollarla yaptığı bir savaşta öldüğü söylentisini etrafa yaydı. Başkentteki boyarlar Doğu Roma'nın desteklediği bir adayın tahta çıkmasını istememelerine rağmen Maria'nın yönetimine daha fazla tahammül edecek durumda da değillerdi. Bu sebeple onlar şehrin kapılarını Doğu Roma askerlerine açtılar. Böylece İvaylo'nun bir yıllık krallığının ardından 1279 baharında III. İvan Asen, Bulgar tahtına çıktı. Maria ise oğluyla birlikte o sırada Edirne'de bulunan VIII. Mikhail'e teslim edildi ve ardından hapse atıldı. Öte yandan Moğol komutanı Çavuşbaşı da yardımlarının karşılığı olarak İmparator tarafından protostrator⁸⁷ unvanı ile ödüllendirildi⁸⁸.

III. İvan Asen'in tahttaki konumunu güçlendirmek isteyen VIII. Mikhail, önde gelen Bulgar boyarlarından Kıpçak asıllı George Terter'i İvan Asen'in kız kardeşiyle evlendirdi ve ona despot unvanı verdi. Evliliğe engel olmak isteyen Terter'in ilk eşi

⁸⁴ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 560-564; Fine, **a.g.e.**, s. 196; Vasary, **a.g.e.**, s. 93.

⁸⁵ Bu kişinin ismi pek çok araştırmacı tarafından Kasım Bey şeklinde ifade edilmektedir. Şpuler, **Zolotaya...**, s. 88; Fine, **a.g.e.**, s. 197; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 158. Porsin bu ismi Çasimbek olarak vermektedir. Porsin, **"Politika..."**, s. 164. Vasary ise ismin doğrusunun Çavuşbaşı şeklinde okunması gerektiğini söylemektedir. Vasary, **a.g.e.**, s. 93, 55. dipnot.

⁸⁶ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 564; Madgearu, **a.g.e.**, s. 263.

⁸⁷ Protostrator, ilk ortaya çıktığı IX-X. yüzyıllarda imparator at sırtındayken ona yardım eden görevli iken Paleologlar zamanında imparatorluğun en yüksek memurlarına verilen unvan olmuştur. **The Oxford...**, s. 1748.

⁸⁸ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 564-566; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 107; Fine, **a.g.e.**, s. 197; Vasary, **a.g.e.**, s. 93; Madgearu, **a.g.e.**, s. 264.

ise oğlu Svetoslav ile birlikte Doğu Roma'ya gönderildi ve İznik'e hapsedildi⁸⁹. Böyle hareket edilmesindeki amaç Bulgar boyarlarının yeni krala daha çabuk itaat etmelerini sağlamaktı.

Başkent Tırnova'da bunlar olurken Doğu Roma ordusu da İvaylo'nun peşine düşmüş ve Bulgaristan'ın kuzeyindeki şehirleri zapt etmeye başlamıştı. Düşmanlarına karşılık veremeyen İvaylo, Silistre'ye sığındı ve üç ay boyunca kuşatma altında kaldı. Ancak Doğu Roma komutanının hastalanıp geri dönmesi üzerine tekrardan ortaya çıktı⁹⁰. Civar bölgelerden kuvvet toplayan İvaylo, Tırnova'yı ele geçirmek için tekrar harekete geçti. Bu kez yanında Moğol komutanı Çavuşbaşı da yer alıyordu⁹¹. İvaylo, Diabaina'da (günümüzde Tırnova'nın güneydoğusunda) 12 Temmuz 1279'da gerçekleşen ilk savaşta Protovestiarites⁹² Murinos komutasındaki 10.000 kişilik Doğu Roma ordusunu bozguna uğrattı. Ardından 5 Ağustos'ta Zygos Dağları'ndaki ikinci savaşta Protovestiarites Aprenos komutasındaki 5.000 kişilik bir orduyu daha mağlup ettiği gibi komutanını da öldürdü⁹³. Bu gelişmeler üzerine III. İvan Asen Tırnova'da daha fazla tutunamadı. Kız kardeşinin Terter ile evlenmesine rağmen boyarların olası karşı girişimlerinden endişe eden İvan Asen, üstüne Doğu Roma kuvvetlerini art arda mağlup eden İvaylo'nun Tırnova kapılarına dayanması üzerine daha fazla dayanamadı ve Bulgar hazinesini de yanına alarak gizlice VIII. Mikhail'in yanına kaçtı. Tahta ise boyarların desteğini alan George Terter geçti⁹⁴. Terter'in tahta çıkması ile birlikte aslında 1257'de son erkek mensubunun ölmesi ile sona eren ancak damatlar üzerinden devam etmekte olan Asen Hanedanı tarihe karışmış oldu⁹⁵.

⁸⁹ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 566; Vasary, **a.g.e.**, s. 93-94.

⁹⁰ Goryanov, **a.g.m.**, s. 145.

⁹¹ Vasary'ye göre VIII. Mikhail'in Terter ile yakınlaşmasından sonra, Terter tarafından görevinden alınan Çavuşbaşı bunu hakaret olarak kabul etmiş ve İvaylo'nun tarafına geçmiştir. Vasary, **a.g.e.**, s. 94. Ancak bu görüşte bazı eksiklikler söz konusudur. Vasary'in, Terter'in Çavuşbaşı'yı görevden aldığını söylemesine rağmen bir Moğol olan Çavuşbaşı'nın Bulgar yönetiminde herhangi bir görevinin olması mümkün değildir. Bu sebeple Vasary'in görüşü tartışmaya açıktır. Buna karşılık Çavuşbaşı'nın niçin İvaylo tarafına geçtiğini söyleyebilecek durumda da değiliz. Belki de Doğu Roma'nın Bulgaristan'daki nüfuzunun artmasından rahatsızlık duymuş olmalıdır.

⁹² Protovestiarites, muhtemelen X. yy.dan itibaren kullanılmakta olup imparatorluk muhafızlarının komutanlarına verilen bir unvandır. **The Oxford...**, s. 1750.

⁹³ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 588; Vasary, **a.g.e.**, s. 94; Fine, **a.g.e.**, s. 198.

⁹⁴ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 568; Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 107; Vasary, **a.g.e.**, s. 94; Kemaloğlu, **"Altın Orda'nın Balkan..."**, s. 94.

⁹⁵ Madgearu, **a.g.e.**, s. 266.

III. İvan Asen'in Tırnova'dan kaçmasına rağmen bu kez George Terter'in tahta çıkması İvaylo'nun hedeflerine bir kez daha ket vurdu. Bunun üzerine Çavuşbaşı'nın da tavsiyesine uyarak yardımını istemek üzere Nogay'ın yanına gitmeye karar verdi. Bu haberi alan VIII. Mikhail de İvan Asen'i hediyelerle birlikte Nogay'a yolladı. Nogay başlangıçta her iki taht adayına da olumlu yaklaştı ve onlara yardım edeceği vaadinde bulundu. Aradan uzun süre geçtikten sonra bir ziyafet sırasında Nogay, İvaylo için "*o İmparator babamın (VIII. Mikhail) düşmanı; onun için yaşamayı değil, ölmeyi hak ediyor*" diyerek derhal öldürülmesini emretti. İvaylo ile hareket eden Çavuşbaşı'nın da sonu aynı oldu. İvan Asen ise Nogay'ın hanımı Efrosina'nın araya girmesi ve kendisini derhal Doğu Roma'ya göndermesi sayesinde hayatta kaldı⁹⁶.

İvaylo İsyanı Marksist tarihçiler⁹⁷ tarafından Marx'ın tarih kuramı⁹⁸ esas alınarak anlatılmaktadır. Onlara göre feodal sömürüye karşı halk kitlelerinin Avrupa'daki en eski mücadelelerinden biri olan bu isyan; halkın tam olarak örgütlenememesi, isyanın sosyo-ekonomik bir reform planının olmaması ve İvaylo'nun boyarlarla yakınlaşmasının halkta yarattığı hayal kırıklığı sebeplerinden ötürü başarısız oldu⁹⁹. Ancak bu isyanın Marksist kurama göre değerlendirilmesinde belli sıkıntılar vardır. İsyanın bir domuz çobanı tarafından başlatılmış olması ve sonrasında halkın desteğiyle kralın devrilmesi elbette Marksist tarihçilerin heyecanlanmasına ve bu isyana odaklanmalarına neden olmuştur. Ancak isyan sırasında yaşanan gelişmelerin Marksist kurama uymadığı görülmektedir. Örneğin İvaylo'nun sosyal adaletsizliğe karşı hiçbir söylemi olmamıştı. O, krallık yönetiminin kendisine değil, sadece krala karşı isyan etmişti. Bu isyan sırasında yoksul halkın yanı sıra kraldan rahatsız olan boyarlar da onun yanında yer almışlardı. Kralı öldürdükten

⁹⁶ Pachymeres, **Relations...**, II, s. 588-590; Fine, **a.g.e.**, s. 198; Vasary, **a.g.e.**, s. 94-95; Madgearu, **a.g.e.**, s. 265.

⁹⁷ Goryanov, **a.g.m.**, s. 143-146; Peter Petrow, **Der Aufstand des Iwailo: der Bauernkrieg in Bulgarien 1277-1280**, Berlin 1988.

⁹⁸ Marx'a göre tüm toplumların tarihi sınıf mücadelesinden oluşmaktadır ve kısaca *ezenler* ile *ezilenler* olarak ayrılan iki karşıt sınıf arasında aralıksız bir çatışma söz konusudur. Tarihsel gelişim içerisinde en nihayetinde burjuva ile proleterya (işçi) sınıfı arasındaki çatışma sonucunda kapitalist toplum sona erecek ve yerine sınıfların olmadığı sosyalist toplum ortaya çıkacaktır. Marx bu teorisini desteklemek amacıyla kapitalist toplumda gözlemlediği sınıf çatışmasının benzerlerini tarihteki diğer toplumlarda aramıştır. Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, çev. Korkmaz Alemdar, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 9. Baskı, 2014, s. 111-113.

⁹⁹ Goryanov, **a.g.m.**, s. 145-146.

sonra da yeni bir sistem kurma teşebbüsü içine girmemiş, Maria ile evlenerek öldürdüğü kralın yerine geçmiştir¹⁰⁰. Dolayısıyla onun isyanını sosyal bir hareket olarak görmek mümkün değildir. Ayrıca isyanın sonunda ileri feodal ya da kapitalist döneme geçilmemiş olmasından ötürü de söz konusu isyanı Marksist açıdan yorumlayamayız.

Üzerinde durulması gereken bir diğer mesele Nogay'ın kendisine müracaat eden adaylar karşısında sergilemiş olduğu tavidir. Onun uzun bir süre geçtikten sonra İvaylo'yu öldürmesi başta kararsız kaldığı, daha sonra Doğu Roma lehine hareket etmeye karar verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu gecikmenin arkasında Mengü Timur Han olduğunu düşünmek mümkündür. Bunun sebebi 1279 yılında Mengü Timur Han tarafından İstanbul'a elçi gönderilmesidir. Vernadsky; Nogay ve İmparatorun farklı adayları desteklemesi sebebiyle aralarındaki ilişkinin bozulduğunu, Mengü Timur Han'ın da duruma müdahale etmek için İstanbul'a elçi gönderdiğini söylemektedir¹⁰¹. Spuler ve Pilipçuk ise farklı bir yorum getirerek elçiliğin sebebi olarak Nogay ile İmparator arasındaki yakınlaşmanın Mengü Timur Han nezdinde yarattığı huzursuzluğu öne sürmektedirler¹⁰².

Bu elçiliğin neden ve ne zaman gönderildiğini tespit edebilirsek konumuz ile bağlantısını da ortaya koyabiliriz. Rus yıllıkları ittifakla Mengü Timur Han tarafından VIII. Mikhail'e elçi olarak gönderilen Saray Piskoposu Feognost'un 1279'da geri döndüğünü söylemektedirler¹⁰³. Vernadsky bu bilgiden hareketle Feognost'un 1278 yılında İstanbul'a geldiğini düşünmektedir¹⁰⁴. Ancak iki başkent arasındaki yolculuğun birkaç ay sürmesi sebebiyle elçilerin 1279'da gönderildiğini düşünmek daha doğrudur¹⁰⁵. Nitekim diğer yıllıklardan farklı olarak Feognost'un kış ayında Rusya'ya geldiğini söyleyen *Troitskaya* ve *Simeonovskaya Yıllıklarının* kaydı da bu

¹⁰⁰ Fine, **a.g.e.**, s. 196-197.

¹⁰¹ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 213-214.

¹⁰² Şpuler, **Zolotaya...**, s. 89; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 159.

¹⁰³ **PSRL VII**, s. 174; **PSRL X**, s. 157; **PSRL XVIII**, s. 77; **PSRL XX**, s. 168; **PSRL XXIII**, s. 90.

¹⁰⁴ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 214. Ancak yazar bir başka eserinde, *Nikonovskaya Yıllığı*'na dayanarak elçiliğin gönderilme tarihinin 1279 olduğunu söylemektedir. Vernadsky, **a.g.m.**, s. 531.

¹⁰⁵ Kemaloğlu da söz konusu görüşmelerin 1279'da olduğunu düşünmektedir. İlyas Kamalov, "Altın Orda - Bizans Münasebetleri (1261-1453)", **Karadeniz Araştırmaları**, S. 4, Çorum 2005, s. 10.

görüşü desteklemektedir¹⁰⁶. Mengü Timur Han'ın neden Doğu Roma ile irtibata geçtiğine dair maalesef kaynaklarda bilgi yoktur. Yalnızca *Nikonovskaya Yıllığı*'nda Feognost'un Mengü Timur Han tarafından VIII. Mikhail'e gönderilen mektup ve hediyeleri yerine ulaştırdığı yazmakta ancak mektubun içeriği konusunda herhangi açıklama bulunmamaktadır¹⁰⁷. Yine de görüşmelerin İvaylo İsyanıyla aynı sürece denk gelmesinden dolayı Feognost'un gönderilmesinin arkasında Bulgaristan'daki durumun olduğunu düşünmek mümkündür¹⁰⁸.

Yukarıdaki açıklamadan sonra Nogay'ın iki taht adayından hangisini destekleyeceği konusunda uzun süre kararsız kalmasının sebebinin Mengü Timur Han olduğunu ve görüşmelerin sonuçlanmasını beklediğini söyleyebiliriz¹⁰⁹. Nogay'ın nihayetinde İvaylo'yu öldürmesi araştırmacılar tarafından Doğu Roma lehine karar kıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak gözden kaçırılan nokta şudur ki Nogay, İmparatorun adayı olan III. İvan Asen'i de desteklememiş hatta eşi Efrosina araya girmemiş olsaydı onu da öldürmeyi düşünmüştü¹¹⁰. Bu konuda Pilipçuk, Mengü Timur Han tarafından gönderilen elçilik heyetinin Nogay ile İmparator arasındaki ilişkileri bozduğunu ve bu sebeple Nogay'ın İvan Asen'i desteklemeyi bıraktığını söylemektedir¹¹¹. Ancak birkaç yıl sonra İmparator'dan gelen yardım çağrısına Nogay'ın olumlu yanıt vermesi iki taraf arasındaki ilişkilerin tam olarak bozulmadığını göstermektedir. Bize göre Nogay'ın bu şekilde karar vermesindeki sebep iki adayın da önünün açık olmadığını görmesidir. Bir domuz çobanı olan İvaylo'nun Bulgar boyarları tarafından kral olarak kabul edilmesi mümkün değildi. Kaldı ki isyan sırasında Moğollara saldırması da göz ardı edilemeyecek bir suçtu ve

¹⁰⁶ PSRL XVIII, s. 77; *Troitskaya Letopis': Rekonstruktsiya Teksta*, der. M. D. Priselkov, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk, s. 336-337.

¹⁰⁷ PSRL X, s. 157.

¹⁰⁸ *Şecere-i Türk*'te Mengü Timur Han'ın Bulgarlar üzerine sefere çıktığı ve iki yıl sonra galip olarak döndüğü yazmaktadır. Ebu'l-Gazi, *a.g.e.*, s. 152. Safargaliyev kaynakta ismi geçen Bulgarların Tuna Bulgarları olduğunu düşünerek Ebu'l-Gazi'nin Nogay tarafından düzenlenen Moğol akınlarını Mengü Timur Han'a atfettiğini düşünmektedir. Safargaliyev, *a.g.e.*, s. 54. Ancak bu bilgi doğru değildir. Doğrusu Mengü Timur Han'ın İdil Bulgarları üzerine sefer düzenlemiş olduğudur. Nitekim Rus yıllıklarında da Fedor Rostislaviç'in Mengü Timur Han'a yardım etmek için bu sefere katıldığı yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, *a.g.t.*, s. 182-183.

¹⁰⁹ Porsin, "Politika...", s. 164.

¹¹⁰ Pachymeres, *Relations...*, II, s. 590; Vasary, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹¹ Pilipçuk, *a.g.m.*, s. 159.

dolayısıyla öldürülmesi gerekiyordu¹¹². III. İvan Asen ise kısa krallığı döneminde yönetimde etkili olamamış ve boyarların desteğini alamamıştı. Bu sebeplerden ötürü kanaatimizce Nogay her iki adayın da kendisine menfaat sağlamayacağını düşünerek Terter'in tahta çıkmasına müdahale etmemiştir.

4.7. 1280 Lehistan Seferi

1280 yılında Lehistan Kralı V. Boleslav'ın arkasında bir varis bırakmadan ölmesi ortak Moğol-Rus seferini de beraberinde getirdi. Kaynaklar seferin sebebi olarak Galiçya Knezi Lev'in boş kalan Krakov tahtına çıkarak Krakov, Sandomir ve Lublin şehirlerini ele geçirme, eğer bu mümkün olmazsa da sınırdeki bazı şehirleri hâkimiyet altına alma arzusunu göstermektedirler¹¹³. Bu sırada Lehistan tahtına ölen kralın yeğenlerinden Kara Leško'nun çıkmasına rağmen arzusundan vazgeçmeyen Lev, amacına ulaşmak için Nogay'dan yardım istedi. Lev'in talebini kabul eden Nogay tarafından kendisine yardımcı olması amacıyla Konçak, Kozey ve Kubatan¹¹⁴ isimli komutanlar gönderildi. Ayrıca Lev ve oğlu Yuri'ye destek sağlaması için diğer Rus knezlerinden Mstislav, Vladimir ve Mstislav'ın oğlu Danilo da sefere çağrıldı¹¹⁵. Kaynaklarda diğer knezlerin sefere isteksiz olarak katıldıkları söylenmektedir ki bu

¹¹² Pilipçuk, **a.y.** Porsin bu görüşe karşı çıkarak İvaylo'nun aslında Moğollara saldırmadığını söylemektedir. Ona göre İvaylo'nun Moğolları yendiğine dair bilgiler tıpkı Pachymeres'te geçen "*İvaylo'nun Moğollar tarafından öldürüldüğü*" söylentisi gibi gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca eğer İvaylo gerçekten Moğolları öldürmüş olsaydı en nihayetinde yardım için Nogay'a gitmesi anlamsız olurdu. Porsin, **a.g.m.**, s. 163-164. Ancak III. İvan Asen'i tahta çıkarmak için harekete geçen İmparatorun kendisine yardım eden Moğol komutanı Çavuşbaşı'ya Protostrator unvanı vermesi onun İvaylo ile savaştığını göstermektedir. Öte yandan İvaylo'nun Moğollarla savaşmasına rağmen yine de Nogay'a başvurmasının sebebi başka çaresinin kalmaması ve Nogay'ın komutanı olan Çavuşbaşı'nın kendisine böyle bir teklifle gelmiş olmasıdır.

¹¹³ **PSRL II**, s. 208; **PSRL XL**, s. 125; Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 441; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 222; Gvanini, **a.g.e.**, s. 112; Karamzin, **İstoriya...**, 2017, s. 265; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 164; Özcan, **a.g.e.**, s. 267. Paşuto, Lev'in arzu ettiği topraklar için Vepr Nehri'nin doğusundaki bölgeyi işaret etmektedir. Paşuto, **a.g.e.**, s. 128.

¹¹⁴ Gorskiy bu komutanların sırasıyla Mengü Timur Han'ın yeğeni Konçak, Orda'nın büyük torunu Gazan ve Mengü Timur Han'ın oğlu Kudukan olabilecekleri yönünde varsayımın geliştirilebileceğini ancak bunun sadece isim benzerliğine dayandığını söylemektedir. Gorskiy, **a.g.m.**, s. 132. Onun da belirttiği gibi sadece isim benzerliğine dayanarak bu varsayımları desteklemek zordur. Kaldı ki Mengü Timur Han yerine Nogay'a müracaat eden Lev'e yardım için gönderilen orduda Mengü Timur Han'ın oğlunun yer alması da pek makul görünmemektedir. Paşuto ise bu komutanlardan sadece Konçak hakkında yorum yaparak onun Kıpçak asıllı olduğunu söylemektedir. Paşuto, **a.g.e.**, s. 296.

¹¹⁵ **PSRL II**, s. 208; **PSRL XL**, s. 125.

gayet doğaldı. Çünkü bu sefer Lev'in arzusunu yerine getirmek için düzenleniyordu ve diğer knezlere hiçbir katkısı yoktu. Ancak buna rağmen onlar Nogay'ın emri üzerine sefere katılmak zorunda kaldılar¹¹⁶. Bu durum Nogay'ın Galiçya knezleri üzerindeki nüfuzunun ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Bundan başka Leh kaynaklarında Lev'in ordusunun içerisinde Litvanların olduğunu belirtilmesi Troiden'in de sefere destek verdiğini göstermektedir¹¹⁷.

Lev ve oğlu Yuri'nin öncü, Moğolların ise artçı olarak ilerlediği birleşik ordu 1280 yılı başlarında Lehistan'a girdi. Buz tutmuş Vistül Nehri'ni rahatlıkla geçen ordu ilk olarak Sandomir'e ulaştı ve kısa süre içerisinde şehri ele geçirerek yağmaladı¹¹⁸. Sandomir'den sonra Lev'in Krakov'u ele geçirmek amacıyla sefere devam etmek istemesi Rus knezleri arasında ayrılığa neden oldu. Karamzin'e göre Lev'in kör arzularının Hristiyan ülkelerinde daha fazla yıkıma neden olmasının önüne geçmek isteyen Mstislav ve Vladimir seferin geri kalan kısmında yer almadılar¹¹⁹. Ancak asıl sebep Krakov'un zaptının bir tek Lev'e yarar sağlaması ve böylece onun daha da güçlenecek olmasından rahatsızlık duymaları idi. Bundan dolayı Lev ile beraber sadece Moğollar ve Litvanlar Krakov'a gittiler. Knez Vladimir ise Sandomir'de kalarak etraftaki toprakları yağmalamakla yetinmeyi tercih etti¹²⁰. Mstislav için yıllıkta herhangi bir kayıt olmasa da muhtemelen Vladimir ile birlikte hareket ediyordu.

Krakov'a hareket eden Lev'in ordusu 3 Şubat 1280'de, Sandomir'den ortalama üç km uzaklıkta yer alan Gosliç'te, başlarında Krakov Valisi Petr, Sandomir Valisi Yanuş ve Krakov Kalesi'nin Komutanı Varş'ın olduğu Leh ordusu ile karşılaştı. İki taraf arasındaki savaşta Lev'in ordusu tam bir hezimete uğradı. Leh kaynakları onun askerlerinden 8.000'inin öldüğünü, 2.000 tanesinin de esir düştüğünü söylerken *İpatevskaya Yıllığı*'nda ise sayı verilmeden pek çok boyar ve askerinin öldüğü

¹¹⁶ Paşuto, **a.g.e.**, s. 296.

¹¹⁷ Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 441; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 222; Kromer, **a.g.e.**, s. 500; Bielski, **a.g.e.**, s. 328; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 163-164.

¹¹⁸ **PSRL XL**, s. 125; Özcan, **a.g.e.**, s. 268. Dlugosz'a göre Sandomir'i ele geçirmelerine rağmen iç kaleye boyun eğdiremeyen Moğollar şehrin etrafındaki toprakları yağmalamakla yetinmişlerdir. Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 441; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 222.

¹¹⁹ Karamzin, **İstoriya...**, 2017, s. 265.

¹²⁰ **PSRL II**, s. 208.

belirtilmektedir¹²¹. Bu savaşta Ruslar kadar olmasa da Moğolların kayıpları da fazla oldu. Bu mağlubiyet üzerine Lev ordusunu geri çekmek zorunda kaldı¹²².

Gosliç'te elde edilen galibiyetten sonra Lehistan Kralı Kara Leşko, yaklaşık on beş gün içerisinde topladığı 30.000 piyade ve 2.000 süvari ile birlikte Lev'e karşı saldırıya geçti. Rus topraklarına giren Leh ordusu, Lev tarafından kurulan ve onun adını alan Lvov ile Preorsk'a kadar olan tüm toprakları yağmaladı¹²³. Leh kaynakları Kara Leşko'nun seferi sırasında 5.000 kişinin öldüğünü, 4.000 kişinin de esir düştüğünü yazmaktadırlar.¹²⁴ Sonuç olarak bu sefer, Krakov'u ele geçirmeyi hayal eden Lev'in kendi topraklarının yağmalanması ile sona erdi. Bu mağlubiyet Nogay için de hezimet olmasına rağmen onun bölgedeki nüfuzunun yine de devam ettiği görülmektedir.

4.8. Nogay'ın Doğu Roma'ya Son Yardımı ve Drim Savaşı

1282'de Balkanlarda yaşanan gelişmeler Doğu Roma İmparatoru VIII. Mikhail'i bir kez daha Nogay'dan yardım istemeye sevk etti. Aslında Mengü Timur Han'ın ölümünden sonra gerçekleştiği için bu olayın kronolojik olarak sonraki bölümde yer alması lazım gelmektedir. Ancak konuyu burada ele almamızın sebebi her iki olayın da Nogay nezdindeki etkisinin aynı olmasıdır. Mengü Timur Han'ın ölümüyle birlikte Ak Orda yönetiminde daha aktif rol oynamaya başlayan Nogay, aynı yıl VIII. Mikhail'in ölümünden sonra da Doğu Roma ile olan ittifakını sona erdirmiş ve Balkanlarda kendi menfaatlerine göre hareket etmeye başlamıştır¹²⁵. Aradaki benzerlik sebebiyle bu olaya Mengü Timur Han dönemi içerisinde yer vermeyi tercih

¹²¹ PSRL II, s. 209; Dlugosza (L), a.g.e., s. 441-442; Dlugosz (İ), a.g.e., s. 222; Kromer, a.g.e., s. 500-501; Bielski, a.g.e., s. 328; Gvanini, a.g.e., s. 113; Pilipçuk, a.g.m., s. 164; Howorth, a.g.e., s. 138; Özcan, a.g.e., s. 268.

¹²² Olayları Knez Vladimir yanlış bir şekilde ele alan *İpatevskaya Yıllığı*, Lev'in büyük bir onursuzluk içinde geri döndüğünü söyleyerek onun mağlubiyetinden duyduğu memnuniyeti açıkça dile getirmektedir. PSRL II, s. 209; Paşuto, a.g.e., s. 297.

¹²³ PSRL XL, s. 126; Özcan, a.g.e., s. 268.

¹²⁴ Dlugosza (L), a.g.e., s. 442; Kromer, a.g.e., s. 501; Gvanini, a.g.e., s. 113; Pilipçuk, a.g.m., s. 164.

¹²⁵ Kemaloğlu, "Altın Orda'nın Balkan...", s. 94.

ettik. Daha sonra gerçekleşen Drim Savaşını ise yine konu ile olan bağlantısını göz önünde bulundurarak bu başlık altında ele almayı uygun bulduk.

İmparatoru Nogay'dan yardım istemeye zorlayan olay, daha önce adı geçen Teselya yöneticisi Sebastokrator Ioannes'in Doğu Roma ile olan barışı bozması oldu. Ioannes'in saldırılarına tek başına karşılık veremeyen İmparator, son çare olarak damadı Nogay'dan yardım istemek zorunda kaldı. İmparatorun amacı Ioannes'in topraklarını Moğolların eliyle yağmalatmak suretiyle düşmanını etkisiz hâle getirmektir¹²⁶. Kayınpederinin isteğini kabul eden Nogay tarafından sefere destek amacıyla 4.000 Moğol askeri gönderildi¹²⁷. Kış gelmeden Moğolların harekete geçmesini isteyen İmparator, Kasım ayında İstanbul'dan yola çıkarak Lysimakhia'da¹²⁸ Moğolları karşıladı. Burada Moğol birliklerini denetleyen İmparatorun 11 Aralık 1282'deki ani ölümü üzerine Teselya'ya yapılacak sefer hazırlıkları da sona erdi¹²⁹.

Babasının yerine tahta çıkan yeni imparator II. Andronikos'un karşısına çıkan ilk sorun ordugâhtaki Moğollar oldu. Çünkü VIII. Mikhail onlara Teselya'yı yağmalama vaadi sunmuştu ve seferin sona ermiş olması Moğolların arzu ettiği ganimetin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu ortamda Moğolların Romalılara saldırma, imparatorluk hazinesini ele geçirme ve İmparatoru esir alma ihtimalleri Doğu Roma yönetiminde ciddi endişeye sebep oldu¹³⁰. Bunun önüne geçmek isteyen İmparator, Moğolların başına Mikhail Glabas'ı tayin ettikten sonra onları Romalılara düşman olan Balkanlar'daki kabileler üzerine gönderdi. Bundan başka Moğolları bir miktar Roma parasıyla da ödüllendiren İmparator, böylece onları kendi ülkesinden uzaklaştırmayı başardı¹³¹.

¹²⁶ Pachymeres, *Relations...*, II, s. 658; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 62-63; Vasary, *a.g.e.*, s. 95-96.

¹²⁷ Nikifor Grigora, *a.g.e.*, s. 125; Vasary, *a.g.e.*, s. 96.

¹²⁸ Büyük İskender'in generallerinden Lysimakhos tarafından Gelibolu Yarımadası'nın kıstağında kurulmuş olan tarihi bir şehir olup günümüzde kalıntıları yoktur. Umar, *a.g.e.*, s. 529.

¹²⁹ Vasary, *a.g.e.*, s. 96. Seferin sona erme sebebi daha en başından itibaren Hristiyanlar ve kutsal mekanlara saldırımları için Moğolların çağırılmasının dinen büyük bir günah olarak görülmesi idi. Pachymeres, *Relations...*, II, s. 658; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 63.

¹³⁰ Pachymeres, *Relations...*, III, s. 18; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 67; Nikifor Grigora, *a.g.e.*, s. 125; Vasary, *a.g.e.*, s. 96.

¹³¹ Pachymeres, *Relations...*, III, s. 18-20; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 68; Nikifor Grigora, *a.g.e.*, s. 125-126.

Doğu Roma kaynaklarında ismi tam olarak belirtilmeyen Balkanlardaki düşman kabilelerle kastedilen Sırbistan'dı. Gerçekten de 1282'de tahta çıkan II. Milutin saldırgan bir politika izleyerek Doğu Roma aleyhinde topraklarını genişletmeye başlamıştı. Onun aynı yıl içinde yapmış olduğu sefer sonucunda Üsküp, Zletovo ve Pijanac'ın da yer aldığı Kuzey Makedonya toprakları Sırların eline geçti¹³². Böylece yeni İmparator Moğolları Sırbistan'a yollayarak hem onların ganimet bulmalarını sağladı hem de Moğollar ve Sırları birbirleriyle savaştırmak eşzamanlı olarak iki rakibini zayıflatmayı amaçladı¹³³. Danilo ise Doğu Roma kaynaklarından farklı olarak seferin sebebini Kuzey Makedonya'daki topraklarını kaybeden soyluların İmparatoru kışkırtmaları şeklinde ifade etmektedir¹³⁴.

Seferin sonraki kısmıyla alakalı bilgiler Danilo'nun eserinde yer almaktadır. Kışın hareket etmelerinin Sırlarda yarattığı şaşkınlıktan istifade eden Moğol-Doğu Roma ordusu etrafı yağmalayarak ilerledikten sonra Lipljan'a kadar geldiler. Buraya vardktan sonra Moğolları ülkeden çıkarma görevini başarıyla yerine getirmiş olan Mikhail Glabas, emrindeki Roma askerleriyle birlikte geri döndü. Prizren'e gelindiği sırada bu kez Moğol ordusu içerisinde bir bölünme yaşandı. Karabaş¹³⁵ komutasındaki bir grup Moğol, ana ordudan ayrı hareket etmeye başladı ve 1283 yılı ilkbaharının başlarında Drim Nehri'ne ulaştı. Nehrin şiddetli şekilde akmasına aldırış etmeyen Moğollar, atlarının gücüne güvenerek nehri geçmeye çalıştılar. Ancak geçiş sırasında Moğolların çoğu nehirde boğulurken karşı kıyıya ulaşan az sayıdaki asker de Sırlar tarafından öldürüldü. Moğol komutanı Karabaş'ın ise başı kesildi ve incilerle süslenildikten sonra özel hediye olarak Kral Milutin'e sunuldu¹³⁶.

¹³² Danilo, **a.g.e.**, s. 82; Fine, **a.g.e.**, s. 219; Vasary, **a.g.e.**, s. 113; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 159; Uzelac, "Tatars...", s. 10.

¹³³ Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 126.

¹³⁴ Danilo, **a.g.e.**, s. 82-83. Danilo ayrıca İmparatorun Sırp topraklarını tahrip etmesi amacıyla Moğollar, Franklar ve Türklerden oluşan bir ordu gönderdiğini de söylemektedir. Ancak Drim'deki savaşta sadece Moğollardan bahsetmesi, Franklar ve Türklerin Prizren'den geri dönen Mikhail Glabas'ın ordusunda yer aldığını göstermektedir.

¹³⁵ Sırpça eserde "Črnoglav" şeklinde geçmekte olup Kara-Baş kelimesinin birebir Sırpça karşılığıdır.

¹³⁶ Danilo, **a.g.e.**, s. 84; Vasary, **a.g.e.**, s. 114; Aleksandar Uzelats, "Serbskie Pismenne Istočniki o Tatarah i Zolotoy Orde (Pervaya Polovina 14 veka)", **Zolotoordinskie Obozrenie/Golden Horde Review**, No: 1(3), Kazan 2014, s. 102.

Danilo'nun Drim'deki zafere odaklanmasına rağmen asıl Moğol ordusu etrafı yağmalayarak zengin ganimetlerle birlikte Nogay'ın yanına dönmeyi başardı¹³⁷. Bu sefer ile birlikte Nogay'ın Doğu Roma ile ittifakı sona erdi. Nogay'ın politika değişikliğinin sebebiyle alakalı olarak kaynaklarda herhangi bilgi yer almamaktadır. Onun Doğu Roma'ya yardım için gönderdiği ordunun Sırbistan'da yalnız bırakılması ve nihayetinde bir kısmının Drim'de yok olmasının Nogay'ı öfkелendirdiğini düşünmek mümkündür. Ayrıca VIII. Mikhail'in ölümünün de büyük ihtimal bu kararda etkisi vardı. Bu yeni politika Nogay'ın 1285'te Doğu Roma'ya sefer düzenlemesiyle birlikte kendini göstermeye başlayacaktır¹³⁸. II. Andronikos ise Nogay'ın müttefikliğini kaybetmenin yanı sıra Sırpları da kendi üzerine çekmiş oldu. Nitekim 1283 seferinin intikamını almak isteyen II. Milutin'in aynı yılın sonunda düzenlediği seferle birlikte Ege Denizi kıyısındaki Kavala'ya kadar olan topraklar Sırplar tarafından yağmalandı¹³⁹. Görüldüğü üzere VIII. Mikhail'in ölümüyle birlikte Balkan siyaseti köklü bir şekilde değişikliğe uğramış oldu.

¹³⁷ Nikifor Grigora, **a.g.e.**, s. 126; Uzelac, "**Tatars...**", s. 10.

¹³⁸ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 92; Uzelac, "**The Golden...**", s. 382.

¹³⁹ Danilo, **a.g.e.**, s. 85; Fine, **a.g.e.**, s. 219; Uzelac, "**Tatars...**", s. 10.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TUDA MENGÜ VE TULA BUKA HAN DÖNEMLERİNDE NOGAY'IN FAALİYETLERİ

16 yıl hükümdarlık yapan Mengü Timur Han 1282 (H. 681)'de Eklokiye¹ adı verilen bir yerde boğazında çıkan çiban yüzünden vefat etti. Mengü Timur Han'ın ölümü üzerine tahta küçük kardeşi Tuda Mengü çıktı². Bu taht değişikliğiyle birlikte Nogay'ın devlet içerisindeki konumu da yükselmeye başladı. Çünkü Mengü Timur Han zamanında başkentten uzaklaştırılan ve devlet işlerine karışması engellenen Nogay, yeni dönemde pek çok yerde etkisini göstermeye başladı. Örneğin Memlük Sultanı Seyfeddin Kalavun, Mengü Timur Han'a hitaben Şemseddin Suguri Gutmi ve Seyfeddin Balaban adlı iki elçi yollamış ancak onlar Saray'a ulaştığı vakit Hanın vefat ettiğini ve yerine Tuda Mengü'nün geçtiğini öğrenmişlerdi. Bunun üzerine Tuda Mengü'nün huzuruna çıkan elçiler beraberinde getirdikleri nefis kumaşlardan oluşan hediyeleri Hana ve etrafındakilere takdim etmişlerdi ki bunlardan birisi de Nogay için yollanmıştı³. Buna karşılık Nogay da aynı yılın ortalarında Emir Suturus, Emir Nurgas ve Seyfeddin Ebubekir isimli elçilerini iade-i ziyaret maksadıyla Mısır'a gönderdi⁴.

Bazı tarihçiler Tuda Mengü Han'ın tahta çıkışında Nogay'ın etkisi olduğunu söylemektedirler⁵. Bu görüşü destekleyecek ana kaynaklar da söz konusudur. Marko

¹ Rusça çeviride Aklukiya olarak belirtilen bu yerin neresi olduğu tespit edilmiş değildir.

² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 381; Kalkaşandi, **a.g.e.**, s. 405; Kazvini (R), **a.g.e.**, s. 91; Beybars (R), **a.g.e.**, s. 122; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 232; Baybars, **et-Tuhfetu'l...**, s. 99; Kafalı, **Altın...**, s. 62. Tüm bu kaynaklar içerisinde en net tarihi Kazvini vermektedir. Ona göre Mengü Timur Han 17 Nisan 1282 (H. 6 Muharrem 681)'de ölmüştür. Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 481. Bazı kaynaklarda ise ölüm tarihi 1280 veya 1281 (H. 679-680) olarak gösterilmektedir. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 104; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 179; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 154; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 263. Ancak nümismatik kaynaklara bakıldığında zaman Mengü Timur Han adına basılmış 1282 (H. 681) tarihli paraların olduğu görülmektedir. Sagdayeva, **a.g.e.**, s. 10. Bu sebeple onun ölüm tarihinin 1282 olması lazım gelmektedir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mıskov, **a.g.e.**, s. 110-111.

³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 104; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 181; Kafalı, **Altın...**, s. 63; Yıldırım, **a.g.t.**, s. 46.

⁴ Haziran-Temmuz 1282'de (H. 681 yılı Rebiülevvel ayı) Nogay'ın elçileri Emir Suturus, Emir Nurgas ve Seyfeddin Ebubekir Mısır'a ulaşmışlardır. İbnü'l-Forat, **a.g.e.**, s. 362. İki taraf arasındaki diplomatik ilişkiler sonraki yıllarda da devam etmiş, H. 685'e karşılık gelen 1286-1287 yılında Nogay tarafından Mısır'a elçi yollanmıştır. Abdüzzahir, **İz Biografii...**, s. 69; Abdüzzahir, **Teşrifü'l...**, s. 146.

⁵ Safargaliyev, **a.g.e.**, s. 55. Poçekayev'e göre Nogay, Tula Buka ile dostane ilişkilere sahip olmasına rağmen siyasi tecrübesine dayanarak Tuda Mengü'yü tercih etmiştir. Poçekayev, **Çari...**, s. 59.

Polo'ya göre Tuda Mengü Han, oldukça güçlü olan Nogay'ın desteği ile tahta çıktı⁶. Ancak yine de onun tahta çıkışında sadece Nogay'ın etkisi olduğunu söylemek yanlış olur. Çünkü Tuda Mengü Han önceki Hanın kardeşi ve Batu Han soyunun yaşça en kıdemli temsilcisi olması bakımından en güçlü aday konumunda yer alıyordu. Doğal olarak bu durum Mengü Timur Han'ın hanımı Çiçek Hatun ve diğer ileri gelenlerin de onu desteklemelerini sağladı⁷. Böylece Tuda Mengü Han'ın ulus içerisindeki tüm etkili isimlerin desteğini alarak sorunsuz şekilde tahta çıktığı görülmektedir.

5.1. Kuzeydoğu Rusya'da Büyük Knezlik Mücadelesinin Başlaması

Nogay ile Ak Orda hanları arasındaki ilişkilerin ciddi şekilde gerilmesine sebep olan ilk olay Dmitriy ile Andrey Aleksandroviç arasındaki büyük knezlik mücadelesinde tarafların farklı adayları desteklemiş olmasıdır. II. Deşt-i Kıpçak seferinden sonra Saray'a yerleşen Batu Han, Rusya'daki knezlikleri itaat altında tutmak için kendisine yakın olan Aleksandr Nevski'yi büyük knezlik makamına getirdi ve onun politikası sonraki hanlar tarafından da devam ettirildi⁸. Moğol öncesi dönemde büyük knezliği verdikleri mücadele sonucunda kendi güçleriyle kazanan knezler, yeni dönemde bu makamı hanlara gösterdikleri sadakat ve güvenin hediyesi olarak elde etmeye başladılar. Bu sürecin ilk istisnası Ak Orda Hanı yerine Nogay'dan aldığı destekle büyük knezlik makamını elinde tutan Dmitriy oldu.

1277'de Büyük Knez Vasiliy'in ölümü üzerine Pereyaslavl Knezi Dmitriy, Novgorod tahtına çıktı ve böylece tüm Kuzey Rusya'nın büyük knezi oldu⁹. Aynı yıl Mengü Timur Han'ın Alanlara karşı yapacağı sefere katılmak için yola çıkan knezler

⁶ Marco Polo, **a.g.e.**, s. 439. Burada Marko Polo'nun verdiği bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ona göre Mengü Timur Han öldükten sonra tahta Tula Buka'nın geçmesi gerekiyordu ancak Nogay'ın onu öldürmesiyle birlikte tahta Tuda Mengü çıkmıştır. Bu bilgi açık bir şekilde tarihsel gerçekliğe uymamaktadır. Çünkü diğer kaynaklardan da gördüğümüz üzere ileride Tuda Mengü Han'ı tahttan indirip yerine geçecek olan kişi Tula Buka'dır. Ancak Tula Buka'nın ölümünde gerçekten de Nogay'ın etkisinin olduğunu göz önüne alacak olursak Marko Polo'nun duymuş olduğu olayları birbiriyle karıştırdığı ve yanlış şekilde aktardığı görülmektedir.

⁷ Miskov, **a.g.e.**, s. 121-122.

⁸ Özcan, **a.g.e.**, s. 370-371.

⁹ **PSRL V**, s. 199; **PSRL VII**, s. 173; **PSRL X**, s. 153; **PSRL XV**, s. 105; **PSRL XXIII**, s. 90; Özcan, **a.g.e.**, s. 252.

arasında Büyük Knez Dmitriy de yer aldı. Bu sefer sonucunda 8 Şubat 1278'de Alanların başkenti Dedyakov Moğollar tarafından zapt edildi. Böylece Kafkasya'daki Moğol hâkimiyeti sağlamlaşmış oldu. Şehrin ele geçirilmesinde Rus knezleri büyük katkıda bulundular. Bu sebeple onlar hak ettikleri ganimetten daha fazlasını almak suretiyle Mengü Timur Han tarafından ödüllendirildiler¹⁰. Bazı Rus yıllıklarında ise Dmitriy'in Dedyakov'u tek başına ele geçirdiği söylenerek seferdeki katkısının yüceltildiği görülmektedir¹¹. Böylece Dmitriy'in Mengü Timur Han döneminde Moğol yönetimi ile uyumlu şekilde hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Dmitriy'in Ak Orda yönetimiyle olan iyi ilişkileri Mengü Timur Han'ın ölümüyle birlikte sona erdi. Tuda Mengü Han'ın tahta çıkışını tebrik için harekete geçen Dmitriy'in kardeşi Gorodets Knezi Andrey Aleksandroviç, yanında boyarlarından Semen Tonilyeviç de olduğu hâlde bol miktarda hediyeyle birlikte 1281'de Saray'a gitti¹². Andrey'in abisini şikâyet etmesi ve Hanı ona karşı kışkırtması üzerine Tuda Mengü Han, Kuzey Rusya'ya sefer düzenlemeye karar verdi¹³. Böylece Dmitriy'i makamından indirmek ve Andrey'i başa geçirmek amacıyla Kavgadiy ve Alçeday'ın yönetiminde bir Moğol ordusu Rusya'ya gönderildi¹⁴. Bu orduya Andrey'in çağrısı ile Yaroslav Knezi Fedor Rostislaviç, Starodub Knezi Mihail İvanoviç ve Rostov Knezi Konstantin Borisoviç de katıldılar¹⁵. Yolu üzerindeki yerleri yağmalayan Moğol ordusu bu kapsamda ilk olarak Murom, Vladimir, Yur'yev ve Suzdal şehirlerinin etrafını harabeye çevirdi. En büyük zararı ise 19 Aralık'ta ele

¹⁰ PSRL X, s. 155; PSRL VII, s. 173; PSRL XVIII, s. 75; PSRL XX, s. 168; PSRL XXIV, s. 101; Özcan, a.g.e., s. 253.

¹¹ PSRL V, s. 199.

¹² Nikonovskaya Yıllığı'nda Andrey'in Saray'ı ziyaret etmesi 1281 yılı altında gösterilmektedir. PSRL X, s. 159. Diğer yıllıklar ise 1281'de Moğol ordusu ile Saray'dan döndüğünü söyleyerek bu bilgiyi desteklemektedirler. Sadece Novgorodskaya Yıllığı'nda onun Hanı ziyareti 1282 olarak gösterilir. PSRL III, s. 64. Çoğu yıllık seferin tarihi olarak 1281'i gösterdiği için biz de bu yılı doğru olarak kabul ediyoruz. Ancak bu konuda yine de bir karışıklık söz konusudur. Hatırlanacağı üzere yukarıda Mengü Timur Han'ın 1282'de öldüğü söylenmişti. Bu doğrultuda Andrey'in Tuda Mengü Han'ı 1281'de ziyaret etmesi mümkün değildir. Aslında yıllıklarda sadece Andrey'in Orda'ya ziyarette bulunduğu yazdığı için onun hangi hanı gördüğünü kesin olarak söyleyemiyoruz. Ak Orda yönetiminin Kuzey Rusya'daki politikasının keskin bir şekilde değişiklik göstermesi o sırada hanlıkta değişiklik yaşandığını ve Andrey'in de yeni han Tuda Mengü'yü ziyaret ettiğini göstermektedir. Ancak yine de yıllıklardaki tarihlendirmenin genel kronolojiye uymadığının belirtilmesi gerekir.

¹³ PSRL X, s. 159; Özcan, a.g.e., s. 255.

¹⁴ PSRL V, s. 199; PSRL X, s. 159; PSRL XXIII, s. 91; TL, s. 339; Özcan, a.g.e., s. 255.

¹⁵ PSRL VII, s. 175; PSRL XVIII, s. 78; PSRL XXIV, s. 102.

geçirilen Pereyaslavl gördü. Moğollar Dmitriy'in kendi drujinası* ile çoktan terk ettiği şehirdeki kilise ve manastırları yağmalayarak pek çok kutsal eşyayı ele geçirdiler. Ayrıca saldırı sonucunda halkın bir kısmı da esir edildi¹⁶.

Moğol ilerleyişine karşılık veremeyeceğini anlayan Dmitriy, Novgorod'a bağlı olan Koporye Kalesi'ne sığındı. Dmitriy'in bu hareketinin Moğolları kendi üzerlerine çekeceğinden endişe eden Novgorodlular buna müsaade etmediler ve karşı saldırıya geçtiler. 1 Ocak 1282'de İlmer Gölü kıyısındaki savaştan sonra Dmitriy, Koporye'den ayrılmak zorunda kaldı¹⁷. Bundan sonra o, Moğolların geri dönmesine kadar kendisini güvence altına almak için Pskov'a giderek orada bulunan damadı Dovmont'un yanına sığındı¹⁸. Dmitriy'in Koporye'den ayrıldığı sıralarda Novgorod'a doğru harekete geçen Moğollar, ilerleyişleri sırasında yolu üzerinde bulunan Rostov, Tver ve Torjok civarlarını da yağmadan geçirdiler¹⁹. Tüm bunlar karşısında sıranın kendilerine geldiğini anlayan Novgorodlular Andrey'i şehre davet ettiler. Böylece şubat ayında Novgorod tahtına çıkan Andrey Büyük Knezlik makamını ele geçirirken akabinde Kavgadiy ve Alçeday'ı geri yollamasıyla birlikte Moğol seferi de sona erdi²⁰.

Kısa süre sonra Andrey'in Vladimir'deki işler için Novgorod'dan ayrılması bölgenin tekrardan hareketlenmesine neden oldu. Andrey'in yokluğunu fırsat bilen Dmitriy Pskov'dan geri döndü ve ilk iş olarak Novgorod'a bağlı Torjok'u ele geçirmek amacıyla boyarlarını yolladı. Andrey'den yardım alamayan Novgorodlular bu kez Tver Knezi Svetoslav Yaroslaviç ve aynı zamanda Dmitriy'in diğer kardeşi olan Moskova Knezi Daniil Aleksandroviç ile ittifak yaparak Dmitriy'e karşı harekete

* Drujina, knezlik dönemi Rusya'sında knezlerin mahiyetlerine verilen isimdir. Drujinalar bir yandan yönetimde knezlere yardımcı olurken diğer yandan da onunla birlikte seferlere katılırlardı. **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1987, s. 490.

¹⁶ **PSRL VII**, s. 175; **PSRL X**, s. 159; **PSRL XVIII**, s. 78; **PSRL XXIV**, s. 102; **TL**, s. 339; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 132; Özcan, **a.g.e.**, s. 256; John Fennell, **The Crisis of Medieval Russia 1200-1304**, London, New York, Longman, 1983, s. 146.

¹⁷ **PSRL III**, s. 64; **PSRL VII**, s. 175; **PSRL X**, s. 159; **PSRL XVI**, s. 55; Özcan, **a.g.e.**, s. 256.

¹⁸ **PSRL X**, s. 159. Ayrıca bkz. Anton Gorskiy, **Moskva i Orda**, Moskva, İzdatel'stvo Pomonosov, 2016, s. 12. Dmitriy'in kaçtığı yer konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Fennell'e göre Dmitriy, otuz yıl önce amcası Andrey Yaroslaviç'in yaptığı gibi İsveç'e sığınmıştır. Fennell, **a.g.e.**, s. 146. Özcan ise onun Litvanya Kralı Daumantas'a iltica ettiğini söylemektedir. Özcan, **a.g.e.**, s. 256.

¹⁹ **PSRL X**, s. 159; **PSRL XVIII**, s. 78. Tüm bu sefer boyunca Murom'dan Torjok'a kadar yağmalanan Rus toprakları 450 km'lik bir alanı kapsıyordu. Yegorov, **a.g.e.**, s. 183.

²⁰ **PSRL VII**, s. 176; **PSRL X**, s. 159-160; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 132; Nasonov, **a.g.e.**, s. 72; Özcan, **a.g.e.**, s. 257.

geçtiler. Bu knezler Andrey'in müttefikleri olmayıp mevcut çatışma ortamında kendi menfaatlerine göre hareket eden ayrı bir knez grubunu teşkil ediyorlardı²¹. İki tarafın orduları Dmitrov'da karşı karşıya geldi. Ancak herhangi bir savaş olmadı ve Novgorodluların talebiyle iki taraf arasında barış yapıldı²². Tüm bu olaylar karşısında Vladimir'i terk etmek zorunda kalan Andrey ise tekrar Saray'ın yolunu tuttu²³.

Tuda Mengü Han'ın huzuruna çıkan Andrey, tekrar abisini şikâyet ederek onun hana itaat etmek istemediğini ve vergi ödemeyi de düşünmediğini söyledi²⁴. Hanı ikna etmeyi başaran Andrey ile beraber bu kez Turatemir ve Alın'ın komuta ettiği yeni bir Moğol ordusu yardım için gönderildi. Moğollar doğrudan Suzdal topraklarına gelerek burada büyük kötülükler yaptılar²⁵. Semen ile hareket eden Moğollar ardından Pereyaslavlı'ı da ele geçirdiler²⁶. Tekrardan şehri işgal edilen Dmitriy bu kez farklı bir yol izleyerek ailesi, mahiyeti ve drujinası ile birlikte Nogay'ın Ordası'na gitti²⁷. Dmitriy'in bu hareketi ilk kez han dışında başka bir Moğol'a müracaat edilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Dmitriy'in Nogay'ın yanında ne yaptığı konusunda yıllıklar çok fazla bilgi vermemektedirler. Sadece *Nikonovskaya Yıllığı*'nda Dmitriy'in hediyelerle Nogay'a giderek ona gözyaşları içinde olanları anlattığı, Nogay'ın da onu dinleyerek iyi bir şekilde ağırladığı yazmaktadır²⁸. Vernadsky'e göre muhtemelen Rus knezlerine yarlık verilirken kendi fikrinin sorulmamasından rahatsız olan Nogay, Dmitriy'e yardım

²¹ Bu knezlerin Andrey'den ayrı hareket ettiklerine dair en büyük kanıt, Kavgadiy ve Alçeday'ın seferi sırasında Tver çevresinin de yağmalanmış olmasıdır. Gorskiy, **a.g.e.**, s. 13. Özcan ise Dmitriy'in azalan nüfuzu karşısında Daniil'in kendi çıkarlarına uygun bir ortam yaratmaya çalıştığını düşünmektedir. Altay Tayfun Özcan, "Altın Orda Egemenliği Altında Bir Knez: Moskova Knezi Daniil Aleksandroviç ve Zamanı (1261-1303)", **Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3 (Yaz 2020), s. 5.

²² **PSRL III**, s. 64; **PSRL VII**, s. 176; **PSRL X**, s. 160; **PSRL XXIII**, s. 92; Gorskiy, **a.g.e.**, s. 12-13; Özcan, **a.g.e.**, s. 257-258.

²³ Yegorov'a göre 1281'deki ilk sefer sırasında Andrey'in getirmiş olduğu Moğol ordusunun Rus şehirlerini yağmalaması, nüfusun tüm katmanlarının ona karşı cephe almasına sebep olmuştur. Bu sebeple Dmitriy'in geri dönmesini engelleyemeyen Andrey, mecburen Moğollardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Yegorov, **a.g.e.**, s. 183-184.

²⁴ **PSRL X**, s. 160; Özcan, **a.g.e.**, s. 258.

²⁵ **PSRL VII**, s. 176; **PSRL XVIII**, s. 78; **TL**, s. 339. 1281 yılındaki sefere kıyasla bu sefer sırasında sadece Suzdal topraklarının yağmalanması yardım için gönderilen Moğol ordusunun bir öncekine göre daha küçük olduğunu düşündürmektedir. Yegorov, **a.g.e.**, s. 184.

²⁶ **PSRL XVI**, s. 55.

²⁷ **PSRL VII**, s. 176; **PSRL X**, s. 161; **PSRL XVIII**, s. 78; **PSRL XXIII**, s. 92; Özcan, **a.g.e.**, s. 258-259.

²⁸ **PSRL X**, s. 161.

etmeye karar verdi²⁹. Bu fikre tam olarak katılmak mümkün değildir çünkü yarlık verme tamamıyla hanın uhdesinde olan bir yetkiydi. Yine de bu durum Nogay'a kendi gücünü göstermesi için bir fırsat sundu. 1283 yılında Nogay'dan aldığı destekle tekrardan Kuzey Rusya'ya dönen Dmitriy, kısa süre içerisinde otoritesini yeniden tesis etmeyi başardı. Tüm bu olaylar karşısında çaresiz kalan Andrey, Novgorodluların kendisine destek vermesine rağmen abisine itaat etmek zorunda kaldı. Semen Tonilyeviç ise Dmitriy'in gönderdiği Anton ve Fofan isimli boyarlar tarafından Kostroma'da öldürüldü. Novgorod tahtını ele geçiren Dmitriy, böylece büyük knezlik makamını tekrardan geri kazandı³⁰. Rusya'da yaşanan bu gelişmeler karşısında Tuda Mengü Han ise zayıf şahsiyeti sebebiyle etkisiz kaldı³¹. Bazı araştırmacılar Dmitriy'i makamına iade eden yarlığın Nogay tarafından verildiğini ve Tuda Mengü Han'ın bunu kabul etmeyerek Andrey'i büyük knez olarak görmeye devam ettiğini söylemektedirler³². Ancak bizce bu görüşü kabul etmek zordur. Her ne kadar Nogay, Tuda Mengü Han'ın aleyhinde hareket edip Dmitriy'e destek vermiş olsa da yarlık verme hakkı hanlara aitti. Bu sebeple Nogay'ın kendi nüfuzunu kullanarak Tuda Mengü Han'dan Dmitriy için yarlık aldığını düşünmek daha makul olacaktır³³. Sonuç olarak Kuzey Rusya'da ilk kez bir knez, büyük knezliği elde etmek için Ak Orda hanı yerine ona bağlı emirlerden birinin huzuruna gitti ve ondan aldığı destekle amacına ulaştı³⁴. Bu yardımla birlikte Nogay'ın nüfuz sahası içerisine Kuzey Rusya da girmiş oldu. Sonraki dönemde bu durumdan rahatsız olan hanlar Nogay'ın nüfuzunu kırmak için pek çok girişimlerde bulunacak dolayısıyla Kuzey Rusya da yeni çatışmalara sahne olacaktır.

²⁹ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 217. Kemaloğlu da aynı görüşü paylaşmaktadır. Kemaloğlu, **Altın...**, s. 86.

³⁰ **PSRL III**, s. 64; **PSRL VII**, s. 176; **PSRL X**, s. 161; **PSRL XVIII**, s. 79; **PSRL XXIII**, s. 92; **TL**, s. 340; Nasonov, **a.g.e.**, s. 73; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 133; Fennell, **a.g.e.**, s. 147-148; Özcan, **a.g.e.**, s. 259.

³¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 259. Karamzin ise buna sebep olarak Tuda Mengü Han'ın Nogay'a karşı duyduğu korkuyu göstermektedir. Karamzin, **İstoriya...**, 2017, s. 261.

³² Nasonov, **a.g.e.**, s. 73; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 218; Kemaloğlu, **Altın...**, s. 86.

³³ Gorskiy, **a.g.e.**, s. 13-14.

³⁴ Gorskiy, **a.g.m.**, s. 133.

5.2. 1285 Macaristan Seferi

1285 yılında³⁵ Nogay'ın Tula Buka ile gerçekleştirdiği Macaristan seferi, Batu Han'ın II. Deşt-i Kıpçak seferinden sonra Macaristan'a düzenlenen ikinci büyük Moğol seferidir. Seferin sebebiyle alakalı olarak araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Bunlardan ilki Macaristan Kralı IV. Laslo Kun'un Kıpçak ve Moğollara olan yakınlığı ile açıklanmaktadır. Kıpçak kökenli olan annesi ve akrabalarının etkisiyle Kıpçakların hayat tarzını benimseyen IV. Laslo'nun tutumu, onun Macar soyluları ile arasındaki ilişkileri bozmuştur. Bunun üstüne bir de eşi Kraliçe Elizabeth'i zindana atıp iki Nogay prensesi ile evlenmesi ve Hristiyanlığı reddetmesi, Papalığın da ona cephe almasına neden olmuştur. Nogay'ın Macaristan Seferi işte bu ortamda, zor durumda kalan IV. Laslo'nun konumunu sağlamlaştırmak için gerçekleşmiştir³⁶. Kralın Kıpçaklara duyduğu yakınlık gerçek olmakla birlikte Nogay'ın ona destek vermek amacıyla sefer düzenlemesi ihtimali biraz zayıftır. Çünkü kaynaklarda karşılaştığımız olaylar IV. Laslo'nun Kıpçaklarla ilişkisinin sanıldığı kadar iyi olmadığını göstermektedir.

1280'den itibaren Macar yönetiminden rahatsız olan Kıpçaklar nedeniyle ülkede ciddi bir iç huzursuzluk söz konusuydu. Bunun sebebi Kıpçakların zorla Hristiyanlaştırılmak istenmesi ve Macar Kralının kendi siyasi özerkliklerine müdahale etmesiydi³⁷. Baskıların artması üzerine Kıpçaklar sonunda isyan ettiler. Bunun üzerine

³⁵ Seferin tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. *İpatevskaya Yıllığı* en erken tarihi vererek seferin 1282'de gerçekleştiğini söylemektedir. **PSRL II**, s. 210. Bir diğer Rus yıllığı olan *Gustinskaya Yıllığı*'nda ise seferin 1284'te yapıldığı belirtilmektedir. **PSRL XL**, s. 126. Batı kaynaklarında da seferin tarihi 1285 olarak gösterilmektedir. Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 467; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 228; Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 33-34; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 166; Roman Hautala, "Ot Batu do Djanibeka: Voennie Konflikty Ulusa Djuçi s Polşey i Vengriey (2)", **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, vol 4/3, Kazan 2016, s. 488. En geç tarih ise Arap kaynaklarında yer alır. Buna göre sefer 1287-88 yıllarına karşılık gelen H. 686'da gerçekleşmiştir. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 187; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 381. Biz bu tarihler arasından olayların merkezinde yer alan batı kaynaklarının aktardığı 1285 tarihini doğru olarak kabul ediyoruz. Pek çok araştırmacı da bu tarihi kabul etmektedir. Şpuler, **Zolotaya...**, s. 94; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 219; Jackson, **a.g.e.**, s. 205; Özcan, **a.g.e.**, s. 269; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 133; Vasary, **a.g.e.**, s. 98; Uzelac, "Tatars...", s. 11.

³⁶ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 222; Jackson, **a.g.e.**, s. 197; Kemaloglu, **Altın...**, s. 87, 141. dipnot; Mikolaj Gladysz, **The Forgotten Crusaders, Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries**, Leiden-Boston, BRILL, 2012, s. 373. Şpuler ise biraz farklı düşünerek Kralın iki Nogay prensesi ile evliliğinin, Macaristan seferi sırasında Nogay ile IV. Laslo arasında yapılan anlaşmanın bir sonucu olduğunu söylemektedir. Şpuler, **Zolotaya...**, s. 95.

³⁷ Hautala, **a.g.m.**, II, s. 487.

IV. Laslo derhal harekete geçti ve 1282’de Hod Gölü kıyısında gerçekleşen savaşta Kıpçakları ağır yenilgiye uğrattı. Yenilgiden sonra Kıpçaklar Macaristan’ı terk ederek doğudaki Moğolların yanına kaçtılar. Macar kaynakları bu olaya dayanarak Kıpçakların Nogay’ı kışkırttığını ve onun da Macaristan’a sefer düzenlediğini söylemektedirler³⁸. Kaynakların aktardığı bu bilgiye rağmen Nogay’ı asıl kışkırtan eylem savaşın devamında yaşananlardır. Ülkeden kaçan Kıpçakları engellemek isteyen IV. Laslo onların peşinden harekete geçti. Bu bağlamda Kralın Macar sınırını aşarak Tuna Nehri’nin kuzeyinden Moğollara bağlı Valah topraklarına girmesi Nogay’ın sefer kararı almasında etkili oldu³⁹. Seferin bir diğer sebebi de 1280’li yıllar boyunca yaşanan olağanüstü iklim değişiklikleriyle alakalıdır. Bu dönemde hayvanlar arasında çıkan salgın ve Ak Orda’da yaşanan kıtlık Moğolları yabancı ülkelerde ganimet aramaya sevk etti⁴⁰. Sadece askerlerin değil, seferi organize edenlerin de yağmaya odaklanmaları Moğolların ne kadar zor durumda olduklarını göstermektedir⁴¹.

Seferi kimin başlattığı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Arap kaynaklarına göre Macaristan’ı yağmalamak isteyen Tula Buka sefer hazırlıklarına başlamış, Nogay’ın da kendine bağlı tümenlerle orduya katılmasını emretmiştir⁴². Bu durumda ulus içerisinde yaşanan kıtlık sebebiyle Tuda Mengü Han’ın Tula Buka’yı sefer için tayin ettiğini⁴³, Nogay’ın da ona tabi olarak hareket ettiğini düşünmek mümkündür. Buna karşılık seferin sebebi olarak IV. Laslo’nun kışkırtmasını kabul eden araştırmacılar sefer kararının Nogay tarafından alındığını,

³⁸ Jackson, **a.g.e.**, s. 204; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 136; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 487; Mesude Şenol, “**Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 189. Aynı gerekçe Dlugosz tarafından da belirtilmektedir. Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 467; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 228.

³⁹ Jackson, **a.g.e.**, s. 204; Pilipchuk, **a.g.m.**, s. 160-161; Victor Spinei, **The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century**, Leiden-Boston, BRILL, 2009, s. 308. Hautala ise Kralın Kuzeybatı Moldova topraklarını işgal ettiğini ve bunun da Nogay’ı kışkırttığını söylemektedir. Hautala, **a.g.m.**, II, s. 488.

⁴⁰ Şpuler, **Zolotaya...**, s. 94. Bu durum Lehistan seferi için de geçerlidir.

⁴¹ A. A. Porsin, “Klimat i Epidemii v Zolotoy Orde v Period s 1280-1313”, **Zolotoordinskoe Naslednie**, C. III, Kazan, İnstitut İstorii im. Ş. Mardjani AN RT, 2019, s. 139.

⁴² Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 187; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265.

⁴³ Arap kaynaklarına göre Macaristan seferi gerçekleştiği sırada han olan kişi Tula Buka’dır. Fakat bu bilgi kronolojik olarak doğru değildir, bunun açıklaması Tula Buka’nın tahta çıkışının anlatıldığı bölümde yapılacaktır.

Tula Buka'nın da onun davetlisi olarak orduya katıldığını söylemektedirler⁴⁴. Nitekim *İpatevskaya Yıllığı*'nin 1287'deki Lehistan seferini başlatan kişinin Tula Buka olduğunu açıkça söylemesine karşılık Macaristan seferi için aynı ifadeyi kullanmaması⁴⁵, sefer kararının arkasında Nogay'ın olduğunu düşündürmektedir. Sebep ne olursa olsun bu sefer Nogay'ın menfaatlerine uygundu ve hemen ordusuyla birlikte harekete geçti.

Sefer kararının alınmasından sonra Nogay ve Tula Buka'nın yaptıkları ilk iş Rus knezleri Lev, Mstislav ve Vladimir ile Lev'in oğlu Yuriy'i orduya çağırmaları oldu. Ancak bunlardan Vladimir o sırada ayağından rahatsız olduğu için sefere katılamadı ve kendi kuvvetlerini Lev'in oğlu Yuriy'in komutasında gönderdi⁴⁶. Diğer knezlerden Lev ise Mazovya Dükü Boleslav'ın ülkesine saldırması üzerine seferden muaf tutuldu ve Macaristan'dan geri döndü⁴⁷. Bundan sonra Rus yıllıkları Lev ve Vladimir'in Boleslav ile mücadelesine odaklandıkları için daha fazla bilgi vermemektedirler. Bu sebeple seferin geri kalan kısmı için batı kaynaklarına bakmamız gerekir.

Moğollar 2 Şubat 1285'te iki ayrı kol hâlinde Macaristan'a girdiler. Güneyden ilerleyen Nogay'ın ordusu Braşev üzerinden Transilvanya'ya girerken Tula Buka ise Slovakya'ya hareket etti⁴⁸. Bundan sonra Moğollar Macaristan içlerine girerek Peşt yakınlarına ulaştılar ve Tuna boyunca uzanan tüm bölgeleri yağmaladılar⁴⁹. Kalabalık Moğol ordusundan çekinen Kral IV. Laslo ise Moğollarla savaşıma cesaret edemedi. Kaynaklar Nogay'ın harekâtı sırasında hiçbir yerin ele geçirilmediğini ve savaşma yeteneği olmayan köylü, hasta ve zayıflardan 7.000 kişinin öldüğünü söylemektedirler⁵⁰. Tüm bunlar Moğolların asıl olarak ganimet elde etmeye odaklandıklarını göstermektedir. Ülkede hiçbir direnişle karşılaşmayan Moğollar Nisan ayında geri dönmeye başladılar. Dönüş sırasında IV. Laslo, Moğolları takibe

⁴⁴ Gorskiy, **a.g.m.**, s. 137; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 488. Vernadsky de Tula Buka'nın Nogay'ın çağrısıyla sefere katıldığını kabul etmekle birlikte ona göre seferin sebebi Nogay'ın batıya doğru genişleme isteğiydi. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 219.

⁴⁵ **PSRL II**, s. 211, 210.

⁴⁶ **PSRL II**, s. 210; **PSRL XL**, s. 126.

⁴⁷ **PSRL II**, s. 210; Paşuto, **a.g.e.**, s. 297.

⁴⁸ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 222; Özcan, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁹ Długosza (L), **a.g.e.**, s. 467; Długosz (İ), **a.g.e.**, s. 228; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 488.

⁵⁰ Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 33-34; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 488.

koyulsa da onlara ciddi zarar vermeyi başaramadı. Ancak Transilvanya'ya geldiklerinde Nogay'ın ordusu büyük bir direnişle karşılaştı. Bölgede yer alan Sekeyler, Valahlar, Saksonlar ve Almanların saldırısı karşısında birtakım kayıplar veren Moğollar, aldıkları esirleri bırakmak zorunda kaldılar⁵¹.

Batı kaynaklarında yer alan bilgilere karşılık Nogay'ın kaybı muhtemelen daha az oldu. Nitekim sonraki bölümde anlatılacağı üzere seferin devamında Balkanlara ordu göndermesi askeri bakımdan hâlâ güçlü olduğunu göstermektedir⁵². Ayrıca Arap kaynaklarında Nogay ve Tula Buka'nın Macaristan'daki⁵³ harekâtlarının başarılı olduğu ve istediklerini öldürüp istediklerini yağmaladıktan sonra geri döndükleri yazmaktadır⁵⁴. Buna rağmen sefer dönüşünde işler yolunda gitmedi. *İpatevskaya Yıllığı*'na göre Nogay, Braşev üzerinden topraklarına geri dönerken Tula Buka ise yolu karıştırarak dağlara saptı ve 30 gün boyunca orada mahsur kaldı. Aşırı soğuklara kıtlığın da eklenmesiyle birlikte insanlar birbirlerini yemeye başladılar. Bunun sonucunda 100.000 kişilik Moğol ordusu yok olurken Tula Buka ancak hanımı ve atıyla geri dönmeyi başardı⁵⁵. Arap kaynaklarında dönüş sırasında kış mevsiminin bastırması üzerine Nogay'ın ordudan ayrılarak sağ salim kendi yurduna döndüğü, Tula Buka'nın ise yolunu şaşırarak ıssız çöllere ve bozkırlara saptığı, şiddetli soğuklar ve

⁵¹ Jackson, **a.g.e.**, s. 205; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 166; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 489; Spinei, **a.g.m.**, s. 404.

⁵² Uzelac, “**Tatars...**”, s. 11.

⁵³ Rükneddin Baybars'ın Tiesenhausen tarafından yapılan tercümesinde Nogay ve Tula Buka'nın ortak seferinden bahsedilmekte ve “*Krul*” eyaletine sefer düzenledikleri yazmaktadır. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106. Tiesenhausen bu kelimeyi “*Krakov*” şeklinde yorumlayarak Baybars'ın Macaristan ve Lehistan'a düzenlenen seferleri birlikte ele aldığını düşünmektedir. Aynı durum İzmirli'nin çevirisinde de görülür. O da metinde yer alan “*Kürel*” isminin hem Macar kralı hem de Lehistan kralına işaret ettiğini söylemektedir. Ancak burada anlatılan olay doğrudan Macaristan seferiyle alakalıdır. Bunun en büyük kanıtı ise sefer dönüşünde Tula Buka'nın ordusunun felakete uğramasıdır ki Lehistan seferi sırasında böyle bir hadise gerçekleşmemiştir. Söz konusu kelimenin Krakov şeklinde yorumlanması Tiesenhausen'dan kaynaklanan bir hatadır. Tiesenhausen'ın çalışmasını esas alan yeni bir çeviride bu kelimenin asıl metinde “*Bilad-el-Kiral*” şeklinde geçtiği ve Macaristan'ı işaret ettiği belirtilmektedir. **İstoriya Kazahstana v Arabskih İstočnikah**, C. I, Sbornik Materialov, Otnosyaşışya k İstorii Zolotoy Ordı, İzvleçeniya iz Arabskih Soçineniy, Sobrannie V. G. Tizengauzenom, Pererabotannoe i Dopolnennoe İzdanie, Almatı, Dayk Press, 2005, s. 96, 43. dipnot. Nüveyri'nin eserinde ise sefer düzenlenen yerin Krakov olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu noktada yazarın Macaristan ve Lehistan seferlerini birbiriyle karıştırmakla birlikte Macaristan seferinde yaşananları anlattığı görülmektedir. Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265.

⁵⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 187; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265.

⁵⁵ **PSRL II**, s. 211. *Gustinskaya Yıllığı* ise Tula Buka'nın küçük bir kuvvet ile döndüğünü söylemektedir. **PSRL XL**, s. 126.

yiyecek kıtlığından ordusunun büyük kısmını kaybettiği yazmaktadır⁵⁶. Bu olay batı kaynaklarında da yer almaktadır. *Nideraltaysk Yıllığı*’nda dolu, kar ve şiddetli yağmurların Moğolları hareketsiz bıraktığı ve Tanrının gazabı sonucunda yok oldukları belirtilmektedir⁵⁷. Dlugosz ise veba salgını sebebiyle Moğolların Macaristan’ı terk ettiklerini yazmaktadır⁵⁸ ki söz konusu salgının Tula Buka’nın ordusunu etkilemiş olması ihtimal dâhilindedir.

Tüm bu kaynaklarda Tula Buka’nın ordusunun uğradığı felaket hakkında genelde aynı eğilimde bilgi verildiği görülse de yine de aradaki farklılıkların ortadan kaldırılması ve yaşananların net bir resminin çizilmesi gerekir. Söz konusu olayın Arap kaynaklarında geçen bozkırdan ziyade Rusların belirttiği dağlarda yaşanması daha ihtimal dâhilindedir. Çünkü bozkır yaşam biçimine sahip olan Moğolların bozkırda kaybolmaları pek olası değildir⁵⁹ dolayısıyla onların dağda kaybolmuş olmaları daha uygundur. Rusların kastettiği bu yer hiç şüphesiz Karpat Dağları idi. Odaklanması gereken bir diğer mesele ise mevsimdir. Batı kaynaklarında Moğolların bahar aylarında geri döndüğünün belirtilmesine rağmen hadiseyi ele alan diğer kaynaklar kışın bastırmasından, kar yağmasından ve şiddetli soğuklardan bahsetmektedirler. Bunun sebebi o sıralarda kuzey yarımkürede yaşanan olağanüstü iklim değişikliklerinde saklıdır. Yapılan araştırmalar 1280 yılından başlayarak 1330’lara kadar süren ve “*Küçük Buz Çağı*” adı verilen bir dönemden bahsetmektedir⁶⁰. Dağlarda kaybolan Tula Buka’nın ordusu değişen iklim koşullarının da etkisiyle oldukça zor durumda kaldı. Bu noktadan sonra ordunun mahvolmasının sebebi olarak kaynaklarda belirtilen dolu, kar, şiddetli soğuklar, kıtlık ve vebayı eş derecede doğru kabul etmek mümkündür. Yalnızca *İpatevskaya Yıllığı*’nda bahsedilen yamyamlığın yanlış olduğunu söyleyebiliriz, muhtemelen bu ifade yazarın Moğollara düşmanlığının

⁵⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 187; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 381.

⁵⁷ Hautala, **a.g.m.**, II, s. 490; Porsin, “**Klimat...**”, s. 133;

⁵⁸ Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 467; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 228.

⁵⁹ Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 33.

⁶⁰ Uli Schamiloglu, “Climate Change in Central Eurasia and the Golden Horde”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 665-666.

bir üründür⁶¹. Ayrıca 100.000 asker kaybının da abartılı olduğu görülmektedir. Bu noktada batı kaynaklarında geçen 11-12.000 sayısı daha makuldür⁶².

Seferin sona ermesiyle birlikte Nogay ile Tula Buka'nın arasındaki ilişkiler kalıcı şekilde bozuldu. Arap kaynakları bunun sebebi olarak Tula Buka'nın başına gelen felaketten Nogay'ı sorumlu tutmasını göstermektedirler⁶³. Bundan başka *İpatevskaya Yıllığı*'nda 1287'deki Lehistan seferi hikâyesinin başında Nogay ile Tula Buka arasında büyük bir hoşnutsuzluk olduğu belirtilmektedir⁶⁴ ki bunun sebebi muhtemelen Macaristan dönüşünde yaşanan olaydır. Burada şunu belirtmek gerekir ki Nogay'ın Tula Buka'yı terk ettiği doğru değildir çünkü ikisi Macaristan'a ayrı yollardan gidip gelmişlerdi. Ancak Nogay'ın onun uğradığı felaket karşısında seyirci kalmış olması doğal olarak Tula Buka'nın düşmanlığını üstüne çekti. İki taraf arasında başlayan bu düşmanlık Tula Buka'nın ölümüne kadar devam edecektir.

5.3. 1285'te Kuzey Rusya'nın Durumu

Rus yıllıklarında 1285 yılında Andrey'in yeni bir ordu ile Kuzey Rusya'ya geldiği yazmaktadır⁶⁵. Seferin sebebi hakkında kaynaklarda herhangi bilgi yoktur. Fakat Macaristan seferinden hemen sonra gerçekleşmesi bize bazı fikirler vermektedir. Muhtemelen Nogay ile Tula Buka arasında oluşan düşmanlıktan yararlanmak isteyen Andrey, bundan istifade etmek amacıyla Orda'ya gitti ve buradaki temasları sonucunda hanedana mensup bir kişi⁶⁶ ile Rusya'ya geri döndü. Bu durum Andrey'in,

⁶¹ Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 167.

⁶² Özcan, **a.g.e.**, s. 270.

⁶³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 187; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265.

⁶⁴ **PSRL II**, s. 211.

⁶⁵ **PSRL V**, s. 201; **PSRL VII**, s. 178-179; **PSRL X**, s. 166; **PSRL XXIII**, s. 93. Özcan'a göre bu sefer 1288 yılında gerçekleşmiştir. Ancak yazar bu tarihin sebebi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Özcan, **a.g.e.**, s. 283; Özcan, "**Altın Orda Egemenliği...**", s. 6. Muhtemelen bu olayın, yıllıklarda Tula Buka Han döneminde gerçekleştiğini düşündüğü Baskak Ahmet olayından sonra ele alınmış olması yazarı bu düşünceye sevk etmiştir.

⁶⁶ Burada belirtilen hanedan mensubunun ismiyle alakalı kaynaklarda bilgi yoktur. Özcan'a göre bu kişinin Tula Buka Han dönemindeki seferlerde sıklıkla ismi geçen Mengü Timur Han'ın oğullarından Algu olması lazım gelmektedir. Özcan, **a.g.e.**, s. 263, 1440. dipnot. Ancak yazar bu ihtimali seferin 1288'de gerçekleştiğini düşünerek öne sürmektedir. Oysa 1285'te Tuda Mengü Han iktidardaydı ve onun zamanında Algu'nun faaliyetlerine dair herhangi bir kayıt yoktur.

Tuda Mengü Han'dan büyük knezlik yarlığı aldığını göstermektedir⁶⁷. Kaynaklar sefer sırasında Moğolların pek çok yere saldırdıklarını ve Hristiyanlara büyük kötülükler yaptıklarını yazmakta ancak detayları konusunda bilgi vermemektedirler. Moğol ilerleyişi karşısında büyük bir ordu toplayan Büyük Knez Dmitriy Aleksandroviç⁶⁸, kardeşlerini de yanına alarak Andrey'e karşı harekete geçti⁶⁹. Savaşın sonunda hanedan üyesi Saray'a çekilirken Andrey'in boyarları ise esir düştü⁷⁰.

Bazı araştırmacılar Dmitriy'in zaferinin arkasında Nogay'ın doğrudan yardımı olduğunu düşünmektedirler⁷¹. Ancak böyle bir ihtimal bizce şüphelidir. Her ne kadar Rusya'daki meselelerde Nogay'ın pek çok kez Saray'a zıt kararlar aldığı görülse de onun göndermiş olduğu kuvvetler hiçbir zaman han tarafından gönderilen Moğollarla savaşa girmediler. Kaldı ki böyle bir durum Nogay ile Tuda Mengü Han arasında savaşa sebep olurdu. Muhtemelen Andrey'e verilen ordunun öncekilere nispeten küçük olması ve Kuzeydoğu Rusya'daki knezlerin birlikte hareket etmeleri Dmitriy'in Moğolları yenmesini sağladı.

Bu sonuçla birlikte Nogay'ın bölge üzerindeki nüfuzu daha da arttı. Sefer sırasında Moskova Knezi Daniil Aleksandroviç'in abisi Dmitriy ile beraber hareket etmesi, onun Nogay'a tabi olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır. Kesin olarak söyleyemesek de bu itaat, muhtemelen Dmitriy'in 1283'te Nogay'ın yanından dönüp Büyük Knezlik makamını geri almasıyla başladı⁷².

⁶⁷ Nasonov, **a.g.e.**, s. 73. Nasonov'u buna iten düşünce *Sofiyskiy Yıllığı*'nın Andrey'e büyük knez şeklinde hitap etmesidir. **PSRL V**, s. 201.

⁶⁸ **PSRL X**, s. 166.

⁶⁹ **PSRL V**, s. 201; **PSRL VII**, s. 179; **PSRL XXIII**, s. 93. Yıllıklarda belirtilen *kardeşler* konusunda bir hata söz konusudur. Dmitriy'in o sırada Andrey'den başka tek bir kardeşi vardı, o da Moskova Knezi Daniil Aleksandroviç idi. İkinci kardeş konusunda Nasonov, yıllıkların Dmitriy'in kuzeni olan Tver Knezi Mihail Yaroslaviç'i kastettiğini düşünmektedir. Nasonov, **a.g.e.**, s. 73.

⁷⁰ **PSRL V**, s. 201; **PSRL VII**, s. 179; **PSRL X**, s. 166; **PSRL XXIII**, s. 93; Karamzin, *İstoriya...*, 2017, s. 261; Nasonov, **a.g.e.**, s. 73; Özcan, **a.g.e.**, s. 283; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 138.

⁷¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 283.

⁷² Gorskiy, **a.g.e.**, s. 16; Özcan, "Altın Orda Egemenliği...", s. 6.

5.4. 1285 Balkan Seferi

Macaristan seferinden sonra Nogay'ın Balkanlara ordu yollayarak bölgedeki nüfuzunu koruma altına almaya çalıştığı görülmektedir. Seferin sebebi konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur ancak Nogay'ın Balkan politikasındaki değişikliğinin arkasında iki yıl önce Drim Nehri'nde yaşanan olayların etkisinin olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim Nogay'ın Doğu Roma'ya yardım için gönderdiği kuvvetlerin İmparator II. Andronikos tarafından Sırbistan'a yönlendirilmesi ve burada yalnız bırakılması⁷³ Nogay'ı öfkelenmiştir olmalıdır. Öte yandan Bulgaristan'daki durum da Nogay'ı rahatsız etmeye başladı. Kuzeyde Moğollar, güneyde ise Doğu Roma'nın baskısı altında sıkışan George Terter, bir çıkış yolu olarak Sırp Kralı II. Milutin ile temasa geçti. Bu temasların sonucunda 1284'te II. Milutin Bulgar başkenti Tırnova'yı ziyaret etti ve Terter'in kızıyla evlenmek suretiyle iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Anlaşmanın içeriği hakkında bilgi olmasa da bunun siyasi ve askeri bir ittifak olduğunu düşünmek mümkündür⁷⁴. Bundan başka III. İvan Asen'in artık Bulgar tahtına çıkamayacağını anlayan Doğu Roma İmparatoru II. Andronikos, İznik'te tutulan Terter'in ilk hanımı ve oğlu Svetoslav'ı serbest bıraktı ve onunla anlaşma yoluna gitti⁷⁵. Terter'in sağlamlaşan konumu yıllardır Bulgaristan'ı baskı altında tutan Nogay için kabul edilebilecek bir durum değildi ve müdahale edilmesini gerektiriyordu.

Bu şartlar altında Nogay'ın gönderdiği Moğol ordusu 1285'te Balkanlara girdi⁷⁶. Moğollar ilk olarak Bulgaristan topraklarını yağmaladılar. Moğollara karşılık veremeyeceğini anlayan Terter, oğlu Svetoslav'ı rehin olarak yollamak suretiyle Nogay'a tabi olmayı kabul etti. Ayrıca kızını da Nogay'ın oğlu Ceka ile evlendirmek

⁷³ Pachymeres, *Relations...*, III, s. 18-20; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 68; Nikifor Grigora, *a.g.e.*, s. 125-126.

⁷⁴ Uzelac, "Tatars...", s. 10.

⁷⁵ Pachymeres, *Relations...*, III, s. 68; Vasary, *a.g.e.*, s. 98.

⁷⁶ Pachymeres'in eserini Fransızcaya çeviren Albert Failler bu seferin 1284'te olduğunu düşünmektedir. Pachymeres, *Relations...*, III, s. 92, 7. dipnot. Ancak diğer milletlerin kaynaklarına bakacak olursak seferin 1285'te düzenlendiği görülmektedir. Dlugosz, Moğolların 1285'te, Macaristan seferinden sonra Doğu Roma üzerine sefere çıktıklarını söylemektedir. Dlugosza (L), *a.g.e.*, s. 467; Dlugosz (İ), *a.g.e.*, s. 228. *Gustinskaya Yıllığı*'nda ise 1284 yılında Moğolların Macaristan ve Greklere karşı harekete geçtikleri yazmaktadır. *PSRL XL*, s. 126. Macaristan seferinin asıl tarihinin 1285 olması gerektiğini yukarıda ele almıştık. Muhtemelen Dlugosz'tan istifade eden yıllık yazarının Macar ve Grek seferlerinin eş zamanlı düzenlendiğini belirtmesi yanlış olsa da aynı yıl içerisinde göstermesi bakımından önemlidir.

zorunda kaldı⁷⁷. Bu tarihten sonra Bulgar sikkelerinde hilal, yıldız gibi sembollerin görülmeye başlaması Nogay ile Terter arasında başlayan yeni ilişkilerin göstergesidir⁷⁸.

10.000 kişilik Moğol ordusu Bulgaristan'dan sonra Doğu Roma topraklarına girerek Makedonya ve Trakya'yı yağmalamaya başladı. Moğollar Mesembria'ya kadar olan topraklarda büyük yağmalarda bulundular. Ancak Mesembria'da bulunan Kuropalatis⁷⁹ Ubertopulos'un ani saldırısı karşısında mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldılar⁸⁰. Mesembria'daki bozguna karşılık Moğollar da Tuna bölgesindeki Doğu Roma hâkimiyetine son verdiler. 1285'te Viçina Metropolit'i Moğol tehdidi sebebiyle İstanbul'a gelirken iki yıl sonra kayda geçen bir Fransisken raporunda Viçina'nın Moğollara tabi olduğu ve Argun isimli bir Moğol valisi tarafından yönetildiği yazmaktadır⁸¹. Viçina'daki Moğol hâkimiyetinin ne zaman başladığı belli olmasa da 1285 seferinin sonuçlarından biri olduğunu düşünmek mümkündür. Seferin sona ermesinden sonra dahi İmparator, olası yeni saldırılara karşı önlemler almaya devam etti. Kırsaldaki halk müstahkem yerlere nakledilirken İstanbul ile Vize arasında yaşayan Valahlar, Moğollara katılmalarının engellenmesi için Anadolu'ya yerleştirildi⁸². Ayrıca bir önceki imparator VIII. Mikhail'in naaşı Moğollar tarafından kaçırılma riskine karşı Silivri'ye nakledildi⁸³. Tüm bunlar Nogay'ın Doğu Roma nezdinde yarattığı korkunun ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

⁷⁷ Vasary, **a.g.e.**, s. 99; Uzelac, "**Tatars...**", s. 11; Kemaloğlu, "**Altın Orda'nın Balkan...**", s. 94; B. T. Goryanov, "Raspad Vtorogo Bolgarskogo Tsarstva: Zavoevanie Bolgarii Turkami", **İstoriya Bolgarii**, C. I, Moskva, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950, s. 146. Aslında bu bilgiler doğrudan kaynakta yer almamaktadır. Pachymeres'in eserinin farklı kısımlarında yer alan bu bilgilerin 1285 seferi ile alakalı olduğu düşünülmektedir.

⁷⁸ Uzelac, "**Tatars...**", s. 11.

⁷⁹ Kuropalatis ilk ortaya çıktığı sırada imparatorluk sarayının inşaat ve bakımından sorumlu bir görevli iken I. Justinianus ve II. Justinus dönemlerinden itibaren imparatorluk ailesinin üyelerine ve yabancı devlet prenslerine verilen üst düzey bir unvan hâline gelmiştir. Söz konusu dönemde ise unvan önemini yitirerek imparatorluk ailesi dışındaki generallere verilen bir unvan hâline gelmiştir. **The Oxford...**, s. 1157.

⁸⁰ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 92.

⁸¹ Uzelac, "**The Golden...**", s. 382-383.

⁸² Pachymeres, **Relations...**, III, s. 120.

⁸³ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 120-122.

5.5. Tula Buka Han'ın Tahta Çıkması

1287 yılında Tuda Mengü Han'ın tahtı terk etmesiyle birlikte onun yerine Tula Buka han oldu. Bu taht değişikliğinin zamanı ve şekli konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Zamanı konusundaki en büyük tartışma Macaristan ve Lehistan seferlerinden önce mi, yoksa sonra mı olduğu meselesidir. Bazı araştırmacılar bu taht değişikliğinin her iki seferden sonra gerçekleştiğini düşünürken⁸⁴ bir diğer grup ise Tula Buka'nın han olmasından sonra adı geçen ülkelere sefer düzenlediği görüşündedir⁸⁵. İkinci grubu bu düşünceye iten sebep Macaristan ve Lehistan seferlerini birlikte ele alan Arap kaynaklarının söz konusu seferi, Tula Buka'nın 1287'de tahta çıkmasından sonra ele almış olmalarıdır. Burada verilen tarihi kabul etmek mümkündür çünkü hem Tuda Mengü Han hem de Tula Buka Han adına basılmış H. 686 tarihli paraların bulunması taht değişikliğinin 1287 yılı içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir⁸⁶. Ancak Tula Buka'nın tahta çıktıktan sonra her iki ülkeye sefer düzenlediği bilgisi bizce hatalıdır. Nitekim daha önce Macaristan seferinin 1285 yılı başlarında gerçekleştiğini söylemiştik⁸⁷. Lehistan seferi ise bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere 1287 yılı sonlarında düzenlenmiştir⁸⁸. Bu sebeple Tula Buka'nın tahta çıkışının Macaristan ve Lehistan seferlerinin arasında gerçekleştiğini söylemek daha doğru olacaktır.

Arap kaynaklarının aktardığı bilgilere göre Tuda Mengü Han'ın devlet işlerinden uzaklaşarak sürekli din adamlarıyla birlikte vakit geçirmesi ulusun ileri gelenleri arasında rahatsızlığa neden oldu. Onların “*memleketin zaptü raptı için herhalde bir hana ihtiyaç vardır*” sözleri üzerine Han, tahttan feragat ederek yeğeni Tula Buka'nın tahta çıkmasını tavsiye etti⁸⁹. Nitekim *Cengiz-nâme*'nin de Tuda Mengü Han'ı deli olarak göstermesi ve buna dair hikâyelere yer vermesi onun devleti yönetmekten aciz olduğunu göstermektedir⁹⁰. *Câmiu't-Tevârih*'te ise Tarbu'nun

⁸⁴ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 224; Jackson, **a.g.e.**, s. 199.

⁸⁵ Kafalı, **Altın Ordu...**, s. 64; Kemaloğlu, **Altın...**, s. 87

⁸⁶ Ağat, **a.g.e.**, s. 56; Sagdayeva, **a.g.e.**, s. 12.

⁸⁷ Yuk. bkz. s. 156, 35. dipnot.

⁸⁸ Aş. bkz. s. 166, 96. dipnot.

⁸⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 105-106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 185; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 155; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 263.

⁹⁰ Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s. 46-48.

oğulları Tula Buka ve Kunçek ile Mengü Timur Han'ın oğulları Algu ve Tuğrul'un birlikte hareket ederek Tuda Mengü Han'ı deli olduğu bahanesiyle tahttan indirdikleri yazmaktadır⁹¹. Tula Buka'nın enerjik karakteri göz önüne alındığında olayların Reşidüddin'in aktardığı gibi geliştiğini ve onun darbe ile başa geçtiğini düşünmek mümkündür.

Burada bizi asıl ilgilendiren nokta Nogay'ın taht değişikliği sırasında nasıl bir tutum almış olduğudur. Bazı tarihçiler Tula Buka Han'ın tahta çıkışında Nogay'ın yardımının olduğunu düşünmektedirler⁹². Ancak bizce bu görüş doğru değildir. Nitekim kaynaklarda Tula Buka'nın Macaristan seferinden dönerken uğramış olduğu felaketten Nogay'ı sorumlu tuttuğu açık şekilde ifade edilmektedir⁹³. Dolayısıyla Nogay'ın Tula Buka'yı taht için desteklemesi pek makul değildir⁹⁴. Bu darbe hem Nogay'ın bağımsız hareket etmesi hem de Çiçek Hatun'un devleti yönetmesinden rahatsız olan kesimlerin Tula Buka ve Algu'yu desteklemeleri sonucunda gerçekleşti⁹⁵.

5.6. 1287 Lehistan Seferi

1287'de tahta çıkan Tula Buka Han'ın ilk icraatı Lehistan üzerine sefer düzenlemek oldu⁹⁶. Seferin sebebi olarak farklı görüşler öne sürülmektedir.

⁹¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; Kafalı, **Altın...**, s. 63. Kazvini ise herhangi bir gerekçe öne sürmeden adı geçen kişilerin ayaklanarak Tuda Mengü Han'ı tahttan indirdiklerini yazmaktadır. Kazvini (R), **a.g.e.**, s. 91; Kazvini (T), **a.g.e.**, s. 474.

⁹² Şpuler, **Zolotaya...**, s. 96-97; Jackson, **a.g.e.**, s. 199; Poçekayev, **Çari...**, s. 61-62.

⁹³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 187; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265.

⁹⁴ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 224.

⁹⁵ Miskov, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁹⁶ Seferin tarihiyle alakalı olarak kaynaklar farklı bilgiler sunmaktadır. *İpatevskaya Yıllığı*'nda bu sefer 1283 yılı altında ele alınmaktadır. **PSRL II**, s. 211. *Gustinskaya Yıllığı*'nda seferin tarihi olarak 1286 yılı gösterilmektedir. **PSRL XL**, s. 126. Leh tarihçilerinden Bielski'ye göre Moğollar 1286 yılı Aralık ayında Lehistan'a gelmişlerdir. Bielski, **a.g.e.**, s. 338. Dlugosz ise seferin Aralık 1287'de başladığını söylemektedir. Dlugosza (L), **a.g.e.**, s. 475; Dlugosz (İ), **a.g.e.**, s. 230. Gvanini ve diğer bazı Leh kaynaklarında da aynı tarih verilmektedir. Gvanini, **a.g.e.**, s. 113; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 492; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 168. Biz ise olayların merkezinde yer aldıkları için Leh kaynaklarına göre bir tarih belirlemeye çalıştık. Bu doğrultuda Leh tarihçilerinin ekseriyetle yararlandıkları Dlugosz'u esas alarak onun vermiş olduğu 1287 tarihini kabul ettik. Bu tarih Arap kaynaklarıyla da uygunluk göstermektedir. Bu kaynaklarda Tula Buka Han'ın tahta çıktıktan sonra Krakov'a sefer düzenlediği yazmaktadır ki bu durumda seferin 1287'de olması icap etmektedir. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 106; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 187;

Macaristan seferinin Nogay tarafından Kral IV. Laslo'ya destek için yapıldığını düşünen Vernadsky, bu seferin de Lehistan'ın Macaristan'daki kral karşıtı kesime yardımının engellenmesi amacıyla düzenlendiğini söylemektedir⁹⁷. Ancak bu görüşün kabul edilmesi bizce mümkün değildir. Nitekim bu sefer sırasında IV. Laslo'nun Lehistan'a yardım için Györg komutasında bir birlik göndermesi⁹⁸ Lehistan'ın Macar Kralı karşısında yer almadığını göstermektedir. Bundan başka bir diğer görüş ise Macaristan seferi sırasında Lehistan'dan Galiçya'ya yapılan saldırılar sebebiyle Lev Daniloviç'in sefere katılamamasıdır⁹⁹. Bu görüş makul olmakla birlikte asıl olarak *İpatevskaya Yıllığı*'nın verdiği bilgiye odaklanmak gerekir. Söz konusu kaynak Tula Buka Han'ın Macaristan'da yaşanan felaketin izlerini unutturmak amacıyla Lehistan'a sefer düzenlemek istediğini yazmaktadır¹⁰⁰. Hatırlanacağı üzere Ak Orda'da yaşanan salgın ve kıtlık Moğolları zor durumda bırakmış ve onları yabancı ülkelerde ganimet arayışına sevk etmişti. Ancak sefer dönüşünde Tula Buka'nın uğramış olduğu felaket Moğolların elde ettikleri ganimeti kaybetmelerine neden oldu. Dolayısıyla devam eden ganimet ihtiyacı Tula Buka Han'ı yeni bir sefer düzenlemeye sevk etti. Nitekim özellikle Vladimir şehrinde olmak üzere sefer sırasında karşılaştığımız yağmalar da Moğolların ganimete odaklandıklarını göstermektedir¹⁰¹. Bu noktada Lehlerin 1285'te Galiçya'ya saldırmaları, Tula Buka Han'ın ganimet için Lehistan'ı hedef seçmesinde etkili oldu.

Büyük bir ordu toplayan Tula Buka Han ilk olarak Nogay'ın karargâhına geldi ve sonrasında yola tek başına devam etti. Onların birlikte hareket etmemesinin sebebi olarak *İpatevskaya Yıllığı* ikisinin arasında büyük bir düşmanlık olduğunu ve birbirlerinden korktukları için bir araya gelmekten çekindiklerini yazmaktadır¹⁰². Bu düşmanlık hiç şüphesiz Macaristan seferi dönüşünde Tula Buka Han'ın uğradığı facia karşısında Nogay'ın ona yardım etmemesinden ileri geliyordu. Nogay'dan ayrılan Tula Buka Han; Galiçya knezleri Lev, Mstislav ve Vladimir ile Özi Nehri'nin

Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 265; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 381. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Gorskiy, **a.g.m.**, s. 139.

⁹⁷ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 223.

⁹⁸ Jackson, **a.g.e.**, s. 205; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 493.

⁹⁹ Hautala, **a.g.m.**, II, s. 492.

¹⁰⁰ **PSRL II**, s. 211.

¹⁰¹ Porsin, "**Klimat...**", s. 139.

¹⁰² **PSRL II**, s. 211, 212.

doğusunda bulunan knezlere kendisiyle birlikte sefere katılmaları için haber gönderdi. Yola devam eden Tula Buka Han; Mstislav tarafından Gorin’de, Vladimir tarafından Peremişl’da ve son olarak da Lev tarafından Bujkoviç’te içki ve hediyelerle karşılandı¹⁰³. Bujkoviç’te Tula Buka Han’ın huzurunda tüm ordu denetlendi. Bundan sonra Moğol ordusu Galiçya şehirlerinden Vladimir’in etrafını yağmaladı. Bunun sebebi hakkında yıllıkta herhangi bilgi yoktur. Sonrasında atlarını bakım için Vladimir’de bırakan Tula Buka Han, Rus knezleri ile birlikte Lehistan’a hareket etti.

1287 yılının Aralık ayında Moğollar Lehistan topraklarına girdiler. Leh kaynakları Nogay ve Tula Buka Han’ın isimlerini beraber ansalar¹⁰⁴ da aslında onlar ayrı hareket ediyorlardı. Rus knezlerinin de içinde yer aldığı Tula Buka Han’ın komutasındaki Moğol ordusu ilk olarak Zavihvost’a ulaştı. Ardından Vistül’ü aşmaya çalışan Moğollar nehir henüz donmadığı için karşıya geçemediler. Bu sebeple kuzeye doğru ilerleyerek San Nehri’nin Vistül’den ayrıldığı noktadan buz üzerinde karşıya geçtiler ve doğrudan Sandomir’i kuşattılar. Şehrin ele geçirilememesi üzerine 10 gün boyunca etrafı yağmalayan Tula Buka Han, ardından Krakov’a gitmeye karar verdi. Ancak o sırada Nogay’ın Krakov’u kuşattığı haberini alınca kararından vazgeçerek Galiçya’ya geri döndü¹⁰⁵. Rus yıllıklarında Tula Buka Han’ın sadece Sandomir’in çevresini yağmaladığı belirtilse de aslında daha geniş bir bölge Moğollar tarafından yağmalandı. Nitekim Leh kaynaklarında Moğol seferi sırasında Lublin ve Mazovya bölgesi ile Sandomir, Krakov ve Sieradz’ın civarındaki toprakların yağmalandığı belirtilmektedir¹⁰⁶. Bu topraklar içerisinde Sandomir’in kuzeydoğusunda kalan Lublin bölgesinin tamamen, Moğolların Lehistan’da ilk ayak bastıkları Mazovya’nın da kısmen Tula Buka Han’ın ordusu tarafından yağmalandığı düşünülebilir.

Tula Buka Han’dan ayrı olarak Nogay da Lehistan’a sefere çıktı. Kendi yurdundan harekete geçen Nogay kuzeye yönelerek ilk olarak Peremişl’a geldikten sonra Lehistan topraklarına girerek doğrudan Krakov’a ilerledi. 24 Aralık’ta Krakov’a

¹⁰³ PSRL II, s. 212; Paşuto, a.g.e., s. 297.

¹⁰⁴ Długosza (L), a.g.e., s. 475; Długosz (İ), a.g.e., s. 230; Bielski, a.g.e., s. 338, Gvanini, a.g.e., s. 113; Pilipçuk, a.g.m., s. 168.

¹⁰⁵ PSRL II, s. 212; PSRL XL, s. 126; Hautala, a.g.m., II, s. 492; Özcan, a.g.e., s. 272.

¹⁰⁶ Długosza (L), a.g.e., s. 475; Długosz (İ), a.g.e., s. 230; Kromer, a.g.e., s. 518; Bielski, a.g.e., s. 338; Gvanini, a.g.e., s. 113.

ulaşan Nogay derhal şehri kuşatma altına aldı. Bir yandan Tula Buka Han'ın Sandomir topraklarını yağmalaması, öte yandan Nogay'ın başkentini kuşatması karşısında Leh Kralı Kara Leşko Macaristan'a kaçmak zorunda kaldı. Buna rağmen Nogay'ın kuşatması da başarılı olmadı. Kuşatma sırasında birkaç önemli komutanının ölümü üzerine Krakov'dan çekilen Nogay civardaki toprakları yağmalamakla yetindi¹⁰⁷. Şubat ayına kadar devam eden saldırılar sırasında Macar Kralı IV. Laslo tarafından yardım için gönderilen Şimon'un oğlu Györg komutasındaki bir Macar ordusu Sandecz yakınlarında Nogay'a bağlı 1.000 kişilik Moğol birliğini mağlup ederek komutanlarını öldürdü¹⁰⁸. Bu galibiyetin Macar kraliyet belgelerinde büyük bir zafer şeklinde gösterilmesine rağmen gerçekte Nogay'a sağlam bir darbe vurulmuş değildi. Nitekim Leh kaynakları sefer sırasında Moğolların Lublin ve Mazovya'dan Sieradz'a kadar uzanan tüm toprakları yağmaladığını ve 20.000 genç kızı esir aldıklarını yazmaktadırlar¹⁰⁹. Bu sayının abartılı olabileceği düşünülse dahi yağmalanan toprakların genişliği Lehistan'ın büyük bir saldırıya maruz kaldığını göstermektedir.

Seferin sona ermesinden sonra Nogay'ın faaliyetleriyle alakalı kaynaklarda herhangi bilgi yoktur. Tula Buka Han ise Sandomir'den geri döndükten sonra Lvov'a geldi. Tula Buka'nın ordusu iki hafta boyunca Lev'in topraklarında kalarak etrafı yağmaladı ve yiyecek aramak için şehirden çıkan insanları öldürdü¹¹⁰. Tula Buka Han'ın bu şekilde hareket etmesindeki en temel sebep Nogay'ın bölgede artan etkinliğini kırma isteğiydi. 1277 yılındaki Litvanya seferinden beri Galiçya knezleri Ak Orda hanları yerine Nogay'a itaat ediyor ve herhangi bir sorun karşısında ondan yardım istiyorlardı. Bundan rahatsız olan Tula Buka Han etrafı yağmalamak suretiyle hem Rus askeri gücünü zayıflatmayı hem de knezliklerin ekonomik hayatını baltalamayı amaçladı¹¹¹. Özellikle Nogay'a en yakın knez olan Lev'in topraklarının hedef alınması suretiyle Nogay'ın Galiçya'daki etkisini kırmaya çalıştı¹¹².

¹⁰⁷ Długosza (L), **a.g.e.**, s. 475; Długosz (İ), **a.g.e.**, s. 230; Bielski, **a.g.e.**, s. 338; Hautala, **a.g.m.**, II, s. 492; Özcan, **a.g.e.**, s. 272.

¹⁰⁸ Jackson, **a.g.e.**, s. 205; Hautala, **a.g.e.**, II, s. 493.

¹⁰⁹ Długosza (L), **a.g.e.**, s. 475-476; Długosz (İ), **a.g.e.**, s. 230; Kromer, **a.g.e.**, s. 518; Bielski, **a.g.e.**, s. 338-339; Gvanini, **a.g.e.**, s. 113-114; **PSRL XL**, s. 126.

¹¹⁰ **PSRL II**, s. 212; Paşuto, **a.g.e.**, s. 298.

¹¹¹ Yegorov, **a.g.e.**, s. 192.

¹¹² Gorskiy, **a.g.m.**, s. 142.

Tula Buka Han'ın Galiçya üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Nogay'a asıl darbesi Knez Vladimir'in mirası meselesinde oldu. Bu olay *İpatevskaya Yıllığı*'nda 1287 yılı altında anlatılan ve Tula Buka Han ile Algu tarafından gerçekleştirilen Lehistan seferi kısmında anlatılmaktadır. Seferin gidişatı hakkında oldukça az bilginin yer aldığı bu bölümde Moğolların Rus knezleri ile San Nehri'ne ulaştıkları ve dönüşlerinin Lvov üzerinden gerçekleştiği belirtilmektedir¹¹³. Pek çok araştırmacı bu seferin Nogay ve Tula Buka Han'ın ayrı olarak katıldıkları Lehistan seferinden başka ikinci bir sefer olduğunu düşünmektedirler¹¹⁴. Ancak bunun şimdiye kadar ele aldığımız 1283 yılı altında anlatılan Lehistan seferi ile aynı olduğuna dair bazı işaretler vardır. Her iki olayda da Knez Vladimir'in sefer sırasında hastalandığı ve San Nehri'nden döndüğü belirtilmektedir¹¹⁵. Öte yandan Leh kaynaklarına baktığımız zaman Tula Buka Han'ın 1287'de sadece bir kez Lehistan'a sefer düzenlediğini görmekteyiz. Bu noktada *İpatevskaya Yıllığı*'nın hatalı bir şekilde aynı seferi 1283 ve 1287 yılları altında iki kez aktardığı anlaşılmaktadır¹¹⁶. Dolayısıyla burada anlatılan olayları yukarıda ele almış olduğumuz Lehistan seferi içerisinde değerlendirmek gerekir.

Yıllığın bu kaydında ele alınan en önemli konu oğlu olmayan Vladimir'in topraklarının kime bırakılacağı meselesidir. Tula Buka Han ve Algu'nun huzurunda yapılan görüşmeler sonucunda Vladimir'in topraklarının Mstislav'a bırakılmasına karar verildi¹¹⁷. Tula Buka Han'ın daha güçlü olan Lev'in yerine Mstislav'ı tercih etmesinin sebebi hiç şüphesiz Nogay'ın bölgedeki nüfuzunu kırmaktı. Çünkü Galiçya knezleri içerisinde Nogay'a en yakın knez Lev'di¹¹⁸. Vladimir'in topraklarının Lev'e bırakılması onu bölgenin en güçlü knezi yapardı ki bu durumda Nogay'ın Galiçya'daki

¹¹³ PSRL II, s. 213-215.

¹¹⁴ Yegorov, a.g.e., s. 191-192; Paşuto, a.g.e., s. 298; Özcan, a.g.e., s. 274-275.

¹¹⁵ PSRL II, s. 212, 213.

¹¹⁶ Konu ile ilgili ayrıca bkz. V. A. Kuçkin, "Letopisnie Rasskazy o Slobodah Baskaka Ahmata", **Srednevekovaya Rus 1**, Moskva, Rossiyskoe Universitetskoe İzdatel'stvo, 1996, s. 34-35; Gorskiy, a.g.m., s. 139-140.

¹¹⁷ PSRL II, s. 214; Özcan, a.g.e., s. 274.

¹¹⁸ Paşuto, a.g.e., s. 296. Paşuto, Galiçya Knezliği'ndeki durumu Kuzeybatı Rusya'daki konuma benzetmektedir. Dmitriy ve Andrey Aleksandroviç kardeşler arasındaki büyük knezlik mücadelesinde birinin Nogay'dan, diğerinin de Ak Orda hanlarından destek almaya çalışmasının benzeri Galiçya'da da söz konusuydu. Ona göre Lev Daniloviç her daim Nogay ile yakın ilişkilere sahipken Mstislav ve Vladimir ise Ak Orda hanlarına dayanarak konumlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır.

gücünü sonlandırmak imkânsız olurdu. Bu karara rağmen Lev'in hâlâ Nogay'ın tarafında yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim 1289'da Vladimir ölünce Lev'in oğlu Yuriy, Berest'e girerek 1287 seferi sırasında alınan kararı bozmaya çalıştı¹¹⁹. Onlar bu cüretkâr adımı atarken elbette Nogay'a güveniyor olmalıydılar¹²⁰. Ancak Mstislav'ın bu hareketi Moğollara şikâyet etme tehdidi üzerine Tula Buka Han'dan çekinen Lev ve oğlu geri adım attılar¹²¹. Bu durum Nogay'ın varlığına rağmen Galiçya Knezliği'ndeki otoritenin tekrardan Ak Orda hanlarına geçtiğini göstermektedir.

5.7. Baskak Ahmet Olayı

Nogay ile Tula Buka Han'ın karşı karşıya geldiği bir diğer bölge Güney Rusya'da yer alan Kursk Knezliği oldu. Merkezinde Baskak Ahmet'in faaliyetlerinin yer aldığı bu olayın tarihini Rus yıllıkları 1283-84 olarak vermektedirler¹²². Ancak bu tarihin kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü kaynaklar açık şekilde Knez Oleg ve Svyatoslav'ın Baskak Ahmet'i Tula Buka Han'a şikâyet ettiğini söylemektedirler. Bu bilgiden hareketle söz konusu olayın Tula Buka'nın hanlık yılları olan 1287 ile 1291 yılları arasında yaşandığını rahatlıkla söyleyebiliriz¹²³. Fakat olayların tarihi konusunda çeşitli görüşler öne sürülmekle birlikte kesin sonuca varmak zordur. Biz olayların tarihini daha fazla ileriye götürmeden en erken tarih olan 1287-88 tarihini kabul edeceğiz¹²⁴.

¹¹⁹ PSRL II, s. 223-224.

¹²⁰ Paşuto, a.g.e., s. 298.

¹²¹ PSRL II, s. 224; Gorskiy, a.g.m., s. 141-142; Petr Stefanoviç, "Politiçeskoye Razvitiye Galitsko-Volinskoy Rusi v 1240-1340 gg. i Otnoşeniya s Ordoy", *Rossiyskaya İstoriya*, Moskva 2019 (4), s. 126.

¹²² PSRL I, s. 206-207; PSRL VII, s. 176-178; PSRL XVIII, s. 79-80; PSRL XX, s. 170; PSRL XXIII, s. 92; PSRL XXIV, s. 103-105; TL, s. 340-342; PSRL XXV, s. 154-155; PSRL XXX, s. 97; PSRL XXXIV, s. 100-101. Yalnızca *Nikonovskaya Yıllığı*'nda söz konusu olayların 1284-85'te gerçekleştiği yazmaktadır. PSRL X, s. 162-164.

¹²³ Nasonov, a.g.e., s. 70, 3. dipnot.

¹²⁴ Svetlana Alekseyevna Maslova, "Baskaçeskaya Organizatsiya na Rusi: Vremya Suşestvovaniya i Funktsii", *Drevnyaya Rus', Voprosı Medievistiki*, No. 51 (1), 2018, s. 34; Özcan, a.g.e., s. 278. Kuçkin bu görüşe karşı çıkmaktadır. Ona göre 1287'de Lehistan seferi sırasında Nogay ile Tula Buka Han arasında anlaşmazlık çıkmıştı ve bu haberin aynı yıl Güney Rusya'ya ulaşması mümkün değildi. Dolayısıyla knezlerin bu anlaşmazlıktan yararlanabilmesi için olayın ileri bir tarihte gerçekleşmesi gerekiyordu. Öte yandan Knez Aleksandr'ın, Oleg ve oğullarını öldürürken Tula Buka Han'dan ceza almayacağına emin olması gerekiyordu ki bu da ancak Hanın ölmüş olması durumunda mümkün olabilirdi. Bu gerekçelere dayanan Kuçkin 1289-90 tarihini öne sürmektedir. Kuçkin, a.g.e., s. 38.

Yıllıklarda Ahmet hakkında yer alan ilk bilgiler, Kursk bölgesinden topladığı ağır vergilerden dolayı halkın ondan duyduğu rahatsızlık ile alakalıdır¹²⁵. Ancak bölgedeki gerilimi asıl tırmandıran olay Rılsk ve Vorlogsk Knezi Oleg'in hâkimiyetindeki topraklarda Ahmet'in iki yerleşim yeri kurması oldu. Adı geçen şehirlerdeki halkın buralara göç etmesiyle birlikte Ahmet'in kurduğu yerleşimler kısa sürede büyük kent hâline geldi¹²⁶. Vernadsky'e göre bunun sebebi Ahmet'in getirmiş olduğu vergi muafiyetinin halk nezdinde yaratmış olduğu cazibeydi¹²⁷. Bu durumdan rahatsız olan Oleg şikâyetini iletmek amacıyla Saray'a gitmeye karar verdi. Bu meselenin çözülmesi için ya Tula Buka Han ya da Nogay'ın huzurunda davanın görülmesi gerekiyordu¹²⁸. Böylesi bir ortamda onun Tula Buka Han'a başvurmayı tercih etmesi hiç şüphesiz o sırada Ahmet'in yanında bulunduğu Nogay'ın huzurunda kendisi lehine karar çıkacağını düşünmemesi idi. Ayrıca akrabası Lipetsk Knezi Svyatoslav ile hareket etmesi, kaynaklarda belirtilmemesine rağmen onun şehrinin de Ahmet'in vergi politikasından etkilendiğini göstermektedir.

Tula Buka Han'ın nezdinde görülen dava Rus knezlerinin lehine sonuçlandı. Ahmet'in şehirlerinin yıkılmasına ve halkın da eski topraklarına geri döndürülmesine karar veren Tula Buka Han, ayrıca kararın uygulanması için Rus knezleriyle birlikte bir Moğol ordusu gönderdi. Hanın emrini yerine getiren knezler ayrıca şehirleri de yağmaladılar¹²⁹. Kursk'ta bu olaylar yaşanırken Nogay'ın yanında olan Ahmet, şehirlerinin yıkıldığı haberini alınca hemen durumu Nogay'a arz etti. Oleg ve Svyatoslav'ın knez değil, birer yağmacı olduklarını belirten Ahmet, Nogay'a bölgede yer alan şahincilerini Oleg'e göndererek onu çağırmasını tavsiye etti. Onlar Oleg'e

Ancak onun öne sürdüğü argümanlar da yeterli değildir. Öncelikle Nogay ile Tula Buka Han arasındaki anlaşmazlık 1287'de değil, 1285 yılındaki Macaristan seferi dönüşünde başlamıştı. Dolayısıyla ikisi arasındaki husumet çoktan Güney Rusya'da yayılmış olmalıydı. Öte yandan Tula Buka Han 1291 yılında öldürülmüştür. Bu sebeple Tula Buka Han 1290'da Aleksandr'ı işlemiş olduğu suçtan ötürü cezalandırabilecek durumdaydı. Tüm bu veriler Kuçkin'in görüşünü desteklemek için öne sürdüğü gerekçeleri geçersiz hâle getirmektedir.

¹²⁵ PSRL VII, s. 176; PSRL X, s. 162; PSRL XVIII, s. 79; PSRL XXIV, s. 103; PSRL XXV, s. 154; PSRL XXX, s. 97; TL, s. 340.

¹²⁶ PSRL VII, s. 176; PSRL X, s. 162; PSRL XXIV, s. 103; Özcan, *a.g.e.*, s. 279.

¹²⁷ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 224.

¹²⁸ Kuçkin, *a.g.m.*, s. 45.

¹²⁹ PSRL VII, s. 176-177; PSRL X, s. 162; PSRL XVIII, s. 79; PSRL XXIV, s. 103; Özcan, *a.g.e.*, s. 280. *Lvovskaya ve Ermolinskaya Yıllıklarında* knezlerin şikâyet için Nogay'a gittikleri yazmaktadır. PSRL XX, s. 170; PSRL XXIII, s. 92. Fakat bu, söz konusu yıllıkların olayları aktarırken yapmış oldukları bir hatadır, anlatılan olayın genel çerçevesi de bunu göstermektedir.

giderek Nogay'ın onu davet ettiğini iletiler ancak o bunu reddetti. Yıllıklar bunun sebebi olarak Oleg'in o sırada Ahmet'in yerleşimlerine gece baskını düzenleyen Svyatoslav'ın eylemlerinden dolayı kendisinin suçlu görüleceğini düşünerek Nogay'a gitmekten çekindiğini söylemektedirler¹³⁰. Ancak bize göre işin aslı biraz farklıdır. Çünkü böyle bir durum karşısında Nogay'ın Oleg'i değil, Svyatoslav'ı çağırması daha makul olurdu. Kaldı ki Svyatoslav'ın saldırıları da Nogay'ın davetinden sonra gerçekleşmişti. Oleg'in Nogay'ın çağrısını geri çevirmesinin asıl sebebi kendisi için daha yararlı olan Tula Buka Han tarafından alınmış kararın yeniden gözden geçirilmesini istememesi idi¹³¹.

Oleg'in gelmemesi üzerine Ahmet'in sözlerini haklı bulan ve Oleg'in kendisi aleyhinde hareket ettiğine kanaat getiren Nogay, Kursk'a ordu göndermeye karar verdi. Nogay'ın bu kararı alırken Tula Buka Han'ın Rus knezlerine verdiği "*Ahmet'in şehirlerinin yıkılması ve halkın geri alınması*" emrine aykırı olarak şehirlerin yağmalanması üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. 13 Ocak 1288'de Moğol ordusunun Vorgolsk şehrine gelmesi üzerine Oleg, Tula Buka Han'ın yanına kaçarken Svyatoslav ise Voronej Ormanlarına sığındı. Bunun üzerine Moğol ordusu da ikiye ayrıldı: Ahmet'in başında bulunduğu ordu kaçan knezlerin peşine düşerken diğer yarısı ise Rılsk, Vorgolsk ve Lipetsk topraklarını hedef aldı. 20 gün süren sefer sonucunda knezlerin Ahmet'in şehirlerinden elde ettikleri ganimet geri alınırken halkın tekrar geri döndürülmesiyle birlikte yıkılan şehirler yeniden canlandı. Knezleri yakalayamayan Ahmet ise buna karşılık ele geçirilen 13 boyarı idam ederek bölge halkı üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmaya çalıştı¹³². Seferin sona ermesinden sonra şehirlerin yönetimini iki kardeşine emanet eden Ahmet tekrardan Nogay'ın yanına geri döndü. Nogay'ın tertip ettiği sefere karşılık Tula Buka Han'dan herhangi bir karşılık gelmemesi, onun öne sürmüş olduğu yağma gerekçesinin Han tarafından da kabul edildiğini göstermektedir.

¹³⁰ PSRL VII, s. 177; PSRL XVIII, s. 79; PSRL XXIV, s. 103.

¹³¹ Kuçkin, a.g.m., s. 47.

¹³² PSRL VII, s. 177; PSRL X, s. 163-164; PSRL XVIII, s. 79-80; PSRL XXIV, s. 103-104; Özcan, a.g.e., s. 280.

Bölgede Nogay'ın lehine sağlanan düzen Svyatoslav'ın saldırgan tutumu sebebiyle yeniden bozuldu. Ahmet'in kardeşlerinin 30 Moğol ve bir grup Rus askeriyle bir şehirden diğerine gideceğini öğrenen Svyatoslav yolda pusu kurarak onlara saldırmaya karar verdi. Saldırıda 25 Rus ve 2 Moğol askerini öldüren Svyatoslav yine de Ahmet'in kardeşlerini ele geçiremedi¹³³. Diğer şehre ulaşan¹³⁴ kardeşler buradan Ahmet'e haber yollayarak onu saldırıdan haberdar ettiler. Orta yolu bulmak için Svyatoslav ile irtibata geçen Ahmet'in teşebbüsü elçisinin öldürülmesi ile son buldu¹³⁵.

Burada ilginç olan mevzu Ahmet'in Nogay'a danışmadan sorunu kendi başına çözmeye kalkmasıdır. Böylesi bir durum Nogay'ın Tula Buka Han ile anlaşarak bölgedeki tansiyonu düşürmeye çalıştığını, yalnız kalan Ahmet'in de kendi başına hareket ettiğini göstermektedir. Bununla alakalı yıllıklarda da ipucu vardır. Ahmet'in 13 Ocak'taki saldırısı sırasında Tula Buka Han'ın yanına kaçan Oleg, Saray'dan geri döndüğü vakit akrabası Svyatoslav'ın yaptıklarından haberdar oldu. Svyatoslav'ı barışı bozmakla suçlayan Oleg şu sözlerle serzenişte bulundu: "...aklanmak için ne kendi çarına (Tula Buka) ne de Nogay'a gidiyorsun¹³⁶." Daha önce Nogay'ın davetini reddeden Oleg'in bu kez başvurulacak otorite olarak onu da zikretmesi Nogay ile Tula Buka Han arasında anlaşma yapıldığına işaret etmektedir. Tüm tavsiyelerine ve uyarılarına karşı Svyatoslav'ın geri adım atmadığını gören Oleg, tekrardan Saray'a giderek Tula Buka Han'ı durumdan haberdar etmeye karar verdi. Svyatoslav'ın saldırganlığından ve barışı bozmasından rahatsız olan Han, Oleg'i Moğol ordusuyla

¹³³ PSRL I, s. 207; PSRL VII, s. 178; PSRL XVIII, s. 80-81; PSRL XXIV, s. 104; Özcan, a.g.e., s. 281.

¹³⁴ Moskova Svodu kardeşlerin sığındıkları yerin Kursk olduğunu söylemektedir. PSRL XXV, s. 156. Simeonovskaya Yıllığı ise onların ismini vermediği bir şehre kaçtıklarını belirtmektedir. PSRL XVIII, s. 80-81. İkinci yıllığın belirttiği bu yerin kardeşlerin gitmeyi amaçladığı Ahmet'in diğer şehri olduğunu düşünmek mümkündür.

¹³⁵ PSRL X, s. 164; Özcan, a.g.e., s. 281.

¹³⁶ PSRL X, s. 165. Benzer ifade Lavrentevskaya ve Troitskaya Yıllıklarında da vardır. PSRL I, s. 207; TL, s. 343. Buna karşılık pek çok yıllıkta Oleg'in Svyatoslav'ı yalnızca "kendi çarı Nogay'a" gitmediği için suçladığı görülmektedir. PSRL VII, s. 178; PSRL XVIII, s. 81; PSRL XXIV, s. 104; PSRL XXV, s. 156. Ancak bu ifade olayların genel anlatımına uygun değildir. Burada söz konusu yıllıkların ne... ne... bağlacı eksikliğinden dolayı yanlış bilgi verdikleri anlaşılmaktadır. Kuçkin, a.g.m., s. 17-18.

birlikte geri yolladı. Moğolların saldırısında Svyatoslav'ın ordusu bozguna uğratılırken kendisi de Tula Buka Han'ın emri üzerine Oleg tarafından öldürüldü¹³⁷.

Svyatoslav'ın ölümünden sonra Lipetsk Knezliği'nin başına kardeşi Aleksandr geçti. Aleksandr ilk olarak kardeşinin intikamını almaya karar verdi ve Oleg ile iki oğlunu öldürdü¹³⁸. Bazı araştırmacılar Aleksandr'ın saldırı için Nogay'dan yardım aldığını söylerken¹³⁹ bazıları ise Tula Buka Han'dan destek gördüğünü düşünmektedirler¹⁴⁰. Tula Buka Han'ın desteklediğini söylemek imkânsızdır nitekim Svyatoslav'ın öldürülmesi emrini bizzat kendisi vermişti. Ancak Nogay'ın da yardım ettiğine dair kanıtımız yoktur. Nitekim Rus yıllıklarında Svyatoslav'ın birisinden yardım aldığına dair herhangi bir ipucu yer almamaktadır. Bu sebeple tıpkı Svyatoslav'ın Ahmet'in kardeşlerine saldırma kararını kendi başına alması gibi Aleksandr'ın da bireysel hareket ettiğini düşünmek mümkündür.

Oleg'in ölümüyle beraber Rus yıllıklarındaki konuyla alakalı haberler de sona ermektedir. Bundan sonra Ahmet'in isminin bir daha geçmemesi onun ve dolayısıyla hamisi Nogay'ın bölgedeki nüfuzunun kırıldığı şeklinde yorumlanmıştır¹⁴¹. Ancak bizce durum biraz farklıdır. Aleksandr'ın Oleg'i öldürmesiyle alakalı olarak kaynaklar Ahmet'in sevinç duyduğunu belirtmektedirler¹⁴². Bu durum Ahmet'in baskak olarak görevine devam ettiği anlamına gelmektedir. Nogay ile Tula Buka Han arasında her olayda karşımıza çıkan çatışma, Kursk'ta da birbirleri aleyhinde hareket ettikleri düşüncesine neden olmuştur. Her ne kadar başlangıç safhasında kendilerine müracaat eden kişilere askeri destek vermiş olsalar da nihai noktada uzlaşmaya varmışlardır. Bunun en büyük kanıtı Nogay tarafından desteklenen Ahmet'in kardeşlerine Svyatoslav tarafından yapılan saldırının cezasının Tula Buka Han tarafından verilmiş olmasıdır. Bu hareket Ahmet'in konumunun Tula Buka Han tarafından da kabul

¹³⁷ PSRL I, s. 207; PSRL VII, s. 178; PSRL X, s. 185; PSRL XVIII, s. 81; PSRL XXIII, s. 92; Özcan, a.g.e., s. 282; Kemaloğlu, Altın..., s. 88.

¹³⁸ PSRL I, s. 207; PSRL VII, s. 178; PSRL XX, s. 170; PSRL XXIII, s. 93; PSRL XXIV, s. 105. Bazı yıllıklarda Oleg'in oğullarının isimlerinin David ve Semen oldukları söylenmektedir. PSRL X, s. 185; PSRL XVIII, s. 81; TL, s. 343.

¹³⁹ Vernadsky, a.g.e., s. 225; Kemaloğlu, Altın..., s. 88.

¹⁴⁰ Özcan, a.g.e., s. 282. Özcan'ın öne sürmüş olduğu gerekçe Oleg'in abisine iftirada bulunduğunu söyleyerek Tula Buka Han'ı ikna etmesidir.

¹⁴¹ Özcan, a.g.e., s. 282.

¹⁴² PSRL I, s. 207; PSRL VII, s. 178; PSRL XVIII, s. 81.

edildiğini göstermektedir. Bundan sonra yıllıkların daha fazla bilgi vermemesini Ahmet'in görevine devam etmekle birlikte yerel knezlerin şikâyetlerine neden olacak baskıdan kaçındığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

5.8. Nogay'ın İlhanlı Seferi

1288 yılı sonbaharında (H. Ramazan 687) Nogay ve Tama Tokta komutasındaki Ak Orda ordusu İlhanlılara sefer düzenledi¹⁴³. Sadece *Câmiu't-Tevârih*'te yer alan bu seferin sebebiyle alakalı herhangi bilgi yoktur. Ancak seferin Tula Buka Han'ın bilgisi ve onayı dâhilinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Çünkü Nogay'ın Kafkasya'ya gidebilmesi için Tula Buka Han'ın topraklarından geçmesi gerekiyordu ve ikili arasındaki çekişme göz önüne alındığı zaman Nogay'ın izinsiz şekilde buradan geçmesi mümkün değildi¹⁴⁴. Bu dönemde Ak Orda ile İlhanlılar arasında ciddi bir anlaşmazlık olmadığı için söz konusu seferin daha çok yağma amaçlı yapıldığını düşünebiliriz.

Aslında *Câmiu't-Tevârih*'in farklı yerlerinde 1288 yılında gerçekleşen iki seferden bahsedilmektedir. İlk olarak ilkbahar aylarında Tama Tokta'nın komutasında atlılardan müteşekkil 5.000 kişilik bir ordu Derbent'i geçti ve karşılaştıkları tüccarların mallarını yağmaladı. Saldırıyı haber alan Argun Han derhal harekete geçerek 5 Mayıs'ta Şemâhî'ye ulaştı. Argun Han buradan Buka ve Kunçukbal isimli komutanlarını öncü olarak yolladı. Ancak birkaç gün sonra düşmanın Derbent'in kuzeyine çekildiği haberinin gelmesi üzerine daha fazla ilerlemeyerek geri döndü¹⁴⁵.

¹⁴³ Rusça çeviride komutanların isimleri Tama Tokta ve Buka şeklinde gösterilmektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 82. Tiesenhausen ve onu esas alarak 2007'de yapılan yeni çeviride ise Buka ismi Nogay olarak okunmuştur. Raşid-ad-din, "Sbornik Letopisey", **Sbornik Materialov Otnosyaşihsy k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobrannıe V. G. Tizengauzenom i Obrabotannıe A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 68; **İstoriya Kazahstana v Persidskih İstoçnikah**, C. IV, Sbornik Materialov, Otnosyaşihsy k İstorii Zolotoy Ordı, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy, Sobrannıe V. G. Tizengauzenom i Obrabotannıe A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim Dopolnennoe i Pererabotannoe İzdanıe, Almatı, Dayk Press, 2006, s. 121. İngilizce çeviride ise sadece Tama Tokta'nın ismine yer verilmektedir. Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 362.

¹⁴⁴ Miskov, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁴⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 118; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 159; Kamalov, **Moğolların...**, s. 72; Khelejani, **a.g.t.**, s. 67.

İkinci sefer ise sonbahar aylarında Tama Tokta ile beraber Nogay'ın da yer aldığı büyük bir ordu ile gerçekleşti. Bu sırada kışlık yurdundan Arran ve Mugan'a hareket etmekte olan Argun Han, düşmanın geldiği haberini alınca derhal geri dönerek Nogay'ı karşılamaya karar verdi. Argun'un öncü olarak yolladığı Togaçar ve Kunçukbal ile Ak Orda kuvvetleri arasında bir çarpışma gerçekleşti. Savaşta Ak Orda ordusunun komutanlarından Burulday ve çok sayıda askerin ölmesi üzerine Nogay ve Tama Tokta orduyu toplayarak geri çekildiler¹⁴⁶.

İlk seferi İlhanlı tarihi kısmında anlatan Reşidüddin, ikincisini ise Cuci Ulusu kısmında Mengü Timur'un hanlığı bölümünde ele almaktadır. Doğrudan İlhanlı Devleti'ni hedef alan ikinci sefere Reşidüddin'in İlhanlı tarihi kısmında yer vermemesi oldukça tuhaf gözükmemektedir. Aslında burada bizce aynı sefer anlatılmaya çalışılmaktadır. *Câmiu't-Tevârih*'in yazılış sürecinde konusuna hâkim çeşitli âlimlerden istifade edildiği bilinmektedir¹⁴⁷. Muhtemelen bu iki bölüm de farklı âlimler tarafından yazılmış, bu sırada 1288 seferi anlatılırken birtakım hatalar yapılmış olmalıdır. Dolayısıyla iki seferi aynı olay olarak kabul etmek mümkündür. Biz eserin İlhanlı kaynağı olmasından hareketle İlhanlı tarihi kısmında anlatılan ilk seferi doğru kabul ediyoruz. Bunun yanı sıra Mengü Timur Han bölümündeki anlatıda ismi geçen Nogay'ın da sefere katıldığını söyleyebiliriz¹⁴⁸. Nitekim aynı seferin anlatıldığı *Tarih-i Güzide* adlı eserde Nogay'ın isminin geçmesi onun sefere kesin olarak katıldığını göstermektedir¹⁴⁹.

5.9. Nogay'ın Venedik ile İlişkileri

Sahip olduğu güç sayesinde Ak Orda'nın sağ kanadının lideri konumuna gelen Nogay'ın pek çok devlet ile temas kurduğu bilinmektedir. Bunlar içerisinde şüphesiz en ilginç Venedik'in Nogay ile diplomatik temas kurması girişimidir. Bu temasın

¹⁴⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 82.

¹⁴⁷ Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârih", **DİA**, C. VII, s. 133.

¹⁴⁸ Kemaloğlu da eserinde İlhanlı tarihi kısmında anlatılan seferi esas almış fakat Nogay ve Tama Tokta tarafından gerçekleştirildiğini söylemiştir. Kamalov, **Moğolların...**, s. 72.

¹⁴⁹ Kazvini (R), **a.g.e.**, s. 92. Fakat Kazvini farklı olarak bu seferin 1289 yılı ilkbaharında gerçekleştiğini söylemektedir. Aynı bilgi muhtemelen Kazvini'den yararlanmış olan Kırımı tarafından da verilmektedir. Derin, **Abdülgahtar...**, s. 199.

arkasındaki sebep tarih boyunca İtalyan şehir devletleri arasındaki rekabetin ana kaynağı olan ticaret savaşıydı. Bu teması ele almadan önce Akdeniz dünyasına yapılacak kısa bir bakış konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

İstanbul'u Latinlerden geri almanın planlarını kuran Doğu Roma İmparatorluğu, ihtiyaç duyduğu deniz gücünü temin etmek amacıyla 1261'de Ceneviz ile Nymphaion Anlaşması'nı imzalamıştı. Her ne kadar İstanbul savaşmadan geri alınsa da iki taraf arasındaki ittifak devam etti. Bu anlaşmanın konumuz bakımından en önemli sonucu Ceneviz'in Karadeniz ticaretini kendi tekeli altına alarak Venedik'i bölgeden uzaklaştırmasıdır¹⁵⁰. Böylece üstünlüğü ele geçiren Cenevizliler her geçen yıl Karadeniz'deki ticari faaliyetlerini daha da artırırken Venedik ise Doğu Akdeniz ticareti ile yetinmek zorunda kaldı.

1285 yılında gelişen olaylar iki taraf arasındaki ticaret savaşının Karadeniz'e yayılmasının fitilini ateşledi. Bu yılda Kilikya Ermeni Krallığı'nın Memlüklerin vasalı hâline gelmesiyle birlikte Doğu Akdeniz'deki İtalyan ticareti büyük sekteye uğradı. Bu olaydan sonra Cenevizliler her ne kadar Memlüklerle savaşa girseler de yaşadıkları zararı telafi etmek için Karadeniz ticaretine daha fazla önem vermeye başladılar¹⁵¹. Buna karşılık Venedik'in alternatifleri oldukça kısıtlıydı ve tek çözüm yolunun Doğu Roma ile ilişkileri iyileştirmek olduğunu kısa sürede anladılar. Aynı yıl İmparator II. Andronikos ile yaptıkları anlaşma sonucunda tekrardan Karadeniz ticaretine katılma hakkını elde ettiler¹⁵². Ancak yaklaşık 25 yıl sonra bölgeye yeniden geldikleri vakit Ceneviz'in güçlü bir şekilde bölgeye yerleşmiş olduklarını gördüler. Bu dönemde Ceneviz'in bölgedeki en önemli ticari merkezi Kefe'ydi ve bunun arkasında da Ak Orda hanlarıyla kurdukları yakın ilişkiler yer alıyordu. Öte yandan Karadeniz'in Kafkasya sahillerinde de ciddi bir Ceneviz faaliyeti söz konusuydu¹⁵³. Bu tablo

¹⁵⁰ Her ne kadar Pisalıların Karadeniz'deki faaliyetleri devam etse de bu durum Ceneviz'in üstünlüğüne gölge düşürecek seviyede değildi. G. I. Bratianu, **Recherches Sur Le Commerce Genoïs Dans La Mer Noire au XIIIe Siecle**, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1929, s. 250. Nymphaion Anlaşması için ayrıca bkz. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 415.

¹⁵¹ Ciociltan, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁵² Ciociltan, **a.g.e.**, s. 159-160. Aslında 1285'e kadar Venedik'in Karadeniz'de çeşitli faaliyetleri olmakla birlikte bunlar Cenevizlilere engel teşkil edecek boyutta değildi. Bratianu, **a.g.e.**, s. 256.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Altay Tayfun Özcan, "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. VII, S. 2, 2020, s. 92-96.

karşısında Venedik'in yapabileceği tek hamle Cenevizlilere karşı kendilerine destek verecek güçlü bir isim bulmaktı ki bu da onları Nogay ile temasa geçmeye sevk etti.

Sonuç olarak Venedikliler 10 Nisan 1291 tarihinde Nogay'a elçi yollamaya karar verdiler. Bu karar tek seferlik diplomatik bir temas değildi. Eğer gönderilen elçi başarılı olursa Nogay'ın başkentinde üç yıl süreli bir konsolosluk açılacaktı¹⁵⁴. Venedik'in bu girişimdeki amacı hiç şüphesiz Nogay'ın desteğiyle Ceneviz'in bölgedeki nüfuzunu kırmak ve ticari faaliyetlerini engellemenin yanı sıra Kırım'da koloni kurmaktı¹⁵⁵. Ancak devamında iki taraf arasında anlaşma yapıldığına dair herhangi bir verinin olmaması Venedik'in girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Bunun en büyük sebebi o sırada Tula Buka Han ile çatışma hâlinde olan Nogay'ın bu meseleyi göz ardı etmiş olmasıdır¹⁵⁶. Bundan bir yıl sonra Tula Buka Han'ı tahttan indiren Nogay, akabinde Tokta'yı tahta çıkarmış ve bunun karşılığında Kırım'ın gelirinden pay almıştır¹⁵⁷. Belki de bu son gelişmeyle birlikte Karadeniz'e yönelik Venedik ve Ceneviz arasındaki ticaret savaşı Nogay'ı ilgilendirmeyen bir hâl aldı. Böylece Nogay'ın Venedik ile münasebetleri başlamadan sona ermiş oldu.

5.10. Nogay'ın Tula Buka Han'ı Tahttan İndirmesi

Nogay ile Tula Buka Han arasında uzun zamandır var olan düşmanca ilişkiler nihayetinde Nogay'ın onu tahttan indirmesi ve öldürtmesi ile son buldu. Nogay'ı bu eyleme sevk eden sebep konusunda Arap kaynakları ikili arasında Macaristan seferi dönüşünde yaşanan olayı göstermektedirler. Buna göre uğradığı felaketten dolayı Nogay'ı sorumlu tutan Tula Buka Han, Mengü Timur Han'ın oğullarıyla anlaşarak ona suikast düzenlemeye karar verdi. Hanın kendisi hakkındaki niyetini öğrenen Nogay ise buna karşı kurnazlık yoluna başvurmayı tercih etti. Tula Buka Han'ın annesine haber yollayarak oğlunun oldukça genç olduğunu, ona devlet işleri hakkında önemli sırlar ve öğütler vermek istediğini ama bunun hiç kimsenin olmadığı bir yerde

¹⁵⁴ Şpuler, *Zolotaya...*, s. 355; Ciociltan, *a.g.e.*, s. 160.

¹⁵⁵ Bratianu, *a.g.e.*, s. 256-257; Roberto Cessi, *Storia Della Repubblica di Venezia*, Firenze, Giunti Martello, 1981, s. 264; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 229.

¹⁵⁶ Ciociltan, *a.g.e.*, s. 160.

¹⁵⁷ Beybars (R), *a.g.e.*, s. 111; Beybars (T), *a.g.e.*, s. 204.

mümkün olabileceğini söyledi. Annesinin bu sözleri tavsiye olarak oğluna iletmesi üzerine o da topladığı askerleri dağıtarak Nogay ile buluşmayı kabul etti¹⁵⁸. Ancak söz konusu açıklama yeteri kadar tatmin edici değildir. Nogay ile Tula Buka Han arasındaki düşmanlığın başlamasına neden olan söz konusu olay 1285 yılında olmuştu, oysa Nogay'ın onu tahttan indirmesi 1291'de gerçekleşti. Dolayısıyla Tula Buka Han'ın intikam için 6 yıl beklemesi pek de inandırıcı gözükmemektedir¹⁵⁹. Burada asıl olarak Nogay'ın Tula Buka Han'a vermek istediği öğüt üzerinde durmak gerekir. Hanın tüm hazırlıkları sonlandırarak Nogay'ın sözlerine kulak vermeyi kabul etmesi ortada ciddi bir problemin var olduğunu göstermektedir.

Baybars ve Nüveyri'nin belirtmediği bu problem *Câmiu't-Tevârih*'te yer almaktadır. Tuda Mengü Han'ın tahttan indirilmesinden sonra Tarbu'nun oğulları Tula Buka ve Kunçek ile Mengü Timur Han'ın oğulları Algu ve Tuğrul devleti beraber yönetmeye başlamışlardı. 1291 yılına gelindiğinde bunlar kendisinde cesaret ve yiğitlik işareti gördükleri Mengü Timur Han'ın oğullarından Tokta'yı ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bunu haber alan Tokta hemen onlardan kaçarak Cuci'nin oğullarından Berkeçar'ın oğlu Bilikçi'nin yanına sığındı ve oradan Nogay'a haber yolladı. Kuzenlerinin kendisi hakkındaki niyetlerini Nogay'a bildiren Tokta, ondan aka olarak kendisini korumasını istedi ve bunun karşılığında her daim ona bağlı kalacağını belirtti¹⁶⁰. İşte Arap kaynaklarında üstü kapalı şekilde ifade edilen problem buydu ve Tokta'nın bir yandan Bilikçi'ye sığınıp diğer yandan Nogay'a tabi olmayı teklif etmesiyle birlikte Ak Orda'nın tamamını ilgilendiren bir mesele hâline geldi.

Tokta'nın sarf ettiği sözler Nogay için büyük bir fırsattı. Tula Buka'nın han olmasından memnun değildi ve şimdi kendisine tabi olacağını belirten bir taht adayı vardı. Ayrıca onun genç olması da Nogay tarafından kolayca kontrol edilmesini sağlayabilirdi¹⁶¹. Eline gelen fırsatı değerlendirmek isteyen Nogay kendisini hasta gibi

¹⁵⁸ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 107; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 190-191; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156-157; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 267; Kafalı, **Altın...**, s. 65.

¹⁵⁹ Porsin, "**Nogay...**", s. 31.

¹⁶⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 363.

¹⁶¹ Bazı Arap kaynaklarında Tokta'nın 7 yaşında tahta çıktığı yazmaktadır. Kesir, **el-Bidâye...**, s. 276-277; Makrizi, **a.g.e.**, s. 437. Ancak bu bilgi doğru değildir. Nitekim Tokta 1282'de ölen Mengü Timur Han'ın on oğlundan beşincisi idi. Kaldı ki 7 yaşında bir çocuğun kendisini öldürmek isteyenlere karşı Bilikçi'ye sığınması ve Nogay'dan yardım istemesi pek mantıklı değildir. Bu sebeple yaşının 7 olmadığı

göstererek kendi yurdundan yola çıktı. Özi Nehri'ni geçtikten sonra karşısına çıkan binbaşılar savaşıma niyetinin olmadığı, amacının Batu Han'ın kendisine verdiği emre dayanarak¹⁶² ulus içerisindeki anlaşmazlığı çözmek olduğunu belirterek yanına çekti. Hanın ordugâhına yaklaştığı vakit daha önce içtiği taze kanı tükürmek suretiyle taklit ettiği hastalığı daha da ileri seviyeye taşıdı¹⁶³.

Bundan sonra Nogay, Tula Buka Han'ın annesine haber yollayarak kimsenin olmadığı bir yerde oğluyla buluşmak ve devlet işleri konusunda ona öğüt vermek istediğini bildirdi. Nogay'ın doğrudan Tula Buka Han ile değil de annesiyle temasa geçmesi tesadüf değildi. Onun bu şekilde hareket etmesindeki amaç kendisine karşı asker toplayan Tula Buka Han ile arasında arabuluculuk yapmasını istemesiydi. Tula Buka Han'ın ordu toplamasının sebebi olarak Arap kaynaklarının öne sürdüğü gerekçenin doğru olmadığını yukarıda belirtmiştik. Buna karşılık onun niye ordu topladığını kesin olarak söylemek zordur. Belki de Nogay ile Tokta arasındaki yakınlaşmayı fark etmiş ve onların kendisine karşı harekete geçmelerinden çekinmiş olmalıdır. Asıl neden ne olursa olsun Tula Buka Han annesinin ısrarları karşısında Nogay ile buluşmaya karar verdi. Baybars ve Nüveyri'ye göre Tula Buka Han'ın annesi Nogay'ın sözlerine kanarak oğluna bu tavsiyeyi yaparken¹⁶⁴ Reşidüddin ise Nogay'ın ölümcül derecede hasta olmasından dolayı annesinin oğluna bir an önce Nogay ile görüşmesi için ısrarda bulunduğunu söylemektedir¹⁶⁵.

Burada olayların son kısmına geçmeden önce iki mesele üzerinde durmak istiyoruz: Tula Buka Han'ın annesinin kimliği ve Nogay'ın taklit ettiği hastalık. Nogay'ın Tula Buka Han ile buluşmasında hanın annesinin oynamış olduğu rol bazı araştırmacılar tarafından onun Nogay ile iş birliği içinde hareket ettiği yorumlarına neden olmuştur. Bu noktada öne sürülen kişi ulus yönetiminde oldukça etkili olan ve

kesin olmakla birlikte yine de genç yaşta tahta çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Miskov, **a.g.e.**, s. 130-131.

¹⁶² Nogay, Batu Han'ın emri gereği hareket ettiğini söylese de aslında ondan böyle bir emir almış olması mümkün değildi. Ayrıntılı bilgi için yuk. bkz. s. 75.

¹⁶³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 363.

¹⁶⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 107; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 191; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 156; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 267.

¹⁶⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 84; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 363.

Nogay'ın yükselmesine katkıda bulunan Çiçek Hatun'dur¹⁶⁶. Ancak bu kadının Çiçek Hatun olması bizce ihtimal dâhilinde değildir. Kaynaklar açık şekilde Nogay'ın irtibata geçtiği kişinin Tula Buka Han'ın annesi olduğunu söylemektedirler. Oysaki ilkin Berke Han'ın hanımı olarak karşımıza çıkan¹⁶⁷ Çiçek Hatun onun ölümünden sonra Mengü Timur Han ile evlendi. Dolayısıyla onun Tula Buka Han'ın annesi olması mümkün değildir¹⁶⁸. Tula Buka Han'ın öz annesi olmamasına rağmen Çiçek Hatun'a annesi gibi saygı duyduğu görüşünü öne sürsek dahi yine de sorunu çözüme kavuşturamayız. Nitekim Tuda Mengü Han'ın tahttan indirilmesinin gerekçelerinden biri Çiçek Hatun'un devleti yönetmesinden duyulan rahatsızlıktı¹⁶⁹ ve Tula Buka'nın han olmasıyla birlikte yönetimdeki gücünü de kaybetmişti. Bu sebeple Tula Buka Han'ın gerçekten de onun fikrini aldığını düşünmek için elimizde yeterli kanıt yoktur. Görülen o ki Nogay, Çiçek Hatun ile değil, Tula Buka Han'ın ismi kaynaklarda geçmeyen annesiyle irtibata geçti ve onu aldatarak oğlunun kendisiyle görüşmesini sağladı.

Şimdi de Nogay'ın taklit ettiği hastalık üzerinde durmak istiyoruz. Nogay'ın kendisini hasta göstermeye çalışması ilk bakışta basit bir hile gibi görünse de aslında bu onun tasarladığı planın başarılı olmasını sağlayan en büyük faktördü. Bunu anlamak için ilk önce hangi hastalığı taklit ettiğini tespit etmemiz gerekir. *Câmiu't-Tevârih*'teki ipuçlarına bakacak olursak Nogay kendi yurdundan hareket ettiği sırada hastalığı taklit etmeye karar verdi. Özi Nehri'ni geçtikten sonra emirlerle karşılaşan Nogay, onlarla konuşurken kendisini hasta gibi göstermedi. Ancak Tula Buka Han'ın ordugâhına yaklaştığı vakit daha önceden içtiği taze kanı tükürmeye başladı¹⁷⁰. Bu durum hastalığın çok hızlı şekilde ilerleme gösterdiğini ve en belirgin özelliğinin kan tükürme/kusma olduğunu göstermektedir. Öte yandan bu hastalık kişiyi kısa zamanda ölüme götürmekteydi. Nitekim Nogay'ın hastalığını öğrenen Tula Buka Han'ın annesi

¹⁶⁶ Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 39; Poçekayev, **Çari...**, s. 64-65. Veselovskiy ayrıca Çiçek Hatun'un Tula Buka Han'ın değil, Algu'nun annesi olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu bilgi bizce doğru değildir. Reşidüddin açık bir şekilde onun annesinin Olcay Hatun olduğunu söylemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 72; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 352.

¹⁶⁷ Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 151; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 249.

¹⁶⁸ *Câmiu't-Tevârih*'teki şecerede de Tula Buka Han'ın annesinin isminin bilinmediği yazmaktadır. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 72; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 352.

¹⁶⁹ Miskov, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁷⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 363.

onun kısa süre içerisinde öleceğini düşünmüş bu sebeple de oğluna onunla bir an önce görüşmesi için baskı yapmıştı. Bu belirtiler Tula Buka Han'ın özellikle Macaristan seferi dönüşünde uğradığı felaket sırasında etkilerine yakından şahit olduğu vebaya işaret etmektedir¹⁷¹. Nogay'ın vebayı taklit etmesinin asıl sebebi bu hastalığın bulaşıcı olmasıdır. Avrupalı seyyahların eserlerinde Moğollar arasında birisinin ölümcül derecede hasta olduğu vakit çadırına işaret konduğu ve yabancıların buradan uzak tutulduğu yazmaktadır¹⁷². Tokta'nın yaratmış olduğu problem sebebiyle Nogay ile görüşmeyi arzu eden Tula Buka Han, vebalı olduğu için onu şehre alamazdı. Bundan dolayı Han gerekli hazırlıkları yapamadan onunla şehrin dışında görüşmek zorunda kaldı. Böylece Nogay planının en zorlu safhasını başarıyla atlattı ve Tula Buka Han'ı rahatça yakalayabileceği bir noktaya çekmeyi başardı¹⁷³.

Tula Buka Han'ın görüşmeyi kabul ettiğini öğrenen Nogay hemen kendisiyle birlikte hareket eden Mengü Timur Han'ın oğullarından Tokta, Bürlük, Saray Buka ve Tudan'a haber yollayarak hazır olmalarını ve işaret verilince hızla saldırıya geçmelerini söyledi¹⁷⁴. Öte yandan Tula Buka Han da devleti beraber yönettiği Algu ve Mengü Timur Han'ın diğer oğullarıyla buluşma yerine geldi. Onlar Nogay'ın hastalığı sebebiyle uzaktan at üzerinde onunla konuşuyorlardı. Kan tükürme taklidine devam eden Nogay onlara tarafsız fikirlerini dinlemelerini söyleyerek kendi iyilikleri ve barışın sağlanması için kurultay toplamaları gerektiğini tavsiye etti¹⁷⁵. Görüşmenin devam ettiği sırada Tokta'nın askerleri bir anda onların etrafını sararak Tula Buka Han

¹⁷¹ Bu konu hakkında makale yazan Porsin, hastalığın kaynaklarda görülen belirtilerini tespit ettikten sonra Nogay'ın taklit ettiği hastalığın akciğer vebası olduğu sonucuna varmaktadır. A. A. Porsin, "Zagovor Nogaya Protiv Tula-Bugi v Kontekste Epidemiologičeskoj Situatsii v Zolotoy Orde v Kontse XIII - Naçale XIV vekov", **Epidemii i Prirodnie Kataklizmi v Zolotoy Orde i na Sopredelnih Territoriyah (XIII-XIV vv.)**, Kazan, İnstitut İstorii im. Ş. Mardjani AN RT, 2018, s. 64-69. Porsin'in bu tespiti haklı görünmektedir. Vebanın en az karşılaşılan ve en ölümcül türü olan akciğer vebasının (pnömonik veba) diğer türlere göre en belirgin belirtisi hastanın kahverengine yakın bir koyulukta balgam çıkarmasıdır. Bundan sonra yüzeysel lenf bezlerinin ağrıdan şişmeye başlamasıyla birlikte hastalık son evresine ulaşmakta ve 3-4 gün içerisinde ölüme neden olmaktadır. Behiç Onul, **İnfeksiyon Hastalıkları**, S. 391, Ankara, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, 6. Basım, 1980, s. 745.

¹⁷² Carpini, **a.g.e.**, s. 54; Rubruk, **a.g.e.**, s. 58; Porsin, "Zagovor...", s. 66.

¹⁷³ Porsin, "Zagovor...", s. 65-67.

¹⁷⁴ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 83; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 363; Beybars (R), **a.g.e.**, s. 107; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 190; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 157; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 267.

¹⁷⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 84; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 363.

ve beraberindekileri atlarından indirip sıkıca bağladılar¹⁷⁶. Böylece Nogay'ın Tula Buka Han'ı yakalama planı başarıyla tamamlandı.

Tula Buka Han'ı ele geçiren Nogay *“bu adam babanın hanlığını ele geçirip seni ondan mahrum etti, bu oğlanlar da seni tutup öldürmek hususunda onunla uyuştular...”* diyerek onları öldürmesi için Tokta'ya teslim etti¹⁷⁷. Nogay her ne kadar gücünün zirvesinde olsa da Tula Buka bir handı ve Nogay'ın onu öldürebilmesi mümkün değildi. Bu sebeple onu öldürme işini Tokta'ya bırakarak ileride kendisini hedef alacak suçlamalardan sıyrılmış oldu. Öte yandan Tula Buka Han'a yönelik sözleri de tam olarak doğru değildir. Nitekim Tula Buka Han, Batu Han'ın soyundan geliyordu ve tahtın meşru adaylarından biriydi. Burada Nogay'ın kastettiği şey Tula Buka Han'ın kurultay toplamadan Tula Mengü Han'ı zorla tahttan indirmesi olmalıdır. Her ne kadar Nogay'ın şimdi yaptığı şey de kurultay toplanmadan hanın tahttan indirilmesi olsa da onun kendi eylemini meşrulaştırmak için Tula Buka Han'ı suçlamaya çalıştığı görülmektedir¹⁷⁸. Nogay'ın sözleri üzerine Tula Buka Han ile birlikte Mengü Timur Han'ın oğulları Algu, Tuğrulca, Malagan, Kadan ve Kotugan sırt kemikleri kırılmak suretiyle öldürüldüler¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 108; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 190; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 157; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 268; Kafalı, **Altın...**, s. 65.

¹⁷⁷ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 108; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 190.

¹⁷⁸ Poçekayev, **a.g.m.**, s. 182.

¹⁷⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 108; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 190; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 157; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 268; Kafalı, **Altın...**, s. 65. Rus yıllıkları da Tula Buka Han ve Algu'nun Tokta tarafından tahttan indirildiklerini söyleyerek bu bilgiyi desteklemektedirler. **PSRL V**, s. 201; **PSRL VII**, s. 180; **PSRL XX**, s. 177; **PSRL XXIII**, s. 93; **PSRL XXV**, s. 157. Buna karşılık bazı Arap ve Rus kaynaklarında ise Tula Buka Han'ın Nogay tarafından öldürüldüğü yazmaktadır. Makrîzî, **a.g.e.**, s. 435; Ömerî, **Türkler...**, s. 412; **PSRL III**, s. 65; **PSRL X**, s. 168. Ancak bu bilgi doğru değildir, söz konusu kaynaklar olayların merkezinde Nogay'ın olmasından ötürü Hanı öldüren kişinin o olduğunu düşünmüş olmalıdırlar.

ALTINCI BÖLÜM

TOKTA HAN DÖNEMİNDE NOGAY'IN FAALİYETLERİ

Tula Buka Han'ın öldürülmesinden sonra devlet işlerini yoluna koyan Nogay tahtı Tokta'ya teslim etti. Burada kastedilen işlerin ne olduğu belli değildir. Muhtemelen Nogay tarafından Tula Buka Han yanlısı muhalefet sindirilmiş ve Tokta'nın han ilan edildiği bir kurultay toplanmış olmalıdır. Bundan sonra tahtı Tokta Han'a teslim eden Nogay, kardeşleri Bürlük, Saray Buka ve Tudan'ı yardımcı olması için yanına verdi¹. Nogay'ın bu son hamlesi, yönetimi daha rahat kontrolü altında tutmak için yapılan bir hareket şeklinde yorumlanmıştır². Fakat söz konusu bilgi üzerinden ortak yönetimin olduğunu söylemek tam olarak mümkün değildir. Nitekim Arap kaynaklarında adı geçen kardeşlerin hanın hizmetinde olduklarının açıkça belirtilmesi Tokta Han'ın onlardan üstün olduğunu dolayısıyla da tek başına söz sahibi olduğunu göstermektedir.

6.1. Nogay'ın Balkanlardaki Faaliyetleri

Tokta Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte Nogay da artık gücünün zirvesine ulaştı. Nitekim tahtta artık Tula Buka Han gibi sürekli anlaşmazlık içinde olduğu bir han yerine kendisinin desteğiyle tahta çıkan Tokta Han bulunuyordu. Bu durum Tokta Han'ın hâkimiyetinin ilk zamanlarında Nogay'ın daha rahat ve bağımsız bir şekilde hareket etmesini sağladı. Bundan istifade eden Nogay Balkan meselelerine yönelerek bölgedeki etkisini daha da artırdı. Sonuç olarak Balkanlarda söz sahibi olan büyük-küçük tüm liderler ya Nogay'a tabi oldular ya da onun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldılar.

¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 108; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 193; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 157; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 270; Kafalı, **Altın...**, s. 66.

² Şpuler, **Zolotaya...**, s. 100.

6.1.1. Dorman ve Kudelin'in Branicevo'daki Faaliyetleri

Nogay'ın Tokta Han döneminde Balkanlarda birbiriyle bağlantılı olan faaliyetlerinin başlangıç noktasında Branicevo'da yaşanan olaylar yer almaktadır. Bu meseleye geçmeden önce olayları daha iyi anlamlandırmak amacıyla bölgenin tarihi hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Bulgaristan'ın kuzeybatı sınırında yer alan bu şehir XIII. yy.da sık sık Macaristan ile Bulgaristan arasında el değiştirdikten³ sonra 1272'de Macaristan'ın egemenliği altına girdi. Ancak Macarların yönetimi de uzun ömürlü olmadı. 1273'te Kıpçak asıllı Dorman ve Kudelin⁴ isimli iki kardeşin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Macaristan'ın bölgedeki hâkimiyeti sona erdi⁵. 1272-78 yılları arasında Çeklerle mücadele hâlinde olan Macaristan'ın güney sınırındaki gelişmeler karşısında tepki gösterememesi Dorman ve Kudelin'in Branicevo'daki yönetimlerinin pekişmesini sağladı⁶. Buna rağmen bölgedeki haklarından vazgeçmeyen Macaristan 1280'li yıllarda Branicevo'ya birkaç sefer düzenledi. Özellikle 1285'te Sovari'nin komuta ettiği Macar ordusu önemli başarılar elde etse de Dorman ve Kudelin'in Branicevo'daki hâkimiyetlerine son veremedi⁷.

Branicevo'yu geri almayı başaramayan Macarlar dışta ve içte yaşanan sorunların artması üzerine bu görevi başkasına yükleyecekleri bir çözüm yoluna gittiler. Bu meyanda 1284'te Macar Kralı IV. Laslo'nun kızı Katerina ile evlenen eski Sırp Kralı Stefan Dragutin'e Macaristan'ın güneyindeki Usora, Soli ve Macva bölgelerinin yönetimi verildi⁸. Macar diplomasisinin bu başarısı sonucunda Branicevo'nun da içinde bulunduğu Macva bölgesi için mücadele edecek aday bulunmuş oldu. Aslında böylesi bir hareket Dragutin'e de fayda sağlıyordu. Nitekim

³ Branicevo ve etrafındaki bölge XI. yy.dan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu, Macaristan ve Bulgaristan'ın hâkimiyet altına almak istedikleri bir sahaydı. XI-XIII. yy.lar arasında Branicevo'da yaşanan mücadeleler için bkz. Alexandru Madgearu, "Confrontations Between Hungary, the Byzantine Empire and Bulgaria for the Belgrade-Vidin Border Region in the 9th-14th Centuries", **Transylvanian Review**, S. 22, Supplement 4, Cluj-Napoca 2013, s. 126-130.

⁴ Dorman ve Kudelin'in Kıpçak asıllı oldukları görüşü için bkz. Vasary, **a.g.e.**, s. 116; Laszlo Rasonyi, "Kuman Özel Adları", **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, S. 3-6, Ankara 1966-69, s. 103.

⁵ Fine, **a.g.e.**, s. 181; Vasary, **a.g.e.**, s. 115; Uzelac, "**Tatars...**", s. 11. Dorman ve Kudelin'in Branicevo'yu ne zaman kontrol altına aldıkları belli değildir. Yaygın olan görüş Macaristan'ın 1272'de Bohemya'ya yenilmesinden istifade eden kardeşlerin yönetimi ele geçirdikleridir.

⁶ İvan Bojilov, Vasil Gyuzelev, **İstoriya na Srednovekovna Bulgariya VII-XIV vek**, C. I, Sofiya, İzdatelska Kışta Anubis, 1999, s. 532.

⁷ Fine, **a.g.e.**, s. 220; Uzelac, "**Tatars...**", s. 11.

⁸ Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 161; Uzelac, "**Tatars...**", s. 11.

1282’de tahtı kardeşi Milutin’e terk etmek zorunda kalmasına rağmen Sırbistan’ın kuzeyindeki toprakları elinde tutmayı başaran Dragutin, kardeşine karşı denge sağlamak amacıyla Tuna kıyısında yer alan bölgeleri bir an önce kontrolü altına almak istiyordu⁹. Böylece Branicevo hâkimiyeti için Bulgarlar ile Macarlar arasında yaşanan mücadele yerini Bulgar-Sırp çatışmasına bıraktı.

Muhtemelen 1285’te Sovari’nin düzenlediği sefere de katılmış¹⁰ olan Dragutin, 1290 yılında tek başına saldırıya geçti. Onun Dorman ve Kudelin’i Branicevo’dan çıkarmak için yaptığı saldırı şehrin sağlam savunması sebebiyle başarısız oldu ve kendisi de geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine kardeşler altın karşılığında Moğol ve Kıpçak askerleri toplayarak ordularını güçlendirdiler¹¹. Bu askerler Nogay’a tabi bölgelerden toplandıkları için bunun Nogay’ın izni olmadan yapılması mümkün değildi. Güçleri artan Branicevo yöneticileri karşı saldırıya geçerek Dragutin’in topraklarını zapt ettiler ve etrafı yağmalamaya başladılar. Topraklarının işgal edilmesi karşısında hiçbir varlık gösteremeyen Dragutin’in yardım istemek üzere kardeşi Milutin’e gitmekten başka çaresi kalmadı. Taraflar arasında Morava Nehri kıyısında yapılan görüşme sonucunda Branicevo üzerine ortak sefer düzenlenmesine karar verildi¹². Bu sefere o sırada Moğolların saldırıda bulunduğu bir diğer ülke olan Macaristan da katıldı.

Macarlar sadece kendi ülkelerine saldıran Moğollara karşılık vermekle yetindiler. Sava Nehri kıyısında yapılan savaşta Ugrin komutasındaki Macar ordusu Moğolları mağlup etmeyi başardı¹³. Buna karşılık Moğolların Macaristan’a karşı bazı kazanımları da söz konusuydu. Macar kraliyet kayıtlarında Turnu Severin Kalesi hakkındaki son kayıt 1291 tarihlidir. Söz konusu bilgiden hareketle araştırmacılar kalenin bu tarihte ya da kısa bir süre sonra Moğol hâkimiyeti altına girdiğini düşünmektedirler¹⁴. Aynı tarihlerde Nogay’ın Dorman ve Kudelin’e destek için

⁹ Vasary, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁰ Uzelac, “**Tatars...**”, s. 11.

¹¹ Danilo, **a.g.e.**, s. 87; Uzelac, “**Tatars...**”, s. 12.

¹² Danilo, **a.g.e.**, s. 87. Sırp kaynağı bu yardımın sebebini basitçe Milutin’in kardeşinin yakarışlarına dayanamaması şeklinde açıklamaktadır. Ancak muhtemelen 1282 ve 1283 yıllarında Doğu Roma seferlerine Dragutin’in destek vermesinin karşılığı olarak Milutin de ona yardım etme kararı almıştır. Uzelac, “**Tatars...**”, s. 12.

¹³ Jackson, **a.g.e.**, s. 205-206; Bojilov, **a.g.e.**, s. 533.

¹⁴ Ciociltan, **a.g.e.**, s. 256; Uzelac, “**The Principality...**”, s. 274.

gönderdiği askerlerin Macarlarla savaştığı göz önüne alındığı zaman adı geçen kalenin bu sefer sırasında ya da en kötü ihtimalle Şişman tarafından bir yıl sonra düzenlenecek sefer sırasında Ak Orda sınırlarına dahil edildiğini düşünmek mümkündür.

Asıl sefer Milutin ile Dragutin tarafından gerçekleştirildi ve nihayetinde 1292 yılında Branicevo Sırp'lar tarafından ele geçirildi. Bu şehir Macaristan ile olan anlaşma gereğince Dragutin'in topraklarına dâhil edildi¹⁵. Mağlup olan Dorman ve Kudelin ise yardım almak amacıyla Vidin Prensi Şişman'ın yanına kaçmak zorunda kaldılar. Bazı araştırmacılar Şişman'ın Nogay'a tabi olması sebebiyle onların dolaylı yoldan Nogay'ın yardımına başvurduklarını düşünmektedirler¹⁶.

6.1.2. Şişman'ın Seferi ve Nogay'ın Sırbistan ile İlişkileri

Milutin ve Dragutin'in saldırılarına karşılık veremeyen ve Branicevo'yu kaybeden Dorman ve Kudelin yardım alacakları birisini bulma çabasına düşmüşlerdi. Onların görünürde yardım isteyebilecekleri iki kişi vardı: Tırnova tahtında oturan Bulgar Kralı I. George Terter ve Vidin Prensi Şişman. Aslında bu mağlubiyet ilk bakışta Tırnova'yı rahatsız eden bir gelişme gibi gözükmemektedir. Nitekim Branicevo, Macaristan ve Sırbistan sınırında yer alması sebebiyle Bulgaristan'ın güvenliği noktasında önemli konuma sahipti¹⁷. Ancak Branicevo yöneticileri merkezi hükümetten ayrı hareket ediyorlardı ve Tırnova yönetimi de bundan rahatsızlık duyuyordu. Kaldı ki Milutin'in, Terter'in kızıyla evlenmesi suretiyle Bulgaristan ve Sırbistan arasında ittifak tesis edilmişti¹⁸. Dolayısıyla kardeşler kendileri gibi

¹⁵ Danilo, **a.g.e.**, s. 88. Seferin tarihi için Bulgar literatüründe genel olarak 1291 tarihi kabul edilmektedir. Örnek için bkz. Bojilov, **a.g.e.**, s. 533. Ancak Macar belgelerine göre Sava Nehri kıyısındaki savaş 1291-92 kışında gerçekleşmiştir. Bu durumda Branicevo'nun Sırp'lar tarafından zapt edilmesi de 1292 yılının başında olmalıdır. Uzelac, **"Serbskie..."**, s. 104. Bazı tarihçiler Dragutin'in Branicevo'daki hâkimiyetinin 1285'te Sovari'nin seferiyle birlikte başladığını düşünmektedirler. Vasary, **a.g.e.**, s. 118; Pilipçuk, **a.g.m.**, s. 161. Ancak bu görüş diğer tarihi olaylarla uyum sağlamamaktadır. Nitekim Branicevo'nun Sırp'lar tarafından zaptına tepki olarak gerçekleştirilen Şişman'ın Sırbistan seferinin 1292 yılında gerçekleştiğini bilmekteyiz. Bu sebeple söz konusu olayın Şişman'ın seferine yakın bir tarihte gerçekleşmiş olması gerekir ki bu noktada 1292'nin başlarını kabul etmek daha makuldür. Onlar bu görüşü muhtemelen Sava Nehri kıyısındaki savaş aktaran 1291/92 tarihli belgeyi esas almadan öne sürmüş olmalıdır.

¹⁶ Bojilov, **a.g.e.**, s. 533; Uzelac, **"The Golden..."**, s. 383.

¹⁷ Bojilov, **a.g.e.**, s. 532.

¹⁸ Uzelac, **"The Principality..."**, s. 276.

Tırnova'nın otoritesini kabul etmeyen Şişman'a sığınmaya karar verdiler. Vidin'i merkez edinen Şişman bu sıralarda batıda Nişava Nehri kıyısındaki Niş şehrine kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altında bulunduruyordu¹⁹. Şişman'ın Vidin'deki hâkimiyetinin ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte İvaylo İsyanı'ndan sonra ortaya çıkan karışık durumdan istifade ederek Kuzeybatı Bulgaristan topraklarını ele geçirdiğini düşünmek mümkündür.

Şişman Vidin'deki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Nogay'a tabi olmuştu ve Dorman ile Kudelin'in Şişman'a sığınmasının arkasında aslında Nogay'ın desteğini alma amacı vardı. Onların Vidin'e varmasından kısa süre sonra Şişman, Sırbistan'a sefer düzenlemeye karar verdi. Sırp kaynağı bunu basitçe Şişman'ın, Milutin'in konumunu kıskanmasıyla açıklasa da asıl neden Branicevo'yu zapt ettikten sonra Vidin Prenslığı ile sınır komşusu olan Sırbistan'ın yarattığı güvenlik tehdidiydi. Sefer için hazırlıklarını tamamlayan Şişman'ın ordusunda Moğol askerleri de yer alıyordu. Bu askerler Dorman ve Kudelin'in topladığı paralı askerler gibi olmayıp onun Nogay'a tabiiyetinin nişanesi olarak destek için yollanan askerlerdi. Sırbistan'a sefer düzenleyen Şişman, sadece Dragutin'in değil, Milutin'in de topraklarına saldırarak Hvosno'ya kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Ancak Zdrelo isimli köye vardıkları vakit Milutin'in kuvvetleriyle yapılan savaşta Şişman mağlup oldu. Bu kez Milutin karşı saldırıya geçti ve tek başına yürüttüğü sefer sonucunda Vidin'i zapt etti. Bunun üzerine Şişman şehri terk ederek Nogay'dan yardım istemek üzere Tuna Nehri'nin diğer tarafına geçti²⁰.

Vidin'i ele geçiren Milutin kısa süre sonra Vidin topraklarını Şişman'a iade etmeye karar verdi. Sırp kaynağı bu hareketi, Şişman'ın af dilemesi ve bir daha saldırmayacağı sözüne karşılık Milutin'in yüce gönüllüğünün bir eseri olarak açıklamaktadır²¹. Fakat burada Danilo'nun bazı gerçekleri saklamaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim kendisi olayın hemen devamında Nogay'ın Sırbistan'a saldırma niyetinden bahsederken bunun sebebi hakkında herhangi bilgi

¹⁹ Uzelac, "The Principality...", s. 274.

²⁰ Danilo, a.g.e., s. 88-89; Fine, a.g.e., s. 221; Bojilov, a.g.e., s. 534; Vasary, a.g.e., s. 119; Uzelac, "The Golden...", s. 384; Kemaloğlu, "Altın Orda'nın Balkan...", s. 95.

²¹ Danilo, a.g.e., s. 89.

vermemektedir. Açıktır ki Nogay'ın sefer kararı almasının sebebi Sırp'ların Vidin'i ele geçirmesiydi ve Milutin de bunu bildiğinden Şişman ile anlaşmak zorunda kaldı. Bu kapsamda iki taraf arasında yapılan anlaşma gereğince Milutin, Vidin'i eski sahibine iade etmeyi kabul ederken barışın devamlılığını sağlamak amacıyla Şişman'ın Sırp soylularından Dragos'un kızıyla evlenmesine karar verildi²².

Şişman ile anlaşılan Milutin öte yandan sefer hazırlığı içerisinde olan Nogay'ı kararından vazgeçirmek için zengin hediyelerle birlikte elçilerini yolladı²³. Milutin ile Nogay arasında yapılan müzakereler hakkında Sırp kaynağı sessiz kalmakta ancak devamında Kral Milutin'in, oğlu Stefan'ı²⁴ Nogay'a hizmet için gönderdiğini söylemektedir²⁵. Bu durum aslında onun Nogay'ın otoritesini tanıyarak itaat ettiği ve bunun göstergesi olarak da oğlunu rehin vermeyi kabul ettiği anlamına gelmektedir. Böylece Sırbistan'ın da itaat altına alınmasıyla birlikte Nogay'ın Balkanlardaki nüfuz sahası kariyerinin en geniş sınırlarına ulaştı.

Stefan uzun süren rehine hayatından sonra geri döneceği umutlarının tükendiği bir sırada Sırbistan'a döndü²⁶. Bazı araştırmacılar onun Nogay'ın ölümünden sonra serbest bırakıldığını düşünmektedirler²⁷. Ancak Danilo onun dönüşünü Nogay ile Tokta Han arasındaki savaşı anlatmadan önce ele almaktadır. Bundan başka Stefan, Bulgar Kralı Smilets'in kızıyla evlenmişti ve bu evlilik Smilets'in 1298 yılındaki ölümünden önce gerçekleşmişti²⁸. Sonuç olarak onun esaretinin ne zaman sona erdiğini kesin olarak tayin edemesek de Nogay'ın ölümünden önce serbest bırakıldığını söylemek mümkündür.

²² Danilo, **a.g.e.**, s. 90; Bojilov, **a.g.e.**, s. 535.

²³ Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 42; Uzelats, "**Serbskie...**", s. 106.

²⁴ Bu kişi Stefan Milutin'den sonra Sırbistan Kralı olan Stefan Decanski'dir.

²⁵ Danilo, **a.g.e.**, s. 92; Vasary, **a.g.e.**, s. 119-120; Kemaloğlu, "**Altın Orda'nın Balkan...**", s. 95.

²⁶ Danilo, **a.g.e.**, s. 92.

²⁷ Jirecek'ten naklen Vasary, **a.g.e.**, s. 120; Fine, **a.g.e.**, s. 221; Kemaloğlu, "**Altın Orda'nın Balkan...**", s. 96.

²⁸ Pilipčuk, **a.g.m.**, s. 162.

6.1.3. Nogay'ın Bulgar Yönetimine Müdahalesi

1292 yılında gerçekleşen olaylardan biri de Nogay'ın Bulgar Kralı George Terter'i tahttan indirmesi oldu. Uzelac bunun sebebini Dragutin'in saldırısı karşısında Terter'in, Dorman ve Kudelin'e yardım etmemesi ve Milutin ile iyi ilişkilere sahip olmasıyla açıklamaktadır. Ona göre Nogay'ın Sırbistan'a sefer düzenlemeden önce Bulgaristan'dan gelecek saldırılara karşı kendisini güvence altına alması gerekiyordu. Dolayısıyla Terter'in tahttan indirilmesinin yukarıda anlattığımız olaylardan önce gerçekleşmiş olmasının gerektiğini düşünmektedir²⁹. Uzelac'ın Terter'in tahttan indirilmesine yönelik görüşü makuldür. Nitekim Nogay en başından beri Terter'in Bulgar Kralı olmasından rahatsızdı ve Kuzeybatı Bulgaristan'da yaşanan gelişmeler sırasında Terter'in takınmış olduğu tutum Nogay'ın harekete geçmesini sağladı. Ancak Terter'in, Nogay'ın Sırbistan seferini sabote edebilecek durumda olduğunu düşünmek zordur. O her ne kadar resmiyette tüm Bulgaristan'ın kralı olsa da gerçekte sadece Tırnova'nın etrafındaki topraklara hükmedebiliyordu. Bu sebeple onun 1292'de tahttan indirildiğini kesin olarak söylemekle birlikte bunun Nogay'ın Milutin'e karşı sefer fikrinden önce mi yoksa sonra mı gerçekleştiğini belirlemek zordur.

Nogay'ın baskısı karşısında dayanamayan Terter, Tırnova'yı terk ederek Doğu Roma'ya sığındı ve İmparator II. Andronikos'tan Edirne'de ikamet etmek için izin istedi. İmparator aslında onun isteğine sıcak yaklaşmakla birlikte Nogay'ın tepkisini çekmekten korktuğu için reddetmek zorunda kaldı³⁰. Terter bir süre Edirne civarında kaldıktan sonra İmparator tarafından tutuklandı³¹. Bu olaydan sonra Bulgaristan tahtına Balkan ve Sredna Dağları arasındaki bölgenin sahibi olan Smilets çıktı³². Onun tahta çıkmasında Doğu Roma ile iyi ilişkilere sahip olması da etkili oldu³³. 1298 yılında ölünceye kadar tahtta kalan Smilets'in hâkimiyeti döneminde Bulgaristan

²⁹ Uzelac, “**Tatars...**”, s. 14; Uzelats, “**Serbskie...**”, s. 105.

³⁰ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 290; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 72-73; Vasary, **a.g.e.**, s. 100.

³¹ Bojilov, **a.g.e.**, s. 540.

³² Vasary, **a.g.e.**, s. 100; Kemaloğlu, “**Altın Orda'nın Balkan...**”, s. 94. Bu iki dağ zinciri Tırnova'nın güneybatısında yer almakta olup doğu-batı istikametinde birbirine paralel şekilde uzanmaktadırlar.

³³ Fine, **a.g.e.**, s. 225; Bojilov, **a.g.e.**, s. 540. Smilets tahta çıkmadan evvel Doğu Roma İmparatoru II. Andronikos'un kuzeni, Sebastokrator Konstantin'in kızıyla evlenmişti. Pachymeres, **Relations...**, IV, s. 446.

tamamen Nogay'ın kontrolü altına girmiş, bununla bağlantılı olarak Moğol akınları da sona ermiştir. Smilets'in ardından Bulgar tahtında yaşanan karışıklıklar sebebiyle Bulgaristan'ın bağımlılığı Nogay'ın ölümünden sonra bile devam edecektir.

6.2. Nogay'ın Ulus İçerisindeki Muhaliflerini Tasfiyesi

1293 yılına gelindiği vakit Nogay, Tula Buka Han yanlısı emirleri ortadan kaldırmaya karar verdi. Baybars'a göre Nogay'ın bu kararının sebebi söz konusu emirlerin vakti zamanında kendisine karşı Tula Buka Han ile iş birliği yapmış olmalarıydı. Tokta Han'ın tahta çıktığı sırada daha fazla muhalefetin oluşmaması için bu niyetini erteleyen Nogay, iki yıl sonra uygun vaktin geldiğini düşünerek harekete geçti. Bu amaçla Baylak Hatun'u isteğini iletmesi amacıyla Tokta Han'ın yanına gönderdi. Baylak Hatun, Tokta Han tarafından büyük bir özenle ağırlandı ve adına ziyafetler düzenlendi. Tokta Han'ın gelişinin sebebini sorması üzerine Hatun ona Nogay'ın şu sözlerini ilettiler: *"Baban (Nogay) hanlığının yolunda biraz diken kalmıştır, yolunu temizlesin diyor"*. Kastedilen dikenlerin ne olduğu sorusuna karşılık Baylak Hatun zamanında Nogay'a karşı Tula Buka Han ile hareket eden emirlerin isimlerini verdi. Bu emirler Kilitkay, Yotuk, Karaküyük, Macar, Barin Tokta, Kübi, Yüku, Turatemir³⁴, Altemir, Tuka, Baytara, Bay Meliktemir, Bay Tuktemir, Baygur Aktacı, Baruh, Malcuku, Burulğı, Güncik, Sodak, Karaçin, Haçeri, İşaka ve Bayancı olup toplam 23 kişiydiler. Tokta Han'ın adı geçen emirleri çağırıp öldürmesi üzerine Nogay'ın arzusu yerine gelmiş oldu³⁵. Tokta Han'ın hiç karşı gelmeden bu isteği yerine getirmesi onun Nogay ile ilişkilerinin hâlâ iyi şekilde devam ettiğini göstermektedir.

³⁴ Bu emir 1282 yılında Dmitriy'e karşı mücadelesinde Andrey Aleksandroviç'e destek olmak amacıyla Alın ile birlikte sefer düzenleyen kişidir.

³⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 108-109; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 197; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 157-158; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 272; Kafalı, **Altın...**, s. 66-67. *Nikonovskaya Yıllığı*'nda 1291 yılı altına Moğollar arasında büyük savaş ve ölümlerin olduğu ve bu sebeple Rusya'nın da sessiz kaldığı yazmaktadır. **PSRL X**, s. 168. Veselovskiy'e göre yıllıkta geçen bu belirsiz ifade aslında Tula Buka Han yanlısı emirlerin öldürülmesine işaret etmektedir. Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 43-44. Ancak bize göre bu cümle 1291'de Nogay'ın Tula Buka Han'ı tahttan indirmesi sırasında yaşanan gelişmeleri ifade etmektedir.

1294 yılında Nogay bu kez Mengü Timur Han'ın hanımı Çiçek Hatun ile onun işlerini gören Emir Baytara'yı ortadan kaldırdı³⁶. Baybars, Çiçek Hatun'un öldürülmesinin sebebi olarak Tuda Mengü ve Tula Buka Han dönemlerinde sergilediği aşırı baskıcı yönetimden rahatsız olan Moğolların Nogay nezdindeki şikâyetlerini göstermektedir³⁷. Nogay'ın Tokta Han'ın tahta çıkmasından üç sene sonra Çiçek Hatun'u eski yaptıklarından dolayı öldürmesi biraz tuhaftır. Muhtemelen sebebini bilmediğimiz başka bir olaydan ötürü Çiçek Hatun'u ortadan kaldırmaya karar vermiş ve onun baskısından şikâyetçi olanların talebiyle hareket ettiğini söyleyerek eylemini meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Burada ilginç olan nokta Nogay'ın Tokta Han'a başvurmadan tek başına hareket etmiş olmasıdır. Böylesi bir hamle belki de onun Tokta Han ile arasının artık açılmaya başladığını göstermektedir. Nitekim bir yıl önce Tokta Han'ın Kuzeydoğu Rusya'ya sefer düzenlemesi ve bunun sonucunda Nogay'ın bölgedeki nüfuzunun ciddi ölçüde kırılması ikisi arasındaki ilişkilerin değişmeye başladığının göstergesidir. Sonuç olarak her iki olayla birlikte Nogay ulus içerisindeki muhaliflerini ortadan kaldırdı. Ancak bundan sonra yaşanan her gelişme Nogay ile Han arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirecek ve Nogay'ın karşısına en güçlü muhalif olarak Tokta Han'ın çıkmasına neden olacaktır.

6.3. Tuda'nın Kuzey Rusya Seferi

Nogay ile Tokta Han arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olan ilk olay Tokta Han'ın 1293 yılında Kuzey Rusya'ya düzenlediği seferdir. Aslında bu sefer başladığı vakit iki taraf arasındaki ilişkilerin henüz bozulmadığına dair elde veriler vardır. Nitekim aynı yıl içerisinde Tokta Han'ın Nogay'ın isteği üzerine Tula Buka Han yanlısı emirleri idam etmesi onların hâlâ birbirleriyle uyumlu şekilde hareket ettiklerini göstermektedir. Bundan hareketle bazı araştırmacılar Tokta Han'ın düzenlediği bu seferin Nogay'ın bilgisi dâhilinde yapıldığını dolayısıyla da

³⁶ Porsin, Çiçek Hatun ile birlikte öldürülen Baytara'nın isminin Tula Buka Han yanlısı emirler arasında da görülmesinden hareketle iki olayın aynı sırada yaşanmış olabileceği üzerinde durmaktadır. Porsin, "İstoçnik...", s. 31. Fakat Çiçek Hatun'un işlerini gören Baytara'nın Tula Buka Han yanlısı olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Dolayısıyla iki hikâyede de Baytara'nın isminin geçmesinin isim benzerliği olması ihtimal dâhilindedir.

³⁷ Beybars (R), a.g.e., s. 109; Beybars (T), a.g.e., s. 195; Kafalı, Altın..., s. 67.

aralarındaki ilişkiye herhangi bir zarar vermediğini düşünmektedirler³⁸. Ancak bu seferle birlikte Nogay’a tabi knezlerin topraklarının hedef alınması dolaylı yoldan Nogay’ın bölgedeki nüfuzuna saldırı anlamına geliyordu ki böylesi bir hamle ister istemez tarafların arasının açılmasına neden oldu.

Seferin fitilini ateşleyen olay 1293’te Büyük Knez Dmitriy’in hareketlerinden rahatsız olan Andrey Aleksandroviç ile Rostov Knezi Dmitriy Borisoviç, Ugleç Knezi Konstantin Borisoviç, Gorodets Knezi Mihail Gleboviç, Yaroslavl ve Smolensk Knezi Fedor Rostislaviç’in Tokta Han’ı ziyaret etmek amacıyla Saray’a gitmeleri oldu³⁹. Şikâyet konusunun ne olduğu bilinmemekle birlikte Ak Orda’nın Kuzey Rusya’daki otoritesini yeniden tesis etmek isteyen Tokta Han bu fırsatı hemen değerlendirmeye karar verdi⁴⁰ ve bu amaçla Dmitriy’e karşı içerisinde Andrey Aleksandroviç ve Fedor Rostislaviç’in de yer aldığı kardeşi Tudan⁴¹ komutasındaki bir orduyu Rusya’ya gönderdi. Bu haberin Pereyaslavl’a ulaşması üzerine halk can güvenliği için şehri terk ederken Dmitriy ise druinasıyla birlikte önce Volok’a, ardından da Pskov’a kaçtı. İlk olarak Suzdal topraklarına giren Moğol ordusu ardından büyük knezlik merkezlerinden biri olan Vladimir şehrini ele geçirdi. Başta büyük kilise olmak üzere tüm şehri yağmalayan Moğollar ardından yollarına devam ettiler. Sonraki hedefleri Yur’yev ve hemen ardından Pereyaslavl oldu⁴². Moğollar Dmitriy’in miras hakkı olan bu şehri ele geçirdikten sonra Moskova’ya doğru harekete geçtiler. Tudan’ın Moskova’ya yönelmesinin sebebi hiç şüphesiz Knez Daniil Aleksandroviç’in tıpkı abisi Dmitriy gibi Ak Orda hâkimiyetini tanımıyor olmasıydı. Daniil’i aldatarak şehri ele geçiren Moğollar, Vladimir’de yaptıklarının aynısını Moskova’da da sergilediler⁴³. Bundan sonra Tver’e doğru hareket eden Tudan’ın bu seferi sırasında 14 şehir

³⁸ Porsin, “Nogay...”, s. 32-33; Özcan, “Altın Orda Egemenliği...”, s. 7. Vernadsky’e göre bu sefere katılmayan Nogay daha sonra otoritenin hâlâ kendisinde olduğunu göstermek için Tokta Han’dan adı geçen emirleri idam etmesini istemiştir. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 228.

³⁹ **PSRL X**, s. 168; **PSRL XVIII**, s. 82; Özcan, **a.g.e.**, s. 286.

⁴⁰ Yegorov, **a.g.e.**, s. 185.

⁴¹ Bu isim Rus yıllıklarında Dyuden (Düden) şeklinde geçmektedir. İslam kaynaklarına bakıldığında Tokta Han’ın kardeşleri içerisinde bu isme en yakın olarak Tudan görülmektedir. Konu ile ilgili bkz. N. İ. Veselovskiy, “Zametki po İstorii Zolotoy Ordı”, **İzvestiya Otdeleniya Russkogo Yazıkı i Slovestnosti İmperatorskoy Akademii Nauk**, C. XXI, Kniga 1, Petrograd 1916, s. 6-7.

⁴² **PSRL X**, s. 169; **PSRL XVIII**, s. 82; **TL**, s. 345-346; Özcan, **a.g.e.**, s. 287.

⁴³ **PSRL XVIII**, s. 82; **TL**, s. 346; Özcan, **a.g.e.**, s. 287.

Moğollar tarafından ele geçirilerek yağmalandı⁴⁴. Saldırıların böylesine geniş bir sahayı etkilemesi bu seferin Batu Han'ın II. Deşt-i Kıpçak seferinden sonra Kuzeydoğu Rusya'ya yapılan ikinci büyük sefer olarak düşünülmesine neden olmuştur⁴⁵.

Tudan'ın ordusuna karşı direnmeyi başaran tek şehir ise Tver oldu. Moğol saldırılarından kaçan halkın Tver'e sığınmasından dolayı Tudan geldiği sırada şehir oldukça kalabalık vaziyetteydi. Buna karşılık Tver Knezi Mihail Yaroslaviç'in şehirde olmamasından ötürü halk arasında Moğollara nasıl karşılık verileceği henüz netleştirilmiş değildi. Bu sırada Orda'dan dönmekte olan Mihail Yaroslaviç, Moskova yakınlarına geldiği vakit Tudan'ın Tver'i kuşattığı haberini aldı. Bunun üzerine aceleyle yola devam ederek Moğollardan gizli şekilde Tver'e ulaşmayı başardı⁴⁶. Onun savunmacıların başına geçmesi üzerine şehri ele geçiremeyeceğini anlayan Tudan kuşatmayı kaldırarak Novgorod ve Pskov'a yönelmeye karar verdi⁴⁷. Moğolların kendi üzerine yürüdüklerini haber alan Novgorodlular şehrin ileri gelenlerinden Semen Klimoviç ve İvan Mihailoviç'i çok sayıda hediye ile Moğol ordugâhına gönderdiler. Novgorodluların Andrey'i büyük knez olarak kabul ettiklerini bildiren Semen, ayrıca Tudan'dan Moğolların Novgorod'a saldırmamalarını rica etti. Bu haber üzerine seferin amacının gerçekleştiğine kanaat getiren Tudan, Dmitriy Aleksandroviç'i takip etmek için Pskov'a gitmekten vazgeçerek Kuzey Rusya topraklarından çekildi ve böylece sefer sona erdi⁴⁸. 1293 yılı sonunda Andrey Aleksandroviç büyük knez olarak Novgorod tahtına otururken en yakın müttefiki Fedor Rostislaviç ise Pereyaslavl'ı elde etti⁴⁹.

⁴⁴ Kaynaklarda 11 şehrin ismi yer almaktadır. Bu şehirler sırasıyla Suzdal, Vladimir, Yur'yev, Pereyaslavl, Dmitrov, Moskova, Kolomna, Mojaysk, Volok ve Ugleç idi. **PSRL VII**, s. 180; **PSRL X**, s. 169; **PSRL XVIII**, s. 82; **PSRL XX**, s. 171; **PSRL XXIII**, s. 93; **PSRL XXIV**, s. 105. Yegorov isimleri geçmeyen diğer üç şehrin ise Serpuhov, Klin ve Zvenigorod olabileceğini düşünmektedir. Yegorov, **a.g.e.**, s. 186.

⁴⁵ Yegorov, **a.g.e.**, s. 186.

⁴⁶ **PSRL X**, s. 169; **PSRL XVIII**, s. 82-83; **PSRL XXIV**, s. 106; **TL**, s. 346; Karamzin, **İstoriya...**, 2017, s. 263.

⁴⁷ **PSRL X**, s. 169.

⁴⁸ **PSRL III**, s. 65; **PSRL V**, s. 201; **PSRL VII**, s. 180; **PSRL X**, s. 169; Karamzin, **İstoriya...**, 2017, s. 263; Özcan, **a.g.e.**, s. 289.

⁴⁹ **PSRL I**, s. 208; **PSRL X**, s. 169; **PSRL XVIII**, s. 83; **TL**, s. 346-347.

Tudan'ın Kuzey Rusya'yı terk etmesiyle eş zamanlı olarak Toktimur⁵⁰ komutasındaki yeni bir ordu Tver önlerine ulaştı ve halka büyük eziyetler getirdi⁵¹. Literatürdeki yaygın görüşe göre bu ordu Tver halkının Tudan'ın ordusu karşısında direnmesini cezalandırmak amacıyla gönderilmiştir⁵². Bazı araştırmacılar ise birazdan anlatacak olduğumuz Dmitriy'in Tver Knezi Mihail ile temas kurması üzerine Tver'in cezalandırılması amacıyla seferin düzenlendiğini düşünmektedirler⁵³. Son zamanlardaki en ilgi çekici görüş Gorskiy'e aittir ve bu ordunun Tokta Han değil, Nogay tarafından gönderildiğini söylemektedir⁵⁴. Gorskiy'in ileri sürmüş olduğu görüş bize göre daha makuldür. Öncelikle Toktimur'un seferinin Dmitriy'in Mihail ile görüşmesinden sonra gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü bu konuyu ele alan yıllıklar Toktimur'un seferinin daha önce gerçekleştiğini belirtmektedirler⁵⁵. Öte yandan bu ordunun Tver halkının Tudan'a direnmesi sebebiyle gönderildiğini söylemek de zordur çünkü Toktimur'un Kuzey Rusya'ya gelişi ile Tudan'ın dönüşü hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir⁵⁶. Bundan başka kaynaklar Toktimur'un ordusunun Tver halkına eziyet etmesinden bahsetmektedir ki bu eziyet yağmadan ziyade halktan birtakım taleplerde bulunulması idi. Bu taleplerle alakalı olarak bazı araştırmacılar Tver Knezi Mihail'in Orda'dan yarlık aldığını, bu yarlığın maddi karşılığı olarak halka baskı yapıldığını söylemektedirler⁵⁷. Ancak eğer Mihail, Tokta Han'dan yarlık almış olsaydı bu durumda Tudan'ın Tver'e saldırmak istemesi anlamsız hâle gelirdi. Buna karşılık Nogay tarafından Tver'i koruması için gönderilen

⁵⁰ Yıllıklarda han veya prens olarak gösterilen Toktomer'in kimliği ile alakalı olarak çeşitli görüşler mevcuttur. Bu konuyu ele alan Veselovskiy, Toktomer'in Tokta Han olamayacağını ispat ettikten sonra onun han değil, bir prens olduğunu söylemektedir. Veselovskiy, **a.g.m.**, s. 127-131. Buna karşılık hangi prens olabileceği konusunda herhangi bir çıkarımda bulunmamaktadır. Seleznev bu kişinin şeceresini Cuci oğlu Orda oğlu Hülâgû oğlu Timur-Buka oğlu Tuka-Timur şeklinde açıklamaktadır. Yu. V. Seleznev, **Elita Zolotoy Ordi**, Kazan, İzdatel'stvo FEN AN RT, 2009, s. 186. Gorskiy ise bu kişinin Cuci oğlu Şeyban oğlu Balakan oğlu Tokday (Mürted Tokday ya da Tama Tokday) olduğunu düşünmektedir. Gorskiy, **a.g.e.**, s. 20; Gorskiy, **a.g.m.**, s. 147.

⁵¹ **PSRL X**, s. 169; **PSRL XVIII**, s. 83. *Lavrentevskaya Yıllığı*'nda ise bu sefer 1294 yılı sonunda gösterilmektedir. **PSRL I**, s. 208. Ancak bu yılda aktarılan olayların diğer yıllıklara nazaran bir yıl ileri tarihlendirildiği görülmektedir.

⁵² Nasonov, **a.g.e.**, s. 17; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 228.

⁵³ Mıskov, **a.g.e.**, s. 132; Özcan, **a.g.e.**, s. 291.

⁵⁴ Gorskiy, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁵ **PSRL I**, s. 208; **PSRL X**, s. 169; **PSRL XVIII**, s. 83.

⁵⁶ Gorskiy, **a.g.m.**, s. 145-146.

⁵⁷ V. S. Borzakovskiy, **İstoriya Tverskago Knyajestva**, Sanktpeterburg, İzdanie Knigoprodavtsa i G. Martinova, 1876, s. 88; Özcan, **a.g.e.**, s. 288.

Toktimur'un bu yardımın karşılığı olarak halktan taleplerde bulunması daha kabul edilebilir gibi durmaktadır⁵⁸.

Bu noktada yukarıda bahsedilen Mihail'in Orda'dan dönüşü üzerinde de durmak gerekir. Çoğu araştırmacı bu Orda'nın, Tokta Han'ın başkenti olan Saray'ı ifade ettiğini düşünmektedirler⁵⁹. Ancak yine pek çok tarihçi Tokta Han'ın tahta çıkışı münasebetiyle onu tebrik eden knezler arasında Tver Knezi Mihail'in yer almadığını da ifade etmektedirler⁶⁰. Bu durumda seferin tam ortasında Mihail'in Tokta Han'ı ziyaret etmesi kafa karıştırmaktadır. Buna karşılık Mihail'in dönmekte olduğu Orda'nın, Tokta Han'ın başkenti Saray'dan ziyade Nogay'ın başkenti olduğunu düşünmemiz daha uygundur⁶¹. Çünkü Mihail müttefikleri Dmitriy ve Daniil Aleksandroviç ile birlikte Nogay'ın tarafında yer alıyordu. Onun Nogay'dan yardım talebinin karşılığı olarak Toktimur'un ordusu Tver'e gönderilmiş olmalıdır⁶². Bu görüşe karşı birtakım soruların yöneltilmesi mümkündür. Mesela Özcan bu ordunun neden Büyük Knez Dmitriy'e yardım etmediğini ya da Andrey'e karşı harekete geçmediğini sormaktadır⁶³. Buna net bir cevap vermek mümkün değildir ancak şu açıklama yapılabilir: Dmitriy, Tudan'ın saldırısı karşısında Pskov'daki damadının yanına kaçtığı için bölgeden oldukça uzakta yer alıyordu. Öte yandan Andrey ise Tudan komutasındaki Moğol ordusu ile sefere devam etmekteydi. Bu ortam içerisinde Nogay'ın Dmitriy'e ordu verip Tudan'a saldırmaya yollaması mümkün değildi çünkü böylesi bir hamle onu Tokta Han ile karşı karşıya getirirdi. Bu noktada yapılabilecek en makul hareket kendi tarafındaki knezler içerisinde şehri yağmalanmayan tek knez olan Mihail'e yardım etmektir. Mihail'in de buna yönelik talepte bulunmasının sonucunda Toktimur'un ordusu Nogay tarafından Tver'e gönderildi.

1294 yılına gelindiği vakit Dmitriy tekrardan Kuzey Rusya'ya dönmeye karar verdi. Bunun üzerine Dmitriy'in yolunu kesmek isteyen Andrey, derhal Torjok'a

⁵⁸ Gorskiy, **a.g.m.**, s. 146; Gorskiy, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁹ Borzakovskiy, **a.g.e.**, s. 88; Özcan, **a.g.e.**, s. 288.

⁶⁰ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 227; Özcan, **a.g.e.**, s. 286.

⁶¹ Nasonov, **a.g.e.**, s. 77; Gorskiy, **a.g.e.**, s. 18; V. A. Kuçkin, "Perviy Moskovskiy Knyaz Daniil Aleksandroviç", **Oteçestvennaya İstoriya**, 1995, No. 1, s. 98.

⁶² Gorskiy, **a.g.e.**, s. 18-19.

⁶³ Özcan, **a.g.e.**, s. 292, 1489. dipnot.

gelerek kardeşini beklemeye başladı⁶⁴. Özcan'a göre Andrey'in Torjok'ta pusu kurmasının sebebi Dmitriy'in Nogay'ın yanına kaçmasını engellemek istemesi idi⁶⁵. Fakat bizce bu görüş pek doğru değildir. Nitekim Nogay'ın Ordası, Pskov'un güneyinde kalırken Torjok ise doğuda yer alıyordu. Dolayısıyla Nogay'a giden birisi için Torjok'ta pusu kurmak pek anlamsız kalırdı. Buna karşılık onun amacının Nogay tarafından gönderilen Toktimur'un bulunduğu Tver'e gitmek olması daha anlaşılardır. Tver'in Torjok yakınlarında yer alması da bu görüşü desteklemektedir. Andrey'in pususuna düşmek istemeyen Dmitriy kendisini yavaşlatan hazinesini yolda bırakarak hızlıca Tver'e ulaştı. Andrey ise kardeşinin hazinesini ele geçirmesine rağmen onun Tver'e girmesini engelleyemedi⁶⁶.

Kardeşler arasındaki büyük knezlik mücadelesinde arabulucu olmayı kabul eden Tver Knezi Mihail bu amaçla Svyatoslav'ı, Andrey'in yanına gönderdi. Yapılan müzakereler iki kardeş arasında barış ilan edilmesiyle sona erdi⁶⁷. Anlaşmanın ayrıntıları hakkında yıllıklarda çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte uzlaşılan en önemli konu Andrey'in büyük knezliğinin Dmitriy tarafından da kabul edilmesi oldu⁶⁸. Bu anlaşma ile ayrıca Tudan'ın seferinden sonra Fedor Rostislaviç'e bırakılan Pereyaslavl şehri tekrardan Dmitriy'e iade edildi. Bu kararı hazmedemeyen Fedor ise Pereyaslavl'ı terk etmekle birlikte bunu tüm şehri yaktıktan sonra yerine getirdi⁶⁹. Fedor'un ayrılmasından sonra Pereyaslavl'a gitmek için Tver'den ayrılan Dmitriy, Voloç yakınlarına geldiği sırada hayatını kaybetti⁷⁰. Onun ölümüyle birlikte Pereyaslavl şehri oğlu İvan'a kalırken Andrey ise büyük knezlik makamını iyice sağlamlaştırmış oldu.

Sonuç olarak Tudan'ın seferiyle birlikte Nogay'ın Kuzey Rusya'daki nüfuzu ciddi yara aldı. Aslında pek çok tarihçi bu seferi Nogay'ın bölgedeki hâkimiyetinin

⁶⁴ PSRL III, s. 66; PSRL VII, s. 180; PSRL X, s. 169; PSRL XVIII, s. 83.

⁶⁵ Özcan, a.g.e., s. 290-291.

⁶⁶ PSRL I, s. 208; PSRL X, s. 170; PSRL XVIII, s. 83; TL, s. 347; Özcan, a.g.e., s. 291.

⁶⁷ PSRL III, s. 66; PSRL V, s. 202; PSRL VII, s. 180; PSRL X, s. 170; PSRL XX, s. 171.

⁶⁸ Özcan, a.g.e., s. 292. Aslında bu konuyla alakalı doğrudan bir ifade olmamakla birlikte bazı yıllıkların daha Dmitriy hayatta iken Andrey'den büyük knez olarak bahsetmeye başlamaları Dmitriy'in bu makamdan vazgeçtiğini göstermektedir. PSRL V, s. 202; PSRL VII, s. 180. Gorskiy ise Dmitriy'in ölünceye kadar büyük knezlik makamını koruduğunu, Andrey'in ise ancak onun ölümünden sonra büyük knez olabildiğini düşünmektedir. Gorskiy, a.g.e., s. 21.

⁶⁹ PSRL X, s. 170; PSRL XVIII, s. 83; Özcan, a.g.e., s. 292.

⁷⁰ PSRL I, s. 208; PSRL VII, s. 181; PSRL XVIII, s. 83; TL, s. 347.

sonu olarak görmektedir⁷¹. Ancak Toktimur'u gönderen kişinin Tokta Han değil de Nogay olduğu görüşünü kabul edecek olursak onun etkisinin az da olsa devam ettiğini söyleyebiliriz. Yine de Moğolların yolu üzerindeki tüm şehirleri tahrip etmesi Nogay'a bağlı knezlerin de büyük darbe almalarına neden oldu. Tüm bunların üstüne Tokta Han'ın desteklediği Andrey'in büyük knez olması ve Dmitriy'in de kısa süre sonra vefat etmesi Nogay'ın bölgedeki nüfuzunu ciddi şekilde etkiledi. Nogay'a bağlı kalmaya devam eden önemli knezler olarak geriye yalnızca Moskova Knezi Daniil Aleksandroviç ile Tver Knezi Mihail Yaroslaviç kaldı ki onların tabiliği de 1297 yılında sona erecektir.

6.4. Rusya'da Yaşanan Diğer Gelişmeler

Tudan'ın seferinden sonra Rusya'da yaşanan gelişmeler Nogay'ın bölge üzerindeki nüfuzunu tamamıyla sona erdirdi. Kaynaklarda Nogay ile Tokta Han arasındaki düşmanlığın başlamasıyla alakalı 1297-98 (H. 697) tarihi verilmiş olsa da esasında bu, taraflar arasındaki gerginliğin savaşa dönüştüğü tarihtir. Gerçekte ikisi arasındaki ilişkiler çok daha erken bir tarihte bozulmaya başladı. Bu noktada Tokta Han'ın Rus knezleri üzerindeki nüfuzunu genişletmek maksadıyla atmış olduğu her adım Nogay'ın Rusya'daki otoritesini yavaş yavaş sonlandırırken ikisi arasındaki gerginliğin daha da artmasına neden oldu.

6.4.1. Vladimir Kongresi ve Yuryev Barışı

Dmitriy Aleksandroviç'in ölümünden sonra yerine kardeşi Andrey'in geçmesi büyük knezlik mücadelesini sona erdirmiş olsa da iki knez grubu arasındaki gerginlik hâlâ devam etmekte idi. Aslında bu gruplar arasında herhangi bir değişiklik söz konusu değildi. Tokta Han'ın büyük knez olarak tayin ettiği Andrey Aleksandroviç her zaman olduğu gibi Yaroslavl Knezi Fedor Rostislaviç ve Rostov Knezi Dmitriy Borisoviç ile birlikte hareket ederken muhalif tarafta ise Moskova Knezi Daniil Aleksandroviç, Tver

⁷¹ Yegorov, **a.g.e.**, s. 185; Kemaloğlu, **Altın...**, s. 88.

Knezi Mihail Yaroslaviç ile Dmitriy'in ölümünden sonra Pereyaslavl Knezi olan oğlu İvan Dmitriyeviç yer alıyordu⁷². Bu iki grup arasında var olan çekişme sebebiyle 1294'te Dmitriy ile Andrey arasında sağlanan barış ortadan kalktı ve taraflar bir kez daha karşı karşıya geldiler.

Taraflar arasındaki mücadeleyi kızıştıran ilk olay 1297 yılında Andrey Aleksandroviç'in Tokta Han'ı ziyaret etmesi oldu. Söz konusu ziyaretin sebebi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoksa da o sırada Andrey'in Pereyaslavl'ı ele geçirmek için İvan Dmitriyeviç ile mücadele halinde olması onun bu amaçla Saray'a gittiğini göstermektedir⁷³. Şikâyetleri dinleyen Tokta Han, elçi olarak tayin ettiği Aleksa Nevruy'u bir orduyla birlikte Rusya'ya yolladı ve onun başkanlığında büyük knezlik merkezi olan Vladimir'de Rus knezlerinin katıldığı büyük bir kongre düzenlendi. Kongrenin sebebini belirtmeyen kaynaklar yalnızca Rus knezleri arasında büyük bir hoşnutsuzluk olduğunu söylemekle yetinmektedirler⁷⁴. Bu hoşnutsuzluk elbette ki iki grup arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesinden ileri geliyordu. Kongrede bir tarafta Büyük Knez Andrey Aleksandroviç, Fedor Rostislaviç ve Konstantin Borisoviç yer alırken diğer tarafta ise Daniil Aleksandroviç, Mihail Yaroslaviç ve Pereyaslavl'lılardan bir temsilci⁷⁵ vardı⁷⁶. Oldukça hararetli geçen ve Saray Piskoposu İzmaylo ile Vladimir Piskoposu Simeon'un çabaları sayesinde kan dökülmesinin engellendiği bu toplantı knezlerin kendi topraklarına dağılmasıyla birlikte herhangi bir sonuç elde edilmeden sona erdi⁷⁷.

⁷² Özcan, **a.g.e.**, s. 293.

⁷³ Gorskiy, **a.g.m.**, s. 148; Özcan, **a.g.e.**, s. 295.

⁷⁴ **PSRL V**, s. 202; **PSRL VII**, s. 181; **PSRL X**, s. 181.

⁷⁵ Bazı Rus yıllıklarında İvan Dmitriyeviç'in de kongreye katılanlar arasında yer aldığı yazmaktadır. **PSRL XX**, s. 171; **PSRL XXIII**, s. 94. Ancak İvan bu sırada Orda'da olduğu için onun kongreye katılmış olması mümkün değildi. Bu sebeple İvan yerine kongreye bir boyar temsilci olarak katılmıştır. Özcan, **a.g.e.**, s. 295.

⁷⁶ **PSRL VII**, s. 181; **PSRL X**, s. 171; **PSRL XVIII**, s. 83; **TL**, s. 347-348.

⁷⁷ **PSRL V**, s. 202; **PSRL VII**, s. 181; **PSRL X**, s. 171; **PSRL XX**, s. 172; **PSRL XXIII**, s. 94; Özcan, **a.g.e.**, s. 296. Vladimir Kongresi'ni, Andrey'in Pereyaslavl'a sefer düzenleme girişiminden sonraya tarihlendiren Gorskiy, bu kongrenin sonucunda efendileri Nogay'dan destek alamayan Daniil Aleksandroviç ve Mihail Yaroslaviç'in Tokta Han'a itaat ettiklerini ve böylece Nogay'ın bölgedeki nüfuzunun sona erdiğini düşünmektedir. Gorskiy, **a.g.m.**, s. 148; Gorskiy, **a.g.e.**, s. 25. Gorskiy'in bu görüşü Porsin tarafından da kabul görmektedir. Porsin, "**Nogay...**", s. 33. Fakat Rus yıllıkları ittifakla Vladimir Kongresi'nin daha önce gerçekleştiğini ve knezlerin birbirleriyle anlaşamadıklarını söylemektedir. Bu kongreden hemen sonra Andrey'in Daniil ve Mihail'e karşı sefere çıkması bu iki knezin hâlâ muhalif durumda olduklarını ve Tokta Han'a itaat etmediklerini göstermektedir.

Vladimir'deki kongreden istediği sonucu elde edemeyen Andrey, aynı yıl içerisinde derhal büyük bir ordu topladı ve önce Pereyaslavl'a, ardından da Moskova ve Tver'e saldırma planları yapmaya başladı. Bunun üzerine karşı taraf da hemen hazırlıklara başladı. Bu sırada Pereyaslavl Knezi İvan Dmitriyeviç Orda'daydı ve topraklarını Mihail'e emanet etmişti. Mihail derhal müttefiki Daniil ile harekete geçti ve topladıkları kuvvetlerle Yuryev'de Andrey'in ordusunu beklemeye başladı. Rakip knezlerin yolu kapatmalarından ötürü Pereyaslavl'a gidemeyen Andrey, sonunda elçilerini göndermeye karar verdi ve görüşmeler sonucunda iki taraf arasında barış sağlandı⁷⁸.

Burada anlaşmanın olası sonuçlarını değerlendirmeden önce İvan Dmitriyeviç'in Orda'yı ziyareti üzerinde durmak gerekir. Literatürdeki genel kanaat İvan'ın ziyaretinin Tokta Han'a yönelik olduğu şeklindedir⁷⁹. Fakat daha önceden Andrey'in Pereyaslavl'ı ele geçirmek için Tokta Han'ı ziyaret etmesi ve Vladimir Kongresi'nden sonra Pereyaslavl'a hareket etmesi göz önüne alındığı zaman İvan'ın Tokta Han nezdindeki girişimlerinin sonuç getireceğini düşünmek zordur. Bu sebeple İvan'ın gittiği yer muhtemelen Nogay'ın Ordası idi. Sonraki yıllarda Pereyaslavl'ın İvan tarafından yönetilmeye devam etmesi Andrey'in Yuryev'deki anlaşma sonucunda Pereyaslavl'daki haklarından şimdilik vazgeçtiğini göstermektedir⁸⁰.

İvan'ın ziyaretinden sonra kaynaklarda Nogay'ın Kuzey Rusya meselelerine müdahalesiyle alakalı herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bunun sebebi Nogay'ın 1297'den itibaren Tokta Han ile ilişkilerinin keskin bir şekilde bozulmasından ileri gelmektedir. Tokta Han ile savaşa hazırlanan Nogay, ordu toplamaya başladığı için Kuzey Rusya'da yaşanan gelişmelerde müttefiklerine gereken askeri desteği sağlayamadı. Andrey'e karşı mücadelede Nogay'dan yardım alamayan Daniil Aleksandroviç ve Mihail Yaroslaviç ise çareyi Tokta Han'a itaat etmekte buldular⁸¹. Ortaya çıkan sonuçla birlikte 1282'den itibaren büyük knezlik için Dmitriy

⁷⁸ PSRL X, s. 171; PSRL XVIII, s. 84; Özcan, a.g.e., s. 296.

⁷⁹ Fennell, a.g.e., s. 151; Özcan, a.g.e., s. 296.

⁸⁰ Kuçkin, "Perviy...", s. 101; Gorskiy, a.g.m., s. 148; Gorskiy, a.g.e., s. 24.

⁸¹ Gorskiy, a.g.m., s. 148; Gorskiy, a.g.e., s. 25. Gorskiy bunun sebebini knezlerin Vladimir Kongresi sırasında Nogay'dan destek alamamalarına bağlamaktadır. Biz ise genel olarak 1297 yılı içerisinde gerçekleşen olaylar karşısında Nogay'ın pasif kalmasının bu sonucu beraberinde getirdiğini düşünmekteyiz.

Aleksandroviç'i destekleyen ve bu suretle Ak Orda hanlarının Kuzey Rusya'daki otoritelerini sınırlayan Nogay'ın bölgedeki nüfuzu sona erdi.

6.4.2. Bryansk Knezliği'nde Yönetimin Değişmesi

Tahmini olarak aynı dönemde Nogay'ın nüfuzunun sona erdiği bir diğer yer ise Çernigov Knezliği'nin önemli şehirlerinden biri olan Bryansk oldu. Bryansk Knezliği'nin Nogay'a tabi olduğuna dair kaynaklarda çok ufak bir ayrıntı vardır. Rus yıllıklarında 1285 yılı altında Bryansk Knezi Roman Mihayloviç'in Smolensk'e sefer düzenlediği yazmaktadır⁸². Hatırlanacağı üzere aynı yıl Ak Orda'dan destek alan Andrey Aleksandroviç, kardeşi Dmitriy'e karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer düzenlemişti⁸³. Smolensk Knezi Fedor Rostislaviç ile Andrey'in müttefikliği göz önüne alındığı zaman Bryansk Knezi Roman'ın düzenlediği seferin Nogay'ın desteği sayesinde gerçekleştiği varsayımını öne sürmek mümkündür⁸⁴. Nogay'ın nezdinde Bryansk sahip olduğu konumdan ötürü oldukça büyük öneme sahipti. Bu şehir Nogay'ın Ordası'ndan Kuzeydoğu Rusya'ya giden yol üzerinde yer almasından ötürü Nogay'ın Rusya'daki otoritesinin devamı noktasında oldukça kilit konumda yer alıyordu. Bu varsayımdan hareketle Nogay'ın Kuzeydoğu Rusya'daki büyük knezlik mücadelesinde Dmitriy Aleksandroviç ile irtibatının Bryansk üzerinden sağlandığını söyleyebiliriz.

1290'lı yılların ortalarına gelindiği vakit Bryansk yönetiminde değişiklik yaşandı ve knezlik Roman Mihayloviç'in oğlu Oleg'den alınarak Smolensk Knezi Fedor Rostislaviç'in akrabalarından biri olan Aleksandr Gleboviç'e verildi. Oleg ise rahip kıyafetleri giyerek ölünceye kadar manastıra çekileceğine dair yemin etti. Bu konuyla alakalı kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur ancak böylesine keskin bir değişiklik yalnızca Tokta Han'ın isteği ve onayı ile mümkün olabilirdi. Ortaya çıkan tablo şunu göstermektedir ki Bryansk'ın Nogay'ın kontrolünde olmasını istemeyen

⁸² PSRL I, s. 207; PSRL VII, s. 179; PSRL XVIII, s. 81.

⁸³ Yuk. bkz. s. 161-162

⁸⁴ A. A. Gorskiy, "Bryanskoe Knyajestvo v Politiceskoy Jizni Vostochnoy Evropı (konets XIII - načalo XV v.)", **Srednevekovaya Rus 1**, Rossiyskoe Universitetskoe İzdatel'stvo, Moskova 1996, s. 78.

Tokta Han'ın müdahalesi sonucunda yönetim Ak Orda yanlısı Smolensk knezlerinin eline geçti⁸⁵. Bu olayın tarihi kesin olarak belli değildir⁸⁶ fakat Kuzey Rusya'da yaşanan gelişmelerle hemen hemen aynı dönemde olmuş gibi görünmektedir. Belki de Vladimir Kongresi'nden önce gerçekleşmiş ve bu sebeple Bryansk yolu kapanan Nogay bölgedeki müttefiklerine yardım edememiştir⁸⁷. Bu konuda net bir şey söylemek mümkün olmasa da şunu kesin bir şekilde ifade edebiliriz ki bu değişiklik Nogay ile Tokta Han arasındaki ilişkileri bozan olaylardan biri oldu.

6.5. Nogay ile Tokta Han Arasındaki İlişkilerin Bozulması

İslam kaynaklarına göre 1297 yılında Nogay ile Tokta Han arasındaki ilk düşmanlık ortaya çıktı. Fakat yukarıda ele aldığımız Rusya'daki gelişmeler bize onların arasındaki ilişkilerin 1293 yılından itibaren bozulmaya başladığını göstermektedir. 1297 yılına gelindiği vakit tüm Rusya'nın Tokta Han'ın otoritesi altına girmesi Nogay'ın ulus içerisindeki konumunun sarsılmaya başladığını göstermektedir. Dolayısıyla şimdi ele alacağımız sebepler taraflar arasındaki ilişkileri bozan ilk olaylar değildir. Hemen sonrasında iki taraf arasında savaş başlaması söz konusu kaynakların aslında bardağı taşıran son damladan bahsettiklerini göstermektedir.

Arap kaynaklarında Nogay ile Tokta Han arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla ilgili öne sürülen ilk sebebin arkasında Nogay'ın ailesi içerisinde yaşanan çekişme yer almaktadır. Buna göre üvey oğulları Ceka ve Teka'nın hareketlerinden dolayı hayatından endişe eden Baylak Hatun, çözüm yolu olarak Tokta Han'ı onlara karşı kışkırtmıştır⁸⁸. Baylak Hatun'un ne sebepten ötürü endişe duyduğu belli değildir fakat bu olayın Nogay ile Tokta Han arasında savaş çıkmasına sebebiyet verdiğini düşünmek zordur. Çünkü bu Nogay'ın ailesinin içindeki bir problemdi ve Tokta Han'ın bu duruma müdahale etmek amacıyla savaş ilan etmesi anlamsız olurdu.

⁸⁵ Gorskiy, "Bryanskoe...", s. 78-79; Mayorov, **a.g.m.**, s. 68-69.

⁸⁶ Toktimur'un ordusunun Bryansk üzerinden Kuzeydoğu Rusya'ya gittiğini düşünen Gorskiy, buradan hareketle söz konusu olayın 1294 ile 1297 yılları arasında gerçekleştiğini düşünmektedir. Gorskiy, **a.g.e.**, s. 31.

⁸⁷ Gorskiy, "Nogay...", s. 149.

⁸⁸ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 109; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 199; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 158; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 274.

Dolayısıyla savaşın arkasında başka sebeplerin olması gerekir. Arap kaynaklarında yer alan ikinci sebebe göre Tokta Han'ın bazı emirleri açıklanmayan bir sebepten ötürü ondan korkmaya başladılar ve çareyi Nogay'a sığınmakta buldular. Nogay da bu emirleri iyi bir şekilde karşılayarak her birine toprak verdi. Hatta içlerinden Muncuk'un oğlu Taz'ı kızı Tuğrulca ile evlendirdi. Bunun üzerine Tokta Han, elçi yollayarak emirlerin iadesini istese de Nogay bu isteği reddetti. Bu duruma öfkelenen Tokta Han derhal Nogay'a yeni elçi yollayarak ona bir avuç toprak, bir sapan ve bir ok gönderdi. Tokta Han'ın bu şekilde davranarak bir mesaj vermeye çalıştığını anlayan Nogay ilkin ulusunun ileri gelenlerinden mesajın anlamını bulmalarını istedi. Ancak onlar buna cevap veremeyince Nogay, Tokta Han'ın söylemek istediklerini şu sözlerle açıkladı: “...*Sapan ile siz yer altına girsenez ben sizi bu sapan ile çıkarırım; ok ile siz gökyüzüne çıksanız yine ben sizi bu ok ile yere indiririm; toprak ile elimden bir türlü kurtulmak mümkün değildir, hemen bir yer seçip buluşalım*⁸⁹”. Bunun ardından Nogay elçiyi geri yolladı ve ondan şu mesajı Tokta Han'a iletmesini istedi: “...*atlarımız susamıştır, onları Ten (Don) suyundan sulamak istiyoruz*⁹⁰”. Bu sözlerin ardından iki taraf arasında savaş hazırlıkları başladı⁹¹.

Bu anlatıma göre Nogay'ın sergilediği tavır Tokta Han'ı savaş kararı almaya sevk etmiş gözükmektedir. Buradaki en önemli nokta Nogay'ın Hanın isteğini reddederek emirleri iade etmemesidir. Bu hareket Moğol yasalarına göre büyük bir suçtu. Nitekim Moğollarda yerlerini izinsiz şekilde terk eden emirlere idam cezası verilirken onlara sığınma hakkı verenler de ağır şekilde cezalandırılırlardı⁹². Bu noktada Nogay'ın emirleri kabul etmesi ve onları iade etmemesi karşısında Tokta Han'ın otoritesini devam ettirmek adına savaş kararı almaktan başka çaresi yoktu. Yine de burada bazı noktalar aydınlığa kavuşturulmuş değildir. Arap kaynaklarında emirlerin neden Nogay'a sığındığı ve Nogay'ın olası savaş kararını göze alarak neden

⁸⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 110; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 199-200.

⁹⁰ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 110; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 200. Nogay'ın Don Nehri'ni seçmesinin sebebi bu nehrin iki taraf arasında sınır teşkil etmesidir.

⁹¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 110; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 199-200; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 158-159; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 274; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 382; Kafalı, **Altın...**, s. 67-68.

⁹² Cüveyni, **a.g.e.**, s. 90.

onları iade etmediğine dair herhangi bir açıklama yoktur. Bu noktada *Câmiu't-Tevârih*'te verilen bilgilerin kısmen de olsa bu eksikliği gidereceğini düşünüyoruz.

Reşidüddin, Nogay ile Tokta Han arasındaki düşmanlığın sebebini görünürde dini nedene bağlamaktadır. Tokta Han'ın tahta çıkmasından sonra onun kayınpederi Salciday Gürgen ile Nogay arasında gelişen ilişkilerin sonucu olarak Nogay'ın kızı Kabak ile Salciday'ın oğlu Yaylag arasında evlilik gerçekleşmişti. Düğünden bir süre sonra Kabak'ın İslamiyet'i kabul etmesi aile içi çatışmayı da beraberinde getirdi. Çünkü Yaylag'ın ailesi Budist'ti⁹³ ve onlar din değişikliğinden ötürü Kabak'a baskı yapmaya başladılar. Kızına yapılanları haber alan Nogay oldukça öfkelenerek Tokta Han'a elçi yolladı ve şu sözleri iletti: *“İnsanlar Sayın Han'ın tahtını sizin için kurnazlık yoluyla ele geçirmek adına hainlik ve sinsilikler yaparak ne kadar emek ve zahmet çektiğimi biliyorlar, şimdi ise tahtta Salciday var. Eğer oğlum Tokta, aramızdaki baba-oğul ilişkisini kuvvetlendirmek istiyorsa, Salciday'ı Harezm yakınlarındaki yurduna göndersin*⁹⁴”. Ancak Salciday'ı babası gibi gören Tokta Han bu teklifi kabul etmedi. Aynı teklifi birkaç kez daha yapan ve herhangi sonuç elde edemeyen Nogay, bunun üzerine oğulları Ceka, Teka ve Turay'ı harekete geçirdi. Onlar Tokta Han'ın bazı emirlerini kandırıp kendi yanına çektikten sonra İdil Nehri'ne gönderdiler. Bu emirler Tokta Han'ın topraklarında halka şiddet uyguladılar ve kendi başına buyruk hareket etmeye başladılar. Saldırılarından sonra bu kez Tokta Han, Nogay'a elçi gönderdi ve emirlerin iade edilmesini istedi. Fakat Nogay buna karşılık Salciday Gürgen, Yaylag ve Tama Tokta'nın kendisine verilmesini talep etti. Bu restleşmeden sonra iki taraf arasındaki tüm bağlar koptu ve Tokta Han ordusunu toplayarak harekete geçti⁹⁵.

Câmiu't-Tevârih'te Nogay'ın, kızı Kabak'ın görmüş olduğu şiddet sebebiyle Tokta Han'a elçi gönderdiği belirtilse de mektupta Salciday'ın devleti yönetmesinden duyduğu rahatsızlığın dile getirilmesi onun asıl niyetini ortaya koymaktadır. Bu dönemde kendisi de Budist olan Tokta Han ve onun etrafında toplanan şahıslarla

⁹³ Aslında metinde Yaylag'ın Uygur olduğu belirtilmektedir ki bununla kastedilen Uygurların dini olan Budizm'dir.

⁹⁴ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 84.

⁹⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85.

birlikte başkent Saray’da bir Budist fırkası ortaya çıkmıştı⁹⁶. Bu fırkanın önde gelen temsilcileri olan Salciday Gürgen, Yaylak ve Tama Tokta’nın⁹⁷ aynı zamanda Nogay’ın son raddede talep ettiği kişiler olması oldukça ilginçtir. Ortaya konan tablo Ak Orda’nın batı topraklarının lideri olan Nogay ile Tokta Han ve çevresindekiler arasında ciddi bir hâkimiyet mücadelesinin yaşandığını göstermektedir. Bu mücadelenin Tokta Han’ın tahta çıkmasından itibaren var olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Aksi takdirde Nogay’ın kızı Kabak ile Yaylag arasında evlilik gerçekleşmezdi. Fakat sonraki süreçte özellikle 1293’te Tula Buka Han yanlısı emirlerin öldürülmesinden sonra Nogay’ın ulus içerisindeki konumunun daha da güçlenmesi Tokta Han’ı rahatsız etmiş olmalıdır.

Burada kaynaklarda geçmeyen bir diğer sebepten bahsetmek gerekir. Nümismatik veriler Nogay’ın hem kendisi hem de oğlu Ceka adına para bastırdığını göstermektedir. Paraların üzerinde herhangi bir tarih olmadığından dolayı basım yılları tam olarak tespit edilememekle birlikte araştırmacılar genel olarak 1290’lı yıllar üzerinde durmaktadırlar⁹⁸. Nogay’ın para basması açık bir şekilde bağımsızlığını ilan ettiğini göstermektedir ki böylesi bir hareketin Tokta Han tarafından kabul edilmesi mümkün değildi⁹⁹. Böylece iki taraf arasındaki ilişkiler geri dönülmez bir hâl aldı. Bu gergin ortam içerisinde Tokta Han’ın emirlerinin Nogay’a sığınması savaşın fitilini ateşledi. *Câmiu’t-Tevârih*’te bu konu hakkında geçen Nogay’ın oğullarının Tokta Han’ın emirlerini aldattığı bilgisi bizce basite kaçması sebebiyle inandırıcılıktan uzaktır. Muhtemelen bu emirler Nogay’ın yanında bulunmalarının kendi menfaatleri açısından daha uygun olduğunu düşündüler. Nogay da ordusuna sağlayacakları gücü hesaba katarak onların sığınma tekliflerini kabul etti. Akabinde onun Tokta Han’ın isteğini reddederek emirleri iade etmemesi sonucunda savaş kaçınılmaz hâle geldi.

⁹⁶ Bu grubun ortak özelliği Budist olmaları olsa da Budizm’i yaymak ya da devleti bu dinin kurallarına göre yönetmek gibi bir amaçları olduğu düşünülmemelidir. Porsin, “**Nogay...**”, s. 30.

⁹⁷ İslam kaynaklarında Tama Tokta için kullanılan bir diğer isim de Mürted Tokta’dır. Mürted, kelime anlamı olarak Müslüman bir kişinin din değiştirmesi anlamına gelmektedir. Bu isimden hareketle Tama Tokta’nın İslamiyet’i bırakıp Budizm’i tercih ettiğini doğrudan ifade edebilmek mümkün değildir. Ancak onun isminin Budist olduğu bilinen Salciday ve Yaylak ile birlikte anılması bu ihtimali güçlendirmektedir. Porsin, “**Nogay...**”, s. 30.

⁹⁸ Krivenko, “**Djuçidskie...**”, s. 203; Lazarov, **a.g.m.**, s. 16-17.

⁹⁹ Vasary, **a.g.e.**, s. 102; Poçekayev, **Çari...**, s. 66.

Tokta Han'ın göndermiş olduğu son mektuba Nogay'ın verdiği cevapla birlikte Don Nehri kıyısı iki taraf arasında savaş alanı olarak tayin edildi.

6.6. Nogay ile Tokta Han Arasındaki İlk Savaş

Nogay'ın emirleri geri vermemesi üzerine Tokta Han ordusunu toplayarak hemen harekete geçti. Savaşın tarihi konusunda kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. İki taraf arasındaki ilişkilerin bozulması ve ardından savaşa giden süreci bir bütün olarak ele alan Arap kaynaklarında savaşın 19 Ekim 1297-8 Ekim 1298'e denk gelen H. 697 yılında gerçekteştiği belirtilmektedir¹⁰⁰. *Câmiu't-Tevârih*'te ise Tokta Han'ın H. 698 (1298-99) yılında sefere çıkarak Uzi Nehri'ne ulaştığı ancak nehir donmadığı için Don Nehri kıyılarına geri döndüğü, asıl savaşın ise bir yıl sonra yapıldığı yazmaktadır¹⁰¹. Reşidüddin'in verdiği tarih oldukça ileri olduğu için kabul edilmesi mümkün değildir. Arap kaynaklarının verdiği tarih doğru olmakla birlikte Miladi yıldaki karşılığını tespit edebilmek oldukça zordur. Bu konuda Reşidüddin'in kaydında geçen Tokta Han'ın Uzi Nehri donmadığı için geri döndüğü bilgisi bize yardımcı olabilir. Bu olayın 1297-98 kışında olduğunu varsayarak asıl savaşın 1298 yılında gerçekteştiğini söyleyebiliriz¹⁰².

¹⁰⁰ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 110; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 202; Baybars, **et-Tuhfetü'l...**, s. 143; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 276.

¹⁰¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85.

¹⁰² Miskov iki sebebe dayanarak bu savaşın 1297 yılında gerçekteştiğini düşünmektedir. İlk olarak Makrizi'nin eserinde 1298 yılı şubat-Mart (Cemazeyilevvel 697) ayında Nogay'ın Tokta Han'ı yendiği haberinin Mısır'a geldiğine dair bilgi vardır. İkinci olarak da bu savaşı ayrıntılı bir şekilde aktaran Marko Polo 1298 yılında Ceneviz'e esir düşmüştür. Bu durum savaşın daha erken bir tarihte gerçekteşmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca savaşın sonunda Tokta Han'ın askerlerinin kaçarken nehirde boğulmalarından hareketle mevsimin kış olmadığını düşünen Miskov, en nihayetinde 1297 yılı sonbahar ayı üzerinde durmaktadır. Miskov, **a.g.e.**, s. 135. Fakat onun öne sürmüş olduğu sebeplerin güvenilirliği konusunda bazı şüpheler vardır. Öncelikle Makrizi'nin eserinde böyle bir bilgi yer almakla birlikte aynı yazar, taraflar arasındaki ikinci savaşla alakalı haberin H. 698'de Mısır'a ulaştığını söylemektedir. Ancak ikinci savaş gerçekte H. 699 (1299-1300) yılında olmuştur. Makrizi'nin verdiği bu bilginin yanlış olması, ilk savaş hakkındaki kaydının da hatalı olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Makrizi, **a.g.e.**, s. 435-436. İkinci olarak Marko Polo'nun 1298 yılında esir düştüğü doğru olmakla beraber onun eserinde Nogay ile Tokta Han arasında geçen ikinci savaş da anlatılmaktadır. Yani bu kısım açık bir şekilde sonradan esere eklenmiştir ki aynı şeyin ilk savaş için de geçerli olması ihtimal dâhilindedir.

Reşidüddin savaşın Bahtiyari denen bir mevkide¹⁰³ gerçekleştiğini söylerken Marko Polo ise Nergi Ovası'na işaret etmektedir¹⁰⁴. Fakat bu iki yerin nerede olduğu maalesef ki tespit edilememiştir. Arap kaynaklarında ise tarafların Yasa Nehri kıyısında karşı karşıya geldikleri yazmaktadır. Tiesenhausen bu nehir ile günümüzdeki Aksay Nehri'nin kastedildiğini düşünmektedir¹⁰⁵. Bu nehir Don Nehri'nden çok uzak olmamakla beraber onun batısında yer almaktadır¹⁰⁶. Böylece Nogay'ın rakibini kendi topraklarında karşılamayı tercih ettiği görülmektedir.

Tokta Han'ın sefere çıktığı haberini alan Nogay derhal kendisine bağlı emirleri yanına çağırdı. Bu emirler Taz, Tunguz, Abaci, Karacin, Yanci, Maci, Sudun, Alaca, Saŋa, Kuşup, Salgay, Aşık, Güncük, Şubutgay, Türkeri, Kutluboğa ile Moğultay idi ve bunların orduya katılmalarıyla birlikte 200.000 kişilik bir ordu ortaya çıkıyordu¹⁰⁷. Öte yandan Tokta Han'ın ordusu da 300.000 askerden oluşuyordu¹⁰⁸. Buradaki sayıların abartılı olması sebebiyle kabul edilmesi mümkün değildir ancak aradaki oranı göstermesi bakımından önemlidir¹⁰⁹.

Câmiu't-Tevârih'e göre Nogay savaş başlamadan önce Tokta Han'a elçi yollayarak uzlaşma niyetinde olduğunu ve kurultay toplamak istediğini bildirerek hile yoluna gitti. Bu teklifi olumlu bulan Tokta Han etrafındaki askerleri dağıtmaya başlayınca Nogay hızla harekete geçti. Ancak Tokta Han durumun farkına vararak ordusunu yeniden topladı¹¹⁰. Yasa Nehri kıyısında yapılan savaşta kazanan taraf Nogay oldu. Tokta Han'ın askerleri bozgun hâlinde kaçmaya başladılar. Nogay kaçanları Don Nehri'ne kadar takip ettikten sonra askerlerine geri dönmelerini emretti.

¹⁰³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85.

¹⁰⁴ Marco Polo, **a.g.e.**, s. 442. Nergi isminin hat anlamındaki Farsça *nerge* kelimesine yakınlığına dikkat çeken Vernadsky, bu ismin Trajen Seddi'ni işaret ettiğini dolayısıyla savaşın yapıldığı yerin de Güney Beserabya'da olduğunu düşünmektedir. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 230. Ancak bu yerin Arap kaynaklarında işaret edilen bölgeden oldukça uzak olması sebebiyle söz konusu görüşü kabul etmek oldukça zordur.

¹⁰⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159.

¹⁰⁶ Yegorov bu nehrin Don'un hemen batısında yer alan Donets Nehri olduğunu düşünmektedir. Yegorov, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁰⁷ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 202.

¹⁰⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85. Marko Polo'ya göre Nogay 150.000, Tokta Han ise 200.000 asker toplamıştır. Marco Polo, **a.g.e.**, s. 442. Onun verdiği sayılar farklı olsa da oran bakımından İslam kaynaklarına yakın olduğu için önemlidir.

¹⁰⁹ Sabitov'a göre burada verilen rakamlar Nogay'ın başında bulunduğu Sağ Kanat ile Tokta Han'ın başında bulunduğu Merkezi Ulusların toplam nüfusunu göstermektedir. Sabitov, "**Voennoe...**", s. 250.

¹¹⁰ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85.

Sonrasında aldığı ganimet ve esirlerle yetinerek kendi başkentine geri döndü¹¹¹. Vernadsky, Nogay'ın son aşamada Cengiz Han'ın askeri stratejisine aykırı davranarak takibi sonlandırmasını büyük bir hata olarak değerlendirmektedir¹¹². Fakat bu Nogay'ın alması gereken mecburi bir karardı. Her ne kadar düşmanı olsa da Tokta Han Ak Orda'nın meşru hanıydı. Eğer takibe devam etseydi Tokta Han'ın topraklarına girerek işgalci konumuna düşecekti ve bu da onu ulus içerisinde zor durumda bırakacaktı¹¹³. Bundan dolayı rakibini takip etmeyerek elde ettiği kazanımla yetinmeyi tercih etti. Bu sonuçla birlikte taraflar arasındaki ilk savaş Nogay'ın zaferi ile sonuçlandı ve Deşt-i Kıpçak'taki hâkimiyet mücadelesinde üstünlük Nogay'a geçti.

6.7. İki Savaş Arasındaki Dönem

1298 yılında Tokta Han'ı mağlup eden Nogay ele geçirdiği üstünlüğü devam ettirmek adına hemen harekete geçti. Tokta Han'ın gücünü tekrar toparlamak amacıyla başkent Saray'a çekildiği bu dönemde Nogay aslında rakipsiz gibi görünüyordu. Fakat Nogay elde ettiği bu avantajdan istifade etmeyi başaramadı. Bunun sebebi onun yeni bir hanedan kurmak istemesi ve tüm enerjisini bu yönde harcaması idi. Nogay'ın bu hareketi kendisiyle birlikte hareket eden emirlerin rahatsızlıklarının artmasına ve ondan yüz çevirmelerine neden oldu. Tüm bu sürecin sonunda ortaya çıkan sonuç Nogay'ın gücünün zayıflamasına ve Tokta Han karşısındaki avantajını kaybetmesine neden olacaktır.

6.7.1. Kırım Olayları

Savaştan sonra Nogay'ın hedef aldığı ilk yer Cenevizlilerin ticari faaliyetlerde bulunduğu Kırım oldu. Baybars, Tokta Han'ın tahta çıkmasında kendisine yardım eden Nogay'a Kırım'ı verdiğini yazmaktadır¹¹⁴. Fakat gerçekte Kırım'ın geliri dört

¹¹¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 110; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 202; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 276; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 382; Kafalı, **Altın...**, s. 68.

¹¹² Vernadsky, **a.g.e.**, s. 231.

¹¹³ Miskov, **a.g.e.**, s. 134-135.

¹¹⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 204.

Moğol hanı arasında paylaşılmıştı ve Nogay da bunların arasında yer alıyordu¹¹⁵. Nogay'dan başka Kırım'dan gelir elde eden diğer hanların isimleri kaynakta yer almamakla birlikte muhtemelen Ak Orda Hanı Tokta Han, Büyük Moğol Hanı Temür Olcaytu Han ve İlhanlı Hükümdarı Gazan Han olmalıdırlar¹¹⁶. Nogay'ın Kırım'ı hedef almasının sebebi ise diğer hanların naiplerinin kendi naibine zorluk çıkarması idi¹¹⁷. Bu durum Cenevizlilerin Tokta Han tarafında yer aldıklarını, onun da diğer Moğol hanları tarafından desteklendiğini göstermektedir. Bu sebeple Nogay da Tokta Han'ı yendikten sonra ilk iş olarak Kırım meselesini çözmeye karar verdi.

Kırım üzerindeki nüfuzunu hissettirmek isteyen Nogay, 1299 yılında torunu Aktaci'yi vergileri toplaması amacıyla Kefe'ye yolladı¹¹⁸. Cenevizliler Aktaci'yi iyi bir şekilde ağırlayıp yiyecek ve içkilerle sarhoş ettikten sonra aniden saldırarak onu öldürdüler. Böylece onlar Nogay'ın tahakkümünü kabul etmediklerini ilan etmiş oldular. Torununun ölüm haberini alan Nogay derhal büyük bir ordu hazırlayarak emirlerinden Maci'nin komutasında Kırım'a gönderdi. Bu sefer sırasında Sarıkerman, Kırkyeri, Kerç ve Suğdak gibi Kırım şehirleri yağmalandı¹¹⁹. Halkın bir kısmı öldürülürken tüccarlar ise esir edildi ve mallarına el konuldu¹²⁰.

Kırım'ın yağmalanmasından sonraki olaylar *Câmiu't-Tevârih*'te yer almaktadır. Seferden sonra halk Nogay'a temsilci göndererek ondan esirlerin iade edilmesini rica etti. Nogay onların isteğini kabul etti fakat bu kez de kendi askerlerinden bir kısmının tepkisini çekti. Onlar Tokta Han'a haber göndererek kendisine itaat etmek istediklerini ve affedilirlerse Nogay'ı yakalayıp kendisine iade

¹¹⁵ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 195; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 336; Guo, **a.g.e.**, s. 127. Adı geçen yazarlar bu ifadeyi sadece Suğdak şehri için kullanmaktadırlar. Ancak diğer kaynaklardan hareketle bu paylaşımın Kırım çapında geçerli olduğunu düşünmek mümkündür.

¹¹⁶ Porsin, "Nogay...", s. 35.

¹¹⁷ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 195; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 336; Guo, **a.g.e.**, s. 127.

¹¹⁸ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 204. İbn Haldun ise farklı olarak Kırım'ın Nogay tarafından torunu Aktaci'ye verildiğini, onun da kendisine ait geliri toplamak için Kırım'a gittiğini söylemektedir. İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 382.

¹¹⁹ Mıskov'a göre Aktaci'nin Kefe'de öldürülmesine rağmen diğer Kırım şehirlerinin de hedef alınması, Nogay'ın asıl amacının vergi gelirlerini keskin bir şekilde artırmak olduğunu göstermektedir. Mıskov, **a.g.e.**, s. 138.

¹²⁰ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 111-112; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 204; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 382-383; Kafalı, **Altın...**, s. 68. Sadece Suğdak'a odaklanan Yunini ve Mufaddal ise Nogay'ın kendisine tabi olanların şehirden çıkmasını istediğini, bu şekilde halkın üçte birinden fazlasının şehirden ayrılmasından sonra geri kalanların öldürüldüğünü ve şehrin de dümdüz edildiğini yazmaktadırlar. Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 195; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 336; Guo, **a.g.e.**, s. 127-128.

etmek istediklerini bildirdiler. Nogay'ın oğulları bunu öğrenince hızla onların üzerine harekete geçtiler¹²¹. Bunun üzerine emirler bu kez Nogay'ın ikinci oğlu Teka'ya haber yollayarak onu han yapmak istediklerini iletiler. Teka bu sözler üzerine onların teklifini kabul etti. Fakat aslında bu bir hileydi ve onların yanına gittiği vakit emirler tarafından yakalanarak hapsedildi. Tüm bunları haber alan Ceka derhal isyancı emirlerin üzerine yürüyerek onları mağlup etti. Ceka bu savaş sırasında bir emiri ele geçirdi ve başını keserek kardeşini esir eden diğer emirlere yolladı. Bu hareketin yarattığı korku ortamında Teka'yı korumakla görevli askerler onu serbest bıraktılar ve kendisiyle birlikte Nogay'ın yanına gittiler¹²². Böylece Teka kurtarılsa da ortaya çıkan tablo Nogay'ın sadece ordusunda değil, oğulları arasındaki çekişmeyi de gün yüzüne çıkarttı. Sonraki süreçte Teka'nın savaşlara katılmaya devam etmesi onun babası tarafından affedildiğini göstermektedir. Buna rağmen kardeşiyle arasındaki gerginlik ölünceye kadar devam etti.

6.7.2. Kurmuş Oğulları ile Mücadele

Nogay'ın aynı süreçte mücadele etmek zorunda kaldığı bir diğer grup ise Kurmuş'un oğulları Abaci, Karacin ve Yanci oldu. Bu emirler askeri kuvvet bakımından Nogay ile eş değer konuma sahiptiler. Buna karşılık Tokta Han'a karşı kazanılan zaferden sonra Nogay'ın oğullarının öne çıkmaya başlaması bu kardeşleri rahatsız etti. Bu sebeple onlar Nogay'dan yüz çevirerek Tokta Han'ın yanına gitmeye karar verdiler. Durumu haber alan Nogay derhal oğullarını gönderdi ve onların Tokta Han'a katılmalarının önüne geçmeye çalıştı. Nogay'ın oğulları onları yakalayıp savaşa girmelerine rağmen iki taraf da birbirlerine üstünlük sağlayamadı. Gece olunca Kurmuş'un oğullarının ordusundan Kotuk'un komutasındaki 1.000 asker Nogay'ın oğullarının tarafına geçti. Buna rağmen taraflar tekrardan savaşmaya cesaret edemeyince Nogay'ın oğulları hile yoluna başvurmayla karar verdiler¹²³.

¹²¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85.

¹²² Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85-86.

¹²³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 112; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 206.

Nogay'ın oğulları onlara haber yollayarak birbirleriyle olan yakınlıklarını hatırlattılar ve aradaki düşmanlığı bir kenara bırakmayı teklif ettiler. Onların sözleri en çok küçük kardeş Yanci üzerinde tesir etti. Bu sebeple ondan kardeşlerini ikna etmesini istediler. Yanci ilk olarak büyük abisi Abaci'yle konuşarak onu Nogay'ın oğullarıyla buluşma konusunda ikna etmeyi başardı. Karacin ise kardeşlerine göre daha tedbirliydi ve öncesinde annelerinden tavsiye almayı tercih etti. Annelerinin barış yolunu tavsiye etmeleri üzerine üç kardeş Nogay'ın oğulları ile buluşmayı ve barış yapmayı kabul ettiler. Amaçlarına ulaşan Nogay'ın oğulları buluşma yerine gelen Abaci ile Karacin'i hemen öldürdüler, Yanci ise son anda kaçarak kurtulmayı başarak kaçtı¹²⁴.

Kurmuş'un oğullarının bertaraf edilmesinden sonra Nogay'ın oğulları onların tümenlerini yağmaladılar ve askerlerini kendi ordularına kattılar. Böylece Nogay'ın oğulları iyice kuvvetlendi ve kaynağa göre babalarından dahi üstün konuma ulaştılar¹²⁵. Ancak bu sadece geçici bir üstünlüktü. Nogay bu sonuçla birlikte Tokta Han ile yaklaşan savaş öncesinde Kurmuş oğullarının desteğini kaybetti ki onlar üç tümen askere sahip olmaları bakımından büyük destek sağlıyorlardı. Her ne kadar bu ordunun bir kısmı Nogay'ın oğullarına dâhil olsa da Yanci ile beraber kaçanlar Tokta Han'ın tarafına geçtiler. Dolayısıyla bu savaş görünürde Nogay'ın oğullarının gücünü artırsa da gerçekte Tokta Han'ı ikinci kez mağlup etme şanslarını bir nebze daha azaltmış oldu.

6.7.3. Nogay'ın Gazan Han'dan Yardım Alma Çabası

Kendisini destekleyen emirlerin yavaş yavaş Tokta Han'ın tarafına geçtiğini gören ve durumun kendi aleyhine döndüğünü anlayan Nogay, son çare olarak İlhanlılardan yardım istemeye karar verdi. Onun bu şekilde hareket etmesinde vakti zamanında oğlu Turay ile Abaka Han'ın kızı arasında gerçekleşen evliliğin iki taraf arasındaki ilişkilere olumlu katkı sağlamasının etkisi vardı. Nogay buna güvenerek

¹²⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 112-113; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 206-207; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383; Kafalı, **Altın...**, s. 68-69.

¹²⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 113; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 207.

birçok kez Gazan Han'a elçi yolladı ve ondan Tokta Han'a karşı kendisine yardım etmesini istedi. Hatta bir adım ileriye giden Nogay, İlhanlılara tabi olmak istediğini de ilettili¹²⁶. Ancak Gazan Han bu teklifi kabul etmeyerek Deşt-i Kıpçak'taki mücadeleye dâhil olmayacağını ilan etti. Bu sırada olası bir ittifakı engellemek isteyen Tokta Han'ın elçileri de İlhanlı sarayına gelmişlerdi. İki tarafın elçileri huzurunda tarafsız kalacağını bir kez daha dile getiren Gazan Han, bunun göstergesi olarak kış Arran'da değil, Bağdat ve Diyarbakır'da geçirmeye karar verdi. Böylece Nogay'ın yardım beklentisi karşılıksız kaldı¹²⁷.

Gazan Han'ın aldığı karar umduğunu elde edemeyen Nogay'ın karşısına yeni bir problem çıkardı. İlhanlıların tarafsızlığının kesinleşmesi üzerine Tokta Han, büyük bir ordu ile sınırdaki kuvvetlere komuta eden Tama Tokta'yı yanına çağırıldı¹²⁸. Aynı sıralarda Emir Maci, Sudun, Utraç, Akbuğa ve Tayta isimli beş emir komutaları altındaki 30.000 askerle Nogay'dan ayrılarak Tokta Han'a iltica ettiler¹²⁹. Bu emirlerin hangi gerekçeyle taraf değiştirdikleri belli değildir. Ancak Emir Maci'nin Kırım'ı yağmalayan komutan olmasından hareketle adı geçen emirlerin Nogay'ın Kırım'dan alınan esirleri serbest bırakmasından rahatsızlık duyan ve Teka'yı esir eden emirler

¹²⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86-87. Nogay'ın bu son hamlesi politik bir manevra idi. Nitekim Nogay'ın Ordası ile İlhanlılar arasında herhangi bir sınır bulunmadığı için Gazan Han'ın Nogay'a hükmetmesi mümkün değildi.

¹²⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 87; Kamalov, **Moğolların...**, s. 75; Khelejanı, **a.g.t.**, s. 72-73. Gazan Han'ın Nogay'ın teklifini reddetmesinin bir nedeni de ülkesinde yaşanan isyanlar ve Memlûklere karşı sefer hazırlığı içerisinde olmasıdır. 1296-1298 yılları arasında hanedandan Suka ve Barula ile emirlerden Nevruz, Toguçar, Baltu ve Sülemiş'in çeşitli dönemlerde çıkardıkları isyanlar devleti uzunca bir süre meşgul etti. Tüm bu isyanları bastıran Gazan Han, Memlûkler üzerine sefer düzenlemek için hazırlıklara başladı ve 16 Ekim 1299'da Şam'ı ele geçirmek amacıyla Tebriz'den yola çıktı. Tüm bu olaylar göz önünde bulundurulduğu zaman Gazan Han'ın her şeyi bir kenara bırakarak Nogay'ın çağrısı ile Deşt-i Kıpçak'taki mücadeleye dâhil olmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Bahsedilen isyanlar için bkz. Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 255-257, 261, 263-270, 274-276; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 257-258.

¹²⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85. Reşidüddin bu olayı Nogay ile Tokta Han arasındaki ilk savaştan sonra ele almakta ve Tama Tokta'nın desteğini alan Tokta Han'ın Nogay'ı yenerek geri çekilmek zorunda bıraktığını yazmaktadır. Ancak bu açıklama olayların genel seyrine uymamaktadır. Tama Tokta'nın Gazan Han'ın tarafsızlığı ilan etmesinden sonra çağırılmış olması daha makuldür. Kostyukov'a göre Gazan Han'ın hiçbir güvence olmadan sınırı terk etmesi mümkün değildi. Muhtemelen o Tama-Tokta'nın sınırdan çekilmesinin karşılığında güneye çekilmiştir. Kostyukov, "**Jeleznie...**", s. 89.

¹²⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 113; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 210; Kafalı, **Altın...**, s. 69. Reşidüddin'e göre Emir Maci ilk savaştan hemen sonra ve Tama-Tokta ile aynı sıralarda Tokta Han'ın tarafına geçmiştir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 85. Ancak Maci'nin Kırım'a gönderilen ordu içerisinde yer alması Reşidüddin'in verdiği bilginin hatalı olduğunu göstermektedir.

olduğunu düşünmek mümkündür. Son katılımlarla birlikte asker sayısı bir hayli artan Tokta Han tekrardan savaş için hazırlıklara başladı.

Tüm bu süreç boyunca yaşananlar Nogay'ın elde ettiği avantajı iyi bir şekilde değerlendiremediğini göstermektedir. Bunun en büyük sebebi hanedan kurma çabası içerisinde olan Nogay'ın elde ettiği tüm kazanımları oğulları arasında paylaşması idi. Bunun sonucunda oğulları büyük bir güce ulaştılar ve etrafındakilere üstünlük kurmaya başladılar. Hâliyle bu durum Nogay ile birlikte hareket eden ve Tokta Han'a karşı başkaldıran emirlerde büyük bir rahatsızlığa neden oldu. Özellikle Kurmuş oğullarıyla olan mücadele Nogay'ın yönetimindeki bozulmayı en net şekilde ortaya koymaktadır¹³⁰. Menfaatleri sekteye uğrayan bu emirler teker teker Tokta Han'ın tarafına geçmeye başladılar. Tokta Han da onları affederek ordusuna dâhil etti ve kısa sürede eskisinden de güçlü hâle gelmeyi başardı.

6.8. Nogay ile Tokta Han Arasındaki Nihai Savaş

Yasa Nehri kıyısındaki mağlubiyetten sonraki iki yıl boyunca yeni bir savaş için hazırlıklarını sürdüren Tokta Han, 1300 yılında¹³¹ tekrardan Nogay'ın üzerine sefere çıktı. Kaynaklar bu sefer sırasında kardeşleri Bürlük, Saray Buka, Tudan ile emirleri Mürted Tokta, Müncik, Ceherkes, Yanci, Salciday, Yaylag, Toloktemir, Akbuğa, Altubuğa ve Kaçmaz'ın yanı sıra Nogay'dan kaçan emirlerin de onunla birlikte hareket ettiklerini söylemektedirler¹³². Reşidüddin'e göre Tokta Han'ın ordusu toplam 60 tûmenden meydana geliyordu. Buna karşılık Nogay ancak 30 tûmen asker

¹³⁰ Veselovskiy, **a.g.e.**, s. 48.

¹³¹ Savaşın tarihiyle alakalı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Rükneddin Baybars ile ondan yararlanan Nüveyri ve İbn Haldun'un eserlerinde savaşın 28 Eylül 1299 - 15 Eylül 1300 tarihleri arasına denk gelen H. 699'da gerçekleştiği yazmaktadır. Beybars (R), **a.g.e.**, s. 113; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 210; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 278; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383. Yunini'nin eserinde de aynı tarihin verildiği görülmektedir. Guo, **a.g.e.**, s. 191. *Nikonovskaya Yıllığı*, Tokta Han'ın Nogay'ı yenmesini 1299 yılı altında göstermektedir. **PSRL X**, s. 172. Mufaddal, bu savaşla alakalı haberin H. 700 yılında Mısır'a ulaştığını belirtmektedir. Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 195-196; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 338. Fars tarihçileri ise H. 702 ile en geç tarihi vermektedirler. Vassaf, **a.g.e.**, s. 82; Gaffâri, **a.g.e.**, s. 211. Diğer olayların da tarihlerine bakıldığında zaman en doğru olanı H. 699 yılıdır. Aynı yıl içerisinde Nogay'ın Kırım'a sefer düzenlediği ve Kurmuş oğulları ile savaştığı da göz önüne alındığında zaman Tokta Han ile yapmış olduğu savaşın 1300 yılında gerçekleşmiş olması daha ihtimal dâhilindedir.

¹³² Beybars (R), **a.g.e.**, s. 113; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 210.

toplayabilmişti¹³³. Bu sayılar abartılı olmakla birlikte Tokta Han'ın ilk savaşa göre iki kat daha fazla asker toplaması ona katılan emirlerin ne kadar büyük güce sahip olduklarını göstermektedir. İki tarafın ordusu Kukanlık denen mevkide karşı karşıya geldiler. Bu yerin neresi olduğu tam olarak tespit edilememiş olsa da ilk savaşa göre oldukça batıda yer aldığı kesindir¹³⁴. Bu da Nogay'ın kaybettiği güç sebebiyle Tokta Han'ın kendi toprakları içerisinde ilerlemesine karşı koyamadığını göstermektedir.

Savaş meydanına yaklaşan Nogay son bir kez daha hile yoluna gitmeyi tercih etti. Tokta Han'a elçi yollayarak topraklarının ve ordusunun Hana ait olduğunu, eğer ortada bir sorun varsa bunun oğullardan kaynaklandığını söyledi ve bu suçun affedilmesi için Hanın merhametine sığındığını belirtti. Bu şekilde rakibini oyalamaya çalışan Nogay, aynı sıralarda büyük oğlu Ceka komutasındaki bir kuvveti Tokta Han'ın ordusuna arkadan saldırması için gizlice yola çıkardı¹³⁵. Ancak bu hile bir işe yaramadı. Çünkü Nogay'ın keşif için göndermiş olduğu Boğa komutasındaki 100 atlı Tokta Han'ın askerleri tarafından kuşatıldılar. Yalnızca Boğa kuşatmadan kurtulup geri dönmeyi başardı ve olanları Nogay'a bildirdi¹³⁶. Öte yandan Tokta Han da Nogay'ın planlarını öğrendikten sonra hızla rakibinin üzerine yürüdü¹³⁷ ve taraflar Kukanlık sahasında karşı karşıya geldiler.

Bütün gün süren savaşın sonunda Nogay'ın ordusu bozguna uğradı ve oğulları dâhil tüm ordusu savaş meydanından kaçmaya başladı¹³⁸. Nogay ise yaşlılığından

¹³³ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. Marko Polo ise ilk savaşta Tokta Han'ın kendi gücüne güvenerek tüm ordusunun sadece dörtte biriyle savaşa katıldığını söylemektedir. Bu durumda Tokta Han'ın ikinci savaşta asker sayısının 800.000 olduğu görülmektedir. Marco Polo, **a.g.e.**, s. 445.

¹³⁴ Yegorov, **a.g.e.**, s. 201. Reşidüddin, Tokta Han'ın ordusunun Tarka Nehri'ni aştıktan sonra Nogay'ın ordusuyla karşılaştığını söylemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. Bu isim Uzi Nehri'nin Nogay Türkçesindeki karşılığıdır. Atıov Raşid Kurmanaliev, **Nogaysko-Russkiy Slovar' (Temaŋeskiy)**, 2005, s. 25. Miskov da bu yerin Uzi Nehri'nin batısında yer aldığını düşünmektedir. Miskov, **a.g.e.**, s. 140.

¹³⁵ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. Metinde Ceka'nın Uzi Nehri'nin diğer tarafına geçtiği belirtilmektedir.

¹³⁶ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 113-114; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 210; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 278.

¹³⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. Aslında *Câmiu't-Tevârih*'te Tokta Han'ın askerlerinin bir casusu yakaladıkları, bundan sonra Nogay'ın planını ortaya çıkardıkları yazmaktadır. Ancak Arap kaynaklarıyla karşılaştırıldığı zaman burada kastedilen casus ile Boğa'nın birliğinin kastedildiğini düşünmek mümkündür.

¹³⁸ Bazı kaynaklarda Nogay'ın oğullarının savaş meydanında öldükleri yazmaktadır. Marko Polo, Nogay'ın dört oğlunun savaş meydanında öldüğünü söylerken *Firdevs'ül-İkbal*'de ise en büyük oğlunun savaşta öldüğü belirtilmektedir. Marco Polo, **a.g.e.**, s. 445; Munis, **a.g.e.**, s. 87-88; Kahya, **a.g.t.**, s. 258. Ancak diğer ana kaynaklarda onların savaş sonrasındaki faaliyetleri hakkında bilgilerin yer alması bu kaynakların verdiği bilgilerin yanlış olduğunu göstermektedir.

ötürü savaş meydanını terk edemedi ve bir Rus askeri tarafından yakalandı. Esir düştüğü askere kendisini tanıtan Nogay, ona “*Ben Nogay’ım, beni öldürme, Tokta’ya götür, onunla görüşülecek işim, kulak verilecek sözüm var*¹³⁹” demesine rağmen sözleri fayda sağlamadı ve Rus askeri tarafından başı kesilerek öldürüldü¹⁴⁰. Daha sonra Rus askeri Nogay’ın başını Tokta Han’a teslim etti. Tokta Han’ın öldürülen kişinin Nogay olduğunu nereden bildiğini sorması üzerine Rus askeri, ölmeden önce kendisini tanıtarak Hana götürülmesini istediğini ama onu dinlemeyerek öldürdüğü cevabını verdi. Soylu bir kişinin sıradan bir asker tarafından öldürülmesine öfkelenen Tokta Han, derhal Rus askerinin idam edilmesini emretti¹⁴¹. Nogay’a karşı kazandığı zaferden dolayı amacına ulaşan Tokta Han bu olaydan sonra başkentine geri döndü. Buna rağmen o, yine de Deşt-i Kıpçak’a tam olarak hâkim olamadı. Çünkü Nogay’ın oğulları savaş alanından kaçmayı başarmışlardı. Onların mücadeleyi devam ettirmeleri, Tokta Han’ın tüm Ak Orda topraklarına hâkim olmak için birkaç sene daha beklemesine neden olacaktı.

¹³⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 114; Beybers (T), **a.g.e.**, s. 211.

¹⁴⁰ Olayları biraz farklı aktaran Reşidüddin, bir Rus askerinin kaçmakta olan Nogay’ı yaraladığını, Nogay’ın ondan kendisini Tokta Han’a götürmesini istemesi üzerine bunu kabul ettiğini ama kendisinin yolda öldüğünü söylemektedir. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86. *Firdevs’ül-İkbal*’e göre Tokta Han’a götürülürken oğlunun ölüm haberini alan Nogay üzüntüden ölmüştür. Munis, **a.g.e.**, s. 87; Kahya, **a.g.t.**, s. 258. Fakat bu bilgi Nogay’ın oğlu ölmediği için doğru değildir. Olayları çok üstünkörü anlatan Doğu Roma ve Sırp kaynakları Nogay’ın savaşta yenildiğini ve Tokta Han tarafından öldürüldüğünü söylemektedirler. Pachymeres, **Relations...**, III, s. 290; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 72; Danilo, **a.g.e.**, s. 92. Yunani de bu kaynaklardakine benzer bilgiler vermektedir. Guo, **a.g.e.**, s. 191. Fakat onlar Tokta Han’ın savaşı kazanmasından ötürü bu yanlış içerisine düşmüş olmalıdırlar. *Nikonovskaya Yıllığı*’nda ise yalnızca Tokta Han’ın Nogay’ı mağlup ettiği yazmaktadır. **PSRL X**, s. 173.

¹⁴¹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 114; Beybers (T), **a.g.e.**, s. 211; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 159-160; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 278; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383; Kafalı, **Altın...**, s. 69. Tokta Han’ın bu şekilde hareket etmesinin sebebi, Moğollarda han ailesinden birisinin öldürülmesinin büyük bir suç olarak kabul edilmesi idi. Poçekayev, **a.g.m.**, s. 182.

YEDİNCİ BÖLÜM

NOGAY'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA OĞULLARININ DURUMU

Literatürdeki eserler genel olarak Nogay'ın ölümüyle birlikte ulus içerisindeki ayrılıkçı hareketlerin de sona erdiğini ve Tokta Han'ın Deşt-i Kıpçak'a tam anlamıyla hâkim olduğunu söylemektedirler. Ancak Nogay'ın oğullarının mücadeleyi devam ettirmeleri bu sonucun hemen ortaya çıkmadığını göstermektedir. Kardeşler arasındaki ayrılıkların gün yüzüne çıktığı bu dönem yaklaşık iki yıl boyunca devam etti. Bu konu Tokta Han'ın ulusun batısındaki hanedan üyeleri ve emirlerle ilişkisini aydınlığa kavuşturması bakımından ele alınmaya değer bir görüntü çizmektedir¹.

7.1. Ceka'nın Başa Geçmesi ve İlk Muhalefetin Oluşması

Savaşın kaybedilmesinden sonra Nogay'ın oğulları esir düşmemek için kendilerini gizleyerek Tokta Han'ın ordusu içerisinde saklandılar. Hatta kendilerini tanımasınlar diye Tokta Han'ın askerleri gibi “İtil Yayık” parolası üzerinden birbirleriyle haberleştiler. Bu şekilde hareket ettikten sonra gece vakti Tokta Han'ın ordusundan ayrılarak dağınık şekilde yurtlarına ulaşmayı başardılar². Bozgundan kaçan askerlerin dönmesiyle birlikte kardeşlerin durumu tekrar düzeldi. Bu ortamda Ceka hanlığını ilan ederek babasının toprakların üzerinde hâkimiyeti ele geçirdi³. Aynı zamanda Nogay'ın büyük emirlerinden Tunguz'u da naibi olarak tayin etti⁴. Böylece Nogay Ordası'ndaki düzen görece yeniden tesis edilmiş oldu.

Ceka'nın babasının yerine geçmesinden sonra karşılaştığı ilk problem Tokta Han'a karşı nasıl hareket edileceği konusunda aile içinde yaşadığı anlaşmazlık oldu. Her ne kadar Ceka düzeni yeniden sağlamış olsa da Tokta Han'a karşı durumları pek

¹ Miskov, **a.g.e.**, s. 141-142.

² Beybars (R), **a.g.e.**, s. 114; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 211. *Câmiu't-Tevârih*'te ise Nogay'ın oğullarının 1.000 atlı ile Başgird ve Kellar ülkesine kaçtıkları yazmaktadır. Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 365.

³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 115; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 214; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383. Pachymeres de Tokta Han'a tabi olmayan Moğolların Ceka'nın etrafında toplandıklarını söylemektedir. Pachymeres, **Relations...**, III, s. 290; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 72.

⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 116; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 218.

iyi sayılmazdı. Bu ortam içerisinde abisinin hâkimiyetinden rahatsız olan Teka, Tokta Han'ın tarafına geçmeye karar verdi⁵. Bu noktada Nogay'ın hanımları Baylak ve Çubi Hatun da savaşı bir kenara bırakıp Tokta Han ile uzlaşmayı tavsiye etmek suretiyle Teka'yla hemfikir olduklarını ilan ettiler⁶. Ceka ise her ne olursa olsun mücadeleye devam edilmesini istiyordu. Bu ayrılık Kırım seferinden bu yana araları soğuk olan kardeşler arasındaki anlaşmazlığın daha da şiddetlenmesine yol açtı. Teka'nın Tokta Han ile birleşerek kendisine karşı harekete geçmesinden endişe eden Ceka sonunda kardeşini ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu amaçla bir gece vakti adamlarını Teka'yı öldürmeleri için yolladı. Onlar Teka'nın bulunduğu çadırı kuşatarak her taraftan süngülediler ve onun öldüğüne kanaat getirerek oradan ayrıldılar. Ancak Teka kurtulmayı başardı ve Ceka'nın suikasttan haberi yokmuş gibi yürüttüğü soruşturma sırasında kendisini öldürmek isteyen abisi olduğunu ima etti. Okların kendisine yönelmesinden korkan Ceka bir sonraki sefer daha tedbirli davrandı ve gönderdiği adamlar Teka'yı ortadan kaldırdılar⁷. Aynı süreç içerisinde Baylak Hatun da tasfiye edildi⁸ (1300).

Teka ve Baylak Hatun'un ortadan kalkmaları muhaliflerini sindirmesine rağmen Ceka'ya da bir fayda sağlamadı. Nitekim onun kardeşini öldürmesi açığa çıkınca askerler ve halk arasında kendisine karşı büyük bir tepki oluştu. Kardeş katlini kabul edilemez bir suç olarak gören halkın birçoğu desteklerini çekerek onu terk ettiler⁹. Tüm bunlar Nogay'ın oğullarının en büyük rakipleri Tokta Han'a karşı mücadelelerinde birlik olmayı başaramadıklarını göstermektedir. Nogay'ın Ordası'nda yaşananlardan haberdar olan Tokta Han ise Ceka'dan kendisine tehdit gelmeyeceğini anlayarak herhangi bir müdahalede bulunmamayı tercih etti¹⁰.

⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 115; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 214.

⁶ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86.

⁷ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 115-116; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 214-215; Kafalı, **Altın...**, s. 69; Vasary, **a.g.e.**, s. 104. İbn Haldun'a göre Teka isyan ettiği için ortadan kaldırılmıştır. İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383. Onun kastettiği isyan Teka'nın, Tokta Han'a katılmak istemesi olmalıdır.

⁸ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 86; Rashiduddin, **a.g.e.**, s. 365.

⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 116; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 215.

¹⁰ Porsin, "**Nogay...**", s. 37.

7.2. Ceka'nın Tunguz ve Taz ile Mücadelesi

Ceka'nın kardeşini tasfiye ettiği sıralarda naibi Tunguz ile Nogay'ın damadı Taz'ın komuta ettiği bir ordu “*Valahların ve Rusların*”¹¹ ülkesini yağmalamak amacıyla seferde bulunuyordu¹². Seferin neden düzenlendiği bilinmemekle birlikte Tokta Han'a karşı aldıkları mağlubiyetten sonra kaybettikleri insan ve ganimeti telafi etmeye çalıştıklarını öne sürebiliriz¹³. Sefer sırasında Teka'nın öldürüldüğü haberinin gelmesi üzerine Tunguz ve Taz büyük korkuya kapıldılar. Gitmek istedikleri yere varıp da yalnız kaldıkları vakit Teka'nın ölümünü değerlendiren emirler, kardeşini öldüren kişinin kendilerine de acımayacağına kanaat getirerek geri dönmeye ve Ceka'ya saldırmaya karar verdiler¹⁴. Onların bu şekilde karar almaları Teka'ya yakın olduklarını ve bu yakınlığın sonucu olarak kendilerinden de hesap sorulacağından korktuklarını düşündürmektedir.

Emirlerin niyetini sezen askerlerden biri gizlice Ceka'ya haber yollayarak dikkatli olması konusunda onu uyardı. Baskına hazırlıksız yakalanmaktan korkan Ceka, 150 atlı ile bulunduğu yerden ayrılarak hızla Alan ülkesine kaçtı¹⁵. Alanlar her zaman Nogay'ın en iyi müttefikleri arasında yer almışlardı ve Ceka da buna güvenerek onlara sığınmayı tercih etti. Ceka'nın kaçtığını gören Tunguz ve Taz ise onun yurdunu ele geçirdiler ve her tarafı yağmaladılar. Aradan bir süre geçtikten sonra Ceka'nın Alan ülkesinde olduğu haberi yayılınca askerleri onun etrafında toplanmaya başladılar.

¹¹ Vasary eserde geçen Ulah kelimesinden hareketle burasının Tırnova merkezli Bulgar Krallığını ifade ettiğini düşünmektedir. Vasary, **a.g.e.**, s. 104. Bazı tarihçiler de Rus isminden hareketle seferin Galiçya'yı hedef aldığını söylemektedirler. Ancak Arap kaynaklarında tek bir ülkeden bahsedilmesi, burasının Valah ve Rus nüfusunun karışık yaşadığı bir bölge olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle araştırmacılar seferin Moldova'ya düzenlendiğini düşünmektedirler. Spinei, **a.g.e.**, s. 405; N. D. Russev, “Moldaviya v Temnie Veka: Materialı k Osmisleniyu Kulturno-İstoriçeskih Protssessov”, **Stratum Plus**, 1999, No. 5, s. 380-382. Bazı tarihçiler ise daha geniş bir coğrafya çizerek Karpatlar ile Turla Nehri arasındaki sahayı işaret etmektedirler. İ. G. Konovalova, “Arabskie İstoçniki XII-XIV vv. po İstorii Karpato-Dnestrovskih Zemel”, **Drevneyşie Gosudarstva na Territorii SSSR**, Moskva, Akademia Nauk SSSR, 1991, s. 91-92. Ayrıca bkz. Gorskiy, “Nogay...”, s. 150.

¹² Beybars (R), **a.g.e.**, s. 116; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 218.

¹³ Aleksandr Uzelac, “War and Peace in the Pontic Steppes (1300-1302)”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, Kazan 2015, S. 2, s 67.

¹⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 116; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 218; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 160; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 280; Vasary, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁵ Literatürde Alan ülkesinin genel olarak Güney Moldova'da yer aldığı düşünülmektedirler. Vasary, **a.g.e.**, s. 104; Uzelac, “War...”, s. 67.

Böylece tekrardan gücünü toplayan Ceka topraklarını geri almak için harekete geçti¹⁶. Nogay'ın kızı Tuğrulca'nın, kocası Taz'a karşı bizzat abisinin yanında kılıç salladığı savaşın sonunda kazanan taraf Ceka oldu ve kaybettiği topraklarla mallarını geri almayı başardı¹⁷.

Teka karşısında varlık gösteremeyen Tunguz ve Taz mecburen Tokta Han'a sığınmak zorunda kaldılar ve ondan Teka'ya karşı mücadelelerinde kendilerine yardım etmesini istediler. Uzun zamandır Nogay'ın topraklarına hâkim olmak isteyen Tokta Han, bu fırsatı hemen değerlendirerek kardeşi Bürlük komutasındaki bir orduyu emirlere yardım etmesi için gönderdi. Tokta Han'ın müdahalesi ile düşmanları karşısında zayıf kalan Ceka, daha fazla direnemeyeceğine kanaat getirerek kendisine tabi olanlarla birlikte Bulgaristan'a çekilmeye karar verdi¹⁸. Böylece Ceka'nın Nogay Ordası'ndaki hâkimiyeti sona erdi.

7.3. Ceka'nın Bulgaristan'daki Faaliyetleri ve Ölümü

Tokta Han'ın devreye girmesiyle birlikte Tunguz ve Taz'a karşı varlık gösteremeyen Ceka topraklarını terk ederek Bulgaristan'a gitmek zorunda kaldı. Arap kaynakları Ceka'nın Bulgaristan'ı tercih etmesinin sebebi olarak Bulgar Kralı ile arasındaki akrabılığı göstermektedir¹⁹. Burada kastedilen kişi George Terter'in oğlu Theodore Svetoslav'dı ki kendisi Ceka'nın kayınbiraderi oluyordu. Ancak Arap kaynaklarının kaçırdıkları nokta Svetoslav'ın o sırada Nogay'ın yurdunda bulunuyor olmasıydı. Hatırlanacağı üzere 1285 yılındaki Balkan seferinden sonra Bulgar Kralı George Terter, Nogay'a tabi olmak zorunda kalmış ve bunun nişanesi olarak da oğlu

¹⁶ Bazı araştırmacılar Alanların Ceka ile birlikte hareket ettiklerini söylemektedirler. Vasary, **a.g.e.**, s. 105; Uzelac, **“War...”**, s. 67. Fakat ileride daha ayrıntılı olarak göreceğimiz üzere Alanlar bu sırada Doğu Roma'ya iltica etmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple onların Ceka'ya katıldıklarını düşünmek zordur.

¹⁷ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 116-117; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 218; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 160; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 280; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383; Vasary, **a.g.e.**, s. 104-105.

¹⁸ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 117; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 219; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 160-161; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 280; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 383-384; Ebu'l-Fida'dan naklen Kononova, **a.g.e.**, s. 72; Vasary, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁹ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 117; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 219; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 160-161; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 280; Vasary, **a.g.e.**, s. 105.

Svetoslav'ı Nogay'ın hizmetine göndermişti²⁰. 1292'de Terter'in tahttan inmesine rağmen Svetoslav'ın konumunda herhangi bir değişiklik olmadı. Kendisi bu süre içerisinde Pantoleon isimli zengin bir tüccarın kızıyla evlendi. Bu kız Nogay'ın eşi Efrosina tarafından vaftiz edilmişti ve Nogay ile de uzaktan akrabalığı vardı²¹. Dolayısıyla bu evlilik Svetoslav'ın uzun yıllar içerisinde iyi bir konum elde ettiğini ve Nogay'ın ailesi ile yakın ilişkiler kurduğunu göstermektedir.

Peki, bu durumda Ceka kime sığındı? Arap kaynaklarının aktardığı bilgiler özünde doğru olmakla birlikte bazı noktalarda eksiktir ve bu hususta Pachymeres'in verdiği bilgiler olayı aydınlığa kavuşturmamıza yardımcı olmaktadır. 1298'de Smilets'in ölümünden sonra Bulgaristan'da yeniden iç savaş başlamıştı ve devleti bebek yaştaki oğlu İvan Smilets'in adına annesi yönetmeye çalışıyordu. Aynı süreçte Nogay'ın Tokta Han ile savaş hâlinde olması Bulgaristan'ın içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırdı²². Böylesi bir ortamda Svetoslav ile anlaşılan Ceka, Bulgaristan'ı ele geçirmeye karar verdi. Ceka'nın askeri gücünün yanı sıra Svetoslav'ın da Bulgar boyarlarını kendi yanına çekmesinin sonucunda Tırnova şehri ele geçirildi²³. Ortaya çıkan tablo pek çok tarihçi tarafından Bulgaristan'ın ilk kez Cengiz Han soyundan gelen birisinin hâkimiyeti altına girdiği şeklinde yorumlanmaktadır²⁴. Fakat son zamanlarda yapılan çalışmalarda Svetoslav'ın Ceka'nın otoritesini tanımak kaydıyla Bulgar kralı olduğu görüşü öne çıkmaktadır. Bu noktada Ceka'nın asıl amacı tekrar

²⁰ Fine, **a.g.e.**, s. 225; Vasary, **a.g.e.**, s. 99. Literatürdeki genel görüşün aksine görüş öne süren Uzelac'a göre Svetoslav rehine değil, siyasi kaçak olarak Nogay'ın yurdunda bulunuyordu. Uzelac, "**War...**", s. 68.

²¹ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 290; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 73; Uzelac, "**An Empire...**", s. 278.

²² Smilets'in dul eşinin yönetimi elinde tutmaya çalıştığı Bulgaristan'ın söz konusu karışık dönemi için bkz. Fine, **a.g.e.**, s. 226-227; Bojilov, **a.g.e.**, s. 542.

²³ Pachymeres, **Relations...**, III, s. 290; Pachymeres, **Bizanslı...**, s. 73-74; Vasary, **a.g.e.**, s. 106. Pachymeres, Ceka ve Svyatoslav'ın Tırnova'yı ele geçirmesi karşısında Smilets'in şehri terk ederek uzaklaştığını söylemektedir. Oysaki Smilets daha 1298 yılında hayatını kaybetmişti. Gerçekte olan Smilets'in dul eşi ve oğlu İvan Smilets'in şehri terk etmek zorunda kalmış olmalarıdır.

²⁴ Erenjen Hara-Davan, **Çingis-Han, Kak Polkovodets i ego Nasleie**, Elista, Kalmitaskoe Knijnoe İzdatel'stvo, 1991, s. 179; Şpuler, **Zolotaya...**, s. 104; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 232; Vasary, **a.g.e.**, s. 106; Kemaloğlu, "**Altın Orda'nın Balkan...**", s. 95; Poçekayev, **a.g.m.**, s. 233. Bulgar literatüründe de genel olarak Ceka'nın Bulgaristan hükümdarı olduğu görüşü kabul edilmektedir. G. V. Vladimirov, "Obraz Tatar i Zolotoy Ordı v Sovremennoy Bolgarskoy İstoriografii", **Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya**, C. I, Kazan 2008, s. 72-73.

eski gücünü toplamak ve Tokta Han'a karşı mücadeleye devam etmekte²⁵. Bu sebeple kendisine yakın olan Svetoslav'ın Bulgar tahtına çıkmasına yardımcı oldu.

Ancak Ceka'nın Bulgaristan'daki macerası fazla uzun sürmedi. Onun Bulgaristan'da bulunmasının Tokta Han'ı kışkırtacağını düşünen boyarlar, Theodore Svetoslav'a Ceka'yı hapsedmesi yönünde baskı yapmaya başladılar. Bu fikir Ceka'yı ortadan kaldırıp Bulgaristan'a tek başına hâkim olmak isteyen Svetoslav'a da cazip geldi. Böylece Svetoslav bir hile ile Ceka'yı yakalayıp Tırnova'da hapsedti. Daha sonra Tokta Han'ı durumdan haberdar eden Svetoslav, Handan Ceka'nın öldürülmesi yönünde emir aldı. Akabinde Ceka, Svetoslav'ın görevlendirdiği Yahudi hizmetçiler tarafından boğularak öldürüldü²⁶. Onun 1301 yılında²⁷ ölümüyle birlikte Nogay ve oğullarının Bulgaristan'daki hâkimiyetleri de sona erdi.

Nogay'ın oğullarından Turay'ın hâlâ hayatta olmasına rağmen Ceka'nın ölümüyle birlikte kendisine rakip olabilecek hiç kimsenin kalmadığına kanaat getiren Tokta Han, Nogay'ın topraklarını etrafındakilere paylaştırmaya karar verdi. Nogay'ın başkenti Sakçı'dan Demirkapı'ya kadar olan Tuna boyundaki topraklar Tokta Han'ın en büyük oğlu Tükel Buka'ya verildi. Buranın hemen doğusunda kalan bölge Tokta Han'ın kardeşi Saray Buka'ya verilirken Hanın diğer oğlu İlbasar'a ise Yayık Nehri bölgesindeki topraklar bırakıldı. Bundan başka ikinci savaş öncesinde Nogay'dan kaçıp Tokta Han'a sığınan Yanci'ye ise ölen abisi Abaci'nin toprakları verildi²⁸. Böylece tüm Deşt-i Kıpçak toprakları Tokta Han'ın otoritesi altında birleşmiş oldu.

²⁵ Plamen Pavlov, "Bil li e Tatarinit Çaka Bilgarski Tsar?", *İstoričesko Bidešte*, 1-2, Sofiya 1999, s. 71-75; Uzelac, "War...", s. 69.

²⁶ Pachymeres, *Relations...*, s. 290-292; Pachymeres, *Bizanslı...*, s. 73; Beybars (R), *a.g.e.*, s. 117; Beybars (T), *a.g.e.*, s. 219; Nüveyri (R), *a.g.e.*, s. 161; Nüveyri (T), *a.g.e.*, s. 280-281; İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 384; Vasary, *a.g.e.*, s. 107. Olayların son kısmını biraz farklı aktaran Ebul'l-Fida ise Svetoslav'ın Ceka'yı öldürdükten sonra başını Kırım'a gönderdiğini söylemektedir. Ebu'l-Fida'dan naklen Kononova, *a.g.e.*, s. 72.

²⁷ Arap kaynakları Ceka'nın ölümünü 16 Eylül 1300 - 5 Eylül 1301 tarihleri arasına denk gelen H. 700 yılı şeklinde tarihlendirmektedirler. Ceka'nın Tunguz ve Taz ile ilk savaşından itibaren ele alınan tüm olayların aynı yıl gerçekleştiği göz önüne alındığı takdirde onun ölümünün 1301 yılında gerçekleşmiş olması daha makuldür.

²⁸ Beybars (R), *a.g.e.*, s. 117; Beybars (T), *a.g.e.*, s. 219; Nüveyri (R), *a.g.e.*, s. 161; Nüveyri (T), *a.g.e.*, s. 281; İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 384; Kafalı, *Altın...*, s. 70; Vasary, *a.g.e.*, s. 108.

7.4. Turay'ın Darbe Girişimi ve Nogay Oğullarının Sonu

Ceka'nın ölümüyle birlikte Nogay'ın oğullarından geriye yalnızca Turay kaldı. Kaynaklarda Ceka'nın yönetimi sırasında Turay'ın ismi pek geçmediği için onun yönetimden uzak bırakıldığı görüşü öne sürülmüştür²⁹. Fakat kaynaklarda bunun aksini belirten ufak bir ipucu vardır. İbn Haldun'a göre Ceka'nın ölümünden sonra hayatlarını tehlikede hisseden oğlu Karakisek ve kardeşi Turay hemen Bulgaristan'ı terk ettiler³⁰. Bu bilgi bize Turay'ın Ceka'yla birlikte hareket ettiğini dolayısıyla onun politikasını onayladığını göstermektedir. Bundan sonra Turay annesiyle birlikte kendisine destek bulmak amacıyla İlhanlı Devleti'ne gitmeye karar verdi. Turay babasının intikamını almak için Gazan Han'dan yardım istese de Han Deşt-i Kıpçak'taki mücadeleye karışmama politikasını devam ettirerek onun isteğini reddetti³¹.

Umduğu yardımı elde edemeyen Turay, 1301 (H. 701) yılında babasının topraklarına geri döndü. Kaynaklarda Turay'ın ailesinin intikamını almak için hareket ettiği yazmakla birlikte onun asıl amacı babasının topraklarını ele geçirmektir. Bu sebeple kendi amacına hizmet edeceğini düşündüğü Saray Buka'nın yanına geldi. Saray Buka'nın Turay'ı kabul etmesi ilk bakışta tuhaf görünmektedir. Böylesi bir hareket ancak Nogay'ın topraklarının dağıtılması sırasında Tokta Han'ın oğullarının ön planda tutulmasının Saray Buka'yı rahatsız etmesi ile açıklanabilir. Bu durumdan istifade eden Turay amacını gerçekleştirmek için Saray Buka'yı kışkırtmaya başladı. Turay'ın sürekli olarak han olması gerektiği yönündeki söylemleri üzerine tahtı ele geçirme hayaline kapılan Saray Buka, sonunda harekete geçmeye karar verdi³². Tam bu sırada Gök Orda'da yaşanan olaylar da onların planlarına hizmet etti. Nitekim Kulçi Han'ın ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgası başlamış ve Moğolistan'daki Kaydu Han'dan yardım alan oğullarından Küylük'e karşı diğer oğlu Bayan da Tokta Han'dan yardım istemişti. Tokta Han'ın yardım için gönderdiği Bürlük sayesinde

²⁹ Uzelac, "War...", s. 70.

³⁰ İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 384.

³¹ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, III, s. 169; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 257; Khelejani, **a.g.t.**, s. 72.

³² Beybars (R), **a.g.e.**, s. 118; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 222; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 161; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 283.

Bayan tahta çıkmış olsa³³ da Gök Orda'daki kritik durum hâlâ önemini korumaktaydı. Dolayısıyla Tokta Han'ın doğudaki sorunlara odaklanması Turay ve Saray Buka'nın gizli bir şekilde hazırlıklarını tamamlamalarını sağladı.

Tokta Han'ı tahttan indirmek için harekete geçen Turay ve Saray Buka, 1301-02 kışında 10.000 kişilik ordu ile İdil Nehri'ni aştılar. Nehri geçtikten sonra kardeşi Bürlük'ü kendi taraflarına çekmek isteyen Saray Buka, bu amaçla ordudan ayrılarak gizlice onunla buluştu. Görüşme sırasında kardeşinin yardım isteğini kabul eden Bürlük, öte yandan gizlice Tokta Han'a haber yollayarak Saray Buka'nın Turay ile birlikte ona karşı harekete geçtiği haberini yolladı. Bunun üzerine hızla yola çıkan Tokta Han, adamlarını göndererek Saray Buka ve Turay'ın yanına getirilmesini emretti ve sonrasında her ikisini de öldürttü³⁴. Böylece Turay'ın Tokta Han'ı tahttan indirerek babasının topraklarını ele geçirme planı başarısızlıkla sonuçlandı.

Saray Buka'nın ölümünden sonra onun topraklarını oğlu İlbasar'a veren Tokta Han'ın karşısında Nogay'ın ailesinden yalnızca Ceka'nın oğlu Karakisek kaldı. Artık daha fazla direnişle karşılaşmak istemeyen Tokta Han, kardeşi Bürlük'e Karakisek'in yakalanmasını emretti. Onun bu şekilde hareket etmesinin sebebi belki de Karakisek'in amcası Turay'ı desteklemiş olmasıyla açıklanabilir. Her ne kadar savaştan kaçınmaya çalışsa da bunu başaramayan Karakisek, Bürlük'ün ordusu karşısında mağlup oldu. Bunun üzerine o, akrabaları Ceriktemir ve Yolcutlu'yu da yanına alarak 3.000 askerle birlikte Şişman'ın yönettiği Vidin topraklarına kaçtı³⁵. Şişman'ın onları kabul etmesi büyük bir riski beraberinde getirmesine rağmen Tokta Han yine de Vidin üzerine sefere çıkmadı. Bunun sebebi Şişman'ın Ak Orda hâkimiyetini kabul ederken³⁶ Karakisek'in de dedesinin topraklarını geri almak yönünde herhangi bir girişimde bulunmamasıdır. Bunun dışında Gök Orda'da devam

³³ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 118; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 222; Kafalı, **Altın...**, s. 70.

³⁴ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 118-119; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 222; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 161-162; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 283; İbn Haldun, **a.g.e.**, s. 384; Kafalı, **Altın...**, s. 71; Vasary, **a.g.e.**, s. 108.

³⁵ Beybars (R), **a.g.e.**, s. 119; Beybars (T), **a.g.e.**, s. 222-223; Nüveyri (R), **a.g.e.**, s. 162; Nüveyri (T), **a.g.e.**, s. 283; Kafalı, **Altın...**, s. 71. Tiesenhausen ve İzmirli, Karakisek'in kaçtığı yerle alakalı olarak kaynaktan geçen kelimeleri Budul ve Kerek şeklinde okuyarak onun Polonya'ya kaçtıklarını söylemişler; onların bu görüşüne başka araştırmacılar da katılmışlardır. Şpuler, **Zolotaya...**, s. 106. Ancak adı geçen kaynaklarda Karakisek'in kaçtığı yerin Şişman'ın ülkesi olduğu net bir şekilde ifade edilmektedir. Bu sebeple onun kaçtığı yerin Kerel (Macaristan) yakınlarında yer alan Vidin olması daha makuldür. Vasary, **a.g.e.**, s. 109.

³⁶ Uzelac, **"The Principality..."**, s. 278.

eden karışıklıklar da Tokta Han'ın bu meseleyi şimdilik ikinci plana atmasına sebep oldu.

Bu sonuçla birlikte Nogay'ın ölümünden sonra Ak Orda'daki iç mücadele Tokta Han'ın zaferiyle sona erdi. Bunun en büyük sebebi birbirleriyle mücadele eden Nogay'ın oğullarının Tokta Han'a karşı birlik olmayı başaramamalarıdır. Özellikle Ceka'nın kardeşi Teka'yı öldürmesi ipleri koparan olay oldu. Bu olayla birlikte nispeten bütünlük içerisinde hareket eden emirler arasında bölünmeler başladı ve Ceka'ya karşı liderliğini Tunguz ve Taz'ın üstlendiği muhalif grup ortaya çıktı. Bu noktada Tokta Han'ın devreye girmesi Ceka'nın direncini kırarak babasının topraklarındaki hâkimiyetini sona erdirdi. Ceka'nın ölümünden sonra ortaya çıkan Turay'ın faaliyetleri taktiksel olarak başarılı olsa da askeri bakımdan zayıf kalması sebebiyle sonuç getirmedi. Nihayetinde onun ölümü ve akabinde Karakisek'in Vidin'e kaçmasıyla birlikte Deşt-i Kıpçak'taki hâkimiyet mücadelesi Tokta Han'ın lehine sona erdi.

7.5. Nogay'ın Faaliyetleri ve Ölümünün Etkileri

Yaklaşık kırk yıllık kariyeri boyunca sürekli olarak gücünü artıran Nogay zamanla Ak Orda hanlarından dahi güçlü bir konuma yükselerek devletin en önemli siması hâline geldi. Bunun sonucunda dönemin kaynakları Ak Orda Devleti hakkında bilgi verirken hanlardan çok Nogay'ın faaliyetlerini kayda aldılar. Hâliyle Nogay'ın takip ettiği politikanın Ak Orda tarihine hem olumlu hem de olumsuz tesirleri oldu. Nogay bir yandan askeri sahadaki başarılarıyla Ak Orda topraklarının batıda genişlemesini sağlarken diğer yandan ulus içerisindeki tüm karışıklıkların merkezinde yer alarak devletin birliğine büyük tehdit oluşturdu. Özellikle Rusya ve Balkanlarda yarattığı etki ölümünden sonra da sonuçlarını göstermeye devam etti.

Nogay'ın ölümünün ulus içerisinde görülen ilk sonucu ona bağlı kabilelerin ulus içerisinde dağıtılması oldu. Nitekim Moğolların mağlup ettikleri kabileleri farklı yerlere dağıtmaları Cengiz Han zamanından beri sıklıkla uygulanan bir politikaydı. Tokta Han da bu meyanda Nogay ve oğullarının isyanına katılan Hadarkin kabilesini

yağmaladıktan sonra Deşt-i Kıpçak'ın çeşitli yerlerine dağıttı³⁷. Muhtemelen bu sırada daha başka kabilelerin de Nogay'ı destekledikleri için aynı akıbete uğradıklarını rahatlıkla düşünebiliriz. Ancak kaynaklarda Hadarkin kabilesinden başka isim geçmediği için bu konuda net bir ifadede bulunmak imkânsızdır.

Nogay'ın ölümüyle birlikte yerini terk etmek zorunda kalan bir diğer halk ise Alanlar oldu. Hatırlanacağı üzere Mengü Timur Han'ın 1278'de Dedyakov'u zaptından sonra Deşt-i Kıpçak'a dağılan Alanların bir kısmı Nogay'ın hâkimiyeti altına girmişlerdi. Nogay'ın ordusunda önemli bir kuvvet olarak göze çarpan Alanlar, onun ölümüyle birlikte serbest kalınca Doğu Roma'ya gitmeye karar verdiler ve Viçina Piskoposundan kendileriyle İmparator arasında aracı olmasını istediler³⁸. Pachymeres onların Doğu Roma'ya gitmek istemelerini Nogay'ın ölümünden sonra özgür kalmaları şeklinde basitçe açıklasa da gerçekte durum biraz farklıydı. Nogay'ın ölmesine rağmen onun oğullarına sadakatlerini devam ettiren Alanlar, bunun göstergesi olarak Tunguz ve Taz'dan kaçan Ceka'nın sığınma isteğini kabul etmişlerdi. Muhtemelen bu hareketlerinden ötürü Tokta Han, Nogay'ın oğullarını tasfiye ettikten sonra Alanları cezalandırmaya karar verdi. Nitekim Alanların bu olaydan sonra Doğu Roma'ya iltica etmek için harekete geçmeleri³⁹ ve Viçina Piskoposuna kendilerine aracı olmaları için yalvarmaları onların büyük baskı altında olduklarını ve bir an önce kaçmak için acele ettiklerini göstermektedir. Öte yandan doğuda Osmanlı Türkleriyle mücadele hâlinde olan Doğu Roma oldukça zor durumdaydı ve savaşa devam etmek için paralı askerlere ihtiyaç duyuyordu. Tam bu sırada Alanların iltica talebinde bulunması II. Andronikos tarafından olumlu karşılandı ve onlar Doğu Roma topraklarına kabul edildiler⁴⁰. Bir süre Doğu Roma'ya hizmet eden Alanlar, daha sonra diğer bir paralı asker birliği olan Katalanlarla anlaşmazlığa düştüler ve Roma topraklarından ayrılarak 1310 yılında Sırp Kralı Milutin'in hizmetine girdiler⁴¹.

³⁷ Raşid-ad-din, **a.g.e.**, I/I, s. 190.

³⁸ Pachymeres, **Relations...**, IV, s. 336, 338; Alemany, **a.g.e.**, s. 214-215.

³⁹ Pachymeres'in eserini Fransızcaya tercüme eden Failler onların İmparatorla ilk temaslarının 1301 ya da 1302'de olduğunu düşünmektedir. Pachymeres, **Relations...**, IV, s. 338, 98. dipnot.

⁴⁰ Pachymeres, **Relations...**, IV, s. 338; Alemany, **a.g.e.**, s. 215.

⁴¹ İmparatorun emri üzerine Alanlar, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türklere karşı mücadele ettiler. Ancak bir süre sonra kendileri gibi paralı asker olarak hizmet veren Katalanların daha fazla maaş

Nogay'ın ölümüyle birlikte ortaya çıkan en büyük mesele onun bıraktığı konumun nasıl değerlendirileceği oldu. Nogay'ın hanlardan bile güçlü olan konumunun getirdiği ulusun parçalanması riskine yakından şahit olan Tokta Han ile birlikte batı topraklarına güçlü emir tayin edilmesi uygulamasına son verildi⁴². Her ne kadar Saray Buka'nın başarısız darbe girişiminden sonra Nogay'ın topraklarına Tokta Han'ın oğlu İlbasar tayin edilse de onun Nogay ile eşdeğer güce sahip olmadığı görülmektedir. Akabinde İlbasar'ın ölümünden sonra bölgede güçlü bir emirin görülmemesi bu bölgenin artık başkentten yönetilmeye başlandığını göstermektedir. Nogay'ın karaçi beyi olduğu görüşünü öne süren Şamiloğlu, onun ölümüyle birlikte ulus beylerinin liderliği rolünün Tokta Han döneminin önemli figürlerinden Kutluk Temir'e geçtiğini düşünmektedir⁴³. Kutluk Temir'in ulus içerisindeki rolü ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte şunu söyleyebiliriz ki o, Tokta Han ile beraber başkent Saray'da yer alıyordu. Dolayısıyla onun batı topraklarında Nogay'dan kalan boşluğu doldurduğunu söylemek zordur. Sonuç olarak Nogay'ın ölümüyle birlikte onun yerine kimsenin tayin edilmediği ve ulusun batısındaki güç merkezinin ortadan kaldırıldığı görülmektedir.

Nogay'ın temsil ettiği batıdaki merkezin ortadan kalkmasının en önemli sonucu Ak Orda'nın Balkanlardaki nüfuzunun zayıflaması oldu. Bunun en büyük sebebi Balkanlar üzerindeki Moğol otoritesinin yönetildiği merkezin Sakçı'dan başkent Saray'a kaymasıdır. Hâliyle bölgeden oldukça uzakta olan Ak Orda hanları, Balkan ülkeleri üzerinde baskı kurmayı başaramadılar⁴⁴. Aslında Arap kaynaklarına bakıldığında zaman Tokta Han'ın batıda Doğu Roma sınırlarından doğuda Harezm'e ve Kafkasya'daki Derbent'e kadar uzanan topraklara hâkim olduğu yazmaktadır⁴⁵. Fakat

almalarından rahatsızlık duymaya başlayarak onlarla çatışma içerisine girdiler. Katalan birliğinin komutanı Roger'in öldürülmesiyle had safhaya varan gerginlik, 1306 baharında Alanların imha derecesinde mağlup edilmeleriyle birlikte sonra erdi. Pachymeres'in eserinin çeşitli yerlerinde anlatılan Alanların faaliyetlerine genel bir bakış açısı için bkz. Alemany, **a.g.e.**, s. 214-218. Alanların Sırbistan'a göç etmeleriyle ilgili bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Sırp kaynağı, Dragutin'in oğlunu tahta çıkarmak için isyan ettiğini, zor durumda kalan Milutin'in ise Tanrı'nın bir armağanı olarak o yıl kendisine katılan Türkler, Tatarlar ve Alanların yardımıyla üstün geldiğini yazmaktadır. Danilo, **a.g.e.**, s. 271-273. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Vasary, **a.g.e.**, s. 121-122; Uzelac, "**Tatars...**", s. 16-17.

⁴² Trepavlov, **Gosudarstvenniy...**, s. 91.

⁴³ Schamiloglu, **a.g.t.**, s. 149.

⁴⁴ Vasary, **a.g.e.**, s. 120.

⁴⁵ Mufaddal (R), **a.g.e.**, s. 197; Mufaddal (T), **a.g.e.**, s. 340. Kaynakta Tokta Han'ın batıdaki topraklarının İstanbul sınırlarına kadar ulaştığı yazmaktadır. Fakat bu dönemde Doğu Roma'nın sınırları

gerçekte durum oldukça farklıydı. Öncelikle Nogay'ın ölmesine rağmen oğullarının Tokta Han ile mücadeleye devam etmesi sebebiyle Balkanlar üzerindeki Moğol nüfuzu geçici olarak sona ermişti. Bu ortamda Moğol tabiiyetinden kurtulan ilk ülke 1292'den itibaren Nogay'ı efendisi olarak kabul eden Milutin liderliğindeki Sırbistan oldu. Olayları üstünkörü şekilde aktaran Sırp kaynağı Nogay'ın ölümünden sonra Moğollar arasında büyük bir düşmanlık oluştuğunu ve onların birbirlerini yok etmeye başladıklarını yazmaktadır. Aynı kaynağın devamında Nogay'ın ölüm haberini alan Milutin'in duyduğu büyük sevinç ve kendisini düşmanlarından kurtarmasından ötürü Tanrıya yaptığı dua aktarılmaktadır⁴⁶. Tüm bunlar Nogay'ın ölümü ve akabinde oğullarının Tokta Han ile mücadelesinden istifade eden Sırbistan'ın Moğol hâkimiyeti altından çıktığını göstermektedir.

Deşt-i Kıpçak'taki mücadeleden en çok istifade eden devlet ise Bulgaristan oldu. Ceka ile birlikte Tırnova'yı ele geçiren Theodore Svetoslav, bir süre sonra kayınbiraderini hapsederek tek başına Bulgaristan'ın başına geçti. Nogay'ın oğullarının daha fazla başarılı olamayacağını yakından deneyimleyen Svetoslav, bu sebeple hemen Tokta Han'a itaat etti ve onun isteği üzerine Ceka'yı idam etti. Bu şekilde ülkesini olası bir cezalandırma seferinden korumayı başaran Svetoslav'ın zamanında Moğol-Bulgar ilişkileri de değişmeye başladı. Nogay zamanından beri devam eden Moğol akınlarının sona ermesiyle birlikte Bulgaristan, Svetoslav ile birlikte görece daha huzurlu bir döneme girdi⁴⁷. Bazı tarihçiler Ceka'nın öldürülmesinden memnuniyet duyan Tokta Han'ın bunun karşılığında Tuna ile Turla Nehirleri arasında kalan Akkerman'ı Bulgaristan'a verdiğini söylemektedirler⁴⁸. Ancak Nogay'ın topraklarını ele geçirmek için kararlı bir şekilde hareket eden Tokta Han'ın Akkerman gibi stratejik konumda yer alan bir bölgeyi, vasalı konumundaki Svetoslav'a terk ettiğini düşünmek mümkün değildir⁴⁹. Yine de onun döneminde

İstanbul'a kadar gerilemediği için söz konusu ifadeyi "Doğu Roma sınırları" şeklinde kabul etmek daha doğru olacaktır.

⁴⁶ Danilo, **a.g.e.**, s. 92.

⁴⁷ Bojilov, **a.g.e.**, s. 543-544.

⁴⁸ Fine, **a.g.e.**, s. 228; Bojilov, **a.g.e.**, s. 543.

⁴⁹ Spinei, **a.g.m.**, s. 405-406. Bu bölge Tokta Han'dan sonra başa geçen Özbek Han'ın tahta çıktığı ilk zamanlarda baş gösteren karışıklıklardan istifade eden Bulgaristan'ın kontrolü altına girmiş, Deşt-i Kıpçak'ta otoritesini tesis eden Özbek Han'ın kısa süre sonra bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte yeniden Ak Orda hakimiyeti altına girmiştir. Konu ile ilgili bkz. Aleksandar Uzelac, "The Port of Maurocastro,

Moğol akınlarından kurtulan Bulgaristan'ın topraklarını genişlettiğini söyleyebiliriz. Aynı süreçte Tokta Han'a itaat eden bir diğer kişi ise Vidin Prensi Şişman'dı. Her ne kadar Karakisek'e sığınma hakkı vermesi Şişman'ın konumunu tehlikeli bir duruma soksa da yine de Tokta Han'a itaat etmekten başka çaresi yoktu. Nitekim Svetoslav yönetiminde tekrardan gücünü toparlayan Bulgaristan Krallığı'nın ele geçirmek isteyeceği yerlerin başında hiç şüphesiz kuzeydeki eski toprağı Vidin geliyordu. Böylesi bir ortamda Nogay gibi güçlü bir destekten mahrum kalan Şişman, tek başına topraklarını koruyamayacağını anlayarak Tokta Han'a itaat etti⁵⁰. Sonuç olarak Tokta Han vakti zamanında Nogay'a tabi olan yerleri kendi itaati altına almayı başarmakla birlikte gerçekte bölgedeki yöneticiler daha serbest hareket etme imkânı buldular.

Nogay'ın ölümüyle birlikte bölgede oluşan otorite boşluğunun sonuçlarından biri de Eflak Prenslığı'nin kurulması oldu. Bu prenslik Macaristan'ın Severin Bölgesi'ni yöneten Basarab'ın, Macar Kralına itaat etmeyi bırakmasının sonucu olarak 1325'te ortaya çıktı. Her ne kadar Nogay'ın ölümünden 25 yıl geçmiş olmasına ve bölgenin siyasi konjonktüründeki değişikliklere rağmen bir zamanlar Nogay'ın hâkimiyetindeki toprakların sınırında yeni bir prensliğin kurulması oldukça uzakta kalan Ak Orda hanlarının bölge meseleleriyle yeteri kadar ilgilenemediklerini göstermektedir. Burada konumuzu ilgilendiren bir diğer mesele prensliğin kurucusunun kökenidir. Kaynaklarda Thocomerii'nin oğlu olarak gösterilen Basarab'ın isminin Kıpçak kökenli olduğu ittifakla kabul görmekle birlikte bazı araştırmacılar onun Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban'ın neslinden Toktemir'in oğlu olduğunu düşünmektedirler⁵¹. Toktemir ise yine bir görüşe göre Karakisek ile birlikte Şişman'ın yanına kaçan Ceriktemir ile özdeşleştirilmektedir⁵². Burada ifade ettiğimiz Basarab'ın soyunun Cuci'ye dayandığı görüşü tam olarak ispatlanmış değildir. Ancak eğer doğru olduğu ispatlanırsa Nogay'ın ölümünden sonra Tokta Han'ın karşısında duramayıp batıya kaçan Moğolların Eflak Prenslığını kurduğu görüşü gerçeklik kazanmış olacaktır.

Emperor Theodore Svetoslav and the Tatar Elite in the Pontic Steppes", *İstorijski Časopis/The Historical Review*, S. 65, Beograd 2016, s. 45-59.

⁵⁰ Uzelac, "The Principality...", s. 279.

⁵¹ Rasonyi, *a.g.m.*, s. 88; Sabitov, "Voennoe...", s. 252-253.

⁵² Sabitov, "Voennoe...", s. 252.

Nogay'ın Ak Orda hanlarına zıt politikalar yürütmesinin sonucu olarak hatırlanacağı üzere Kuzey Rusya'da iki knez grubu ortaya çıkmıştı. Bunlardan birisi Andrey'in liderliğinde Ak Orda hanlarına tabiiyetini bildirirken Dmitriy'in öncülük ettiği diğer grup ise Nogay'ı efendileri olarak kabul etti. Bu ortam içerisinde Nogay'ın Kuzey Rusya'nın sonraki gelişimine yönelik en büyük etkisi vergi toplama usulündeki değişiklik oldu. Moğollara tabi diğer bölgelerde de görüldüğü üzere Rus knezliklerinde vergileri Ak Orda hanlarının görevlendirdiği baskaklar toplamaktaydı. Bu uygulama ilk olarak Nogay'ın tarafında yer alan Pereyaslavl, Tver ve Moskova'da sona erdi ve vergileri baskaklar yerine knezler toplamaya başladı⁵³. Söz konusu şehirler bu haklarını Nogay'ın ölümünden sonra da korumayı başardılar. Öyle ki sonraki yıllarda Ak Orda hanlarına tabi olan şehirlerde de baskaklar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı⁵⁴. Rus knezlerine verilen bu taviz sonraki dönemde Rus knezlerinin ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayan ilk gelişme olması bakımından önemlidir.

Nogay'ın Tokta Han ile yaptığı savaşı kaybetmesinin Rusya üzerinde dolaylı etkileri de oldu. Bunların başında Rus Ortodoks Metropolitliğinin Kiev'den Vladimir'e taşınması gelmektedir. Rus yıllıkları 1300 yılı altında Moğollar tarafından büyük baskıya maruz kalan Metropolit Maksim'in önce Bryansk'a, ardından Suzdal bölgesinde yer alan Vladimir'e gittiğini yazmaktadırlar⁵⁵. Aslında Moğollar tüm dinlere hoşgörüyle yaklaşan bir politika takip etmekteydi ve bu kapsamda Mengü Timur Han'ın 1267'de verdiği yarlıkla birlikte Rus Kilisesi de koruma altına

⁵³ Nasonov, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁴ Nasonov 1305 yılında yarlık için Saray'a giden Tver Knezi Mihail'in aynı zamanda Tokta Han'dan, vergilerin knezler tarafından toplanması hakkını aldığını düşünmektedir. Nasonov, **a.g.e.**, s. 77-78. Gorskiy ise 1305 yılında hem Nogay öldüğü hem de tüm knezler Ak Orda'ya tabi olduğundan Tokta Han'ı böyle bir taviz vermeye itecek herhangi bir durum olmadığını söyleyerek bu hakkın olsa olsa 1297 yılındaki Vladimir Kongresi sırasında verilmiş olabileceğini düşünmektedir. Gorskiy, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁵ **PSRL VII**, s. 182; **PSRL X**, s. 172; **PSRL XX**, s. 172; **PSRL XXIII**, s. 95; **PSRL XXIV**, s. 106. Rus yıllıkları bu olayın tarihini 1299 olarak vermektedirler. Yalnızca *Lavrentevskaya* ve *Simeonovskaya Yıllıklarında* Metropolit Maksim'in 1300 yılında Moğollardan kaçmak zorunda kaldığı yazmaktadır. **PSRL I**, s. 208; **PSRL XVIII**, s. 84. Araştırmacılar genel olarak Rus yıllıklarının çoğunluğunu takip ederek 1299 yılını esas almaktadırlar. Gorskiy, "**Nogay...**", s. 150; Donald Ostrowski, "Why Did the Metropolitan Move from Kiev to Vladimir in the Thirteenth Century?", **California Slavic Studies**, S. 16, 1993, s. 83. Biz ise bu olayı Nogay'ın Tokta Han'a yenilmesinin bir sonucu olarak gördüğümüz için 1300 yılını doğru kabul ediyoruz.

alınmıştı⁵⁶. Bu sebeple metropolite doğrudan baskı yapıldığını düşünmek için herhangi bir sebebimiz yoktur. Ancak Nogay ile Tokta Han arasındaki savaş kiliseye verilen söz konusu korumanın uygulanmasında belli sıkıntıları da beraberinde getirdi. Akabinde Nogay'ın savaşı kaybetmesinin sonuçlarından biri olarak ona tabi olan Güney Rusya'daki şehirler Tokta Han'ın kontrolü altına girdi. Dolayısıyla yıllıklarda bahsedilen Moğol şiddetiyle kastedilen, Tokta Han'ın askerlerinin bölgede yaptığı yağmalar olmalıdır⁵⁷. Muhtemelen artan yağmalar karşısında gelir kaynakları daralan Metropolit Maksim, Kiev'den ayrılmaya karar verdi ve bir süre Bryansk'ta kaldıktan sonra büyük knezlik merkezi olan Vladimir'e taşındı.

Tokta Han'ın Güney Rusya'ya hâkim olmasının bir diğer sonucu da Kiev'den kuzeye doğru göç eden halkın Rusya'nın sonraki gelişimine etkisi oldu. Aynı zamanda Çernigov ve Bryansk'ta da görülen bu göç konusunda Gorskiy, eskiden Nogay'a tabi olan bölgelerden ayrılan halkın Nogay'ın eski tabiilerinden Daniil Aleksandroviç'in hizmetine girdiklerine ve bunun da sonraki yıllarda Moskova'nın yükselişine katkı sağladığına inanmaktadır⁵⁸. Gorskiy'in neden göçün yönünü Moskova olarak tayin ettiğini anlamak mümkün değildir. Nitekim o sıralarda Nogay'ın eski tabiilerinden Tver Knezi Mihail ile Daniil arasındaki ittifak hâlâ devam ettiği için onun hizmetine girmeleri de ihtimal dâhilindeydi. Bu meseleyi kesin bir sonuca vardırmak güçtür ancak Nogay'ın Tokta Han'a yenilmesinin sonucunda güneyden kuzeye gerçekleşen Rus göçünün sonraki dönemin Moğol-Rus ilişkilerine dolaylı yoldan etki ettiğini söylemek mümkündür.

Nogay'ın ölümünden sonra Moğollarla ilişkileri ciddi şekilde değişiklik gösteren bir diğer yer ise Galiçya Knezliği oldu. Hatırlanacağı üzere 1275-88 yılları arasında Moğolların Lehistan ve Macaristan seferlerine sürekli katılan Rus knezleri ile alakalı olarak 1288'ten sonra Nogay veya Ak Orda hanları ile ilişkilerine dair yıllıklarda herhangi bilgi bulunmamaktadır. Şimdilik Moğolların ilgi alanından uzaklaşan Galiçya bölgesindeki Rus knezleri, Nogay'ın ölümünden sonra daha serbest

⁵⁶ Mengü Timur Han'ın Metropolit Kiril'e verdiği yarlık için bkz. A. Melek Özyetgin, İlyas Kemaloğlu, **Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar**, Ankara, TTK, 2017, s. 62-63.

⁵⁷ Ostrowski, **a.g.m.**, s. 92-93; Gorskiy, "Nogay...", s. 150.

⁵⁸ Gorskiy, "Nogay...", s. 153.

hareket etmeye başladılar. Bunun sebebi hiç şüphesiz Galiçya üzerinde büyük bir otoriteye sahip olan Nogay'ın yerinin Saray yönetimi tarafından doldurulamamış olmasıdır⁵⁹. Buna rağmen 1301'de ölen Lev Daniloviç'in yerine geçen oğlu Yuri Lvoviç, Tokta Han'a itaat etti. Bunun en belirgin göstergesi 1302'de Lehistan'a düzenlenen sefere Moğollarla birlikte Yuri'nin de katılmış olmasıdır⁶⁰. Buna rağmen özellikle 1308'de Yuri'nin ölümünü müteakip başa geçen oğulları Andrey ve Lev'in batılı devletlerle ittifak kurma girişimleri karşısında Ak Orda hanlarından herhangi bir karşılık gelmemesi Nogay zamanında görülen Moğol nüfuzunun artık sona erdiğini göstermektedir⁶¹. Aynı şekilde ilerleyen yıllarda Litvanya Dukalığının bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmasının arkasında da Nogay'ın ölümüyle birlikte ortaya çıkan otorite boşluğunun olduğunu söylemek mümkündür.

Burada ifade etmek istediğimiz bir diğer konu da Nogay ile Nogay Ordası arasındaki ilişkidir. Bazı tarihçiler iki taraf arasındaki isim benzerliğinden hareketle Nogay Ordası'nın isminin Nogay'dan geldiğini hatta hanlığın temellerinin de onun tarafından atıldığını düşünmektedirler. Fakat takdir edilmelidir ki yalnızca isim benzerliğine dayalı bir bağlantı oldukça zayıf kalmaktadır. Bu kişinin Togan ve Kafalı'nın da belirttiği gibi Kara Nogay olması pekâlâ mümkündür⁶². Öte yandan Vernadsky'e göre Nogay'ın emri altındaki Moğollar ekseriyetle Mangıt kabilesine mensuplardı ve onlar Nogay'ın ölümünden sonra da bütünlüklerini koruyarak zaman içerisinde Nogay Ordası'nı meydana getirmişlerdi⁶³. Nogay Ordası'nın etnik yapısının Mangıt ağırlıklı olduğu doğru olmakla birlikte dönemin kaynaklarında Nogay'ın ordusunun Mangıtlardan oluştuğuna dair herhangi veri yoktur. Dolayısıyla bu görüşe dayanarak aralarında bağlantı kurmak zordur. Yukarıda dile getirdiğimiz meselelerin dışında hem Nogay'ın ölümü ile Nogay Ordası'nın kuruluşu arasında yüz elli yıldan fazla süre olması hem de her iki tarafın kontrolündeki bölgelerin çok farklı olması sebebiyle aralarında herhangi bir bağlantı olmadığını düşünüyoruz.

⁵⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 275.

⁶⁰ Hautala, **a.g.m.**, II, s. 494. *Gustinskaya Yıllığı* bu seferi 1300 yılı altında ele almaktadır. **PSRL XL**, s. 128.

⁶¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 276.

⁶² Togan, **Bugünkü...**, s. 35-36; Kafalı, **Altın...**, s. 41.

⁶³ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 203.

Sonuç olarak Saray yönetimine karşı bağımsızlığını ilan eden Nogay'ın ve ardından da oğullarının ölümü her ne kadar Ak Orda'nın bütünlüğünü yeniden tesis etse de onun sahip olduğu makamın doldurulamaması pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirdi. Bunların en başında hiç şüphesiz Balkanlar ve Galiçya Knezliği'nde Moğol nüfuzunun sarsılması gelmektedir. Bu bölgelerin sınırında yer alan Nogay'ın baskın pozisyonu karşısında Moğol idaresine boyun eğmek zorunda kalan Rus knezleri ve Balkan hükümdarları onun ölümünden sonra daha serbest hareket etmeye başladılar ve bu serbestlik zaman içerisinde Moğol otoritesinin ortadan kalkmasına yol açtı. Kuzey Rusya knezleri ise Ak Orda'ya olan yakınlıkları sebebiyle eski itaatlerine devam ettiler. Hatta Nogay'ın desteğinden mahrum kalan Moskova ve Tver Knezlerinin Tokta Han'a itaat etmeleri ile birlikte bölgedeki Moğol otoritesi tekrardan tesis edildi.

SONUÇ

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır toprakları Kavimler Göçünden itibaren tarih boyunca pek çok Türk ve Moğol boyu tarafından iskâna uğradı. Hunlar, Avarlar ve Bulgarlar ile başlayan bu göç hareketi sonraki yüzyıllarda Peçenek ve Oğuzlarla devam etti. XI. yy.ın ortalarında bu kez Kıpçaklar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara geldiler ve kalabalık olmalarının etkisiyle bölge kısa bir süre sonra Deşt-i Kıpçak olarak anılmaya başladı. Kıpçaklardan başka Alan, Başkurt, Çerkez gibi diğer Türk boylarının da bulunduğu Deşt-i Kıpçak, XIII. yy.a gelindiği vakit Cengiz Han'ın liderliğinde doğudaki bozkırlardan doğan ve kısa süre içerisinde Asya kıtasının büyük bir kısmına hâkim olan Moğolların tabiiyeti altına girdi.

Cengiz Han'ın ele geçirdiği toprakları oğulları arasında bölüşmesinden sonra başkente en uzak yer olan Deşt-i Kıpçak toprakları büyük oğlu Cuci'nin payına düştü ve buradan hareketle söz konusu bölge Cuci Ulusu olarak da anılmaya başladı. Babası daha hayatta iken batı yönünde genişlemeye başlayan Cuci vefat ettiği sırada ancak İdil Nehri yakınlarına kadar olan toprakları ele geçirebilmişti. Deşt-i Kıpçak'ın tamamının zapt edilmesine dair karar ise 1235 yılında toplanan kurultayda alındı. Resmiyette Batu'nun komuta ettiği Moğol ordusunun 1242 yılına kadar devam eden seferi sonucunda tüm Deşt-i Kıpçak toprakları ele geçirilirken Rus knezlikleri de Moğol hâkimiyeti altına alındı. Böylece Cuci'nin temellerini attığı Cuci Ulusu onun oğlu Batu zamanında kuruluşunu tamamladı.

Batu Han'ın İdil Nehri kıyısındaki Saray şehrini başkent yapıp ele geçirdiği toprakları buradan yönetmeye başladığı sıralarda Büyük Moğol İmparatorluğunun başkenti Karakurum birtakım taht mücadelelerine sahne olmaktaydı. Töregene Hatun'un uzun naibelik döneminin ardından tahta çıkan Güyük Han (1246-48) ile birlikte Moğol İmparatorluğu ile Cuci Ulusu arasındaki ilişkilerin keskin bir şekilde bozulmasına karşın Güyük Han'ın ani ölümü olası bir savaşın önüne geçmeyi başardı. Akabinde Batu Han tarafından desteklenen Tuluy'un oğlu Mengü'nün tahta çıkması, Saray ile Karakurum arasındaki ilişkilerin yeniden güçlenmesini sağladı. Fakat kısa bir süre sonra Hülâgû'nun batıdaki toprakların zaptıyla görevlendirilmesi, Cuci

Ulusunu'nun karşısına amansız bir düşman olarak İlhanlı Devletinin çıkmasına sebep olan süreci başlatacaktır.

Mısır'a kadar olan toprakların zaptı için kardeşi Hülâgû'yu görevlendiren Mengü Han, bu amaçla her ulustan toplanacak askerlerle büyük bir ordu oluşturulmasına karar verdi. Bu kapsamda Batu Han tarafından Cuci Ulusunu temsilen 30.000 kişilik bir ordu hazırlandıktan sonra Tutar, Balakan ve Kuli'nin emri altına verildi. İsmaili kalelerinin zaptı, İran'ın kontrol altına alınması ve Bağdat'ın ele geçirilmesi sırasında Hülâgû ile birlikte hareket eden Cucioğulları sefer bittikten sonra da onun yanında kalmaya devam ettiler. Onların bu şekilde hareket etmelerinin sebebi sefer boyunca sağladıkları yardım ve verdikleri kaybın karşılığında Azerbaycan topraklarının Cuci Ulusuna bırakılmasını istemeleriydi. Ancak aynı bölgede yurt tutan Hülâgû'nun bu toprakları vermeye niyeti yoktu ve taraflar arasında artan gerginlik, Cucioğullarının öldürülmeleriyle zirveye ulaştı. Hülâgû'nun saldırısından kurtulmayı başaran tek kişi ise Nogay oldu ve onun Cuci Ulusunu'nun başında bulunan Berke Han'ın yanına giderek olanları aktarmasıyla birlikte İlhanlı Devleti'nin yıkılmasına değin devam edecek olan savaşlar başladı.

Berke Han'dan aldığı 30.000 kişilik ordu ile 1262 yılı sonunda harekete geçen Nogay, Derbent'i aşarak Şemâhî'ye ulaştı. Ancak önce Kura Nehri kıyısı, ardından da Derbent'te aldığı yenilgilerden sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Bu çekiliş ancak Berke Han'ın devreye girmesiyle sona erdi ve 1263 yılı Ocak ayında Terek Nehri kıyısında yapılan savaşta kazanan taraf Cuci Ulusı oldu. 1264 yılında Derbent'i tekrar aşan Nogay, bu kez de Kubilay Han'ın Hülâgû'ya yardım yolladığı söylentileri üzerine değışen siyasi durum içerisinde Berke Han'a tanışmak maksadıyla sefere son verdi. 1265 yılında Abaka Han'ın tahta çıkmasından sonra yeni bir İlhanlı seferine karar veren Berke Han, tekrardan Nogay'ı görevlendirdi. Ancak bu sefer Nogay'ın kariyerindeki belki de en trajik olaya sahne oldu ve Abaka Han'ın öncüleriyle yapılan savaşta gözünden yaralanan Nogay geri çekilmek zorunda kaldı. Görüldüğü üzere İran'dan dönmelerinden sonra Nogay'ın, Berke Han'ın hâkimiyeti döneminde yalnızca İlhanlılara karşı düzenlenen seferlere katıldığını görmekteyiz. Pek çok araştırmacı onun 1264-65 kışında Doğu Roma'ya düzenlenen sefere de komuta ettiğini fikiranindedir. Ancak Selçuklu tarihçilerinden Aksarayi'nin seferin komutanı olarak Kutluk Melik'e

işaret etmesi, Nogay'ın Berke Han döneminde hiçbir zaman batıya gitmediğini, yalnızca Kafkasya'daki mesele ile alakadar olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

1266 yılında Berke Han'ın vefatının ardından tahta çıkan Mengü Timur Han döneminde Nogay'ın konumunda herhangi bir değişiklik olmadı. Her ne kadar bazı araştırmacılar onun rakip adayı desteklediğini, bunun bedeli olarak da başkentten uzaklaştırıldığını belirtse de İlhanlılarla devam eden savaşlarda Nogay'ın da yer aldığını gösteren işaretler bulunmaktadır. Ancak aynı yıllarda Kubilay Han'a rakip olarak Ögedey Han'ın torunu Kaydu'nun ortaya çıkması ve Türkistan topraklarını ele geçirmesi, Moğol dünyasındaki siyasi konjonktürü köklü bir şekilde değişikliğe uğrattı. Tek müttefiki İlhanlıların rakipleri karşısında zor durumda kalması üzerine harekete geçen Kubilay Han, Cuci Ulusu'nun Kaydu'ya verdiği desteği kesmek amacıyla Mengü Timur'u bağımsız bir han olarak tanımak zorunda kaldı. Bu yaklaşmanın sonucunda Mengü Timur Han'ın 1271 yılında Abaka Han ile anlaşmak suretiyle İlhanlılarla barış yapması Nogay'ın konumunun da sorgulanmasına neden oldu. En başından beri tüm savaşlarda yer alan Nogay'ın bölgedeki varlığının İlhanlılarla yapılan barışa zarar getireceğine kanaat getiren Mengü Timur Han, onun batıya gönderilmesine karar verdi. Böylece Nogay'ın kariyerinde yeni bir sayfa açıldı.

Nogay'ın batıya gönderilmesi tesadüf değildi. Çünkü Özi Nehri'nin doğusunda kalan topraklar dedesi Buval'a aitti ve Nogay da aslında kendisine miras kalan topraklara gönderilmişti. Bu dönemde Doğu Avrupa'nın güçlü bir siyasi otoriteden yoksun olması Nogay'ın kısa süre içerisinde ata topraklarını genişleterek Tuna Nehri'ne kadar olan bölgeyi ele geçirmesini sağladı. Tuna'nın ağzında yer alan Sakçı'yı kendisine gayri resmi başkent olarak seçen Nogay, ilk iş olarak Balkanlara müdahale etmeye başladı. Nitekim Nogay'ın ani yükselişini gören Doğu Roma İmparatoru VIII. Mikhail'in hızla harekete geçerek ona elçi göndermesi ve gayrimeşru kızı Efrosina'yı vermesi suretiyle onunla anlaşma yapması da bu kararda etkili oldu. Bu sıralarda Bulgaristan siyasi olarak parçalanmış vaziyetteydi ve kuzeydeki Vidin ile Branicevo toprakları başkent Tırnova'nın kontrolü altından çıkarak Macaristan'a bağlanmıştı. Bu ortamda Nogay'ın başlatmış olduğu akınlar Bulgaristan'a inen son darbe oldu. Kral Konstantin Tih'in varlık gösteremediği bu akınlar karşısında ülkenin kuzeyinde ortaya çıkan İvaylo, Orta Çağ Avrupası'nın ender görülen köylü

isyanlarından birini başlattı. Onun yaklaşık iki yıl süren mücadelesi, Nogay'ın emri ile öldürülmesi suretiyle sona erdi. Aynı dönemde Nogay'ın nüfuzunun arttığı bir diğer bölge ise Galiçya Knezliği'ydi. Düşmanları Lehler ve Litvanlara karşı yalnızca Saray'daki hanlardan yardım isteyen knezler, 1277'den itibaren artık Nogay'ın huzuruna çıkmaya başladılar. Nogay'ın desteğiyle 1277'de Litvanya ve 1280'de Lehistan'a düzenlenen seferler her ne kadar istenen başarıyı beraberinde getirmese de Nogay'ın bölge üzerindeki nüfuzunun daha da artmasına katkı sağladı.

1282'de Mengü Timur Han'ın ölümünün ardından tahta kardeşi Tuda Mengü'nün çıkması, Nogay'ın Ak Orda içerisindeki yükselişini iyice görünür hâle getirdi. Nitekim yeni hanın yönetimde pasif kalması Nogay'ın pek çok meselede kendi menfaatine uygun hareket etmesine imkân sağladı. Nogay'ın yeni politikası ilk olarak Kuzey Rusya'daki büyük knezlik mücadelesinde kendisini gösterdi. Han tarafından desteklenen kardeşi Andrey'in karşısında varlık gösteremeyen Dmitriy, son çare olarak Nogay'a başvurmaya karar verdi. Nogay'ın desteğini elde etmeyi başaran Dmitriy'in Kuzey Rusya'daki mücadeleden üstün ayrılmasıyla beraber büyük knezlik makamı, ilk kez Ak Orda hanları tarafından desteklenmeyen bir adayın eline geçmiş oldu. Bu olay Nogay'ın artık hanlardan dahi üstün güce ulaştığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

1280'li yıllar aynı zamanda Nogay'ın Avrupa içlerine düzenlediği seferlere sahne oldu. 1285 yılında düzenlenen Macaristan seferi sırasında Tula Buka ile birlikte hareket ederek Peşt'e kadar ulaşan Nogay, bu suretle Batu Han'dan sonra Macaristan'ı hedef alan ikinci büyük Moğol seferini organize etti. Seferin akabinde ordusuyla büyük felakete uğrayan Tula Buka'nın bunun sorumlusu olarak Nogay'ı görmesi ise Ak Orda içerisinde uzun yıllar sürecektir çekişmeyi başlattı. Birbirlerinden duydukları hoşnutsuzluk ve korku sebebiyle 1287 yılında Lehistan'a ayrı seferler düzenleyen ikili, bu şekilde hareket etmelerinin sonucu olarak topladıkları ganimetten fazlasını elde edemediler. Bir yıl sonra Kursk Knezliği'nde Baskak Ahmet'in neden olduğu gerginlik, tarafların araya girmesiyle yerini kısa sürede çatışma ortamına bıraktı. Her ne kadar Lipetsk Knezi Svyatoslav'ın saldırgan hareketleri üzerine daha sonra Nogay ve Tula Buka arasında Kursk Knezliği'nin geleceğine yönelik bir anlaşma tesis edilse de aralarındaki düşmanlık artmaya devam etti. 1291'e gelindiği vakit Tula Buka

Han'ın kendisine rakip gördüğü Tokta'yı ortadan kaldırmaya karar vermesi ve onun da Nogay'dan yardım talep etmesi Ak Orda yönetiminde ciddi bir krizi beraberinde getirdi. Tokta'nın kendisine bağlılığını bildirmesinden istifade eden Nogay, derhal Tula Buka Han'ı tahttan indirmek için harekete geçti. Bu doğrultuda Nogay'ın o sıralarda oldukça yaygın olan veba hastalığını iyi bir şekilde taklit etmesi amacını kolayca gerçekleştirmesini sağladı. Hastalığı sebebiyle Nogay ile تنها bir yerde görüşen Tula Buka Han ve taht ortakları, Tokta'nın ani saldırısı karşısında esir düştüler ve onun eliyle can verdiler.

Tokta Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte Nogay da kariyerinin en güçlü dönemine ulaştı. Ak Orda içerisinde artık kendisine karşı herhangi bir tehdit hissetmeyen Nogay yönünü karışıklıkların devam ettiği Balkanlara çevirdi. Her ne kadar destek verdiği Dorman ve Kudelin'in Branicevo'yu kaybetmelerine engel olamasa da Vidin'e yönelik Sırp tehdidinin ortadan kaldırılması, Sırbistan'ın itaat altına alınması ve Bulgaristan'da Terter'in tahttan indirilerek Moğol yanlısı Smilets'in başa geçirilmesi Nogay'ın Balkan siyasetinde tartışmasız lider olduğunu göstermektedir. Nogay'ın artan kudretinden kaygı duyan Tokta Han ise bu duruma son vermek amacıyla ilk olarak kardeşi Tudan komutasındaki orduyu Kuzey Rusya'ya göndererek bölgedeki Moğol hâkimiyetini yeniden tesis etti ve kendi taraftarı Andrey'i büyük knezlik makamına getirdi. Bu münasebetle iki taraf arasında bozulan ilişkiler, Nogay'ın hem kendi hem de oğlu adına para bastırması suretiyle yerini hızla savaşa bıraktı. Nogay her ne kadar ilk savaştan galip ayrılmayı başarsa da tüm kazançları kendi uhdesinde toplaması ve hanedan kurmaya çalışması onunla birlikte hareket eden emirlerin tepkisine neden oldu. Bu emirlerin Tokta Han'ın tarafına geçmesi sebebiyle askeri bakımdan iyice zayıflayan Nogay, nihayetinde 1300 yılında Kukanlık mevkiinde gerçekleşen ikinci savaşta hayatını kaybetti. Ölümünden sonra oğulları Tokta Han ile mücadeleye devam etseler de kendi aralarındaki çekişme sebebiyle babaları kadar etkin olamadılar. Nihayetinde Teka'nın abisi tarafından ortadan kaldırılması, Ceka'nın Bulgaristan'da Svyatoslav tarafından öldürülmesi ve Turay'ın da başarısız darbe girişiminden sonra hayatını kaybetmesi ile birlikte Deşt-i Kıpçak'taki mücadele Tokta Han'ın zaferiyle sona erdi ve Ak Orda'da düzen yeniden sağlandı.

Görüldüğü üzere kırk yılı aşkın kariyeri boyunca sürekli olarak nüfuzu artan Nogay, zamanla Ak Orda hanlarından dahi üstün bir konuma ulaştı. Bu sebeple pek çok ana kaynaktan ondan han olarak bahsedilmiş, günümüz araştırmacıları arasından da bu görüşü kabul edenler olmuştur. Fakat Nogay her ne kadar Cengiz Han'ın soyundan geliyor olsa da Ak Orda'da yönetim hakkı Batu Han ve torunlarına ait olduğu için hiçbir zaman taht üzerinde hak iddia edemedi. Buna karşılık o, hükmettiği topraklarda kendi yönetimini oluşturarak kısmen de olsa bağımsız hareket etmeye başladı. Nogay'ın bu şekilde devam eden bağımsız hareketleri, 1295'lere doğru kendi adına para bastırması suretiyle resmi bir hâl aldı. Ancak devamında pek çok kişinin kendisine muhalefet ederek Tokta Han'ın etrafında birleşmesi Nogay'ın yükselen grafik çizen kariyerinde tam tersi bir etki yaratarak ölümüne giden yolu açtı.

Nogay'ın tarih sahnesine çıktığı dönemden ölümüne kadar hemen hemen tüm olaylara müdahil olması onun hayatının araştırılmasını elzem hâle getirmektedir. Nitekim 1260'ta Lehistan seferi, 1264'te Doğu Roma seferi ve 1277'de Alan seferi dışında Ak Orda'da gerçekleşen neredeyse her olayın ya düzenleyicisi olmuş ya da bir şekilde içerisinde yer almıştır. Nitekim bu etki sebebiyle ölümünden sonra aynı kudrette yeni bir ismin ortaya çıkmasından çekinen Tokta Han, ondan boşalan batıdaki topraklara yeni birisini tayin etmeyip oğlu İlbasar'ı yerleştirmiş, onun ölümünden sonra da herhangi bir tasarrufta bulunmamıştır. Böylece Ak Orda içerisinde gayri resmi olarak kendisini gösteren ikilik sona ermiş, tüm topraklar hanın otoritesi altında yeniden birleşmiştir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar:

“David Bağışetsi’nin Tarihinden Pasajlar”, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, haz. A. G. Galstyan, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 181-184.

“İz İstorii Kirakosa Gandzaketsi”, **İstoriya Mongolov po Armyanskim Istočnikam**, C. II, perevod i obyasneniya K. P. Patkanova, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1874.

“İz İstorii Vardana”, **İstoriya Mongolov po Armyanskim Istočnikam**, C. I, perevod i obyasneniya K. P. Patkanova, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1873, s. 1-29.

“Mu’izz al-ansab”, **İstoriya Kazahstana v Persidskih Istočnikah**, C. III, Almatı, İzdatel’sтво Dayk-Press, 2006.

“Piskopos Stepanos Vakayinamesinden Alıntı”, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, haz. A. A. Galstyan, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 63-84.

“Sebastatsi Vakayinamesinden Bir Bölüm” **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, haz. A. G. Galstyan, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 39-61.

“Şeceretü'l-Etrak”, **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobranie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinım, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 202-209.

Ebü'l-Fidâ Coğrafyası, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2017.

Ermolinskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XXIII, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu İmperatorskoyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1910.

Gustinskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XL, otvetsvennie redaktori serii V. İ. Bugarov, B. A. Ribakov, Sanktpeterburg, Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2003.

İpatevskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. II, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1843.

İstoriya Kazahstana v Arabskih İstočnikah, C. I, Sbornik Materialov, Otnosyaşıhsya k İstorii Zolotoy Ordı, İzvleçeniya iz Arabskih Soçineniy, Sobrannie V. G. Tizengauzenom, Pererabotannoe i Dopolnennoe İzdanie, Almatı, Dayk Press, 2005.

İstoriya Kazahstana v Persidskih İstočnikah, C. IV, Sbornik Materialov, Otnosyaşıhsya k İstorii Zolotoy Ordı, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy, Sobrannie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannıe A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinım Dopolnennoe i Pererabotannoe İzdanie, Almatı, Dayk Press, 2006.

Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia, çev. Dmitri Gamq'relidze, ed. Roin Met'reveli, Stephen Jones, Georgian National Academy of Sciences, Tbilisi, Artanuji Publishing, 2014.

L'vovskaya Letopis' I, Polnoe Sobranie Russkih Letopis, C. XX, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1910.

Lavrentevskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. I, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1846.

Letopisniy Sbornik, İmenuemiy Letopis'yu Avraamki, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XVI, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu

Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1889.

Letopisnyy Sbornik, İmenuemiy Tverskogo Letopisyu, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XV, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1846.

Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi): Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, Ankara, TTK, 5. Baskı, 2016.

Moskovskiy Letopisnyy Svod Kontsa XV veka, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XXV, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1949.

Nikonovskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. X, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1885.

Novgorodskiya Letopisi, Polnoe Sobranie Russkih Letopis, C. III, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1841.

Novgorodskiya Letopisi, Polnoe Sobranie Russkih Letopis, C. IV, İzdannoe po Vısoçayşemu

Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1848.

Postnikovskiy, Piskarevskiy, Moskovskiy i Belskiy Letopistsı, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XXXIV, Moskva, İzdatel'stvo Nauka, 1978.

Simeonovskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XVIII, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu İmperatorskoyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1856.

Sofiyskiya Letopisi, Polnoe Sobranie Russkih Letopis, C. V, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1851.

Tipografskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopis, C. XXIV, İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1921.

Troitskaya Letopis': Rekonstruktsiya Teksta, der. M. D. Priselkov, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950.

Vladimirskiy Letopisets, Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. XXX, Moskva, İzdatel'stvo Nauka, 1965.

Voskresenskaya Letopis', Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, C. VII, İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Sanktpeterburg 1856.

The Annals of Jan Dlugosz: Annales seu cronicæ incliti regni Poloniae, eng. abridgement Maurice Michael, IM Publications, 1997.

(Abu Bakr al-Qutbi al-Ahari):

Ta'rih-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais): An Important Source for the History of Adharbaijan in the Fourteenth Century, ed. and trans. J. B. Van Loon, The Hauge, Mouton&Co, 1954.

(Ahari):

“Tarih-i Şeyh Üveys”, **Sbornik Materialov Otnosyaşihsy k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobranie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinım, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 99-103.

(Grigor):

İstoriya Mongolov İnoka Magakii, XIII Veka, perevod i obyasneniya K. P. Patkanova, Sanktpeterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1871.

(İbn Abdüzzahir):

“İz Biografii Sultana el-Melik el-Mansur Kalavuna”, **Sbornik Materialov, Otnosyaşihsy k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg,

Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 65-69.

(İbn Abdüzzahir): Teşrîfü'l-eyyâm ve'l-ûsûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 137-147.

(İzzeddin ibn Şeddâd): **Baypars Tarihi: Al-Melik al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara, TTK, 2. Baskı, 2000.

Aknerli Grigor: **Okçu Milleti Tarihi**, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007.

Arhiepiskop Danilo: **Jivoti Kralyeva i Arhiepiskopa Srpskih**, preveo Lazar Mirkoviç, Beograd 1935.

Baybars el-Mansûrî: **et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye :Türk Devleti Konusunda Sultânlara Armağan (1252-1312)**, çev. Hüseyin Polat, Ankara, TTK, 2016.

Ch'i T'ang: **Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul 1970.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik: **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2013.

Derin, Derya: **“Abdülgaffar Kırımî'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi”**,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Ebû Abdullah Muhammed
İbn Battûta Tancî:

İbn Battûta Seyahatnâmesi, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2014.

El-Aynî:

“İz Letopisa Bedreddina el-Aynî”, **Sbornik Materialov Otnosyaşihnya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 475-534.

El-Makrîzî:

“Kitâbü’s-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk”, **Sbornik Materialov Otnosyaşihnya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 417-442.

El-Mufaddal:

“en-Nehcü’s-sedîd ve’d-dür-rü’l-ferîd fî mâ ba’de Târîhi İbni’l-Âmîd”, **Sbornik Materialov Otnosyaşihnya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 176-199.

En-Nüveyri:

“Nihâyetü’l-ereb fî fûnûni’l-edeb”, **Sbornik Materialov Otnosyaşihnya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V.

Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya
İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 128-171.

Ez-Zehebi:

“Tarihü’l-İslâm”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 350-360.

_____:

“Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm”, **Sbornik Materialov Otnosyashisya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 200-206.

Gaffari:

“Spiski Ustroitelya Mira”, **Sbornik Materialov Otnosyashisya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobranie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinım, Moskva-Leningrad, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 210-212.

Genceli Kiragos:

Moğol İstilası: 1220-1265, çev. Mahmut Kemal Bey, gün. Türk. aktaran Fuat Hacısalıhoğlu, İlhan Aslan, İstanbul, Post Yayın Dağıtım, 2018.

Gregory Abû’l-Farac (Bar
Hebraeus):

Abû-l-Farac Tarihi, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK, 1950.

- Grigora, Nikifor: Nikifor Grigora, **İstoriya Romeev**, C. I, per. c greç. R. V. Yaşunskogo, Sanktpeterburg, Svoe İzdatel'stvo, 2013.
- Guo, Li: **Early Mamluk Syrian Historiography Al Yunini's Dhayl Mir'at al-zaman**, vol. I, Leiden-Boston-Köln, BRILL, 1998.
- Gvanini, Oleksandr: **Khronika Yevropeyskoyi Sarmatiyi**, Uporyadkuvannya ta pereklad z polskoyi o. Yuriya Mitsika, Kiev, Kievo-Mogilyanska Akademiya, 2007.
- Hamdullah Kazvini: "Tarih-i Güzide", **Sbornik Materialov Otnosyaşihsy k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobranie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 90-98.
- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî: **Târih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2018.
- Hive Hanı Ebu'l-Gazi Bahadır Han: **Türk Şeceresi: Türk'ün Soyağacı**, çev. Rıza Nur, gün. Türk. sad. Yunus Yiğit, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2. Baskı, 2019.
- İbn Abdüzzahir: "er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir", **Sbornik Materialov, Otnosyaşihsy k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg,

Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 46-64.

_____: “Siretü’l-melik ez-zahir”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 110-136.

İbn Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Câferi er-Rugadi) **El Evamirü’l-Ala’iye fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk-name)**, C. II, haz. Mürsel Öztürk, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, 1996.

İbn Haldun: “Kitâbü’l-İber ve dîvânü’l-mübtede ve’l-haber fi eyyâmi’l-‘Arab ve’l-‘Acem ve’l-Berber ve men ‘âsarahüm min zevi’s-sultâni’l-ekber”, **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzenom, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 365-394.

İbn Kesîr: “el-Bidâye ve’n-nihâye”, **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 272-277.

_____: **Büyük İslam Tarihi: El-Bidaye ve’n-Nihaye**, C. XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995.

- İbn Vâsıl: “Müberricü’l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb” **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 148-157.
- _____: “Müberricü’l-kürub”, **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 70-75.
- İbn-i Fazlullah el-Ömeri: “Mesâlikü’l-ebşâr fî memâliki’l-emsâr”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 361-414.
- İbnü’l-Esîr: **İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi’t-Târîh Tercümesi**, C. XII, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, Bahar Yayınları, 1987.
- İbnü’l-Forat: “Târîhu’d-düvel ve’l-mülûk”, **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 351-364.
- Jana Dlugosza: **Dziejow Polskich**, C. II, prz. Karola Mecherzynskiego, Krakowie, w Drukarni Czasu w. Kirchmayeba, 1868.

- Kahya, Hayrullah: **“Mûnis ve Âgehî Firdevsü’l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Kalkaşendî: **“Subhu’l-a’sâ fî sinâ’ati’l-inşâ”**, **Sbornik Materialov Otnosyashsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 395-416.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî: **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2000.
- Khwandamir: **Habibu’s-Siyar**, part one: Genghis Khan-Amir Temür, trans. and ed. W. M. Thackston, Cambridge, Harvard University, 1994.
- Korykoslu Hayton: **Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı**, çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul, Selenge Yayınları, 2015.
- Lubsan Danzan: **Altan Tobçı (Zolotoe Skazanie)**, çev. N. P. Şastinoy, Moskva, İzdatel’sтво Nauka, 1973.
- Marcin Bielski: **Kronika Polska Marcina Bielskiego**, wydanie Kazimierza Jozefa Turowskiego, Sanok, Nakład I Druk Karola Pollaka, 1856.
- Marcin Kromer: **Kronika Polska Marcina Kromera Biskura Warmińskiego**, Ksiąg XXX, na jesuk Polski z Lacińskiego przelozona przez Marcina z Blazowa

Blazowskiego, obecne wydanie w języku polskim drugie, Sanok, Nakład I Druk Karola Pollaka, 1857.

Marco Polo: **Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı**, çev. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, 2009.

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî: **Tabakât-ı Nâsirî: Moğol İstilasına Dair Kayıtlar**, çev. Mustafa Uyar, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.

Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil: “en-Nehcü’s-sedîd ve’d-dür-rü’l-ferîd fî mâ ba’de Târîhi İbni’l-Âmîd”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 320-349.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah: **Câmiu’d-Düvel: Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, yay. Ali Öngül, İzmir, Akademi Kitabevi, 2001.

Müverrih Vardan: **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)**, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1937.

Nüveyri: “Nihayetül İreb”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 243-313.

Ötemiş Hacı: **Çengiz-Nâme**, haz. İlyas Kemaloğlu, Ankara, TTK, 3. Baskı, 2018.

- Pachymeres, Georges: **Bizanslı Gözüyle Türkler**, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, 2019.
- _____: **Relations Historiques**, C. I, ed. ve not. Albert Failler, Fran. çev. Vitalien Laurent, Paris, Les Belles Lettres, 1984.
- _____: **Relations Historiques**, C. II, ed. ve not. Albert Failler, Fran. çev. Vitalien Laurent, Paris, Les Belles Lettres, 1984.
- _____: **Relations Historiques**, C. III, ed., Fran. çev. ve not. Albert Failler, Paris, Institut Français d'études Byzantines, 1999.
- _____: **Relations Historiques**, C. IV, ed., Fran. çev. ve not. Albert Failler, Paris, Institut Français d'études Byzantines, 1999.
- Plano Carpini: **Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk**, çev. Ergin Ayan, İstanbul, Kronik Kitap, 2018.
- Rashiduddin Fazlullah: **Jami'u't-Tawarikh, Compendium of Chronicles**, C. II, English translation and Annotation by. W. M. Thackston, Cambridge, Harvard University, 1999.
- Raşid-ad-din: "Sbornik Letopisey", **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobranie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A.

Romaskeviçem i S. L. Volinım, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 27-79.

_____: **Sbornik Letopisey**, C. I/I, çev. L. A. Hetagurov, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1952.

_____: **Sbornik Letopisey**, C. I/II, çev. O. İ. Smirnov, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1952.

_____: **Sbornik Letopisey**, C. II, çev. Yu. P. Verhovskiy, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960.

_____: **Sbornik Letopisey**, C. III, çev. A. K. Arends, Moskva-Leningrad, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1946.

_____: **Şuab-i Pandjgana (Pyat Rodosloviy)**, perevod s persidskogo yazıka Ç. İ. Hamidovoy, Kazan, İnstitut İstorii im. Ş. Mardjani AN RT, 2019.

Reşîdüddin Fazlullah: **Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)**, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, Ankara, TTK, 2013.

Rükneddin Beybars: “Beybers Tarihi”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 158-237.

- _____ : “Zübdetü’l-fikre fî târîhi’l-hicre”, **Sbornik Materialov Otnosyaşihsy k İstorii Zolotoy Ordı**, C. I, İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena, Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1884, s. 82-123.
- Shir Muhammed Mirab
Munis - Muhammad Rıza
Mirab Agahi: **Firdaws al-Iqbal: History of Khorezm**, trans. from Chaghatay and annotated by Yuri Bregel, Leiden-Boston-Köln, BRILL, 1999.
- Söylemez, Yavuz: **Es-Seb’ü’s-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki’t-Tatar (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Ankara, TTK, 2020.
- Şafi ibni Ali: “Hüsnülmenakıb”, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. de Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 238-242.
- Şehabeddin
Ahmedünnelevi: **Celâlüttin Harezemşah**, çev. Necip Asım, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1934.
- Şenol, Mesude: **“Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-
Ömerî: **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü’l Ebsâr**, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014.

Uydu-Yücel, Mualla:

İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, Ankara, TTK, 2007.

Vassaf:

İstorii Vassafa”, **Sbornik Materialov Otnosyaşhsya k İstorii Zolotoy Ordı**, C. II, İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobrannie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinım, Moskva-Leningrad, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, 1941, s. 80-89.

Wilhelm von Rubruk:

Moğolların Büyük Hanı’na Seyahat: 13. Yüzyılda İstanbul’dan Karakurum’a Yolculuk, çev. Ergin Ayan, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.

Yazıcızâde Ali:

Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Târihi] (Giriş-Metin-Dizin), haz. Abdullah Bakır, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2009.

Araştırma Eserleri:

Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi, C. VII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1987, s. 490-491.

The Oxford Dictionary of Byzantium, ed. Aleksander P. Kazhdan vd., New York-Oxford, Oxford University Press, 1991.

Abdülazîz el-Alevî:

“İbn Fazlullah el-Ömerî, **DİA**, C. XIX, s. 483-484.

- Ağat, Nurettin: **Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502: Ek Olarak Şecere ve Tarih Düzeltmeleri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
- Aka, İ.: “Ahari, Abu Bakr Qotbi”, **Encyclopaedia Iranica**, ed. Ehsan Yarshater, vol I, London, Boston and Henley, Routledge & Kegan Paul, 1985, s. 634.
- Akbaba-Ergönenç Dilek: “Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine”, **Tehlikedeki Diller Dergisi**, 2013 Yaz, s. 233-242.
- Akpınar, Arzu: “Nogayların Altın Orda Üzerindeki Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 106 s.
- Alan, Hayrunnisa: “Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı”, **Tarih Dergisi**, S. 54 (2011/2), İstanbul 2012, s. 1-20.
- Aleman, Agusti: **Sources on the Alans a Critical Compilation**, Leiden-Boston-Köln, BRILL, 2000.
- Alıcıoğlu, Sefa: “Berke Han’ın Ölümüne Kadar Altın Orda-Suriye ve Mısır ile İlişkiler (1227-1266)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

- Alinge, Curt: **Moğol Kanunları**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 227, 1967.
- Ali-zade, Abdul-Kerim: **Sotsial’no-Ekonomiçeskaya i Politiçeskaya İstoriya Azerbaydjana XIII-XIV vv**, Baku, İzdatel’stvo Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR, 1956.
- Allsen, Thomas Theodore: “Mongols and North Caucasia”, **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, C. VII, 1987-1991, s. 6-40.
- Alpargu, Mehmet: **Nogaylar**, İstanbul, Değişim Yayınları, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar: “Zehebî”, **DİA**, C. XLIV, s. 180-188.
- Andreasyan, Hrand D.: “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, **İÜEFTD**, C. I, S. 1, İstanbul 1949, s. 95-118.
- _____: “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları*”, **İÜEFTD**, C. I, S. 2, İstanbul 1950, s. 401-438.
- Aron, Raymond: **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, çev. Korkmaz Alemdar, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 9. Baskı, 2014.
- Atuov, Raşid Kurmanaliyev: **Nogaysko-Russkiy Slovar’ (Tematiçeskiy)**, 2005.
- Avcı, Casim: “Mufaddal b. Ebü’l-Fezâil”, **DİA**, C. XXX, s. 364-365.

- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç: “Batu”, **İA**, C.II, İstanbul 1979, s. 351-353.
- _____: **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kronik Kitap, 4. Baskı, 2019.
- Başkan, Yahya: “XIV-XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 35, Ağustos 2015, s. 1-18.
- Baykara, Tuncer - Paki Küçüker: **Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Bingöl, Rüya: “İlhanlı Devleti’nde Abaka Han Dönemi (1265-1282)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.
- Biran, Michal: **Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia**, Richmond: Curzon Press, 1997.
- Bojilov, İvan - Vasil Gyuzelev: **İstoriya na Srednovekovna Bılgariya VII-XIV vek**, C. I, Sofiya, İzdatelska Kışta Anubis, 1999.
- Borzakovskiy, Vladimir Stepanoviç: **İstoriya Tverskago Knyajestva**, Sanktpeterburg, İzdanie Knigoprodavtsa i G. Martınova, 1876.

- Bostancı, Fatih: **“Gelenekten Değişime Altın Orda Devleti’nde Berke Han Dönemi (Siyaset-Kültür-Din)”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Bratianu, Gheorghe I.: **Recherches Sur Le Commerce Genoıs Dans La Mer Noire au XIIIe Siecle**, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1929.
- Büyükçınar, Ayşe Beyza: “Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülâgû Mücadelesi”, **Bakı Avrasiya Universiteti, Elmi-nezeri jurnal Sivilzasiya**, C. VII, S. 4, 2018, s. 105-112.
- Cessi, Roberto: **Storia Della Repubblica di Venezia**, Firenze, Giunti Martello, 1981.
- Ciocîltan, Virgil: **The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries**, Leiden-Boston, BRILL, 2012.
- Çubukçu, Asri: “Baybars”, **DİA**, C. V, s. 220-221.
- _____: “İbn Abdüzzâhir”, **DİA**, C. XIX, s. 289-291.
- Ergin, Muharrem: **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 42. Baskı, 2009.
- Fahredden, Rizaeddin: **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003.

- Fedorov-Davidov, German Alekseyeviç: **Obşestvenniy Stroy Zolotoy Ordı**, Moskva, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, 1973.
- Fennell, John: **The Crisis of Medieval Russia 1200-1304**, London-New York, Longman, 1983.
- Fine, John Van Antwerp: **The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest**, Michigan, The University of Michigan Press, 1994.
- Gladysz, Mikolaj: **The Forgotten Crusaders, Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries**, Leiden-Boston, BRILL, 2012.
- Golden, Peter: **Türk Halkları Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu**, çev. Osman Karatay, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, 2012.
- Gorskiy, Anton Anatolyeviç: "Bryanskoe Knyajestvo v Politiçeskoy Jizni Vostoçnoy Evropı (konets XIII - načalo XV v.)", **Srednevekovaya Rus 1**, Moskva, Rossiyskoe Universitetskoe İzdatel'stvo, 1996, s. 76-110.
- _____: "Nogay i Rus'", **Turkologičeskiy Sbornik 2001: Zolotaya Orda i ee Naslednie**, Moskva, İzdatel'skaya Firma Vostoçnaya Literatura, 2002, s. 130-155.

- _____: **Moskva i Orda**, Moskva, İzdatel'stvo Pomonosov, 2016.
- Goryanov, B. T.: “Narodnoe Antifeodal'noe Vosstanie pod Rukovodstvom İvayla (1277-1280)”, **İstoriya Bolgarii**, C. I, Moskva, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950, s. 143-146.
- _____: “Raspad Vtorogo Bolgarskogo Tsarstva: Zavoevanie Bolgarii Turkami”, **İstoriya Bolgarii**, C. I, Moskva, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950, s. 146-151.
- Göckenjan, Hansgerd: “Dünyanın Sonu ve Keşif Tutkusu: Dönemin Batılı Kaynaklarında Moğollar”, **Cengiz Han ve Mirasçıları: Büyük Moğol İmparatorluğu**, ed. Samih Rıfat, İstanbul, Sakıp Sabancı Müzesi, 2006, s. 293-306.
- Gray, Basil: “An Unknown Fragment of the Jami' al-tawarikh in the Asiatic Society of Bengal”, **Ars Orientalis: the Arts of Islam and the East**, vol. 1, 1954, s. 65-75.
- Grousset, René: **Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur**, çev. Halil İnalçık, haz. Ertuğrul Tokdemir, Mustafa Dönmez, Ankara, TTK, 2. Baskı, 2015.
- Güler, Önder: “**Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- Güngör, Harun: “Seyyid Lokman ve Oğuz-Nâmesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 44, İstanbul 1986, s. 91-103.
- Halperin, Charles: “On Recent Studies of Rus’ Relations with the Tatars of the Jochid Ulus”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, S. 8 (1), Kazan 2020, s. 32-50.
- Hara-Davan, Erenjen: **Çingis-Han, Kak Polkovodets i ego Nasleie**, Elista, Kalmitaskoe Knijnnoe İzdatel’stvo, 1991.
- Hautala, Roman: “Catholic Missionaries in the Golden Horde”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 323-328.
- _____: “Ot Batu do Djanibeka: Voennie Konfliktı Ulusa Djuçi s Polşey i Vengriey (1)”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, vol. 4/2, Kazan 2016, s. 272-313.
- _____: “Ot Batu do Djanibeka: Voennie Konfliktı Ulusa Djuçi s Polşey i Vengriey (2)”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, vol 4/3, Kazan 2016, s. 485-528.
- Hilal, Adil: **Moğol-Batı Avrupa İlişkileri: Ve İslam Dünyasına Etkileri**, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2019.

- Howorth, Henry Hoyle: **History of Mongols: from the 9th to the 19th century**, C. II, London, Longmans, Green and Co., 1880.
- Iwamura, Shinobu: “Mongol Invasion of Poland in the Thirteenth Century”, **Memoirs of the Research Department Toyo Bunko (The Oriental Library)**, No: 10, Tokyo 1938, s. 103-157.
- İvanov, Ye. E.: **Khersones Tavriçeskiy: İstoriko-Arheologičeskiy Oçerk**, İzdanie Tavriçeskoy Uçenoy Arhivnoy Kommissii, No. 46, Simferepol 1912.
- Jackson, Peter: “The Dissolution of the Mongol Empire”, **Central Asiatic Journal**, Vol. 22, No. 3/4, 1978, s. 186-244.
- _____: **The Mongols and the West: 1221-1410**, London, Routledge, 2014.
- Kafalı, Mustafa: “Cuci Han”, **DİA**, C. VIII, s. 78-79.
- _____: “Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları”, **Tarih Dergisi**, S. 24, 2011, s. 59-68.
- _____: “Ebülğazi Bahadır Han, **DİA**, C. X, s. 358-360.
- _____: **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

- _____: **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005.
- _____: **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, Ankara, TKAE Yay., 2009.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, 36. Basım, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014.
- Kalan, Ekrem: "Tarihi Kaynaklara Göre Cüçi Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVIII, S. 1, s. 119-130.
- Karamzin, Nikolay Mihailoviç: **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, C. IV, Sanktpeterburg, Tipografii Vdovı Plyuşar s Sınom, 1833.
- _____: **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, Moskva, İzdatel'stvo AST, 2017.
- Kardaş, Kadri: **"Altınorda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502)"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Kayalıoğlu, Filiz: **"II. İzzeddin Keykavus ve Zamanı"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Kayapınar, Levent: "Bizans Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", **Cumhuriyet Döneminde**

Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, Ankara 18-20 Mart 2010, ed. Mehmet Öz, Ankara 2011, s. 141-205.

_____: “Pachymeres, Georgios”, **DİA**, C. XXXIV, s. 139-140.

Kazarov, Aleksandr -
Andrey Krivenko: “Nahodki Zolotoordinskih Monet Sakçı v Moldove i v Ukraine, Noviy Monetniy Dvor - Akça Kerman”, **Revista Arheologica**, Chişinau 2010, s. 139-146.

Kemaloğlu (Kamalov),
İlyas: “Altın Orda - Bizans Münasebetleri (1261-1453)”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 4, Çorum 2005, s. 1-15.

_____: “Altın Orda’nın Balkanlar Politikası”, **İdil-Ural Tarihi Sempozyumu (Ankara 10-12 Ekim 2011) Bildiriler**, C. I, yay. haz. İlyas Kemaloğlu, Ankara, TTK, 2015.

_____: **Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, 2015.

_____: **Moğolların Kafkasya Politikası**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003.

Kesik, Muharrem: “Sâdeddin Köpek”, **DİA**, C. XXXV, s. 392-393.

Khelejani, Ahmad
Hesamipour: “İlhanlılar ile Altın Orda Devleti’nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Kılıç, Emel: **“Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Kiel, Machiel: “Sarı Saltuk”, **DİA**, C. XXXVI, s. 147-150.

Koç, Dinçer: **“Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Konovalova, İrina Gennadievna: “Arabskie İstočniki XII-XIV vv. po İstorii Karpato-Dnestrovskih Zemel”, **Drevneyšie Gosudarstva na Territorii SSSR**, Akademia Nauk SSSR, Moskva 1991, s. 5-115.

Kostomarov, Nikolay İvanoviç: **Leksii po Russkoy İstorii**, C. I, Sanktpeterburg 1861.

Kostyukov, Vladimir Petroviç: “İranskiy Pohod Hulagu: Predistoriya”, **Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya**, S. 2, Kazan 2009, s. 69-89.

_____: “Jeleznie Psı Batuidov (Şiban i Ego Potomki v Voynah XIII Veka)”, **Voprosı İstorii Arheologii Zapadnogo Kazahstana**, No. 1, Uralsk 2008, s. 42-96.

- Kovacs, Szilvia: "A Franciscan Friar's Letter From the Crimea (1287)", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S. 69/2, 2016, s. 157-164.
- Krivenko, Andrey V. - Aleksandr A. Kazarov: "Djuçidskie Moneti Sakçi iz Nahodok na Gorodişe Kosteşti v Moldove", **Stratum Plus**, No. 6, 2010, s. 201-209.
- _____: "Djuçidskie Moneti iz Nahodok u s. Orlovka (Odesskaya Oblast' Ukraini)", **Numizmatika Zolotoy Ordi**, Vıpusk 2, Kazan 2012, s. 25-37.
- Kuçkin, Vladimir Andreyeviç: "Letopisnie Rasskazı o Slobodah Baskaka Ahmata", **Srednevekovaya Rus 1**, Moskva, Rossiyskoe Universitetskoe İzdatel'stvo, 1996, s. 5-57.
- _____: "Perviy Moskovskiy Knyaz Daniil Aleksandroviç", **Oteçestvennaya İstoriya**, 1995, No. 1, s. 93-107.
- Kurat, Akdes Nimet: **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, TTK, 2019.
- Lazarov, Lchezar: "Djuçidskie Moneti, Çekanennie v Sakçi na Territorii Sovremennoy Bolgarii", **Numizmatika Zolotoy Ordi**, C. II, Kazan 2012, s. 10-24.
- Leonid, Arhimandrit: **Han Nagay i ego Vliyanie na Rossiyu i Yujnih Slavyan**, Çteniy v İmperatorskom Obşestve İstorii i Drevnostey Rossiyskih, Moskva 1868, s. 1-13.

- Lessing, Ferdinand D.: **Moğolca Türkçe Sözlük: 1 A-N**, çev. Günay Karaağaç, Ankara, TDK, 2003.
- Madgearu, Alexandru: “Confrontations Between Hungary, the Byzantine Empire and Bulgaria for the Belgrade-Vidin Border Region in the 9th-14th Centuries”, **Transylvanian Review**, S. 22, Supplement 4, Cluj-Napoca 2013, s. 125-133.
- _____: **The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)**, Leiden-Boston, BRILL, 2017.
- Malışev, Aleksey Borisoviç: “Soobşenie Anonimnogo Minorita o Missionerskih Punktah Frantsiskantsev v Zolotoy Orde v XIV v.” **Arheologiya Vostočno-Evropeyskoy Stepi**, vıpusk 4, Saratov 2006, s. 183-189.
- Marshall, Robert: **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, çev. Füsün Doruker, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996.
- Maslova, Svetlana Alekseyevna: “Baskaçeskaya Organizatsiya na Rusi: Vremya Suşestvovaniya i Funktsii”, **Drevnyaya Rus’, Voprosı Medievistiki**, No. 51 (1), 2018, s. 27-40.
- Mayorov, Aleksander: “The Conquest of Russian Lands in 1237-1240”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 110-134.

- Mayorov, Anatoliy Aleksandroviç: “Rol’ Zolotoy Ordı v Formirovanii Struktur Upravleniya na Severe Çernigovskogo Knyajestva Vtoroy Poloviny XIII veka”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, S. 7(1), Kazan 2019 s. 55-76.
- Miskov, Yevgeniy Pavloviç: **Politıçeskaya İstoriya Zolotoy Ordı (1236-1313)**, Volgograd, İzdatel’stvo Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2003.
- Minorsky, Vladimir Fyodoroviç: “Caucasia III: Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns”, **BSOAS**, Vol. 14/2, 1952, s. 221-238.
- Mirgaliyev, İlnur: “Jochi - The First Ruler of the Ulus”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 70-75.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih: “Derbend”, **DİA**, C. IX, s. 164-166.
- Nasonov, Arseniy Nikolayeviç: **Mongolı i Rus’: İstoriya Tatarskoy Politiki na Rus**, Moskva-Leningrad, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, 1940.
- Negyesi, Lajos: “Muhi Muhaberesi (11 Nisan 1241)”, çev. Gökhan Dilbaş, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 14, 2013, s. 245-265.
- Nogay, Sami: **Nogay Türkleri**, Ankara, Ayrıntı Basımevi, 1997.

- Oberlander-Tırnovyanu, Ernest: “Byzantino-Tartarica - Monetnaya Çekanka v Zone Ust’ev Dunaya v Kontse XIII - Naçale XIV veka”, **Numizmatika Zolotoy Ordı**, vıpusk 2, Kazan 2012, s. 38-53.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Sarı Saltık: Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)**, Ankara, TTK, 2. Baskı, 2011.
- Onul, Behiç: **İnfeksiyon Hastalıkları**, S. 391, Ankara, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, 6. Basım, 1980.
- Ostrogorsky, Georg: **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 8. Baskı, 2015.
- Ostrowski, Donald: “Why Did the Metropolitan Move from Kiev to Vladimir in the Thirteenth Century?”, **California Slavic Studies**, S. 16, 1993, s. 83-101.
- Öngören, Reşat: “Safıyyüddîn-i Erdebîlî”, **DİA**, C. XXXV, s. 476-478.
- Öz, Mustafa: “Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb”, **DİA**, C. XXXIII, s. 304-306.
- Özaydın, Abdülkerim: “Târîh-i Güzîde”, **DİA**, C. XL, s. 82-83.
- Özcan, Altay Tayfun: “Altın Orda Egemenliği Altında Bir Knez: Moskova Knezi Daniil Aleksandroviç ve Zamanı (1261-1303)”, **Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3 (Yaz 2020), s. 1-22.

_____: “Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz’in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. VII, S. 2, 2020, s. 91-105.

_____: “Macar Papaz Julian’in 1237 Tarihli Moğol Raporu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXIX, S. 48, 2010, s. 89-99.

_____: “Moğolistan’dan Avrupa’ya Bir Moğol Komutanı: Burulday Noyan”, **Türkistan’dan Anadolu’ya Tarihin İzinde: Prof. Dr. Mehmet Alpargu’ya Armağan**, C. I, ed. Zeynep İskefiyeli, Muhammed Bilal Çelik, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, s. 133-145.

_____: “Sartak Han”, **Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı**, Ankara, TKAE Yay., 2014, s. 171-190.

_____: **Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)**, Ankara, TTK, 2017.

Özdemir, H. Ahmet: **Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti’nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2018.

Özgüdenli, Osman Gazi: “Târîh-i Âl-i Selçûk”, **DİA**, C. XL, s. 72-73.

_____: “Tümen”, **DİA**, C. XLI, s. 461-462.

- _____: “Vassâf”, **DİA**, C. XLII, s. 558-559.
- Derin-Paşaoğlu, Derya: **“Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye’deki İskânları”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Paşuto, Vladimir Terentyeviç: **Oçerki po İstorii Galitsko-Volnnskoy Rusi**, Moskva, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, 1950.
- Pavlov, Plamen: **“Bil li e Tatarınıt Çaka Bilgarski Tsar?”**, **İstoriçesko Bideşte**, 1-2, Sofiya 1999, s. 71-75.
- Petrow, Peter: **Der Aufstand des Iwailo: der Bauernkrieg in Bulgarien 1277-1280**, Berlin 1988.
- Pilipçuk, Yaroslav: “Nogayev Ulus i Evropa: İstoriya Vzaimootnoşeniy”, **Eho Vekoy**, No: 3-4, Kazan 2015, s. 157-173.
- Poçekayev, Roman Yulianoviç: “First Ruler of the Ulus of Jochi”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 220-238.
- _____: **Batıy: Han, Kotorıy Ne Bıl Hanom**, Sanktpeterburg, Evraziya, 2007.
- _____: **Çari Ordınskie: Biografii Hanov Praviteley Zolotoy Ordı**, Sanktpeterburg, İzdatel’stvo Yevraziya, 2009.

Porsin, Artem
Aleksandroviç:

“İstoçnik İnformatsii Rukn ad-dina Beybarsa v Osveşenii im Mejdoucobnoy Voynı v Zolotoy Orde v Kontse XIII - Naçale XIV Vekov”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/ Golden Horde Review**, Kazan, 2015/4, s. 29-53.

_____:

“K Voprosu ob Uçastii Nogaya v Pohode na Konstantinopol 1265 Goda”, **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, S. 40, Çelyabinsk 2010, s. 34-36.

_____:

“Klimat i Epidemii v Zolotoy Orde v Period s 1280-1313”, **Zolotoordinskoe Naslednie**, C. III, Kazan, İnstitut İstorii im. Ş. Mardjani AN RT, 2019, s. 132-142.

_____:

“Nogay i Ego Rol’ v Politiçeskoy Jizni Zolotoy Ordı v 90-e Godı XIII Veka”, **Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya: Golden Horde Civilization**, No. 7, Kazan 2014, s. 29-40.

_____:

“Otnoşeniya Mejdu Zolotoy Ordoy i Hulaguidskim İranom vo Vremya Pravleniya Mengu-Timura (1266-1282 Godı)”, **Voprosı İstorii i Arkheologii Zapadnogo Kazakhstana**, Uralsk 2009, s. 139-155.

_____:

“Politika Zolotoy Ordı v Vostoçnoy i Yujnoy Evrope v 50-70 Godah XIII Veka”, **Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya**, S. 3, Kazan, İzdatel’stvo FEN AN RT, 2010, s. 155-166.

- _____: “Voenno-Političeskie Otnoşeniya Zolotoy Ordı i Hulaguidskogo İrana v Period Pravleniya Berke”, **Materialı II. Nauçnoy Konferentsii Srednevekovoy İstorii Deşt-i Kıpçaka**, Astana 2018, s. 3-14.
- _____: “Zagovor Nogaya Protiv Tula-Bugi v Kontekste Epidemiologičeskoy Situatsii v Zolotoy Orde v Kontse XIII - Naçale XIV vekov”, **Epidemii i Prirodnie Katakliizmı v Zolotoy Orde i na Sopredelnıh Territoriyah (XIII-XIV vv.)**, Kazan, İnstitut İstorii im. Ş. Mardjani AN RT, 2018, s. 63-74.
- Prawdin, Michael: **The Mongol Empire: its Rise and Legacy**, çev. Eden Paul, Cedar Paul, New York, The Free Press, 1967.
- Rasonyi, Laszlo: Laszlo Rasonyi, “Kuman Özel Adları”, **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, S. 3-6, Ankara 1966-69, s. 71-144.
- Rossabi, Morris: **Kubilay Han: Yaşamı ve Dönemi**, çev. Özgür Özol, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Roux, Jean Paul: **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, İşaret Yayınları, 1994.

- Russev, Nikolay Dmitriyevich: "Moldaviya v Temnye Veka: Materialy k Osmysleniyu Kulturno-Istoricheskikh Protsessov", **Stratum Plus**, 1999, No. 5, s. 379-407.
- Sabitov, Jaksilik Muratovich: "Kungiraty v Vostochnom Dešti-Kipçake v XIII-XV Vekah", **Vestnik Evraziyskogo Hatsional'nogo Universiteta**, No. 3(88), 2012, s. 121-124.
- _____: "Politicheskaya İstoriya Zolotaya Orda v 1256-63 Godah", **Zolotoordinskie Obozrenie/ Golden Horde Review**, Kazan 2015/2, s. 51-64.
- _____: "Voennoe Protivostoyanie Nogaya i Hana Tokta", **Voennoe Delo Ulusa Cuçi i Ego Naslednikov**, Astana 2012, s. 246-253.
- Safargaliyev, Magomet Garifovich: **Raspad Zolotoy Ordı**, Saransk, Mordovskoe Knizhnoe İzdatel'stvo, 1960.
- Sagdayeva, Roza Zamilyevna: **Serebryanie Monety Hanov Zolotoy Ordı**, Moskva, Goryachaya Liniya Telekom, 2005.
- Sarıkaya, M. Saffet - M. Necmettin Bardakçı - Nejdett Gürkan: "İbnü's-Serrâc'a Göre Sarı Saltuk", **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 32, 2013/2, s. 75-110.
- Schamiloglu, Uli: "Altın Ordu", **Türkler**, C. VIII, ed. Hasan Celâl Güzel Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 412-428.

- _____: “Climate Change in Central Eurasia and the Golden Horde”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 661-673.
- _____: **Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde**, Columbia University, 1986.
- Schmitz, Barbara -
Ziyauddin A. Desai: **Mughal and Persian Paintings and Illustrated Manuscripts in the Raza Library**, Rampur, New Delhi 2006.
- Seleznev, Yuriy Vasilyevich: **Elita Zolotoy Ordi**, Kazan, İzdatel'stvo FEN AN RT, 2009.
- Sinor, Denis: “The Mongols in the West”, **Journal of Asian History**, C. XXXIII, n. 1, 1999, s. 1-44.
- Spinei, Victor: “The Domination of the Golden Horde in the Romanian Regions”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 394-426.
- _____: **The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century**, Leiden-Boston, BRILL, 2009.
- Stefanović, Petr: “Političeskoye Razvitiye Galitsko-Volinskoy Rusi v 1240-1340 gg. i Otnoşeniya s Ordoy”, **Rossiyskaya İstoriya**, Moskva 2019 (4), s. 116-134.

- Subaşı, Ömer: **Gürcü-Moğol İlişkisi: Güney Kafkasya 1220-1346**, İstanbul, Kitabevi, 2015.
- Sümer, Faruk: “Keykâvus II”, **DİA**, C. XXV, s. 355-357.
- _____: “Kösedağ Savaşı”, **DİA**, C. XXVI, s. 272-273.
- Şabul’do, Feliks Mihayloviç: **Zemli Yugo-Zapadnoy Rusi v Sostave Velikogo Knyajestva Litovskogo**, Kiev, Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR, 1987.
- Şakiroğlu, Mahmut M.: “Marco Polo”, **DİA**, C. XXVIII, s. 41-43.
- Şeşen, Ramazan: “Câmiu’t-Tevârih”, **DİA**, C. VII, s. 132-134.
- Spuler (Şpuler), Bertold: **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK, 3. Baskı (tıpkıbasım), 2011.
- _____: **Zolotaya Orda: Mongolı v Rossii: 1223-1502**, perevod s nemets. yz. i komment. M. C. Gatina, Kazan, İnstitut İstorii İm. Ş. Marcani AN RT, 2016.
- Tekin, Oğuz: “Sikke”, **DİA**, C. XXXVII, s. 179-184.
- Temir, Ahmet: “Nogay Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Ankara, TKAE Yay., 2. Baskı, 1992, s. 435-436.
- Togan, Nazmiye: “Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang’ın Bu Ülkelerin Siyasî ve Dinî Hayatına Ait Kayıtları”,

İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. IV, S. 1, İstanbul 1964, s. 21-64.

Togan, Zeki Velidi:

Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, C. I, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

_____:

Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2019.

Tomar, Cengiz:

“İkdü’l-Cümân”, **DİA**, C. XXII, s. 25-26.

Trepavlov, Vadim
Vintseroviç:

Gosudarstvennyy Stroy Mongol’skoy İmperii XIII veka, Moskva, İzdatelskaya Firma Vostoçnaya Literatura, 1993.

_____:

Stepnie İmperii Evrazii: Mongol i Tatarı, Moskva, İzdatel’stvo Kvadriga, 2015.

_____:

Zolotaya Orda v XIV Stoletii, Kvadriga, Moskva 2010.

Turan, Osman:

Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004.

_____:

Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1318), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 11. Baskı, 2011.

Uludağ, Süleyman:

“İbn Haldûn”, **DİA**, C. XIX, s. 538-543.

- Umar, Bilge: **Türkiye’deki Tarihsel Adlar: Türkiye’nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1993.
- Uzelac, Aleksandar: “An Empire Within an Empire? Ethnic and Religious Realities in the Lands of Nogai (c. 1270-1300)”, **Chronica: Annual of the Institute of History**, C. XVIII, University of Szeged, 2018, s. 271-283.
- _____: “Echoes of the Conflict Between Tokhta and Nogai in the Christian World”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, S. 5/3, Kazan 2017, s. 509-521.
- _____: “Serbskie Pismennye Istočniki o Tatarah i Zolotoy Orde (Pervaya Polovina 14 veka)”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, No: 1(3), Kazan 2014, s. 101-118.
- _____: “Tatars and Serbs at the end of the Thirteenth Century”, **Revista de Istorie Militara**, 5-6, București 2011, s. 9-20.
- _____: “The Golden Horde and the Balkans (13-14th Centuries)”, **The Golden Horde in World History**, Kazan, Sh. Mardjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2017, s. 376-394.
- _____: “The Port of Maurocastro, Emperor Theodore Svetoslav and the Tatar Elite in the Pontic Steppes”,

İstorijski Časopis/The Historical Review, S. 65,
Beograd 2016, s. 45-59.

_____: “The Principality of Vidin and the Tatars of the Golden Horde (End of the 13th - Beginning of the 14th Century)”, **Velikite Asenevtsi**, ed. P. Pavlov, I. Lazarov, Abagar: Veliko Tırnovο 2016, s. 272-280.

_____: “War and Peace in the Pontic Steppes (1300-1302)”, **Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review**, Kazan 2015, S. 2, s. 65-80.

Üçgül, Ozan Eren: **Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.

Vasary, Istvan: “The Origin of the Institution of Basqaqs”, **Acta Orientalia Academiae Hungaricae**, Tomus XXXII/2, Budapest, Akademiai Kiado, s. 201-206.

_____: **Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler (1185-1365)**, çev. Ali Cevat Koyunlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2018.

Vernadsky, George: “Mihail Paleoloğ Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, çev. H. Ortekin, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, S. 72, C. XIII, Ankara Şubat-1939, s. 525-534.

- _____: **Moğollar ve Ruslar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Selenge Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- Veselovskiy, Nikolay İvanoviç: “Zametki po İstorii Zolotoy Ordı”, **İzvestiya Otdeleniya Russkogo Yazıka i Slovestnosti İmperatorskoy Akademii Nauk**, C. XXI, Kniga 1, Petrograd 1916, s. 1-15.
- _____: **Han İz Temnikov Zolotoy Ordı: Nogay i Ego Vremya**, Petrograd, Zapiski Rossiyskoy Akademii Nauk, 1912.
- Vladimirov, G. V.: “Obraz Tatar i Zolotoy Ordı v Sovremennoy Bolgarskoy İstoriografii”, **Zolotoordınskaya Tsivilizatsiya**, C. I, Kazan 2008, s. 71-77.
- Vladimirtsov, Boris Yakovleviç: **Moğolların İctimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, Ankara, TTK, 3. Baskı, 1995
- Yakubovskiy, Aleksandr Yuryeviç: **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Ankara, TTK, 2. Baskı, 2000.
- Yegorov, Vadim Leonidoviç: **İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv**, Moskva, Krasand, İzdanie tretye, 2010.
- Yıldırım, Şahinaz: **“Bahri Memlukler Zamanında Memluk-Altın Orda Münasebetleri (1250-1382)”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019.

Yiğit, İsmail:

“Mûnis”, **DİA**, C. XXXI, s. 147-148.

Yuvalı, Abdülkadir:

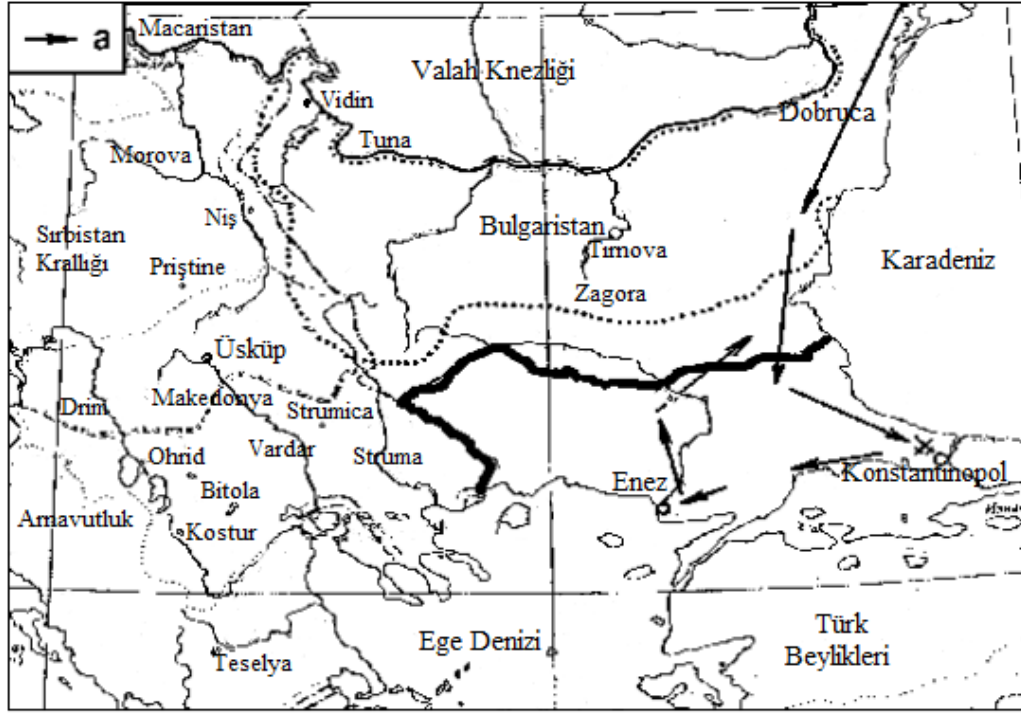
İlhanlı Tarihi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Zakirov, Salih:

Diplomatiçeskie Otnoşeniya: Zolotoy Ordı s Egiptom (XIII-XIV vv.), Moskva, İzdatel'stvo Nauka, 1966.

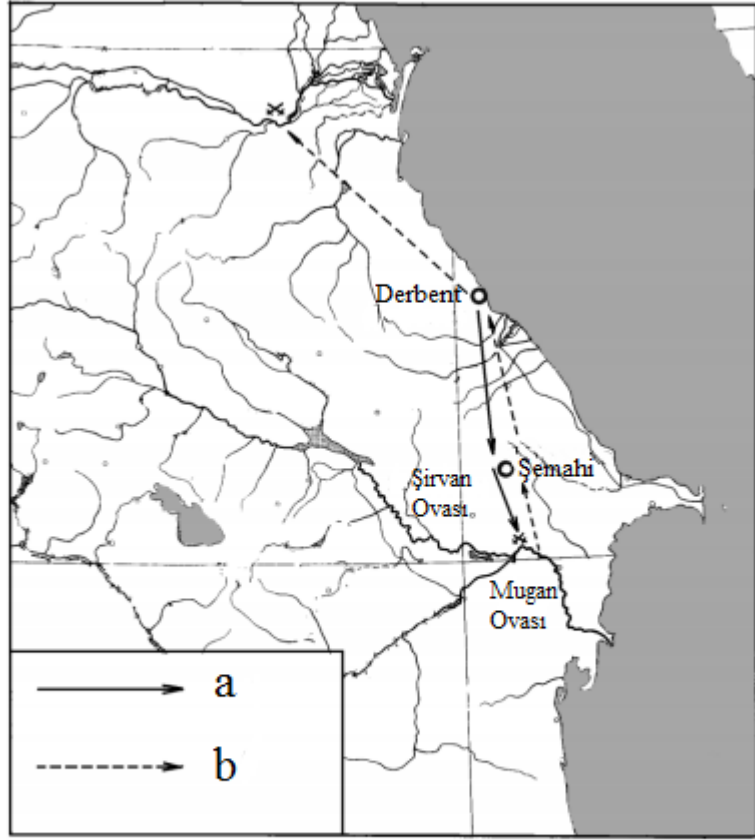

HARİTALAR

Harita I: 1265 yılında Cuci Ulusu'nun düzenlediği Balkan Seferinin güzergâhı¹

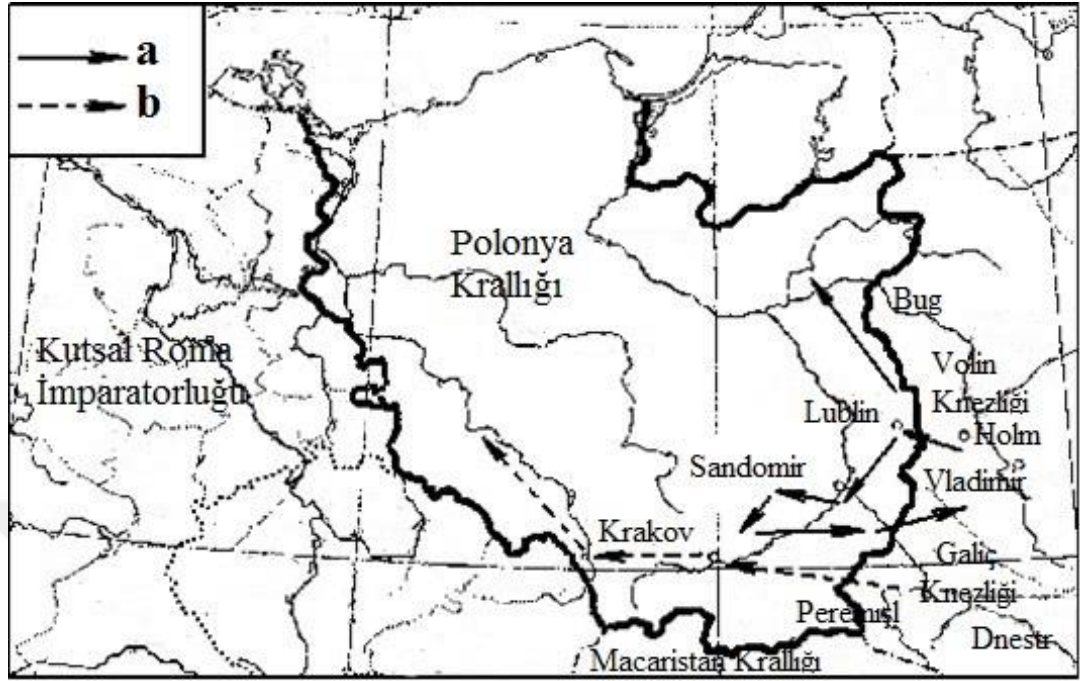
¹ Seleznev, **a.g.e.**, s. 140'dan alınarak düzenlenmiştir. Her ne kadar yazar tarafından Cuci Ulusu ordusunun komutanı olarak Nogay gösterilse de yukarıda ifade ettiğimiz üzere sefere Kutluk Melik komuta etmiştir.

a) Altın Orda ordusunun faaliyetleri
b) Hülagu ordusunun faaliyetleri

Harita II: Cuci Ulusu'nun 1265 yılında İlhanlılar üzerine düzenlediği seferin güzergâhı²

² Seleznev, **a.g.e.**, s. 140'dan alınarak düzenlenmiştir.

- a) Tula Buka'nın güzergahı
b) Nogay'ın güzergahı

Harita III: 1287 yılında Lehistan'a düzenlenen Moğol seferinin güzergâhı³

³ Seleznev, a.g.e., s. 142'den alınarak düzenlenmiştir.

RESİMLER

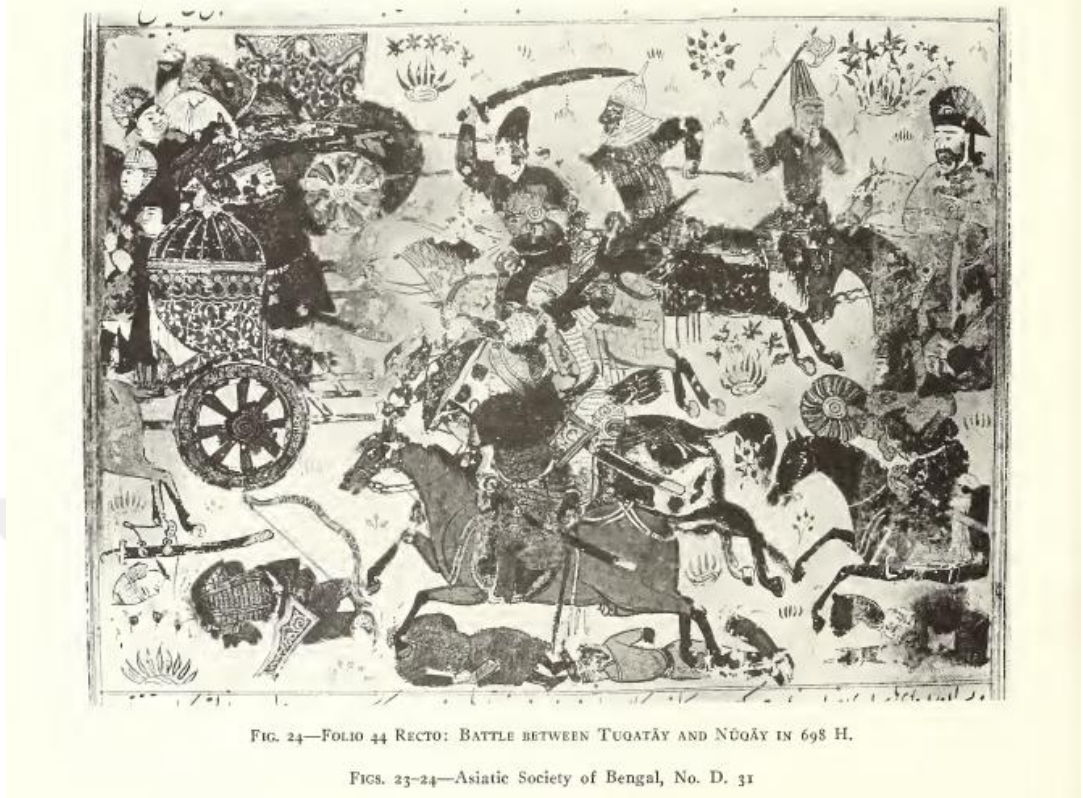
Resim I: *Câmiu't-Tevârih*'in Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshasında yer alan ve Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşını gösteren minyatür⁴

⁴ Bibliothèque Nationale de France, Paris, Ms. Supplement persan 1113, fol. 155v.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8427170s/f322.item.r=supplement%20persan%201113>

Resim II: *Câmiu't-Tevârih*'in Herat'taki nüshasında yer alan ve Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşını gösteren minyatür⁵

⁵ Rashid al-Din Fadl-Allah, **Jami'al-tavarikh**, Herat, ca. 1470-90 and later, Ms. IV.1, p. 43. Ayrıca bkz. Barbara Schmitz, Ziyaud-din A. Desai, **Mughal and Persian Paintings and Illustrated Manuscripts in the Raza Library, Rampur**, New Delhi 2006, s. XIX, 174-175.

Resim III: *Câmiu't-Tevârih*'in Asiatic Society of Bengal arşivinde bulunan nüshasında yer alan ve Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşını gösteren minyatür⁶

⁶ Basil Gray, "An Unknown Fragment of the Jami' al-tawarikh in the Asiatic Society of Bengal", **Ars Orientalis: the Arts of Islam and the East**, vol. 1, 1954, plate 12, s. 75.

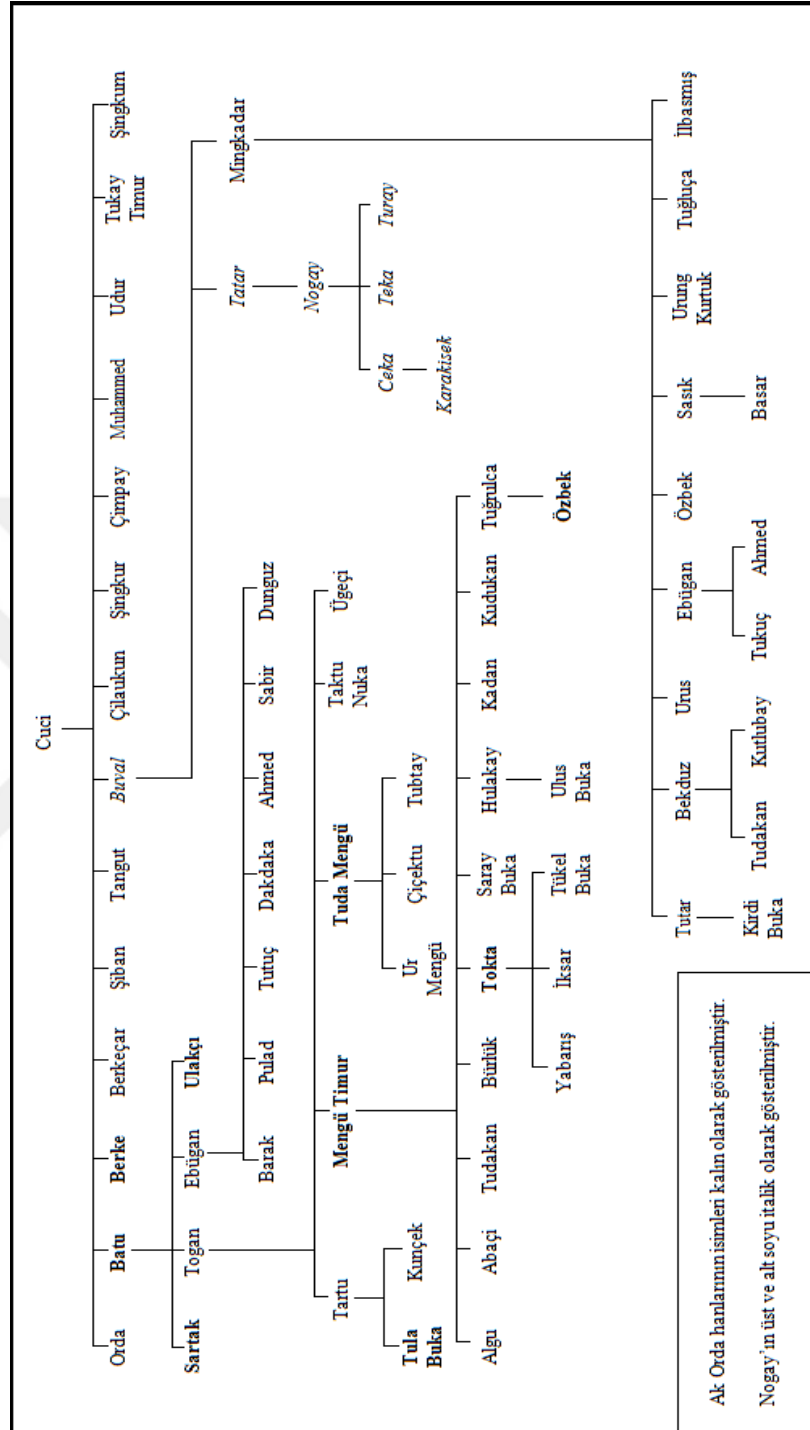
Resim IV: Korykoslu Hayton'un eserinin bir yazmasında yer alan ve Nogay'ın da katıldığı Terek Savaşı'nı gösteren minyatür⁷

⁷ Bibliothèque Nationale de France, Paris, Français 2810, fol. 244r.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10021503v/f491.item.r=Fran%C3%A7ais%202810>

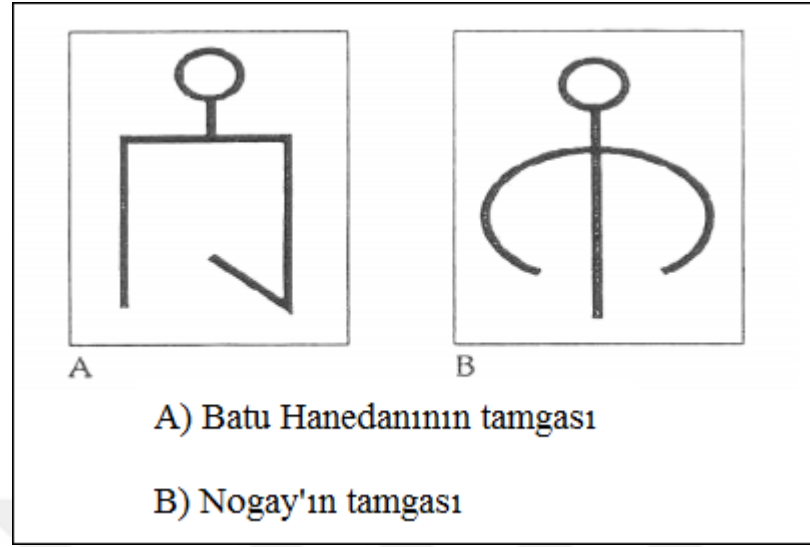
Resim V: 1285 yılında Nogay ve Tula Buka tarafından Macaristan'a yapılan Moğol seferine dair *Chronicon Pictum*'da yer alan bir minyatür⁸

⁸ Hansgerd Göckenjan, "Dünyanın Sonu ve Keşif Tutkusu: Dönemin Batılı Kaynaklarında Moğollar", **Cengiz Han ve Mirasçıları: Büyük Moğol İmparatorluğu**, ed. Samih Rifat, İstanbul, Sakıp Sabancı Müzesi, 2006, s. 303'ten alınmıştır.

Resim VI: Batu ve Buval'ın soyağacı⁹

⁹ Bu tablo Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmiu't-Tevârih* isimli eserinde yer alan bilgiler esas alınarak oluşturulmuştur. Raşid-ad-din, **a.g.e.**, II, s. 66, 72-73, 75-76. Yalnızca Karakisek ismi tarafımızca sonradan eklenmiştir.

Resim VII: Batu hanedanı ve Nogay'ın tamgaları¹⁰

Resim VIII: Nogay'a ait bazı sikkeler¹¹

¹⁰ E. Oberlander-Tımovyanu, "Byzantino-Tartarica - Monetnaya Çekanka v Zone Ust'ev Dunaya v Kontse XIII - Naçale XIV veka", *Numizmatika Zolotoy Ordı*, Vıpusk 2, Kazan 2012, s. 41'den alınmıştır.

¹¹ Krivenko, "Djuçidskie... Orlovka...", s. 193'den alınmıştır.

	
Madenin türü: Gümüş Ağırlık: 0.77 gram Çap: 15×16 mm	Madenin türü: Bakır Ağırlık: 0.88 gram Çap: 17×19 mm
Ön yüzü: Nogay'ın tamgası ile etrafında yer alan birkaç nokta	Ön yüzü: Sekiz tarafa doğru çıkıntılı bir çiçek figürü
Arka yüzü: Noktalı alan içerisinde iki satırlık yazı: ضرب آقا کرمان Akça Kerman'da darbedilmiştir	Arka yüzü: Nogay'ın tamgası ile her iki tarafında belirsiz bir yazı: ضرب ... --- darbedilmiştir
	
Madenin türü: Bakır Ağırlık: 1.17 gram Çap: 17×18 mm	Madenin türü: Bakır Ağırlık: 1.13 gram Çap: 15×16 mm
Ön yüzü: Dört tarafa doğru yayılan bir çiçek figürü	Ön yüzü: Kare içerisinde Nogay tamgası
Arka yüzü: Nogay'ın tamgası ile her iki tarafında üç satırlık bir yazı: ضرب فی سلب --- darbedilmiştir	Arka yüzü: İki satırlık bir yazı: ضرب ساچی Sakçı'da darbedilmiştir

Resim IX: Nogay'a ait bazı sikkeler¹²

¹² Kazarov, "Nahodki...", s. 140-145'ten alınarak düzenlenmiştir.